

Ф.Ə.Мəммədov, А.Ф.Мусажев,
М.М.Садыгов, З.Һ.Рзајев, Ј.А.Кəлбијев

ВЕРКИТУТМАНЫН НƏЗƏРИ
ВƏ МЕТОДОЛОЖИ ƏСАСЛАРЫ

Дəрслик

Бакы - 2001

ВЕРКИТУТМАНЫН НƏЗƏРИ ВƏ МЕТОДОЛОЖИ ƏСАСЛАРЫ

Ф.Ə.Мəммədov, А.Ф.Мусајев,
М.М.Садыгов, З.Һ.Рзајев, Ј.А.Кəлбијев

ВЕРКИТУТМАНЫН НЭЗƏРИ ВƏ МЕТОДОЛОЖИ ƏСАСЛАРЫ

Игтисад елмлəri доктору,
профессор А.Ф.Мусајевин елми редактəsi илə

Дəрслик

*Азəрбајчан Республикасы Тəъсил Назирлијинин
Елми-Методик Шурасынын «Игтисадијат» бəлмэсинин
11 апрел 2001-чи ил тарихли 11 сажлы протоколу илə
тэсдиг едилмишдир.*

Бакы – «Озан» - 2001

Мәсләһәтчи:

*Азәрбајчан Республикасынын Тәһсил Назири
М. Ч. Мәрданов*

Рә'јчиләр:

*БДУ-нун кафедра мүдири, профессор Ә. Т. Нағыјев
АДНА-нын кафедра мүдири, и. е. д. М. Ч. Атакишијев*

Дәрслик Бақы Бизнес Университетинин Тәдрис-Методик
Шурасы тәрәфиндән нәшрә төвсијјә едилмишдир.

Дәрсликдә веркиләрин инкишаф тарихиндән, веркитутманын әсас функсијалары вә принципләриндән бәһс едилмиш, веркиләрин вә веркитутманын тәбиәти, верки системинин функсијалары вә еләчә дә онун тәсәррүфатчылығын базар мүнәсибәтләринин инкишафына вә дәвләт бүдчәсинин кәлирләринә тә'сири ачыгланмышдыр. Веркитутманын тарихи ганунаујғунлуғларына вә мүәсир шәраитдә Азәрбајчан Республикасынын вә инкишаф етмиш гәрб өлкәләринин верки системләринә бахылмышдыр. Веркитутманын мүәсир консепсијалары, республикамызда һәјата кечирилән верки ислаһатларынын кедиши вә Азәрбајчан Республикасында верки системинин инкишафынын истигамәтләри тәһлил едилмишдир. Игтисади-ријази моделләрдән истифадә етмәклә веркитутма системинин формалашмасынын макроигтисади нәзәријјәсинин әсаслары әкс етдирилмиш вә мүхтәлиф верки нөвләринин мүәссисәләрин игтисади кәстәричиләринә вә бүтөвлүкдә өләннин социал-игтисади динамикасына тә'сири тәһлил едилмишдир.

Дәрслик игтисади ихтисаслар үзрә тәһсил алан тәләбәләр, макистрләр вә аспирантлар, мүәллимләр, мүһәсибләр, игтисадчылар, аудиторлар, һәмчинин верки органларынын әмәкдашлары үчүн нәзәр-дә тутулмушдур.

М 0605010407 грифли нәшр
047

**Һәјатда ики шеј лабүддүр:
өлүм вә веркиләр.**

Бенчамин Франклин

КИРИШ

Азәрбајчан Республикасында базар игтисадијјаты јөнүмлү һуғути дәвләтин јарадылмасы истигамәтиндә әсаслы ишләр көрүлүр. Кечид дәврү социал-игтисади инкишафда игтисади мүнәсибәтләрин хүсуси формасынын олмасыны тәләб едир. Игтисади вә ичтимаи мүнәсибәтләрин инкишафы өлкәнин малијјә-бүдчә, верки, пул-кредит вә диқәр һәјати әһәмијјәтли тәсәррүфат системләриндә баш верән дәјишикликләрлә мүшајиәт олунур.

Верки мүнәсибәтләри јенидән бөлүшдүрүчү характерли олдуғундан ичтимаи тәрәғги бу мүнәсибәтләрин инкишаф сәвијјәсиндән хејли дәрәчәдә асылдыр. Игтисадијјатда базар ислаһатларынын һәјата кечирилмәси сәмәрәли веркитутма системи јаратмадан мүмкүн дејилдир. Үмумијјәтлә, верки мүнәсибәтләринин тәкмилләшдирилмәси истәнилән дәвләтин фәалијјәтинин ән мүрәккәб саһәсидир. Социал јөнүмлү базар игтисадијјатлы бүгүн өлкәләрдә верки системи игтисадијјатын тәнзимләнмәсиндә, бүдчә кәлирләринин формалашмасында, гијмәт артымынын мәһдудлашдырылмасында, инфлјасијанын гаршысынын алынмасында дәвләт марағларынын әсас дашыјычысы кими чыхыш едир. Тәқрар истеъсал просесинин иштиракчыларынын игтисади марағларыны ифадә етмәклә, верки системи онларын таразлылығыны вә бунунла да ичтимаи тәрәғгини тәмин едир.

Елми чәһәтдән әсасландырылмыш веркитутма концепсијасынын вә конкрет верки механизминин јарадылмасы олдуғча мүрәккәб бир мәсәләдир.

Гәрб демократијасы шәраитиндә ишләјән верки ре-септләринин садәчә оларағ Азәрбајчан Республикасынын

верки системинә тәтбиги гәбул едилмәздир. Чүнки бу заман өлкәдәки истеһсал мүнәсибәтләринин инкишаф сәвијәси, милли хүсусијјәтләр вә дикәр һәлледици амилләр нәзәрә алынмалыдыр.

Бүтүн јухарыда дејиләнләр өлкәнин верки системинин мүасир вәзијјәтинә хүсуси дигтәт јетирилмәсини тәләб едир. Оптимал верки системинин гурулмасы веркитутманын методоложи вә методики әсасларына јенидән бахылмалыдыр. Веркиләр јалныз таразлашдырылмыш бүдчәнин тәмин едилмәси әләти дејил, һәм дә өлкә игтисадијјатынын инкишафынын күчлү стимулуна чеврилмәлидирләр. Онлар игтисади мүнәсибәтләрин тәкмилләшмәсинә, марагларын таразлашмасына, паритет әсасларла мүлкијјәтин бүтүн формаларынын күчләнмәсинә көмәк етмәлидир.

Азәрбајчан Республикасынын 1991-1992-чи илләрдә әсасы гојулмуш верки системинин мүасир сәвијјәсинин инкишаф етмиш өлкәләрин верки системләринин инкишаф сәвијјәсинә чатдырылмасы саһәсиндә һал-һазырда чидди ишләр көрүлүр. Бу ишләрин мүвәффәгијјәтлә јеринә јетрилмәси јүксәк ихтисаслы мүтәхәссләрин һазырланмасыны тәләб едир. Бу мәгсәдин һәјата кечирилмәси үчүн Азәрбајчан Республикасынын Веркиләр Назирлији ибтидаи, орта вә јухары синиф шакирдләри вә али мәктәбләрин тәләбәләри үчүн верки системи вә веркитутмаја даир дәрсликләрин јарадылмасы кими нәчиб бир ишә башламышдыр. Тәгдим олуна дәрслик ады чәкилән силсиләдән олан нөвбәти китабдыр вә али мәктәбләрин бакалавр пилләси үчүн нәзәрдә тутулмушдур.

Дәрсликдә веркиләрин вә верки нәзәријјәсинин инкишаф тарихи әкс олунмуш, инкишаф етмиш өлкәләрин верки системләринин тәһлили апарылмыш, Азәрбајчан Республикасында тәтбиг едилән верки нөвләри һаггында әтрафлы мәлүмат верилмишдир.

Үмид етмәк олар ки, дәрслик гаршыја гојулмуш мәгсәдә наил олунмасы ишинә өз төһвәсини верәчәкдир.

1. Веркиләрин јаранма вә инкишаф тарихи

1.1. Гәдим вә орта әсрләрдә веркиләр

Веркиләрин тарихи бәшәријјәтин тарихи гәдәр гәдимдир. Веркиләр дәвләтин малијјә еътијатларынын јарадылмасынын әсас мәнбәји олмагла мин илләрди ки, мөвчуддур. Онлар дәвләтин тәшәккүл тапдығы вә чәмијјәтин синифләрә бөлүндүјү андан игтисади мүнәсибәтләрин зәрури элементинә чеврилмишләр. Инкилис игтисадчысы С. Паркинсонун сөzlәри илә десәк, “Веркитутма дүнјанын өзү гәдәр гәдимдир. Оун илк формасы һәр һансы бир јерли һөкмдарын чајын мәнсәбинә, ики чајын говушдуғу јерә вә ја дағ кечидинә сәдд чәкдији вә тачир вә сәјјаһлардан кечиб кетмәк үчүн һагт алдығы заман јаранмышдыр.”

Мәғлуб едилмиш халгдан бач-хәрач алынмасыны веркитутманын илк формасы һесап етмәк олар. Мәғлуб едилмиш тәрәфин бүтүн варидаты һәрби гәнимәт кими галиб тәрәфин әлине кечирди. Мәғлуб тәрәф галибләрин сахланылмасы илә бағлы олан хәрчләри өдәмәји өз өйдәсинә кетүрүрдү. Башга сөzlә, мәғлублардан алынан варидат веркиләрин илк тимсалыдыр.

Динч дәврләрдә веркитутманын илк формасыны гурбан верилмәси һесап етмәк олар. Гурбан верилмәси әслиндә көнүллү олмасына бахмајараг гејри-рәсми олараг мәчбури характер дашымышдыр. Һәтта веркиләрин бу илкин формаларында белә онларын әсас әламәти – мәчбури олмасы өз әксини тапмышдыр. О дәврләрин веркиләриндә веркитутманын даһа бир элементи – верки дәрәчәләри дә мүәјјәнләшдирилмишдир. Мәсәлән, “Төврәт”дә гејд олунур ки, јер үзүндә мөвчуд олан һәр нә варса, онларын онда бири Аллаһа мәхсусдур. Демәли, кәлирдән илк верки дәрәчәси 10 % тәшкил етмишдир.

Дөвләт апаратынын јаранмасы, ордунун формалашмасы онларын сахланмасы үчүн верки тутулмасыны зәрури едирди. Гәдим Мисирдә веркиләр дөвләт башчысына мәхсус торпаглардан истифадәјә корә ичарә һаггы шәклиндә тутулурду. Бизим ерадан әввәл VII-VI әсрләрдә Гәдим Јунаныстанда муздлу ордунун сахланылмасы, шәһәр әтрафында гала диварларынын учалдылмасы, көрпүләрин салынмасы, еһрамларын тикилмәси вә с. мәгсәдләр үчүн кәлирин онда бири һәчминдә веркиләр мүәјјән етмишдиләр. Ејни заманда, Гәдим Дүнјада веркитутмаја гаршы чидди мугавимәт дә мөвчуд олмушдур. Мәсәлән, Афинада һесаб едирдиләр ки, азад вәтәндашы гулдан фәргләндирән әсас хүсусијјәтләрдән бири онун верки өдәмәкдән азад едилмәсидир.

Веркитутма өз инкишафынын илк мәрһәләсиндә примитив вә тәсадүфи характер дашыјырды. Гәдим Рома вә Афинада сүль дөврүндә верки тәтбиг олунмаз, јалныз мұһарибәләрә һазырлыг заманы тутулармыш. Илк заманлар веркиләр әсасән натурал формада, мәсәлән, әрзаг мөһсуллары илә өдәниләрди. Әмтәә-пул мүнәсибәтләри инкишаф едиб мөһкәмләндикчә, веркиләр дә пул формасы алмаға башлады. Әкәр башланғычда веркиләр сарај вә ордунун сахланмасы, истеһкамларын, еһрамларын, јолларын тикилмәси үчүн топланырдыса, онлар заман кечдикчә дөвләтин сахланмасы үчүн әсас кәлир мәнбәјинә чеврилирди.

Веркиләрин тәсадүфи характер дашымасы, онларын тутулмасында ајры-сечкилијә јол верилмәси чох заман әһали арасында бөјүк наразылыгларә сәбәб олурду. Бу нөгтеји-нәзәрдән Әһәмәниләр дөвләтинин һөкмдары I Даранын һәјата кечирдији верки ислаһатлары мұһүм әһәмијјәт кәсб едир. Белә ки, б. е. ә. 518-чи илдә I Дара дөвләт веркиләринин јени ситемини тәтбиг етди. Бу гануна әсасән бүтүн вилајәтләр бечәрилән торпагларын һәчминә вә мүнбитлијинә ујғун олараг чидди шәкилдә мүәјјән едилмиш мигдарда веркини пул шәклиндә өдәмәли идиләр. Бунун

нәтижәсиндә әһали веркинин өдәнилмәси үчүн лазым олан пулу әлдә етмәк үчүн кәнд тәсәррүфаты вә сәнәткарлыг мәһсулларыны сатмаға мәчбур олурду. Бу исә әмтәә-пул мүнәсибәтләринин инкишафына тәкан верирди.

Илк мütәшәккил верки системләриндән бири Гәдим Романын верки системидир. Рома вәтәндашлары өз әмлакаларына вә аилә вәзијјәтләринә кәрә тәгдим етдикләри әризәјә әсасән веркијә чәлб олунардылар. Көрүндүјү кими, бу әризә һал-һазырда тәтбиг едилән кәлир һаггында бәјан-намәни хатырладыр. Веркинин һәчми хүсуси олага сечилмиш мә'мурлар тәрәфиндән беш илдән бир мütәјјән едилирди. Б. е. ә. IV-III әсрләрдә верки системинин инкишафы һәм үмумдөвләт, һәм дә јерли (коммунал) веркиләрин јаранмасына сәбәб олду. Ромадан кәнарда јашајан Рома вәтәндашлары һәм үмуми, һәм дә јерли веркиләри өдәјирдиләр. Галибијјәтли мұһарибәләрдән сонра үмуми веркиләр азалдылыр, бә'зән исә тамамилә ләғв едилирди. Коммунал веркиләр исә мүнтәзәм олага тутулурду.

Ваһид верки системи мөвчуд олмадыгындан ајры-ајры әразиләрдән верки тутулмасы јерли әһалинин метрополијаја мүнәсибәтләриндән чох асылы иди. Рома лекионларына чидди мугавимәт кәстәрән әразиләрин әһалиси ишғалдан сонра ағыр веркиләрә мә'руз галырды. Романын әјаләтләриндә дәвләт малијјә органлары олмадыгындан һөкүмәт јерли илтизамчыларын хидмәтиндән истифадә етмәк мәчбуријјәтиндә галырды. Илтизамчылар јығылмалы олан верки мәбләғини хәзинәјә өдәјәрәк сәләһијјәт әлдә едир вә өз мәнфәәтини дә нәзәрә алмагла әһалидән верки топлајырдылар.

Ромада дәвләт институтларынын инкишафы император Октавиан Август (б. е. ә. 63-чү ил – бизим еранын 14-чү или) тәрәфиндән әсаслы верки ислаһатларынын апарылмасына сәбәб олду. Бу ислаһатлар нәтижәсиндә трибут адлы пул шәклиндә өдәнилән илк үмуми верки јаранды. Бүгүн әјаләтләрдә верки нәзарәтини һәјата кечирән малијјә

идарэләри ярадылды. Илтизамчыларын хидмәтләри нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә мәһдудлашдырылды, онларын фәалијәтинә чидди дәвләт нәзарәти һәјата кечирилди. Әјаләтләрин верки потенсиалынын јенидән гијмәтләндирилмәси үчүн кадастр тәртиб едилди вә әһалинин әмлакы сијаһыја алынды. Әсас дәвләт веркиси олан торпаг веркиси илә јанашы, дашынмаз әмлак, гуллар, мал-гара вә дикәр объектләр дә веркијә чәлб едилдиләр. Бирбаша веркиләрлә јанашы долајы веркиләр дә јаранды, мәсәлән, дөвријјә веркиси - 1 %, гулларла тичарәтдән дөвријјә веркиси - 4 %, вәрәсәлик веркиси – 5 % вә с.

Үмумијјәтлә, Гәдим Ромада тәтбиг олуна веркиләрлә һал-һазырда республикамызда фәалијјәт кәстәрән веркиләри мугајисә етсәк онлар арасында чох бөјүк бир охшарлыг олдуғунун шаһиди оларыг. Ашағыдакы мугајисә буну бир даһа тәсдиг едир.

Чәдвәл 1.

Гәдим Ромада тәтбиг олуна веркиләр	Һал-һазырда Азәрбајчан Республикасында тәтбиг олуна веркиләр
<ul style="list-style-type: none"> - Јол рүсуму - Вәрәсәлик веркиси - Шәраб, буғда, хијар вә сабуна верки - Идхал вә ихрач рүсумлары - Мәнзил веркиси - Һамамчылар вә гул алверчиләриндән јығымлар 	<ul style="list-style-type: none"> - Јол веркиси - Вәрәсәлик јолу илә кечән әмлақдан верки - Ајры-ајры маллара тәтбиг олуна аксизләр - Көмрүк рүсумлары - Әмлак веркиси - Ајры-ајры фәалијјәт нөвләри үчүн лисензија јығымлары

Апарылан ислаһатлар нәтижәсиндә Рома империја-сында веркиләр јалныз фискал дејил, һәмчинин бу вә ја дикәр игтисади мүнәсибәтләрин тәнзимләјичи функциясыны да јеринә јетирирдиләр. Гәдим Ромада верки өдәнишләринин үмуми сајы ики јүздән артыг иди.

Сонрақы дөврләрдә мөвчуд олан верки системләри өzlәриндән әввәлкиләри бә'зи дәјишикликләрлә, демәк олар ки, тәкран едирдиләр.

О дөврдә бүтүн өлкәләрдә ән кениш јајылмыш верки нөвләри торпаг веркиси, тикилиләрә көрә верки, чан веркиси вә ја адам башына верки, аксизләр, көмрүк рүсумлары, коммунал вә јерли веркиләр иди.

Торпаг веркиси торпагдан әлдә олунмуш кәлирдән тутулурду. Мәсәлән, Инкилтәрәдә торпаг саһибләри өzlәринин е'лан етдикләри кәлирләринин 10 фаизи һәмминдә верки өдәјирдиләр. Пруссияда исә торпаг кејфијјәтинә вә јерләшдији әразијә көрә дәрәчәләрә бөлүнүрдү. Задәкан торпаг саһибләри торпагдан әлдә етдикләри халис кәлирин 20-25 фаизи, руһаниләр исә 40-45 фаизи һәмминдә верки өдәјирдиләр.

Ән гәдим вә кениш јајылмыш веркиләрдән бири тикилиләрдән тутулан верки иди. Түстү веркиси ады алтында бу верки нөвү ХХ әсрә гәдәр мөвчуд олмушдур. Орта әсләрдә Инкилтәрәдә тикилиләрдән онлардан чыхан түстүнүн сајына көрә ики шиллинг верки тутуларды.

Чан веркиси вә ја адамбашына дүшән веркијә торпаг вә ја мүлк саһиби олмајанлар, башга сөzlә, торпаг веркиси өдәмәјәнләр чәлб олунурдулар. Рома истиласы дөврүндә Авропада дуллар вә јетимләр бу веркини өдәмәкдән азад едилирдиләр. Һәдди-булуға чатмајанлар үчүн веркини валидејнләри, тәккимли кәндлиләр үчүн исә феодаллар өдәјирдиләр. Инкилтәрәдә исә 1379-чу илдән мөвчуд олан бу верки ичтимаи мөвгедән асылы олараг бир гәдәр башга формада иди. Һәр ил һерсоглар 100 фунт стерлинг, баронлар 40 фунт стерлинг, задәкан рүтбәси олмајанлар исә 5

шиллингдән 5 фунт стерлингә гәдәр чан веркиси өдәјирдиләр.

XIII әсрдә Франсада дуза аксиз веркиси тәтбиг едилди. Бурадан да аксиз веркиси анлајышы әввәл Һолландијаја, сонра Инкилтәрәјә, даһа сонра исә дикәр Авропа өлкәләринә јајылды. Адәтән аксиз веркисинә алкоғоллу ичкиләр вә түтүн мәмулатлары чәлб едилирди. Инкилтәрәдә исә Кромвелин дөврүндә бир сыра истеелак малларына да аксиз веркиси тәтбиг олунурду. Адәтән аксизләр идхал вә ихрач олунан маллардан шәһәр гапыларында тугуларды. Аксиз веркисинин дәрәчәси 5-25 % арасында иди.

Коммунал вә јерли веркиләр мәгсәдли характер дашыјырды вә конкрет ейтијатын малијјәләшдирилмәсинә хидмәт едирди. Фөвгәл'адә веркиләр исә зәрурәт јарандыгда, мәсәлән, муһарибәләрә һазырлығ заманы тәтбиг едилирди.

Орта әсрләрдә дә дөвләт веркиләрин јығылмасында илтизамчыларын хидмәтиндән истифадә едирди. Адәтән, мүнтәзәм характер дашыјан бирбаша веркиләрин јығылмасы дөвләт мәмурларына, долајы вә фөвгәл'адә веркиләрин топланмасы илтизамчыларә һәвалә едилирди.

Гејд етмәк лазымдыр ки, әксәр тарихи һадисәләр верки конфликтләри нәтичәсиндә јаранмышдыр. Рус игтисадчысы Н. Туркәңјевин (1789-1871) гејд етдији кими, “сәфеһ верки системләри һолландларын испанлардан, исвечрәлиләрин австријалылардан асылылығына сон гојмушдур”. Бу чүр һадисәләр даим һөкмдарлары верки ислаһатлары апармаға вадар етмишдир. Бу нөгтеји-нәзәрдән Сәфәви һөкмдары I Шаһ Аббасын (1571-1629) апардығы верки ислаһатлары дигтәтәлајигдир. Онын фәрманы илә 1598-99-чу илдән малдарлардан тугулан чобанбәји веркиси, торпағ саһибләри вә кәндлиләрдән тугулан торпағ веркиси ләғв едилди. Исфаһан шәһәри вә онун әтрафы бир ил мүддәтинә, 1623-чү илдә исә 3 ил мүддәтинә бүтүн веркиләрдән азад едилди. Османлы ишғалындан азад едилмиш Ордубад вә Дәрбәнд

шәһәрләринә верки иммунитети һүгуу верилди. Исфаһан шәһәри вә онун әтрафынын һәр чүр веркиләрдән азад едилмәси һал-һазырда кениш тәшәккүл тапмыш азад иктисади зоналары хатырладыр.

Демәк олар ки, XVI-XVII әсрләрә гәдәр һеч бир дәвләтдә мүтәшәккил верки системи олмамышдыр. Һәр јердә верки өдәнишләри бирдәфәлик характер дашымыш, онларын сајы вә дәрәчәләри һөкмдарларын субъектив рәјиндән асылы олмушдур. Рома императору Тит Флави Веспасиан (9-79-чу илләр) ајагјолуна верки тәтбиг етмишдир. Ондан “буна көрә нә үчүн верки тутурсан?” дејә сорушдугда, сонралар афоризмә чеврилмиш “пуллар иј вермир” ифадәсини ишләтмишдир. I Пјотрун тәтбиг етдији үздәнираг “саггал” веркиси дә буна бир мисалдыр.

Дәвләтчилијин инкишаф етмәси тәсадүфи веркиләрин арадан галдырылмасыны, елми чәһәтдән әсасландырылмыш веркитутманын јарадылмасыны тәләб едирди. XVII әсрин сонлары XVIII әсрин әввәлләриндә өзүндә бирбаша вә долајы веркиләри әкс етдирән верки системләри формалашырды. Авропа өлкәләриндә демократик просесләрин инкишафы веркиләрин дахил вә тәтбиг едилмәси мәсәләсиндә дә өз әксини тапды. 1791-чи ил Бөјүк Франса ингилабындан сонра веркиләри вә бүдчәни Франса парламенти тәсдиг едирди. 1689-чу илдә Инкилтәрә “Һүгулар һаггында Билл” (Билл – Инкилтәрәдә вә АБШ-да парламентин мүзакирәсинә верилән ганун лајиһәси) дәвләтин бүтүн кәлир вә хәрчләрини тәсдиг етмәк һүгууну сәләһијәтли дәвләт органларынын ихтијарына верди.

XIX әсрдән башлајараг веркиләрин инкишафында јени бир мәрһәлә башлады. Мәһз бу дәвр веркиләрин сајынын азалмасы, онларын тутулмасынын һүгуи базасынын јаранмасы илә характеризә олуноурду. Малијјә елми инкишаф етдикчә веркитутманын да нәзәри проблемләри тәшәккүл тапырды.

Игтисадчылар веркилэрин өлкэнин игтисади вэзијјэтинэ тэ'сир көстөрмэк үчүн истифадэ едилэ билмэси һагтында дүшүнмэјэ башладылар. Истеһсалын инһисарчы инкишафы илә элагэдар олараг игтисадијјатын дәвлэт тэнзимләнмэси биринчи дэрэчэли эһэмијјэт кэсб етмэјэ башлады. Бу дәврдэ веркилэр бир чох өлкэлэрин дәвлэт кэлирлэринин эсас мәнбэјинэ чеврилирди. Мэсэлэн, 1880-чи илдэ Бөјүк Британијада веркилэр дәвлэт бүдчэсинин кэлир һиссэсинин 91 %-ни, Русијада 81 %-ни, 1906-1910-чу иллэрдэ АБШ-да 91,2%-ни тэһкил едирди. Империализмин тэһэккүл тапдығы мэрһэлэдэ кэскин тэбэгэлэшмэ нэтичэсиндэ чэмијјэтин һэддэн артыг јохсуллара вэ варлылара бөлүнмэси һөкүмэтлэри елә гэрарлар гэбул етмэјэ мэчбур етди ки, тэбэгэлэшмэни арадан галдырмаг мүмкүн олмаса да, һеч олмаса эһалинин эн јохсул тэбэгэлэрини онларын һэјат габилитетини тэ'мин едэчэк сэвијјэјэ галдырмаға имкан версин.

Бунун да нэтичэсиндэ веркилэрин ролу кетдикчэ артмаға башлады. Онлар дәвлэтин игтисади сијасэтинин алэти кими чэмијјэтдэ базар мүнасибэтлэринин инкишафы илә, һэр шејдэн эввэл, мүхтэлиф гүтблү кэлирлэри олан шэхслэрин кэлирлэрини аз да олса бир-биринэ јахынлашдырмаг бахымындан даһа чох эһэмијјэт кэсб етмэјэ башладылар. Бу заман верки јолу илә јығылан пулларын тэкчэ кэмијјэти дејил, структуру да дәјишмэјэ башлады. Экэр эсрин эввэллэриндэ верки өдэмэлэринин эсас һиссэсини (70-80 %-ни) долајы веркилэр тэһкил едирдисэ, дәвлэт тэдричэн өлкэнин игтисади инкишафыны низамлама васитэси кими бирбаша веркилэри дә инкишаф етдирмэк мэчбуријјэти илә үзләширди. Јалһыз Биринчи Дүнја Мұһарибэсиндэн сонра елми чэһэтдэн эсасландырылмыш верки ислаһатлары һэјата кечирилмэјэ башланылды.

Гејд етмэк лазымдыр ки, идеал верки системинин јарадылмасы һэлэ дә бэшэријјэтэ мүэссэр олмамышдыр. Верки јолу илә газанчын мүэјјэн бир һиссэси мэчбури

гайдада өзкәнинкиләшдирилдијиндән тарих боју верки өдәјичиләринин она мүнәсибәти һеч дә бир мә'налы олмамышдыр. Һәлә XIII әсрдә көркәмли килсә хадими вә философ Фома Аквински (1226-1274) веркиләри "сојғунчулуғун јол верилән формасы" адландырмышды. Һазырда малијјә елми гаршысында дуран әсас мәсәлә дәвләтин вә верки өдәјичиләринин марағларыны максимум нәзәрә алан верки системинин јарадылмасыдыр. Демәк олар ки, инкишаф сәвијјәсиндән асылы олмајарағ бүтүн өлкәләрдә даим апарылан верки ислаһатлары мәъз бу истәјин нәтичәсидир.

1.2. XIX әср вә XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда веркиләр

XIX әср вә XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда мөвчуд олмуш веркиләр – бирбаша веркиләрдән, рүсумлардан вә аксиз јығымларындан (веркиләриндән) ибарәт иди. Гејд едилән дәврдә Азәрбајчан Русија империјасынын тәркиб һиссәси олдуғундан веркиләр һақтында ганунлар јерли хүсүсијјәтләр нәзәрә алынмагла мәркәздән верилирди. Јерли әрази-идарәетмә органлары јалныз өз әразиләри чәрчивәсиндә әләвә веркиләр јыға биләрдиләр.

Һәммин дәврдә верки системи дәвләт веркиләриндән вә јерли веркиләрдән ибарәт иди. Дәвләт веркиләринә – дәвләт торпағ веркиси, дашынмаз әмлақдан верки, тичарәт вә сәнајә веркиси, пул капиталындан веркиләр вә аксиз веркиләри аид едилирди. Дәвләт веркиләри дәвләт хәзинәсинин кәлирләринин әсас һиссәсини тәшкил едирди.

Јерли веркиләр исә јерли әрази идарәетмә органлары (губернија, вилајәт, шәһәр вә гәза Земстволары) тәрәфиндән мүәјјән едилирди вә һәммин әрази дахилиндә јығылырды. Јерли веркиләр јерли Хәзинәдарлығларә топланырды вә јығылмыш вәсаитләр јерли полис идарәсинин, јерли идарә-

етмә органларынын, јерли тәһсил, сәһијјә вә с. идарәләринин сахланмасына сәрф олунурду. Јерли веркиләрә чох вахт земство веркиләри дә дејирдиләр. Јерли веркиләрә – әләвә тичарәт вә сәнајә веркиси, әләвә аксиз веркиси, шәхси веркиләр, түстү (һәјәтбашы) веркиси, фәјтончулардан, гәссаблардан алынған веркиләр, зибилханаларын тәмизләnmәси үчүн веркиләр, чәмән вә отлаг јерләриндән истифадәјә көрә веркиләр, јоллардан истифадәјә көрә веркиләр вә с. аид иди.

Ганунверичи орган олан Дөвләт Сенаты Малијјә Назирлији вә Дахили Ишләр Назирлији илә сых әлагәдә ишләјәрәк өлкәнин верки ганунверичилији базасыны јаратмышдылар. Заман кечдикчә дөвләтин етијачлары вә јени фәалијјәт нөвләринин мејдана чыхмасы илә әлагәдар бу саһәдә јени ганунлар гәбул олунур вә мөвчуд ганунлара дәјишикликләр едилирди.

Русија империјасында веркитутма саһәсиндә илк нөвбәдә дөвләт хәзинәсинин малијјә вәсаитләринә олан етијачларынын максимум тәмин олунмасы мөгсәди күдүлүрдү.

Кечән әсрин верки системинин ән башлыча нөгсанларындан бири өлкә әһалисинин азтәминатлы јохсул һиссәләринә верки күзәшtlәринин олмамасы вә бу күзәшtlәрин сәвијјәсинин чох ашағы сәвијјәдә олмасы иди. Һәмин дөврә хас олан дикәр чәһәtlәрдән бири дә бу иди ки, задәканлар, адлы-санлы нәсилдән олан шәхсләр верки күзәшtlәринә малик идиләр вә милјонларла кәлирләрә малик олмаларына бахмајараг, онлар даһа аз верки верир вә дөвләт мәмурлары илә даһа тез дил тапа билирдиләр. Јохсул вә орта тәбәгәнин нүмајәндәләри исә гачылмаз верки јүкү алтында әзијјәт чәкирдиләр. Бу исә илк нөвбәдә бирбаша веркиләр вә һәддиндән артыг мүхтәлиф олан рүсумларла әлагәдар иди. Бахылан дөврдә мөвчуд олмуш веркиләр тәсәррүфат фәалијјәтинин вә мүлки мүнасибәtlә-

рин мүхтәлиф саһәләрини әһатә едирди вә мөвчуд ганунверичиликлә тәнзимләнирди.

Бирбаша веркиләр дәвләт хәзинәсинин кәлирләринин әсас һиссәсини тәшкил едирди. Онлара дашынмаз әмлақдан, тичарәт вә сәнаједән тугулан верки, пул капиталындан верки вә шәхси веркиләр аид едилирди.

Загафгазијада дәвләт торпаг веркиси күзәштли торпаг саһәләри истисна олунмагла, бүтүн торпаг саһәләриндән тугулуруду. Верки мәбләғи торпаг вә мешә саһәсинин һәр десјатининә көрә мүәјјән едилирди.

Азәрбајчанда вә бүтөвлүкдә Гафгазда һәјәт вә ја түстү веркиси адлы верки нөвү кениш јайылмышды. Һәмин верки һәр бир ајрыча јашајыш вә ја дикәр тә’јинатлы тикилиси олан һәјәтдән алынырды. Дашынмаз әмлақа көрә веркини Губернија Земство Мәчлисләри өз әразиләриндә јерләшән мүлкләр вә онларын кәлирләри барәдә мә’лумата әсасән мүәјјәнләшдирирдиләр. Кимин нә гәдәр верки өдәјәчәји өзүнә габагчадан мә’лум олсун дејә тәғвим илинин 15 апрел тарихинәдәк хүсуси вәрәгәләрдә верки өдәјичиләринин адлары вә өдәјәчәкләри мәбләғ чоһалдылараг јайылырды.

Мүхтәлиф дини вә дәвләт тәшкилатларына аид тикилиләр, һәмчинин јардымчы тикилиләр бу веркидән азад едилирди.

Русија империјасында тичарәт – топдансатыш вә пәрәкәндә тичарәт кими группашдырылырды. Топдансатыш тичарәти тачир конторларындан, анбарлардан вә кәмиләрдән, пәрәкәндә тичарәт исә мүәјјән тикилиләрдә сәјјар гајдада вә хүсуси олага ајрылмыш јерләрдә һәјата кечирилирди.

Ганунун јол вердији бүтүн нөв тичарәт верки өдәмәклә вә ја веркидән азад олунмагла билетләрин вә ја шәһадәт-намәләрин алынмасы јолу илә апарылырды. Ишкүзар фәалијјәтин стимулашдырылмасы мәгсәди илә дәвләт тичарәт вә сәнајенин бир сыра саһәләрини веркидән азад етмишди. Мәсәлән, чөрәк, мал-гара тичарәти веркидән азад

едилмишди, мүддети бир һәфләдән аз олан јармаркалардан верки тутулмурду, бүтүн тәбәгәләрдән олан кәнд әһалисинә верки өдәмәдән базарларда кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары сатмаға ичазә верилирди вә с.

Тичарәт шәһадәтнамәләри ики дәрәчәдән ибарәт иди: биринчи килдија топдансатыш тичарәти үчүн, икинчи килдија исә пәракәндә тичарәти үчүн верилирди.

Шәһадәтнамәләрә кәрә верки һәр бир нөвбәти ил үчүн нојабрын 1-дән јанварын 1-дәк олан дөврдә өдәнил-мәли иди. Әкәр јанварын 1-дәк верки өдәнилмәсә, һәмин шәхс тичарәт фәалијјәти илә мәшгул олмаг һүгугундан мәһрум едилирди. Мөвчуд верки системи тичарәт вә сәнәјә фәалијјәтинин бүтүн саһәләрини әһатә едирди.

Пул капиталындан веркиләр ашағыдакы кими тутулурду:

- дөвләтин, ичтимаи вә хүсуси тәшкилатларын, мүәссисәләрин, јолдашылыгларын, сәһмдар чәмијјәтләрин гижмәтли қағызларындан кәлән кәлирин 5 %-и мигдарында;

- дәмир јолу чәмијјәтләринин тә'минат верилмәјән гижмәтли қағызларындан кәлән кәлирләринин 3 %-и мигдарында.

Чари һесаблирда олан пул вәсаитләриндән вә диқәр фаизли әманәтләрдән веркини фаиз һесаблинаркән кредит мүәссисәләри өдәјирди вә хәзинәдарлыға кечирилирди.

Загафгазијанын јерли мүсәлман әһалисиндән һәрби хидмәтдән азад олмалары мугабилдә әскәри верки алынырды. Бу верки Русија Империясында тәкчә азәрбајчанлылардан дејил, һәм дә түркмән, калмык, инкилој, күрд вә диқәр мүсәлман әһалисиндән алынырды.

Мәсәлән, 1893-чү илдә Загатала маһалы 29000 рубл, Тифлис губернијасы 14500 рубл, Ирәван губернијасы 69000 рубл, Јелизаветпол губернијасы 14000 рубл, Бақы губернијасы 158000 рубл, Дағыстан вилајәти 38000 рубл әскәри верки өдәмишди.

XIX эсрин сону XX эсрин эввэллэриндэ Азербайчанда бирбаша веркилэрлэ јанашы, аксиз веркилэри дэ кениш тэтбиг олунурду. Аксиз веркисинэ чэлб олунан малларын там сијаһысы вэ аксиз веркилэринин ажры-ажры маһсул нөвлэри үзрэ дэрэчэлэри мүэјјәнләшдирилмишди.

Гафгазда аксиз веркилэринин јығылмасына нэзарэти һэјата кечирэн орган Загафгазија Аксиз Идарэси вэ она табе олан Маһал Аксиз Идарэлэри иди.

Губернија Аксиз Идарэси һэр һансы бир губернијада аксизли маллар истеһсал едэн фабрик вэ заводларын, һәмчинин јемәкханаларын сијаһысыны тутур вэ буна әсасән веркинин һәчмини мүэјјәнләшдирирди. Маһал Аксиз Идарэси исә һәмин иши мүэјјән бир маһалда вэ ја гәзада јеринэ јетирирди.

Аксиз веркисинэ чэлб едилэн малларын сијаһысы чох кениш иди. Һәмин маллар әсасән спиртли ичкиләрдән, јундан, ашыланмамыш дәридән, одун вэ саир тахта-шалбан мә'мулатындан, бүтүн нөв јаначагдан, түгүн вэ түтүн мә'мулатларындан, гәнд тозу вэ кибритдән ибарәт иди.

Мөвчуд ганунверичилијә әсасән Аксиз Идарэлэринин ишчилэри чалышдыглары маһалда түтүн плантасијалары вэ шәраб заводлары сахлаја билмәздиләр.

Дөвләт хәзинәсинә мүхтәлиф нөв рүсумлар да өдәни-лирди. Һәмин рүсумлар ашағыдакылардан ибарәт иди:

- керб рүсуму;
- әвәзсиз јолла мүлкијјәтә кечән әмлақдан рүсумлар;
- дөвләт гуллуғунда олан мә'мурларын маашларындан тугулан рүсумлар;
- дипломлар вэ грамоталардан рүсумлар;
- маклер вэ нотариат китаблардан рүсумлар;
- ихтиралар үчүн патент алынмасына көрә рүсумлар;
- әмлақын сығорта олунмасына көрә рүсумлар;
- јүксәк сүр'әтли гатарларла дашынан сәрнишинләр-дән вэ онларын јүкләриндән рүсумлар.

Керб рүсумунун хэзинэжэ өдөнилмэси керб рүсуму һагтында низамнамэ илэ тэнзимләнирди.

Мә'мурларын дул галмыш арвадларынын вэ јетим галмыш ушагларынын, һәмчинин гочалдыгда онларын өзләринин вэсаитлэ тә'мин олунмалары үчүн бүтүн мүлки саһэдэ гуллуғ едэн мә'мурларын маашларындан рүсум тутулуруду. Мүсәлман, православ вэ дикәр дин хадимләринин алдылары мәвачибләрдән һеч бир рүсум тутулуруду.

Јени ихтиралар, кәшфләр вэ тәкмилләшдирмәләрә көрә мүәллифлик һүгуғу верән сәнәдләрдән рүсумлар, һәмин мүәллифлик һүгуғунун гүввәдә галдығы мүддәттән асылы оларағ тутулуруду.

Азәрбајчанда XIX әсрин әввәлләриндә веркиләрин јығылмасына нәзарәти хэзинәдарлығлар һәјата кечирирди. XIX әсрин 70-чи илләриндә хэзинәдарлығлар Хэзинә Палаталары илэ әвәз олунмаға башлады. Бу дөврдә Азәрбајчан әразисиндә веркиләрин јығылмасына нәзарәт саһәсиндә ашағыдакы органлар фәалијјәт көстәрмишләр:

Нахчыван әјаләти Хэзинәдарлығы (1838)

Шамаһы шәһәри Хәзәр Хэзинә Палатасы (1840-1843)

Зағатала даирәси Хэзинәдарлығы (1868-1920)

Бакы шәһәр Хэзинәдарлығы (1821-1920)

Нахчыван шәһәр Хэзинәдарлығы (1898-1916)

Јелизаветпол гәза Хэзинәдарлығы (1854-1919)

Нуха гәзасы Хэзинәдарлығы (1840-1918)

Шамаһы Хэзинә Палатасы (1846-1849)

Бакы Хэзинә Палатасы (1872-1918)

XIX әсрин икинчи јарысында Русија Империясы тамамилә капиталист инкишафына гәдәм гојду. Русијада капитализмин инкишафы һәм дә мүстәмләкә учгарларыны әһатә етмәјә башлады.

Артығ XIX әсрин 70-чи илләриндә Азәрбајчанда буржуа ислаһатларынын апарылмасы зәрурәти там керчәклији илэ үзә чыхды.

Буржуа ислаһатларынын апарылмасы һәм бүтүн Загафгазијанын инзибати-эрази чәһәтдән, һәм дә малијјә-нәзарәт вә статистика органларынын јенидән тәшкилине сәбәб олду.

Бакы Хәзинә Палатасы 1 ијул 1872-чи илдә фәалиј-јетә башлады. Һәмин вахтдан е'тибарән онун тәркибиндә ашағыдакы губернија вә гәза Хәзинәдарлыглары јаранмаға башлады: Дәрбәнд, Јелизаветпол, Загатала, Губа, Ләнкәран, Нуха, Шамаһы, Шуша Хәзинәдарлыглары вә Тејмурхан-Шуша шәһәринин хәрчләр шө'бәси.

Бакы Хәзинә Палатасы ашағыдакы функцијалары јеринә јетириди: харичдә истеһсал олунмуш малларла тичарәт едән шәхсләрә нәзарәт, тичарәт вә сәнаје фәалиј-јетинин дүзкүн тәшкилине нәзарәт, мұвафиг полис шө'бәләри илә бирликдә тичарәт вә сәнаје мүәссисәләринин үмуми јохланмасында иштирак, дәвләт кәлирләринин дахилолмаларына нәзарәт, губернијалар үзрә хәзинә вәсаитләринин бөлүшдүрүлмәсинә сәрәнчам вермәк вә һәмчинин һәррачларын кечирилмәсини тәшкил етмәк.

Бакы Хәзинә Палатасынын структуру бу шәкилдә иди: палатанын дәфтәрханасы, камерал шө'бә, хәзинәдарлыг шө'бәси.

Веркиләрин, рүсумларын вә чәримәләрин јығылма-сына вә һәмчинин Бакы вә Јелизаветпол губернијалары үзрә кәндләрин вә шәһәрләрин камерал гәјдада тәсвиринин верилмәсинә Камерал шө'бә мәс'ул иди.

1 јанвар 1892-чи илдән Загафгазија вилајәтиндә тичарәт вә сәнаје мүәссисәләри үчүн јени верки тәтбиг олунду. Бу мәгәдлә дә Бакы вә Јелизаветпол губернија-ларында 1 август 1893-чү илдән верки мүфәттишликләри јарадылды.

Тичарәтә нәзарәт мәгәсәди илә 1903-чү илин ијулунда Бакы Хәзинә Палатасында јени – тичарәт шө'бәси јарадылды.

Бакы Хәзинә Палатасы Русија Империясынын үчүнчү дәрәчәли палаталары сырасына дахил едилирди, лакин бу палата өз фәалијјәтинин өлчүләринә көрә һеч дә Империянын икинчи дәрәчәли палаталарындан кери галмырды.

XIX әсрин сону XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда топланылан веркиләрин әсас һиссәсини дәвләт торпаг веркиси вә әскәри верки тәшкил едирди. Сонра исә тичарәт вә сәнәјә фәалијјәтиндән веркиләр вә аксиз веркиләри кәлирди. Вәтәндашларын кәлирләриндән тутулан веркиләр исә һәммин мәбләгин чох аз һиссәсини тәшкил едирди. Һәммин дөврдә мөвчуд олмуш рүсумларын бә'зиләри исә (мәсәлән, керб рүсуму) заман кечдикчә арадан чыхмышдыр.

1.3. Совет дөврүндә веркиләр

1920-1991-чи илләрдә Азәрбајчан ССРИ-нин тәркибиндә олдуғундан онун өз мүстәгил верки системи олмашдыр. Бу дөврдә Азәрбајчан әразисиндә ССРИ-нин верки ганунлары гүввәдә олдуғундан онлара ајрыча нәзәр салынмасы мөгсәдәүјгүндур.

1917-чи ил ингилабындан сонра Совет дәвләтинин әсас кәлирләри пул емиссиясы, контрибусия вә ја тәзминатлар вә әрзаг сапалағы иди. Буна көрә дә илк совет веркиләри һеч дә бөјүк фискал әәмийјәт кәсб етмирди вә ачыг-ашкар синфи мүбаризә характери дашыјырды. Мәсәлән, Халг Комиссарлары Советинин 1918-чи ил 14 август Декретинә әсасән Гырмызы Орду дөјүшчүләринин аилләрини тә'мин етмәк мөгсәди илә муздлу ишчиләри олан хүсуси тичарәт мүәссисәләри саыбләриндән бирдәфәлик рүсум тутулурду. 1918-чи ил 30 октјабр тарихли Декретлә шәһәр буржуазиясы вә голчомаглар үчүн бирдәфәлик фөвгәл'адә он милјардлыг ингилаби верки дахил едилди. Совет дәвләтинин малијјә системинин гурулушу В. И. Ленинин 1919-чу илдә сөјләдији ашағыдакы фикрә

эасланырды: “Малијјә саһәсиндә РКП имкан јарандыгча бүтүн һалларда мүтәрәгги кәлир вә әмлак веркисини һәјата кечирәчәк”.

Илк верки ислаһатлары Јени Игтисади Сијасәт (ЈИС) дөврүнә тәсадүф едир. Совет дәвләтиндә јени игтисади мүнәсибәтләрә кечид В. И. Ленинин 15 март 1921-чи ил тарихли “Әрзаг сапалағынын әрзаг веркиси илә әвәз едилмәси һаггында” мә’рузәсиндән сонра башланды. Елә һәммин дөврләрдә Совет дәвләтинин верки системинин әсаслары гојулду. ЈИС дөврүндә мүлкијјәтин мүхтәлиф формалары мөвчуд иди. һәммин илләрдә дәвләт капиталы әсасында фәалијјәт кәстәрән сәьмдар чәмијјәт типли миллиләшдирилмиш мүәссисәләрин тәшкилинә сә’ј кәстәрилирди. Лакин белә чәьдләр мүвәффәгијјәтлә нәтичәләнмәди.

1923-1925-чи илләрдә ашағыдакы веркиләр фәалијјәтдә иди: бирбаша веркиләр – кәнд тәсәррүфаты веркиси, истеъсал веркиси, кәлир-әмлак веркиси, рента веркиси, керб рүсуму, вәрәсәликлә кечән әмлақдан верки. Васитәли веркиләр – аксизләр вә көмрүк веркиси.

Бирбаша веркиләр малијјә сијасәтинин әсас аләти иди вә дәвләт бүдчәсинин кәлирләринин артымынын әһәмијјәтли амилинә чеврилмишди. Бүдчә дахилолмаларынын 1922-1923-чү илләрдә 43 фаизини, 1923-1924-чү илләрдә 45 фаизини, 1925-1926-чы илләрдә исә 82 фаизини бирбаша веркиләр тәшкил етмишдир.

Бүтүн сәнајә вә тичарәт мүәссисәләри, сәнәткарлыг вә диқәр истеъсал фәалијјәтләри истеъсал веркисинә чәлб олуурду. Веркинин һәчми мал дөвријјәсинин 1,5 фаизи мигдарында иди. Јејинти сәнајәсиндә бу верки 1,5-2 фаиз, зинәт әшјалары үчүн исә 2-6 фаиз интервалында иди.

Кәлир-әмлак веркиси һәм физики, һәм дә һүтуги шәхсләрдән тутулуурду. Әмлак веркиси һәр шејдән әввәл капиталә гојулан верки иди. Дәвләт мүәссисәләри әмлак веркисиндән азад иди, лакин 8 фаиз һәчминдә кәлир веркиси өдәјирдиләр. Әмлак веркиси мүтәрәгги характер

дашыҗырды, јә'ни капиталын ычми артдыҗа веркинин дәрәчәси дә артырды. Бунун да нәтичәсиндә капиталын истәнилән бирләшмәси веркинин бир нечә дәфә артмасына сәбәб олурду. Белә верки бојундуруғу капиталын тәмәркүзләшмәсинә әнкәл төрәдирди.

Һәмин дөвр үчүн характерик чәһәтләрдән бири дә икигат веркитутманын мөвчуд олмасы иди. Мәсәлән, һәм сәъмдар чәмијјәтләринин кәлирләриндән, һәм дә онларын өдәдикләри дивидендләрдән верки тутулурду. Чај, кофе, дуз, алкогольлу ичкиләр, түтүн мә'мулатлары вә бир сыра диқәр истәһлак малларынын сатышына аксизләр мүәјјән едилмишди.

Апарылан игтисади сијасәтин системли вә ардычыл олмамасы нәтичәсиндә 20-чи илләрин сонунда ССРИ-дә бүдчә гаршылығлы әлагәләринин мүрәккәб бир системи јаранмышды. Бүдчәјә 86 адда өдәниш нөвү мөвчуд иди. Бүтүн бунлар исә өлкәнин малијјә системинин тәкмилләшдирилмәсини зәрури едирди.

30-чу илләрдән башлајарағ ССРИ-дә веркиләрин әһмијјәти кетдикчә азалырды вә онлар өзләринә хас олмајан функцијалары јеринә јетирирдиләр. Мәсәлән, онлардан голчомағлара гаршы сијаси мүбаризә аләти кими истифадә едилирди. ССРИ ХКС-нин 2 сентјабр 1930-чу ил тарихли гәрарына әсасән 1930-32-чи илләрдә әсаслы верки ислаһатлары апарылмаға башланды. Бу ислаһатлар нәтичәсиндә аксизләр тамамилә ләғв едилди, мүәссисәләр үчүн исә 2 нөв верки өдәниши – дөвријјә веркиси вә мәнфәәтдән ајырмалар мүәјјән едилди. Фондлара норматив ајырмалар истисна олмагла, сәнаје вә тичарәт мүәссисәләринин бүтүн мәнфәәти дөвләт нәфинә тутулурду. Беләликлә, дөвләтин кәлири веркиләр һесабына дејил, үмуми милли мәһсулун дөвләтин хејринә бирбаша мәчбури алынмасы һесабына формалашырды. ССРИ ХКС-нин “Республика вә јерли бүдчәләр һаггында” 21 декабр 1931-чи ил тарихли гәрары илә рекионларын игтисади марағларынын мәркәзә табе етди-

рилмэси үчүн малијја ьтијатларынын сэрт мэркэзлэшдирилмэси принципи ьјата кечирилмэјэ башланды. Бу гэрарла рекионларын бүдчэлэри өз кэлир мэнбэлэриндэн демэк олар ки, мэһрум олдулар. Онларын бүдчэ кэлирлэринин бөјүк ьссэсини үмумиттифаг бүдчэсиндэн ајырма-лар тэшкил едирди.

Эьалидэн тутулан веркилэрин дөвлэт бүдчэсиндэ пајы олдугча чү'зи иди. Бөјүк Вэтэн Мұһарибэсинин башлан-масы илэ алагэдар олага ьэрби верки тэтбиг олунду. 1946-чы илдэ исэ бу верки нөвү лэғв едилди. Чохушаглы аналара көмэк мэгсэди илэ ССРИ Али Советинин 21 нојабр 1941-чи ил тарихли фэрманы илэ субајлара вэ ушагсыз аилэлэрэ верки тэтбиг олунду. Монголустан истисна олмагла, тарих-дэ дүнјанын ьеч бир өлкэсиндэ бу веркинин аналогу олмамышдыр. Буна бахмајараг бу верки ССРИ дағылана гэдэр мөвчуд олмушдур.

О дөврүн эсас верки өдэниши дөвријјэ веркиси иди. 1954-чү илдэ дөвријјэ веркисиндэн дахил олан вэсаитлэр дөвлэт бүдчэсинин кэлир ьссэсинин 41 фаизини тэшкил едирди.

Өлкэ рэьбэрлијинин дэјишмэси, ьэр ьансы бир сијаси компанијаларын апарылмасы совет веркилэриндэ дэ өз эксини тапырды. 7 мај 1960-чы ил тарихдэ “Фэьлэ вэ гуллугчуларын эмэк ьагтындан веркилэрин лэғв едилмэси ьагтында” ССРИ Гануну гэбул едилди. ССРИ Али Совети Рэјасэт ьеј'этинин 22 сентјабр 1962-чи ил тарихли фэрма-ны илэ јухарыда ады чэкилэн гэрарын ьјата кечирилмэ мүддэти бир гэдэр башга вахта кечирилди, сонралар исэ тамамилэ унудулду.

1980-чи иллэрин орталарында ислаьатлар башланана гэдэр ССРИ-нин дөвлэт бүдчэсинин кэлир ьссэсинин 90 фаизиндэн чох ьссэси халг тэсэруүфатындан дахил олан вэсаитлэр ьесабына формалашырды. Эьалидэн тутулан веркилэрин хүсуси чэкиси исэ чэми 6-7 фаиз тэшкил едирди.

Инкишаф етмиш өлкэләрдә исә вәзијјәт тамамилә башга чүр иди. Мәсәлән, 80-чи илләрин орталары үчүн кәлир веркиси бүдчәнин кәлир һиссәсинин АБШ-да 44,7 фаизини, Бөјүк Британијада 32,0 фаизини, Канадада 37,0 фаизини тәшкил едирди. Бүдчәнин кәлир һиссәсиндә кәлир веркисинин пажынын артмасы һеч дә вәтәндашларын үзәринә дүшән верки жүкүнүн ағырлашмасына сәбәб олмамышды. Чүнки бир тәрәфдән веркиләрин чевик шкаласы эһалинин мүәјјән категоријаларыны веркиләрдән азад етмәјә имкан верир, дикәр тәрәфдән исә әксәр өлкәләрдә вәтәндашлар орта иллик кәлир артдыгча верки дәрәчәсини артыран прогрессив шкала үзрә верки өдәјирләр. Беләликлә, дөвләт чалышыр ки, кәлирләри чох жүксәк вә чох ашағы олан вәтәндашлар арасында диспропорсија гисмән дә олса таразлашсын.

Јенидәнгурма вә тәсәррүфатчылығын јени механизмләринә кечид ССРИ-дә веркитутманын дирчәлмәсинә сәбәб олду. Артыг 80-чы илләрин сонларында кооперативләрин мәнфәәтиндән тутулан веркинин дәрәчәсинин жүксәлдилмәсинә чидди чәдләр едилди.

14 ијул 1990-чы ил тарихдә “Мүәссисә, бирлик вә тәшкилатлардан веркиләр һаггында” ССРИ Гануну гәбул едилди. Бу, өлкәдә бир сыра верки мүнәсибәтләрини тәнзимләјән илк норматив сәнәд иди. Лакин чох кечмәди ки, ССРИ дағылды вә јени мүстәгил дөвләтләр јаранды. Белә бир замаида кәнч Азәрбајчан дөвләтинә өз верки системинин формалашдырылмасы зәрури нди. Мәъз бу дөврдә “Дөвләт верки хидмәти һаггында”, “Азәрбајчан Республикасында һүғуги шәхсләрин мәнфәәтиндән вә кәлирләринин ајры-ајры нөвләриндән веркиләр”, “Элавә дәјәр веркиси һаггында”, “Аксизләр һаггында” вә с. ганунлар гәбул едилди.

Артыг 1992-чи илдә Азәрбајчан Республикасынын верки системи, демәк олар ки, формалашмышды.

2. Верки нэзэријјэси

2.1. Веркитутма ыагында елми тэсэвүрлэрин инкишаф тарихи

Веркитутманын нэзэри чэыэтдэн эсасландырылмасынын көклэри чох да узаг дөвлэри эыатэ етмир. XVII эсрэ гэдэр веркилэр ыагында бүтүн тэсэвүрлэр тэсадуфи вэ системсиз характер дашыырды. Елми чэыэтдэн эсасландырылмыш верки нэзэријјэлэри XVII эсрдэн сонра формалашмаға башланылмышдыр.

Верки нэзэријјэси дедикдэ, веркилэрин маыијјэти, онларын чэмијјэтин ичтимаи-сијаси вэ игтисади ыэјатында ролу вэ јери ыагында елми биликлэрин мэчмусу баша дүшүлүр.

Илк верки нэзэријјэлэриндэн бири мүбадилэ нэзэријјэсидир. Бу нэзэријјэнин маыијјэти ондан ибарэтдир ки, вэтэндашлар асајишин көзлэнилмэси, харичи мүдахилэнин гаршысынын алынмасы вэ с. илэ бағлы хидмэтлэри веркилэр васитэси илэ дөвлэтдэн алырлар. Бу нэзэријјэнин башга бир варианты атомистик нэзэријјэсидир. Оун нүмајэндэлэри франсыз игтисадчылары Себастјен Ле Претр де Вобан (1633-1707) вэ Шарл Луи Монтескје (1689-1755) олмушлар. Бу нэзэријјэјэ көрэ верки вэтэндашларла дөвлэт арасындакы мүгавилэнин нэтичэсидир, белэ ки, вэтэндаш өзүнүн мүафизэси, мүдафиэси вэ с. хидмэтлэрэ көрэ дөвлэтэ пул кечирир. Һеч ким нэ веркилэрдэн, нэ дэ дөвлэтин көстэрдји хидмэтлэрдэн имтина едэ билмэз. Белэ мүбадилэ она көрэ элверишлидир ки, эн бачарыгсыз дөвлэт өз тэбээлэрини онларын өзлэрини мүстэгил сурэтдэ мүдафиэ етмэлэриндэн даыа е'тибарлы мүдафиэ едир.

Классик верки нэзэријјэси даыа јүксэк нэзэри сэвијјэјэ маликдир вэ инкилис игтисадчылары Адам Смит (1723-1790) вэ Давид Рикардонун (1772-1823) адлары илэ бағлыдыр. А. Смитин веркитутмаја даир нэзэри бахышлары

онун 1776-чы илдә нәшр етдирдији “Халгларын сәрвәтинин тәбиәти вә сәбәбләри һаггында тәдгигат” адлы китабында әкс олунмушдур. О јазырды ки, һәр бир вәтәндаш өз кәлирләринә ујгун сурәтдә дәвләтин сахланылмасында иштирак етмәлидир. Дәвләт мүлкијјәт һугугуну горумагла базар игтисадијјатынын инкишафыны тәмин етмәлидир. Бу функцијаларын јеринә јетирилмәси үчүн дәвләтә зәрури мигдарда вәсаит лазымдыр ки, онун да әсас мәнбәји веркиләрдир. Һәр бир шәхсин өдәмәли олдуғу веркинин мәбләғи, өдәнилмә мүддәти габагчадан дәгиг мүәјјән олунмалыдыр. Белә олмадыгда верки өдәјичиси верки јығанын һөкмү алтына дүшүр вә верки јыған бундан өз шәхси мәнфәәтини күдмәклә истифадә едир. Веркиләр һәр бир верки өдәјичиси үчүн әлверишли олан вахтда тутулмалыдыр.

Беләликлә, мәз бу әсәриндә А.Смит веркитутманын бу күн дә өз әһәмијјәтини итирмәјән әсас принципләрини шәрһ етмишдир.

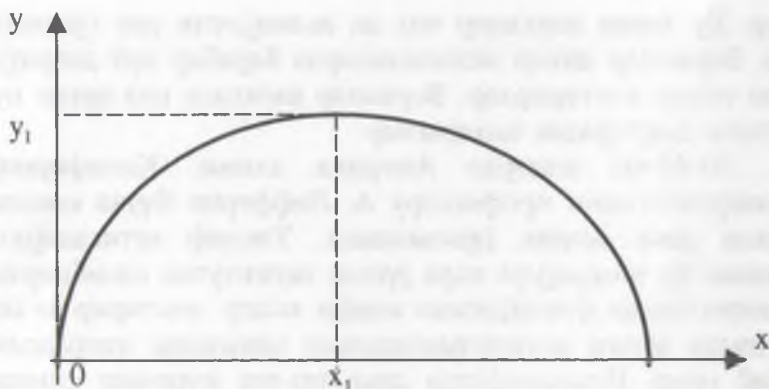
Инкилис игтисадчысы Чон Мејнард Кејнсин (1883-1946) ады илә бағлы олан Кејнс нәзәријјәси классик нәзәријјәнин там әксидир. Бу нәзәријјәнин әсас мәғзи ондан ибарәтдир ки, веркиләр игтисадијјаты тәнзимләмәнин әсас аләтидир. “Мәшғуллуғ, фаиз вә пулларын үмуми нәзәријјәси” китабында Кејнс көстәрир ки, там мәшғуллуғ шәрти дахилиндә игтисади артым пул јығымларындан асылы олур. Там мәшғуллуға наил олмағ исә практик оларағ мүмкүн дејил. Белә олан һалда јығымлар игтисади артыма әнкәл төрәдирләр, чүнки истеһсала гојулмур вә пассив кәлир мәнбәјинә чеврилирләр. Бу мәнфи нәтичәни арадан галдырмағ үчүн артыг јығымлары веркиләрин көмәји илә алмағ лазымдыр.

50-чи илләрдә Чикаго Университетинин игтисадијјат профессору Милтон Фридман тәрәфиндән ирәли сүрүлән монетаризм верки нәзәријјәси пулун кәмијјәт нәзәријјәсинә әсасланырды. Онун фикринә көрә игтисадијјатын тәнзимләнмәсини пул дәвријјәси васитәси илә һәјата кечирмәк

олар. Бу заман веркиләр чох да әһәмијјәтли рол ојнамырлар. Веркиләр дикәр механизмләрлә бәрабәр пул дөвријјәсинә тә'сир кәстәриләр. Веркиләр васитәси илә артыг пул күгләси дөвријјәдән чыхарылыр.

70-80-чы илләрдә Америка алыми, Колифорнија Университетинин профессору А. Лафферин бүдчә концепсијасы даһа кениш јайылмышды. Тәклиф игтисадијјаты адланан бу нәзәријјә кәрә јүксәк веркитутма саһибкарлыг вә инвестисија фәалијјәтинә мәнфи тә'сир кәстәриләр вә сон нәтичәдә верки дахилолмаларынын һәчминин азалмасына сәбәб олур. Игтисадијјатда даһа тез-тез мүрачиәт едилән, лакин һалә дә өз һаллини тапмамыш әсас проблем веркиләрин сәвијјәси илә дөвләтин реал кәлирләри арасындакы нисбәт мәсәләсидир. Бу проблемин һалли Лаффер әјрисидланан вә верки дәрәчәләри илә верки дахилолмаларынын һәчми арасындакы асылылығы әкс етдирән әјрини мејдана кәтирди. Графики олараг бу әјри шәкил 2.1-дә әкс олунмушдур.

х оху бојунча верки дәрәчәләри, у оху бојунча исә верки дахилолмаларынын һәчми кәстәрилик. Верки дәрәчәсинин артмасы кетдикчә јавашыјан сүр'әтлә бүдчә кәлирләринин артмасына сәбәб олур. Нә гәдәр ки, игтисади просесин иштиракчысынын сөвгедичи марагларына чидди сурәтдә тохунулмур, истеһсалын һәчминин азалма сүр'әти верки дәрәчәсинин артым сүр'әтиндән аз олур. Анчаг елә бир х, һәдди һәдди кәлиб чатыр ки, веркинин өдәнилмәси нәтичәсиндә истеһсалчынын халис кәлири галмыр. Адамлар исә јалныз верки өдәмәк үчүн ишләмирләр. Бунун нәтичәсиндә дә игтисади фәаллыг азалыр, веркидән јайынма һаллары күгләви характер алыр. Бүтүн бунлар исә верки дәрәчәсинин артмасына бахмајараг бүдчә кәлирләринин азалмасына сәбәб олур.

Шәкил 2.1. Лаффер әјриси

бурада,

y – бүдчә кәлирләри;

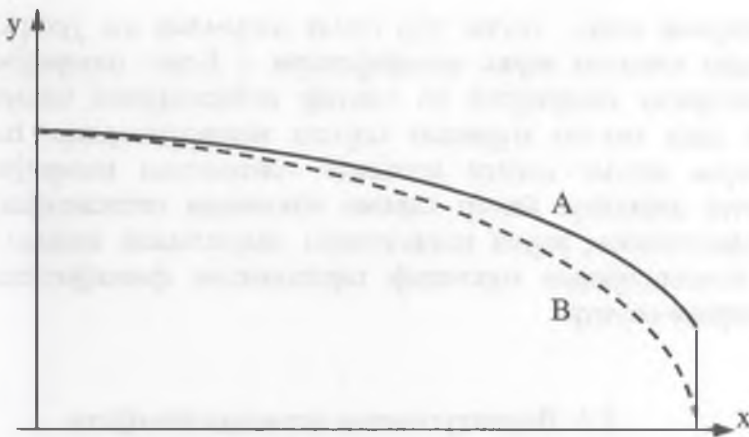
x – верки дәрәчәси;

y_1 – бүдчә кәлирләринин максимум мүмкүн һәдди;

x_1 – бүдчә кәлирләринин максимум гијмәт алдығы верки дәрәчәси.

Беләликлә, верки өдәјичиләринин бир һиссәси игтисадијјатын легал секторундан “көлкә” секторуна кечирләр (Шәкил 2.2). Лаффер нәзәријјәсинә көрә көлкә игтисадијјатынын инкишафы верки системи илә әкс әлағәлидир, башга сөzlә, верки дәрәчәләринин артымы “көлкә” игтисадијјатынын өлчүләринин артымына сәбәб олур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, көрпоратив веркиләрин һесаблинамасындакы четинликләри әввәлчәдән көрән Лаффер өзүнүн әјри хәттини кәлир веркиси һесабына дәвләт кәлиринин һесаблинамасына истигамәтләндирмишдир. Кәлирдән бүдчәјә тутулмалы олан веркинин сон һәддини Лаффер 30 фаиз сәвијјәсиндә һесаб едир. Онун фикринчә, бу һәд дахилиндә бүдчә кәлирләринин үмуми мәбләғи артыр.

Шәкил 2.2. Веркитутма сәвијјәсинин дәјишмәсинин игтисади активлијә вә веркитутма базасына тәсири

бурада, y – веркитутма базасы;

x – веркинин дәрәчәси;

A - веркијә чәлб олунмалы кәлирләр;

B – веркијә фактики чәлб олунан кәлирләр;

Штрихләнмиш зона – веркидән кизләдилән кәлирләрди.

Кәлирләрдән тугулан верки дәрәчәси 40-50 фаиз олдугда исә, Лафферин фикринчә, игтисади фәаллыг ашағы дүшүр, бу исә верки дахилолмаларынын үмуми һәчминин азалмасына сәбәб олур.

Гејд етдијимиз верки нәзәријјәләриндән әләвә чохлу сәјда хүсуси верки нәзәријјәләри дә мөвчуд олмушдур. Бу нәзәријјәләрә мисал олараг бирбаша вә долајысы веркиләрин нисбәти нәзәријјәсини, ваһид верки нәзәријјәсини, мүтәнәсиб вә мүтәрәгги веркитутма нәзәријјәсини, веркиләрин башгасынын үзәринә гојулмасы нәзәријјәсини вә с.

көстөрмөк олар. Анчаг гејд етмөк лазымдыр ки, јухарыда адлары чөкилән верки нәзәријјәләри – Кејнс нәзәријјәси, монетаризм нәзәријјәси вә тәклиф игтисадијјаты нәзәријјәси даһа тез-тез мүрачиәт олунаң нәзәријјәләрдир. Һалһазырда мүтлөг һәгиги игтисади тәнзимләмә нәзәријјәси мөвчуд дејилдир. Әксәр харичи өлкәләрдә игтисадијјатың тәнзимләнмәси, верки ислаһатлары апарылмасы заманы бу үч консепсијаның мүхтәлиф гаршылыгы фәалијјәтиндән истифадә олуңур.

2.2. Веркитутманың игтисади маһијјәти

Өз хәрчләрини малијјәләшдирмөк үчүн фискал механизмләр јарадан вә онлардан истифадә едән дәвләт вә дәвләт апаратының јаранмасы веркиләрин јаранмасына сәбәб олмушдур. К. Марксын сөзләри илә десәк, “верки һөкүмәти једиздирән ана дөшүдүр”. Үмуми дахили мәһсулун (ҮДМ) јенидән бөлүшдүрүлмәсинин әсас үсулу онун мүәјјән бир һиссәсинин бүдчәнин фермалашдырылмасы мәгсәди илә дәвләт тәрәфиндән бирбаша тутулмасыдыр ки, бу да веркитутманың игтисади маһијјәтини тәшкил едир.

Һеч бир дәвләт верки алмадан мөвчуд ола билмәз. Дәвләт вә игтисадијјатың дәвләт тәнзимләнмәсинин мөвчуд олдуғу јердә веркитутма да мөвчуддур. Веркиләрин үмуми характерини истәнилән дәвләтин малијјә системиндә әсас јер тутан бүдчә системи шәртләндирир. Чүнки дәвләтин мәркәзләшдирилмиш пул вәсаитләри мәһз бүдчә васитәси илә истифадә олуңур. Дәвләт бүдчәси исә кәлирләр васитәси илә формалашыр. Бунуңла әлагәдар оларағ дәвләтин малијјә системиндә веркитутманың ролуңун јүксәдилмәси ганунаујғун характер дашыјыр. Белә ки, Икинчи Дүңја Мүһарибәсиндән сонра апарычы харичи дәвләтләрин бүдчәләринә верки дахилолмаларының һәчми бир нечә дөфә артмышдыр. Бүдчәнин кәлирләр һиссәсиндә верки дахил-

олмаларыны артырмаг мэгсэди илэ һәр бир дөвлэт өзүнүн верки сијасәтини ишлэјиб һазырлајыр.

Дөвләтин верки сијасәти дедикдә, дөвлэт тәрәфиндән ишләниб һазырланмыш, верки саһәсиндә чәмијјәтин гаршысында дуран бу вә ја дикәр вәзифәләри һәјата кечирмәјә јөнәлмиш тәдбирләр системи баша дүшүлүр.

Игтисади, сијаси вә дикәр фәргләрә бахмајараг истәнилән дөвләтин верки сијасәти илк нөвбәдә онунла мүәјјән олунар ки, дөвлэт өзү тәкрар истеһсал просесинин фәал иштиракчысы кими чыхыш едир. Дөвләтин әсас мэгсәди чәмијјәтин гаршысында дуран игтисади вә социал мәсәләләрин һәлл едилмәсидир ки, бу да верки сијасәтинин формалашмасына өз тә'сирини көстәрир.

Верки сијасәтинин мэгсәд вә вәзифәләри конкрет игтисади шәраитдән асылдыр. Мэгсәд вә вәзифәләр мүәјјән едилдикдән сонра дөвлэт онларын һәјата кечирилмәси үсулларыны ишлэјиб һазырлајыр. Бу вә ја дикәр үсулдан истифадә едилмәси конкрет вәзијјәтдән асылдыр. Дөвләтин верки сијасәти мұвафиг норматив актларын гәбул едилмәси јолу илэ һәјата кечирилир.

Дөвләтин верки сијасәти мүмкүн гәдәр чох гопартмаға дејил, саһибкарлығын инкишафына көмәк етмәлидир. Бу мә'нада етатизм хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Етатизм франсыз сөзү олуб etat – дөвлэт сөзүндән көтүрүлмүшдүр, дөвләтә ичтимаи инкишафын мэгсәд вә али нәтичәси кими бахан сијаси фикир чәрәјаныдыр. Етатизмин характерик әләмәтләри ашағыдакылардыр:

- дөвләтин марагларына үстүнлүк верилмәси;
- субјектләрин вәзифәләринин онларын һүгуғларына нисбәтән биринчилији;
- дөвләтин верки өзбашыналығы.

Дөвләтин верки өзбашыналығы онун малијјә саһәсиндәки мұнасибәтләринин һүгуғи тәнзимләнмәсиндәки мұстәсна сәләһијјәтләринин нәтичәсидир. Ејни заманда, дөвлэт гејри-мәһдуд шәкилдә верки саһәсинә мұдахилә едә

билмэз, чүнки веркитутманы объектив шәкилдә мөвчуд олан игтисади, ичтимаи-сијаси амилләр шәртләндирир. Мәъз буна көрә дә веркиләрә јалныз дәвләтин сахланмасы үсулу кими дејил, һәм дә демократијанын ајрылмаз елементи кими бахмаг лазымдыр. Һәлә гәдим заманлардан дәвләт веркитутма механизмләриндән јалныз игтисади дејил, һәм дә сијаси мәгсәдләр үчүн истифадә етмишдир. Мәсәлән, Совет дәвләтинин 20-чи илләрдә јеритдији верки сијасәти буна мисалдыр.

Верки сијасәти һәјата кечириләркән дәвләт бүдчәсинин тәнзимләnmәси, планлашдырылмасы вә она нәзарәтин ганунла мүәјјән едилмиш һуғуи нормалары реаллашдырылыр. Игтисади чәһәтдән әсасландырылмыш верки сијасәти вәсаитләрин верки системи васитәси илә топланмасынын оптималлашдырылмасы мәгсәдини күдүр. Верки сијасәти дәвләт органларынын елми чәһәтдән әсасландырылмыш һуғуи фәалијјәти кими кениш тәқрар истеһсалын тәләбатыны тә'мин етмәлидир. Онун әсас мәгсәди верки өдәјичиләриндән веркиләрин тутулмасынын һуғуи гәјдаларыны тә'мин етмәклә бәрабәр веркитутманын тә'сири алтында формалашан игтисади мүнәсибәтләрин һәртәрәфли гијмәтләндирилмәсидир.

Кәләчәк нәзәрә алынмагла һазырланан верки сијасәти верки стратегијасы, чари анда һәјата кечирилән верки сијасәти исә верки тактикасы адланыр.

Дәвләт вә веркитутманын әләгәсиндән данышаркән верки јүкү категоријасы дигтәти чәлб едир. Макроигтисади сәвијјәдә верки јүкү – веркиләрин чәмијјәтин ичтимаи һәјатында ролуну характеризә едән верки дахилолмаларынын һәчминин ҮДМ-ун һәчминә нисбәти кими тә'јин олуна үмумиләшдирилмиш көстәричидир. Харичи өлкәләрдә верки јүкүнүн орта сәвијјәси 40-45 % тәшкил едир. Мәсәлән, Исвечдә 52 %, АБШ, Түркіјә вә Јапонијада 30 %, Непалда исә 5 %-дир.

2000-чи малијјә илиндә Азәрбајчанда ҮДМ-ун һәчми 21939,8 млрд. манат, верки дахилолмаларынын һәчми исә 2552,0 млрд. манат олмушдур. Демәли, верки јүкүнүн сәвијјәси 11,6 % тәшкил етмишдир.

Конкрет верки өдәјичиси сәвијјәсиндә верки јүкү категоријасы онун үмуми кәлиринин бүдчәјә кечирилән һиссәсини әкс етдирир. Бу заман ады чәкилән көстәричи өдәнилмиш бүтүн веркиләрин чәминин мәһсул сатышынын һәчминә нисбәти кими тә'јин олунур. Бә'зи һалларда бүдчә-дәнкәнар фондлара өдәнишләр дә верки өдәнишләринин тәркибинә дахил едилир. Мәсәлән, 1992-чи илдә Русија Федерасијасында бүдчәдәнкәнар фондлар да дахил олмагла верки јүкү 48 % сәвијјәсиндә олмушдур. Верки јүкүнүн оптимал сәвијјәсинин тә'јин едилмәси бүтүн дөвләтләр үчүн макроигтисади проблемдир. Адәтән тез-тез белә бир фикир ирәли сүрүлүр ки, верки јүкү көстәричисинин сәвијјәси нә гәдәр кичикдирсә, игтисадијјат бир о гәдәр сүр'әтлә вә динамик инкишаф едир. Буна сүбут кими АБШ президенти Р. Рејганын 80-чи илләрин әввәлләриндә һәјата кечирдији верки ислаһатлары көстәрилир. Анчаг АБШ-ын өзүндә белә Р. Рејганын верки ислаһатларына мүнәсибәт бирмә'налы олмамышдыр. Бир чох игтисадчылар һесаб едирләр ки, веркиләрин азалдылмасы игтисадијјата чидди зәрбә вура биләр. Мәсәлән, 80-чи илләрин әввәлләриндә веркиләрин азалдылмасына бахмајараг АБШ-да бүдчә кәсири кәскин артмыш, 1986-чы илдә јығым нөрмасы инкишаф етмиш өлкәләр арасында ән ашағы – 3,9 % сәвијјәсиндә олмушдур. Беләликлә, инкишаф етмиш харичи өлкәләрин тәч-рүбәси көстәрир ки, веркиләрин азалдылмасынын узунмүд-дәтли перспективдә игтисади артымын сүр'әтинә тә'сири олдугча чүз'идир. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, веркитутма нәзәријјәсиндә һамы тәрәфиндән етираф едилән вә верки дәрәчәси илә верки дахилолмаларынын һәчми арасындакы асылылығы әкс етдирән Лаффер әјрисидир. Бу әјри барәдә әввәлки бөлмәдә даһа әтрафлы мә'лумат верилмишдир.

Бу әјријә ујғун олараг верки дәрәчәсинин сон нөгтәјә гәдәр ашағы салынмасы верки дахилолмаларынын азалмасына сәбәб олур. Верки дәрәчәсинин сон нөгтәдән сонракы артымы да верки кәлирләринин азалмасына кәтириб чыхарыр.

Мүәјјән игтисади амилләрин верки дахилолмаларынын һәчминә тә'сирини характеризә етмәк үчүн макроигтисадијјатда веркиләрин еластиклик әмсалы адланан кәстәричидән истифадә олунур. Бу әмсал ашағыдакы дүстурла һесаблиныр:

$$E = \frac{\Delta X}{X} \cdot \frac{\Delta Y}{Y},$$

бурада,

E- еластиклик әмсалы;

X – верки дахилолмаларынын илкин сәвијјәси;

ΔX – верки дахилолмаларынын артымы;

Y –тә'сири өјрәнилән амилин кәмијјәти;

ΔY –тә'сири өјрәнилән амилин артымы.

Веркиләрин еластиклик әмсалы кәстәрир ки, мүәјјән амилин 1 фаиз дәјишмәси нәтичәсиндә верки дахилолмаларынын һәчми нечә фаиз дәјишәчәк. Бу әмсалын гијмәти ваһиддән бөјүк, кичик вә она бәрабәр ола биләр. Әкәр веркиләрин еластиклик әмсалы үмуми милли мәнсула (ҮММ) нәзәрән тә'јин олунурса вә онун гијмәти ваһидә бәрабәрдирсә, бу о демәкдир ки, ҮММ-да дөвләтин верки кәлирләринин пәјы сабит галыр. Мәсәлән, АФР-да сон ијирми ил әрзиндә ҮММ-а нәзәрән бүтүн веркиләрин еластиклик әмсалы ваһидә бәрабәр олмушдур. Әкәр бу әмсалын гијмәти ваһиддән бөјүкдүрсә, демәли, верки кәлирләри ҮММ-а нәзәрән даһа јүксәк сүр'әтлә артыр. Бу о демәкдир ки, үмуми милли мәнсулда верки дахилолмаларынын хүсуси чәкиси јүксәлир. Әкәр бу әмсалын гијмәти ваһиддән кичикдирсә, демәли, ҮММ-да верки дахилолмаларынын хүсуси чәкиси азалыр.

2.3. Веркиләрин маџијәти вә нөвләри

Веркиләр дәвләт бүдчәсинин јеканә кәлир мәнбәји дејил, чүнки бүдчә кәлирләринин мүәјјән һиссәси гејри-верки өдәнишләри һесабына јараныр. Мәсәлән, 1999-чу илдә Азәрбајчан Республикасынын дәвләт бүдчәсинин кәлири 2.748,4 млрд. манат тәшкил етмишдир. Бу мәбләгин 348,2 млрд. манаты гејри-верки дахилолмаларынын вә рүсумларын, 90,6 млрд. манаты диқәр дахилолмаларын, 2.309,6 млрд. манаты исә верки дахилолмаларынын һесабына дүшүр. Буна көрә дә верки вә гејри-верки өдәнишләринин бир-бириндән фәргләндирилмәси мүһүм әһмијјәт кәсб едир.

Игтисади нөгтеји нәзәрдән веркиләри јығым, рүсум вә диқәр өдәнишләрдән фәргләндирмәк олдугча мүрәккәбдир. Һәгигәтән дә верки вә гејри-верки өдәнишләри үчүн үмуми чәһәт онларын ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада тутулмасы, мәчбури характери, бүдчә вә бүдчәдәнкәнар фондларла әлағәли олмасыдыр. Лакин нәзәрә алмаг лазымдыр ки, веркиләрә јалныз игтисади дејил, һәм дә һүгуи мә'на кәсб едән категорија кими бахмаг лазымдыр. Верки мүнасибәтләри, о чүмләдән веркиләрин тутулмасы верки ганунверичилији нормалары илә низамланыр. Гејри-верки өдәнишләри исә ганунверичилијин диқәр саһәләринин, мәсәлән, социал тә'минат, пенсия һүгууу вә с. нормалары илә низамланыр. Демәли, мәчбури өдәниш о заман верки өдәниши статусу алыр ки, о билаваситә верки системинә дахил едилмиш олсун вә она ујғун верки гануну илә хүсуси гајдада верки статусу верилмиш олсун. Јухарыда дејиләнләрин әсасында веркијә ашағыдакы кими тә'риф вермәк олар:

Верки – бүдчәјә ја билаваситә дәвләтин верки системинә дахил олан, ја да верки ганунверичилији акты илә мүәјјән едилмиш мәчбури өдәнишдир.

Верки вә гејри-верки өдәнишләри арасындакы әсас һүгуги фәргләри мүүјјәнләшдирдикдән сонра гејри-верки өдәнишләринә ашағыдакы кими тә'риф вермәк олар:

Гејри-верки өдәнишләри дедикдә, дәвләтин верки системинә дахил олмајан, дикәр ганунверичилик актлары илә мүүјјән едилән мәчбури өдәнишләр баша дүшүлүр.

Верки – дәвләтин вә бәләдијјәләрин фәалијјәтинин малијјә тәминаты мәгсәди илә верки өдәјичиләринин мүл-кијјәтиндә олан пул вәсаитләринин өзкәнинкиләшдирилмәси шәклиндә дәвләт бүдчәсинә вә јерли бүдчәләрә, һабелә мәгсәдли дәвләт фондларына көчүрүлән мәчбури, фәрди, әвәзсиз өдәнишдир.

Чох кениш јајылмыш малијјә санксијаларыны, фаизләри вә инзибати чәримәләри веркиләрдән фәргләндирмәк лазымдыр. Онлар арасындакы әсас фәрг тутулма сәбәбләри-дир. Верки өдәнишләринин әсас сәбәби милли кәлирин јенидән бөлүшдүрүлмәси, чәримә өдәнилмәсинин сәбәби исә бу вә ја дикәр ганун позунтусудур.

Ганунверичиликдә вә веркитутма тәчрүбәсиндә верки термини илә јанашы, јығым вә рүсум терминләриндән дә истифадә олунур. Гејд етмәк лазымдыр ки, верки, јығым вә рүсум анлајышлары арасында нәзәри характерли фәргләр мөвчуддур. Веркиләр әвәзи өдәнилмәдән һәјата кечирилән өдәнишләрдир. Јығым вә рүсумлар исә дәвләт вә јерли органлар тәрәфиндән ганунла мүүјјән едилмиш хидмәтләрин кәстәрилмәси вә ја мүүјјән һүгугларын верилмәси үчүн тутулур. Онларын тутулмасында әсас мәгсәд дәвләт органларынын бу вә ја дикәр функцијалары јеринә јетирәркән чәдикләри хәрчләрин өдәнилмәсидир. Јығым һәр һансы бир фәалијјәтин һәјата кечирилмәси мүгабилиндә тутулан вәсаитләрдир.

Рүсумлар вәтәндаш вә ја тәшкилатлардан дәвләт органлары илә һәр һансы бир фәалијјәтин һәјата кечирилмәси мүгабилиндә тутулан вәсаитләрдир.

Лығымлара мисал олараг базарларда, ярмаркаларда сатыш фәалийәтини һәјата кечирән физики шәхсләрдән алынан вәсаитләри кәстәрмәк олар. Онлар мүәјјән мәбләғи өдәмәклә сатыш фәалийәтини һәјата кечирмәк һүгугуну әлдә едирләр. Рүсумлара мисал олараг көмрүк рүсумларыны, нотариат әмәлијјатларынын һәјата кечирилмәсинә көрә өдәнилән рүсумлары кәстәрмәк олар.

Веркиләри дикәр өдәнишләрдән фәргләндирмәк үчүн онлара хас олан әсас әламәтләри гејд етмәк лазымдыр.

Веркинин биринчи әламәти онун субъектин кәлиринин бир һиссәсини дәвләтин хејринә өзкәнинкиләшдирилмәсидир. Јә'ни, верки өдәнилән заман мүлкийәтчинин кәлиринин мүәјјән һиссәси дәвләтин мүлкийәтинә кечир. Бу заман ортаја белә бир проблем чыхыр: дәвләт вә ја бәләдијјә мүүссисәләринин өдәдикләри веркиләри верки өдәнишләри һесаб етмәк олармы? Бир тәрәфдән верки ганунверичилији дәвләт мүүссисәләри үчүн һеч бир истисна һаллары мүәјјән етмир, дикәр тәрәфдән исә дәвләт мүүссисәләри верки өдәјәркән мүлкийәтин өзкәнинкиләшдирилмәси баш вермир. Көрүндүјү кими, мүлкийәтин өзкәнинкиләшдирилмәси бу вә ја дикәр өдәнишләрин верки вә ја гејри-верки өдәнишләринә аид едилмәси үчүн јеканә ме'јар дејил.

Веркинин икинчи әламәти онун тә'јин едилмәси вә тәтбиг олунмасынын ганунилијидир. Башга сөзлә, веркиләр ганунверичилик актлары илә мүәјјән олунмуш гајдада мүәјјән едилир вә тутулур.

Веркиләрин үчүнчү әламәти онларын вачиблијидир. Ганунверичилијә ујғун олараг һәр бир верки өдәјичиси мүәјјән шәртләр дахилиндә веркини өдәмәјә борчлудур. Әксәр инкишаф етмиш өлкәләрин конститусијаларында вәтәндашларын верки өдәликләри конститусија характери дашыјыр.

Веркиләрин дөрдүнчү әламәти онларын мәчбури характер дашымасыдыр. Бу дәвләт тәрәфиндән верки,

һүгүг-мүһафизә вә мәһкәмә органларынын тимсалында тә'мин олуһур. Санксија вә мәчбуретмә васитәләри системи верки өдәјичиләринә верки өдәмәк өһдәликләрини јеринә јетирмәкдә мүәјјән тә'сир көстәрир.

Веркиләрин бешинчи аламәти онларын пул форма-сында өдәнилмәсидир. Азәрбајчан Республикасынын верки ганунверичилијиндә веркиләрин әмлак вә ја башга шәкилдә өдәнилмәси нәзәрдә тутулмамышдыр. Бир сыра өлкәләрдә һәлә дә натурал веркиләр мөвчуддур. Мәсәлән, Лаос вә Вјетнамда кәнд тәсәррүфаты веркиләри дүјү илә өдәнилир. Бир сыра өлкәләрин верки системиндә мәчбури олмајан веркиләр дә мөвчуддур. Мәсәлән, дәвләт ганунверичилик актлары илә дејил, дини нормаларла тә'јин олуһан килсә веркиләри.

Веркиләрин алтынчы аламәти онларын әвәсиз характер дашымасыдыр. Верки шәклиндә дәвләт бүдчәсинә кечирдији пулун мүһабилиндә верки өдәјичиси билаваситә һеч нә алмыр, јә'ни веркинин өдәнилмәси өһдәлији биртә-рәфли характер дашыјыр. Дәвләт веркиләри јығаркән, јығылан бу веркиләрин мүһабилиндә өз үзәринә верки өдә-јичиси гаршысында һеч бир өһдәлик көтүрмүр. Ејни заманда, веркиләри өдәмәклә верки өдәјичиси һәр һансы бир әләвә сәләһијјәт әлдә етмир. Анчаг бу дејиләнләр һеч дә дар мә'нада баша дүшүлмәмәлидир. Бу о демәк дејилдир ки, верки өдәјичиси өдәдији веркинин мүһабилиндә, үмумијјәтлә, һеч нә әлдә етмир. Пулсуз тәһсил вә сәһијјә хидмәти, һүгүг-мүһафизә органларынын ганунчулуғу тә'мин етмәси вә с. мәһз өдәнилән веркиләр һесабына һәјата кечирилир.

Веркиләрин једдинчи аламәти онларын абстракт өдә-ниш олмасыдыр. Веркиләр бүдчәјә кечириләркән мәгсәдли тә'јинат дашымырлар, јә'ни онларын конкрет олараг һансы дәвләт хәрчләринин өдәнилмәси үчүн көчүрүлдүјү көстә-рилмир. Дәвләт бүдчәсинә дахил олан вәсаитләр дәвләтин бүтүн еһтијачларынын өдәнилмәси үчүн нәзәрдә тутулур.

Өввэлчө дөвлөт бүдчәси формалашыр, сонра исә бу вәсаитләрин хәрчләрин аҗры-аҗры маддәләри үзрә бөлүшдүрүлмәси һәҗата кечирилир. Бә'зи верки өдәнишләри мәгсәдли характер дашыҗырлар ки, бу да онларын адында өз әксини тапыр. Буна мисал олагаг транзит јол веркисини көстөрмәк олар.

Верки өдәҗичиләринин вәзифәләринин мүәҗҗән едилмәси үчүн ганунверичилик актларында верки өһдәликләринин елементләри мүәҗҗән олунур. Онлар ашағыдакылардыр:

Верки һуғуг нормасы – верки саһәсиндә сәләһиҗҗәтли дөвлөт органлары тәрәфиндән мүәҗҗән олунан үмуми давраныш гајдалары. Мәһз бу нормалар верки өһдәликләринин јаранмасы вә һәҗата кечирилмәсини тәнзимләјир. Верки нормасы олмадан верки өдәмәк вәзифәси «ганунла мүәҗҗән олунмуш» һесаб едилә билмәз.

Веркитутма объекти – веркијә чәлб олунан, веркинин аид олдуғу объектләр (мәсәлән, кәлир, мәнфәәт, торпаг, әмлак, фајдалы газынтылар, тәгдим едилмиш малларын (ишләрин, хидмәтләрин) әләвә едилмиш дәјери вә с.).

Веркитутма миғјасы – веркитутма объектинин өлчүлмәси параметри, башга сөзлә, веркини һесабламаг үчүн әсас көтүрүлән ваһид (мәсәлән, торпаг веркисиндә саһә, автомобилләр үчүн көмрүк рүсумунун һесабланмасы заманы муһәррикин һәчми вә с.)

Веркитутма базасы – веркитутма объектинин верки тугулан һиссәсинин кәмиҗҗәтчә ифадәсидир. Веркитутма базасы веркитутма объекти илә үст-үстә дүшә дә, дүшмәјә дә биләр.

Верки өдәҗичиси – мүәҗҗән едилмиш веркитутма объектләриндән верки өдәјән истәнилән шәхс;

Веркитутма нормасы вә ја верки јүкү – веркитутма объектләринин кәлиринин веркиләр васитәси илә тугулан һиссәси;

Верки күзәшти – верки өдәмәкдән азад етмә вә ја мөһләт верилмәси;

Верки санксијасы – верки ганунверичилијинин позулмасы факты мүүжэн едиләркән верки жүкүнүн артырылмасы;

Веркинин мигдары – бүдчәјә өдәнилмәли олан веркинин һәчми.

Веркиләрин мүхтәлифлији онларын мүүжән әсасларла нөвләрә бөлүнмәси зәрурәтини јарадыр. Бу вә ја дикәр веркинин һәр һансы бир нөвә аид едилмәси һәмин веркинин маһијјәтини вә мәзмунуну даһа дәгиг мүүжәнләшдирмәјә имкан верир.

Мүасир веркитутма нәзәријјәсиндә веркиләр әсасән ашағыдакы хүсусијјәтләринә көрә нөвләрә ајрылырлар:

- тугулма үсулуна көрә;
- субјектинә көрә;
- өдәнилдији бүдчәнин сәвијјәсинә көрә.

Тугулма үсулуна көрә веркиләри 2 әсас група ајырмаг олар: бирбаша веркиләр вә долајы веркиләр.

Бирбаша веркиләр дедикдә, мадди сәрвәтләрин топланмасы просесиндә верки өдәјичиләринин кәлир вә ја әмлакындан билаваситә тугулан веркиләр баша дүшүлүр. Буна көрә дә бу веркиләрин дәгиг мәбләғи мәлүмдур. Бирбаша веркиләрә нәглијјат васитәси саһибләриндән тугулан верки, торпаг веркиси, әмлак веркиси, физики шәхсләрдән тугулан кәлир веркиси, һүтуги шәхсләрдән тугулан мәнфәәт веркиси вә с. дахилдир.

Долајы веркиләр әмтәә вә ја хидмәтин гијмәтиндән тугулан веркиләрдир. Бу веркиләрә истеълак веркиләри дә дејилир. Онлар гисмән вә ја тамамилә әмтәәнин дәјәринә көчүрүлүр. Долајы веркиләрә мисал олага әләвә дәјәр веркисини, аксизләри вә с. мисал көстәрмәк олар.

Көрүндүјү кими, бирбаша веркинин өдәјичиси кәлири әлдә едән шәхс, долајы веркинин өдәјичиси исә әмтәәнин истеълакчысыдыр.

Субјектинә көрә веркиләри 3 група ајырмаг олар: физики шәхсләрдән тугулан веркиләр; мүүссисә вә

тәшкилатлардан тутулан веркиләр; ејни заманда һәм һүгуги, һәм дә физики шәхсләрдән тутулан веркиләр (гарышыг веркиләр).

Физики шәхсләрдән тутулан веркиләрә мисал олараг кәлир веркиси, физики шәхсләрин әмлак веркиси, вәрәсәлик вә ја бағышланма јолу илә кечән әмлақдан верки вә с. кәстәрмәк олар.

Мүәссисә вә тәшкилатлардан тутулан веркиләрә мәнфәәт веркиси, әлавә дәјәр веркиси, аксизләр, мүәссисә вә тәшкилатларын әмлақындан тутулан верки вә с. дахилдир.

Гарышыг веркиләр елә веркиләрдир ки, онлары һәм һүгуги, һәм дә физики шәхсләр өдәјирләр. Мәсәлән, дәвләт рүсумлары, бә'зи көмрүк рүсумлары вә с.

Өдәнилдији бүдчәнин сәвијјәсинә көрә веркиләри 2 група ајырмаг олар: тәсбит олунмуш веркиләр вә тәнзим-едици веркиләр.

Тәсбит олунмуш веркиләр бирбаша вә ја бүтөвлүкдә конкрет бүдчә вә ја гејри-бүдчә фондуна көчүрүлүр.

Тәнзимедици веркиләр мүәјјән нисбәтдә һәм республика, һәм дә јерли бүдчәләрә көчүрүлүр. Мәсәлән, республикамызда һүгуги шәхсләрдән тутулан мәнфәәт веркисинин мүәјјән фаизи республика бүдчәсинә, мүәјјән фаизи исә јерли бүдчәјә көчүрүлүр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, веркиләрин јухарыда садаладығымыз тәснифата ујгун олараг нөвләрә бөлүнмәси јеканә гајда дејил, онлары башга әламәтләрә көрә дә нөвләрә ајырмаг олар

2.4. Веркитутманын әсас принципләри вә веркиләрин функцијалары

Принсип латынча *prinsipium* – сөзүндән олуб әсас, башлангыч демәкдир. Веркитутманын принципләри дедикдә, верки саһәсиндә мөвчуд олан башлыча идеја вә

гајдаларын мѣчмусу баша дүшүлүр. Веркитутманын ыгуги вѣ игтисади принципларини бир-бириндѣн фѣрглѣндирмѣк лазымдыр.

Веркитутманын ыгуги принциплѣри дедикдѣ, системин маъийѣтини мѣѣжѣн едѣн ѣсас ыгуги ганунлар баша дүшүлүр. Мѣасир шѣраитдѣ веркитутманын ашагыдакы ѣсас ыгуги принципларини гејд етмѣк олар:

1. Бѣрабѣр верки јүкү принципи. Бу принцип верки ганунлары гаршысында бѣтүн верки ѣдѣјичилѣринин бѣрабѣрлијини нѣзѣрдѣ тутур. Мүлкијѣт вѣ тѣшкилати-ыгуги формасындан асылы олага саъибкарлыг фѣалијѣти үчүн ѣлавѣ веркилѣрин вѣ ја артырылмыш верки дѣрѣчѣлѣринин мѣѣжѣн едилмѣси јолверилмѣзди.

2. Веркилѣрин ганунла мѣѣжѣн едилмѣси принципи. Бу принципѣ ѣсасѣн веркилѣр сѣлаъийѣтли дѣвлѣт органлары тѣрѣфиндѣн мѣѣжѣн вѣ тѣсдиг олунур.

3. Верки ѣдѣјичилѣринин гејри-гануни веркилѣрдѣн дѣвлѣт тѣрѣфиндѣн мѣдафиѣ едилмѣси принципи. Бу принципѣ ѣсасѣн дѣвлѣт верки ѣдѣјичилѣринин үзѣринѣ верки ѣдѣмѣк вѣзифѣси гојмагла бѣрабѣр, онлары гејри-гануни верки вѣ рѣсумлардан мѣдафиѣ етмѣлидир.

4. Верки ганунларынын гејри-верки ганунларындан үстүн тутулмасы принципи. Бу принципѣ ѣсасѣн гејри-верки ганунларында верки мѣнасибѣтлѣринѣ аид олан нормалар оларса, онлар јалныз верки ганунверичилијинѣ ујгун олдулары ыалда тѣтбиг олуна билѣрлѣр.

5. Бѣтүн верки элементлѣринин верки ганунунда ѣкс олунмасы принципи. ѣкѣр ыѣр ыансы бир верки элементи, мѣсѣлѣн, веркитутма ѣбјекти, веркинин субјекти, верки дѣрѣчѣси вѣ с. верки ганунунда ѣкс олунмајыбса, демѣли, верки ѣдѣјичисинин верки ѣдѣмѣклѣ бағлы олан вѣзифѣси мѣѣжѣн едилмѣмишди.

6. Дѣвлѣтин вѣ верки ѣдѣјичилѣринин марагларынын ујгунлуғу принципи. Бу принципѣ ѣсасѣн веркилѣр мѣѣжѣн олунаркѣн вѣ верки ганунверичилијинѣ дѣјишикликлѣр

едиләркән жалныз дәвләтин дежил, һәм дә верки өдәјичиләринин дә мараглары нәзәрә алынмалыдыр.

Веркитутманын принципләри веркиләрин бир игтисади категорија кими мәгсәдәүјгунлуғуну әкс етдирән әсас мүддәалардыр. Артыг гејд олундуғу кими, бу принципләр илк дәфә 1776-чы илдә инкилис игтисадчысы А. Смитин јаздығы “Халгларын сәрвәтинин тәбиәти вә сәбәбләри һаггында” адлы әсәриндә ифадә олунмушдур.

А. Смит веркитутманын сонралар “Тә’дијәчинин һүтүг бәјаннамәси” адландырылан беш әсас принципини гејд етмишдир.

1) Тәсәррүфат мүстәгиллији вә сәрбәстлик принципи. А. Смит белә һесаб едирди ки, јердә галан бүтүн принципләр бу принципә табедирләр.

2) Әдаләтлилик принципи. Бу принципә әсасән вәтән-дашлар кәлирләринин һәчминә ујғун олараг верки өдәмәлидирләр.

3) Мүәјјәнлик принципи. Бу принципә әсасән веркинин мәбләғи, үсуллары вә өдәнилмә вахты верки өдәјичисинә габагчадан мә’лум олмалыдыр.

4) Әлверишлилик принципи. Бу принципә әсасән веркиләр верки өдәјичиси үчүн ән әлверишли вахтда вә әлверишли үсулларла тутулмалыдыр.

5) Гәнаәтлилик принципи. Бу принципә әсасән веркиләрин тутулмасы илә бағлы олан хәрчләр веркинин мәбләғиндән аз олмалыдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бу принципләрин шәрһ олундуғлары вахтдан ики јүз илдән артыг бир мүддәтин өтмәсинә бахмајараг онлар бу күн дә өз актуаллығыны сахлајырлар, лакин мүәјјән дәјишикликләрә мә’руз галмышлар. Һал-һазырда практики олараг веркитутманын ашағыдакы дөрд әсас принципи һәјата кечирилир:

1) Әдаләтлилик принципи;

2) Таразлылыг принципи;

3) Верки өдәјичиләринин мараг вә имканларынын максимум нәзәрә алынмасы принципи;

4) Сәмәрәлилик принципи.

Бу принципләрин һәр бирини ајрылыгыда шәрһ едәк.

● Эдаләтлилик принципи. Эдаләтли верки системинин јарадылмасы һалә ки һеч бир дәвләтин наил олмадығы бир арзудур. Бу принципә әсасән өлкәнин һәр бир вәтәндашы дәвләт хәрчләринин малијјәләшдирилмәсиндә өз кәлирләринә вә имканларына ујгун олараг иштирак етмәлидирләр. Бу принцип бир тәрәфдән нәзәрдә тутур ки, ејни игтисади вәзијјәтдә олан верки өдәјичиләринин өдәдикләри веркиләрин мәбләғи дә ејни олмалыдыр. Лакин бу заман белә бир етик проблем ортаја чыхыр: ејни бир мүәссисәдә ишләјән, ејни иши көрән, ејни әмәк һаггы алан ики ишчидән биринин аиләси үч нәфәр, о биринин аиләси исә беш нәфәрдән ибарәтдирсә, онлары ејни вәзијјәтдә олан һесаб етмәк олармы?

Дикәр тәрәфдән исә игтисади чәһәтдән гејри-бәрабәр вәзијјәтдә олан шәхсләр гејри-бәрабәр верки вәзијјәтиндә олмалыдырлар, јә'ни ким дәвләтдән даһа чох алырса, онун өдәјәчәји веркинин дә мәбләғи артыг олмалыдыр. Адәтән дәвләт бу принципә мүтәрәгги веркиләрин вә верки күзәшtlәринин тәтбиг едилмәси илә наил олмаға чалышыр.

● Таразлылыг принципи. Бу принципин әсас мәгсәди дәвләт хәзинәсинин вә верки өдәјичиләринин марагларыны таразлашдырмагдан ибарәтдир. Верки дәрәчәсинин јүксәлмәси бүдчәнин кәлирләринин артымына сәбәб олур. Лакин нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу јүксәлиш елә бир һәддә чата биләр ки, истеһлакчынын халис кәлиринин әсас һиссәси тамамилә веркиләрин өдәнилмәсинә сәрф олунар. Бу исә игтисади фәаллығын ашағы дүшмәсинә, веркидән јајынма һалларынын күтләви характер алмасына сәбәб олар. Буна көрә дә веркитутманын бир игтисади категорија кими һәдди олмалыдыр. Веркинин һәдди дедикдә, дәвләт

хэзинэси вэ верки өдэјичиси үчүн елә бир оптимал сәвијјә баша дүшүлүр ки, һәмин сәвијјәдән мүэјјән гэдәр кәнарлашмалар һәм верки өдэјичисинин, һәм дә дөвләт хэзинэсинин марагларына зидд олур.

• Верки өдэјичисинин мараг вэ имканларынын максимум нэзэрә алынмасы принципи. Бу принципә әсасән веркинин мәбләғи, онун өдәнилмә мүддәти верки өдэјичисинә әввәлчәдән мә'лум олмалыдыр вэ о, верки ганунверичилијиндәки бүтүн дәјишикликләр барәдә габагчадан хәбәрдар едилмәлидир. Бу принцип һәмчинин веркиләрин һесаблинамасынын вэ өдәнилмәсинин садәлијини вэ верки ганунверичилијинин имкан вердији үсуллардан һәр һансы бирини сечмәк имканы верир.

• Сәмәрәлилик принципи. Бу принципә әсасән јығылмыш веркинин мәбләғи онун јығылмасына чәкилән хәрчләрин чәминдән чох олмалыдыр. Мүэјјән нөв веркиләрин, мәсәлән, әмлак веркисинин јығылмасы заманы бу принципә әмәл олунмур, чүнки бә'зән јығылан веркинин мәбләғи веркитутма объектләринин мүэјјәнләшдирилмәси, вәтәндашларын хәбәрдар едилмәси, веркиләрин јығылмасы вэ онлара нэзарәтлә бағлы хәрчләри анчаг өдәјир.

Веркиләрин әсас функцијалары кими ашағыдакылары гејд етмәк олар:

- фискал;
- бөлүшдүрүчү;
- тәнзимләјичи;
- нэзарәтедичи.

Фискал функција. «Фиск» латын сөзү олуб, зәнбил демәкдир. Гәдим Ромада илк әввәлләр пулларын сахландығы касса, сонралар императорларын шәхси хэзинәси вэ нәһәјәт, кәлир, верки вэ дикәр рүсумларын чәмләшдији мәркәз фиск адландырылмышдыр. Бу функцијанын маһијјәти дөвләт хәрчләринин малијјәләшдирилмәсини тә'мин етмәк үчүн ајры-ајры физики вэ һүтуги шәхсләрин кәлир-

лэринин (мэнфээтинин) мүүжэн һиссэсинин дәвләт хэзинәсинә чәлб едилмәсидир. Веркиләрин әсас тә'јинаты, јә'ни үмумдәвләт програмларынын һәјата кечирилмәси үчүн вәсаитләрин дәвләт бүдчәсинә топланмасы, мәъз бу функция васитәси илә һәјата кечирилик. Јердә галан функцијалар исә фискал функцијанын бир нөв төрәмәләридик.

Бөлүшдүрүчү функция. Веркиләрин бөлүшдүрүчү функцијасынын маъијјәти ичтимаи кәлирин әалинин ажры-ажры категоријалары арасында јенидән бөлүшдүрүлмәсиндән ибарәтдик. Башга сөзлә, әалинин күчлү тәбәгәсинин верки јүкүнүн ағырлашдырылмасы һесабына вәсаитләр бу категоријадан әалинин даһа зәиф категоријаларына өтүрүлүр. Буна көрә дә бөлүшдүрүчү функција мисал олараг аксизләри, мүтәрәгги веркитутманы көстәрмәк олар.

Тәнзимләјичи функция. Бу функция верки механизмләри васитәси илә дәвләтин гаршыја гојдуғу мүүжән мөгсәдләрә наил олунмасына хидмәт едик. Бу функция васитәси илә веркиләр, тәкрат истеъсал просесинә онун сүр'әтини стимулашдырмаг вә ја ләнкитмәклә әәмийјәтли тә'сир көстәрик, капитал јығымыны күчләндирик вә ја зәифләдик, өдөниш габилијјәтли тәләби артырыр вә ја азалдыр. Бу функцијанын стимуллашдырычы мөгсәди бу вә ја дикәр игтисади просесләрин инкишафынын мүүжән едилмәсинә јөнәддилик. Бу мөгсәдә адәтән верки күзәштләри васитәси илә наил олунур. Мүүжән фәалијјәт нөвләринин һәддән артыг јүксәк сүр'әтлә инкишафыны ләнкитмәк үчүн дәвләт артырылмыш верки дәрәчәләрини мүүжән едик. Мәсәлән, аксизләр, капитал ихрачына верки, артырылмыш верки күзәштләри вә с.

Дәвләт кәнд тәсәррүфатынын инкишафыны, истеъсал тә'јинатлы капитал гојлушуну сүр'әтләндирик үчүн бу фәалијјәт нөвү илә мәшгул олан мүүссисәләрә верки ганунверичилијиндә мүүжән күзәштләр нәзәрдә тутур.

Дәвләт долајы веркиләрин сәвијјәсини дәјишмәклә гијмәтләрин сәвијјәсинә тә'сир көстәрик, ихрача верки

күзөштлэри тэтбиг етмэклэ ону стимуллашдырыр, өз истеь-салыны стимуллашдырмаг үчүн аналожи малларын идхалы-на элавэ веркилэр тэтбиг едир.

Нэзарэтедичи функција. Дөвлэт веркилэр васитэси илэ мүэссисэлэрин вэ вэгэндашларын малијјэ-тэсэртүфат фэалијјэтинэ нэзарэти һэјата кечирир. Бу нэзарэт васитэси илэ дөвлэт бүдчэсинэ вэ верки системинэ бу вэ ја дикэр дүзэлишлэрин едилмэси зэрурэти мүэјјэнлэшидирилир.

3. Верки нэзарэти

3.1. Дөвлэт верки органлары, онларын һүгүг вэ вэзифэлэри

1885-чи ил апрел ајынын 30-да император III Александр Русија Империясында верки мүфэттиши вэзифэсинин тэ'сис олунмасы барэдэ фэрман имзалады. Бу тарихэ гэдэр хэзинэјэ верки дахилолмаларына нэзарэти губернија верки идарэлэри һэјата кечирирди. Бу тарихдэн Русија Империясында ихтисаслашмыш верки хидмэтинин тэшэкүл тапмасы башланыр.

Лакин 1917-чи ил Октјабр Ингилабындан сонра халг тэсэррүфатынын идарэ едилмэсиндэ инзибати-амирлик системинин тэтбиги илэ алагэдар олараг ССРИ-дэ верки органларынын фэалијјэти өз эһэмијјэтини итирмэјэ башлады. Бу өз-өзлүјүндэ һеч бир игтисади принципэ ујгун олмајан анормал бир просес иди. Јалныз ССРИ Назирлэр Советинин 24 јанвар 1990-чы ил тарихли «Дөвлэт верки хидмэти һагтында» гэрарындан сонра дөвлэт верки хидмэти органлары јарадылды.

Базар мүнәсибэтлэринин инкишафы вэ верки системинин тэшэкүл тапмасы илэ алагэдар олараг 1991-чи ил октјабрын 14-дэ Азэрбајчан Республикасынын дөвлэт верки хидмэти органлары јарадылды. Азэрбајчан Республикасында дөвлэт тэрэфиндэн верки мүнәсибэтлэринин иштиракчылары Веркилэр Назирлији вэ онун эразилэрдэки идарэлэридир (шө'бэлэридир).

Верки органлары өз сәләһијјэтлэри чэрчивэсиндэ һүгүг-мүһафизэ органларынын сәләһијјэтлэрини һэјата кечирмәклэ јерли дөвлэт һакимијјэти органларындан асылы олмајараг мүстәгил фэалијјэт көстэрирлэр.

Верки органлары тэрэфиндэн гәбул едилән гэрарлар бүтүн һүгүги вэ физики шәхслэр үчүн мәчбуридир.

Верки органларынын эсас һугуг вә вәзифәләри Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсиндә өз әксини тапмышдыр.

Верки органларынын вәзифәләри ашағыдакылардыр:

- веркиләрин дүзкүн һесаблинамасына, там вә вахтында өдәнилмәсинә нәзарәт етмәк, верки ганунверичилијинә там вә дәгиг риәјәт етмәк;

- верки өдәјичиләринин һугугларыны вә гануни мәнәфеләрини мүдафиә етмәк;

- верки ганунверичилији вә верки ганунверичилијиндә едилән дәјишикликләр барәдә верки өдәјичиләринә күтләви информасија васитәләри илә вә ја фәрди гәјдада әвәзсиз олараг мәлумат вермәк, мүәјјән едилмиш һесабат формаларынын долдурулмасы гәјдаларыны изаһ етмәк, веркиләрин һесаблинамасы вә өдәнилмәси барәдә изаһатлар вермәк, верки өдәјичиләринә онларын һугуг вә вәзифәләрини изаһ етмәк;

- һесаблинамыш вә дахил олмуш веркиләрин учотуну апармаг вә бу барәдә мүвафиг ичра һакимијјәти органларына мәлумат вермәк;

- верки ганунверичилијинин позулмасы һалларына даир мәлуматлары топламаг, тәълил етмәк вә гијмәтләндирмәк, белә һалларын баш вермәсинә кәтириб чыхаран сәбәбләрин вә шәраитин арадан галдырылмасы үчүн мүвафиг дөвләт органларына тәклифләр вермәк;

- верки өдәјичиләринин учотуну апармаг;

- мөвчуд ганунверичиликдә нәзәрдә тутулмуш гәјдада верки өдәјичиләри һаггында мәлуматын, о чүмләдән верки вә коммерсија сирринин горунмасы гәјдаларына риәјәт етмәк вә ону тәмин етмәк;

- верки өдәјичиләринә верки јохламаларынын нәтичәләри һаггында актын, һабелә ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш һалларда верки органларынын гәрарынын сурәтини вермәк;

- верки өдәјичиләри тәрәфиндән артыг өдәнилмиш верки мәбләгләринин әвәзләшдирилмәси вә ја кери гәјтарылмасы, һабелә верки өдәјичиләриндән дүзкүн тутулмајан верки мәбләгләринин, малијјә санксияларынын, фаизләрин вә инзибати чәримәләрин кери гәјтарылмасы үчүн ганунверичиликдә мүәјјән едилмиш тәдбирләри көрмәк;

- табелијиндә олан верки органларынын фәалијјәтинә нәзарәти һәјата кечирмәк;

- Верки Мәчәлләси вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунверичилик актлары илә верки органларынын тәјинатына ујғун олага мүәјјән едилмиш дикәр вәзифәләри һәјата кечирмәк.

Верки органларынын ашағыдакы һүгүгләри вардыр:

- верки ганунверичилијинә ујғун олага верки јохламаларыны кечирмәк;

- верки өдәјичиләриндә бүтүн малијјә сәнәдләрини, мұһасибат китабларыны, һесабатлары, нағд вәсаитләри, гүјмәтли кағызлары вә башга гүјмәтлиләри, верки бәјаннамәләрини, веркиләрин һесабланмасы вә өдәнилмәси илә бағлы олан дикәр сәнәдләри ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гәјдада јохламаг;

- верки өдәјичиләринин кәлир көтүрмәк үчүн истифадә етдикләри јахуд верки тутулан объектләрин сахланылмасы илә бағлы олан истеһсал, анбар, тичарәт вә дикәр биналарында мүәјјән едилмиш гәјдада хронометраж методу илә мұшаһидә апармаг вә бахыш кечирмәк вә мүәјјән едилмиш гәјдада сәнәдләри вә әшјалары көтүрмәк;

- верки өдәјичиләриндән верки ганунверичилијинин позулмасы һалларынын арадан галдырылмасыны тәләб етмәк;

- ганунла мүәјјән едилмиш гәјдада верки ганунверичилијинин позулмасы илә бағлы ишләрә бахмаг, һүгүги вә физики шәхсләрин верки борчларына фаизләр һесаблимаг, онлара малијјә санксияларыны вә инзибати чәримәләри тәтбиг етмәк;

- мۈѳјјѳн едилмиш мۈддѳтлѳрдѳ ѳдѳнилмѳмиш веркилѳрин, фаизлѳрин вѳ малијјѳ санксијаларынын дѳвлѳт бۈдчѳсинѳ ѳдѳнилмѳсини тѳмин етмѳк;

- верки ѳдѳјичилѳринин ѳесаблашма, валјута вѳ дикѳр ѳесабларындан ганунверичилијѳ мۈвафиг олараг веркилѳр ۈрѳ борчларын, фаизлѳрин вѳ малијјѳ санксијаларынын дѳвлѳт бۈдчѳсинѳ вѳ мѳгсѳдли дѳвлѳт фондларына алынмасы ۈчۈн банклара вѳ дикѳр кредит тѳшкилатларына ичра сѳнѳди олан сѳрѳнчам вермѳк, инзибати чѳримѳлѳрин алынмасыны тѳмин етмѳк;

- ганунла мۈѳјјѳн едилмиш ѳалларда вѳ гајдада верки ѳдѳјичилѳринин ѳесаблашма, валјута вѳ дикѳр ѳесаблары ۈрѳ ѳмѳлијјатларын дајандырылмасы ۈчۈн банклара вѳ дикѳр кредит тѳшкилатларына ичра сѳнѳди олан сѳрѳнчам вермѳк, верки ѳдѳјичисинин ѳмлакынын сијаыја алынмасы ۈчۈн тѳдбирлѳр кѳрмѳк;

- ганунла мۈѳјјѳн едилмиш ѳалларда вѳ гајдада вѳтѳндашларын верки мѳсѳлѳлѳри илѳ бағлы сорғусуну ѳјата кечиртмѳк, биналара (јашајыш саыѳлѳри истисна олмагла), гурғулара вѳ торпаг саыѳлѳринѳ дахил олмаг вѳ бахыш кечиртмѳк, нѳзарѳт гајдасында мал алгысыны апармаг;

- Азѳрбајчан Республикасынын Чинајѳт-Просессуал Мѳчѳллѳси илѳ мۈѳјјѳн едилмиш гајдада тѳыгигат апармаг;

- аксиз маркасы илѳ маркаланмалы олан малларын маркаланмадан сатышынын ѳјата кчирилмѳси ашкар едилдикдѳ, ѳѳмин маллары сијаыја алмаг вѳ верки ѳдѳјичисиндѳ мѳс'ул сахламаја гојмаг;

- мۈѳјјѳн едилмиш гајдада мۈтѳхѳссислѳри, експертлѳри, тѳрчۈмѳчилѳри вѳ мۈшаыидѳчилѳри чѳлб етмѳк;

- Верки Мѳчѳллѳси вѳ Азѳрбајчан Республикасынын дикѳр ганунверичилик актлары илѳ верки органларынын тѳ'јинатына ујғун олараг нѳзѳрдѳ тутулмуш башга ѳуғулары ѳјата кечирмѳк.

Верки органлары вѳ ја онларын вѳзифѳли шѳхслѳри (верки оргаларында ишлѳдиклѳри дѳврдѳ вѳ ја ишдѳн

чыхдыгдан сонра ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш мүд-дәтдә) хидмәти вәзифәләрини јеринә јетирәркән верки өдәјичиләри һаггында әлдә етдикләри вә ја онлара е'тибар едилән һәр һансы мә'луматын мәхфилијини горумалы-дырлар.

Верки органы вә онун вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән верки өдәјичиси барәдә әлдә едилән истәнилән мә'лумат ашағыдакылар истисна олмагла, коммерсија (верки) сирри сајылыр:

- верки өдәјичисинин разылығы илә ашкар едилән;
- верки өдәјичисинин ејниләшдирмә нөмрәси һаггында;
- мүәссисәнин низамнамә фонду (низамнамә капиталы) һаггында;
- верки ганунверичилијинин позулмасы вә бу позулмалара көрә мәс'улијјәт тәдбирләри һаггында.

Верки өдәјичисинә аид мә'лумат онун јазылы ичазәсинә әсасән дикәр шәхсә верилә биләр.

Верки органларынын вәзифәли шәхсләри дәвләт гуллуғундадырлар. Онларын ашағыда көстәрилән вәзифәләри вардыр:

- Верки Мәчәлләсинә вә Азәрбајчан Республикасынын дикәр ганунларын чидди риәјәт етмәк;
- верки органларынын һүгүг вә вәзифәләрини өз сәләһијјәтләри дахилиндә јеринә јетирмәк;
- верки өдәјичиләринә, онларын нүмајәндәләринә вә верки мүнасибәтләринин дикәр иштиракчыларына дигтәт вә нәзакәтлә јанашмаг.

3.2. Верки өдәјичиләринин һүгүг вә вәзифәләри

Верки өдәјичиләри ганунла үзәринә өз вәсаитләри һесабына верки өдәмәк вәзифәси гојулмуш верки мүнасибәтләринин иштиракчыларыдыр. Ән'әнәви олараг

верки өдәјичиләри кими статусу мүлки ганунверичиликлә мүәјјән едилән һүгуги вә физики шәхсләр чыхыш едирләр. Һүгуги шәхс Азәрбајчан Республикасынын вә ја харичи дәвләтин ганунверичилијинә ујғун олараг һүгуги шәхс статусунда јарадылмыш мүәссисә вә тәшкилатлардыр. Физики шәхсләр исә Азәрбајчан Республикасынын вәтәндашлары, харичи өлкә вәтәндашлары вә вәтәндашлығы олмајан шәхсләрдир. Верки ганунверичилијиндә верки өдәјичиләринин дикәр категоријалары да нәзәрдә тутулур. Бунлара мүәссисәләрин мүстәгил сурәтдә мал тәгдим едән, иш көрән вә хидмәт көстәрән филиал вә нүмајәндәликләри, харичи һүгуги шәхсләрин даими нүмајәндәликләри аид едилир.

Үмумијјәтлә, верки өдәјичисини верки дашыјычысындан фәргләндирмәк лазымдыр. Верки дашыјычысы верки јүкүнү дашыјан шәхсдир, даһа доғрусу, сон нәтичәдә бүдчәјә верки һәммин шәхсин һесабына өдәнилир. Мәсәлән, долајы веркиләрин дашыјычылары әмтәә, иш вә хидмәтин сон истеһлакчыларыдыр.

Верки өдәјичисинин һүгуглары вә гануни мараглары ганунверичилик нормалары илә тәмин едилир.

Верки өдәјичисинин һүгугларынын вә гануни марагларынын мүдафиәси Верки Мәчәлләси вә дикәр ганунларла мүәјјән едилир.

Верки өдәјичиләри ашағыдакы һүгуглара маликдирләр:

- верки органларындан гејдијјат (учот) јери үзрә гүввәдә олан веркиләр вә онларын өдәнилмәси гајдасыны вә шәртләрини тәнзимләјән норматив-һүгуги актлар, верки өдәјичиләринин һүгуг вә вәзифәләри, верки органларынын вә онларын вәзифәли шәхсләринин сәләһијјәтләри һагғында әвәзсиз олараг јазылы мәлүмат алмаг;

- верки органларындан верки ганунверичилијинин тәтбиги мәсәләләринә даир јазылы изаһатлар алмаг;

- верки ганунлары илэ мүйҗән едилмиш Һалларда вә гайдада верки күзәшtlәриндән истифаде етмәк;

- артыг өдәнилмиш вә артыг тутулмуш веркиләрин вахтында кери гайтарылмасыны вә әвәзләшдирилмәсини тәләб етмәк;

- верки мүнәсибәtlәриндә билаваситә вә ја өз нүма-јәндәси васитәси илэ иштирак етмәк;

- верки јохламасы илэ бағлы тәртиб едилән актларын (протоколларын) вә верки органларынын гәрарларынын сурәтини алмаг;

- верки органларынын вә онларын вәзифәли шәхсләринин верки ганунверичилијинин норматив-һүгуи актларына ујғун олмајан актларыны (гәрарларыны) вә тәләбләрини јеринә јетирмәмәк;

- мүйҗән едилмиш гайдада верки органларынын вә онларын вәзифәли шәхсләринин һәрәкәtlәриндән (һәрәкәтсизлијиндән) мәъкәмәјә шикајәт етмәк;

- ганунверичиликлә мүйҗән едилмиш гайдада коммерсија (верки) сирринин горунмасыны тәләб етмәк;

- верки јохламаларынын актлары вә дикәр материаллары илэ таныш олмаг, верки органларына вә онларын вәзифәли шәхсләринә веркиләрин һесаблинамасы вә өдәнилмәси, һабелә кечирилән верки јохламаларынын актлары үзрә өз рәјини билдирмәк;

- Верки Мәчәлләси вә ганунларла мүйҗән едилмиш дикәр һүгулардан истифаде етмәк.

Верки өдәјичиләринин вәзифәләринин мүйҗән едилмәси мұһүм әһәмијјәт кәсб едир. Чүнки верки өдәјичисинә һәр һансы бир мәс'улијјәтин тәтбиғ едилмәси ганунверичиликлә мүйҗән едилмиш вәзифәләрә әмәл едилмәмәси илэ бағлыдыр. Дикәр тәрәфдән исә верки өдәјичисинин өз һүгуларынын мүдафиәси онун үзәринә бу вә ја дикәр вәзифәнин гојулмамасы фактына әсасланыр.

Верки өдәјичисинин биринчи вә әсас вәзифәси ганунла мүйҗән едилмиш веркиләри там вә вахтында бүдчәјә

өдәмәкдир. Верки өдәјичисинин верки өдәмә барәдә өдәниш тапшырығыны банка верилдији тарихдә верки өдәнилмиш һесаб олунар. Бу заман верки өдәјичисинин банк һесабында һәмин веркини өдәмәјә чатачаг мигдарда вәсаити олмалыдыр.

Верки өдәјичиләри мұвафиг дәвләт органларында гејдијјата алындыгдан сонракы 30 күн мүддәтиндә верки органларында учота дурмалы вә верки өдәјичисинин ејниләшдирмә нөмрәсини алмалыдырлар. Учота дурдугдан сонра верки өдәјичиләри ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада кәлирләринин, хәрчләринин, веркитутма объектләринин учотуну апармалыдырлар.

Физики вә һүгуи шәхс олмасындан асылы олмајараг һәр бир верки өдәјичиси верки органларына вә онларын вәзифәли шәхсләринә зәрури олан мәлүматлары вә сәнәдләри тәгдим етмәли, онларын гануни фәалијјәтләринин ичра едилмәсинә манечилик төрәтмәмәлидирләр.

Верки өдәјичиләринин даһа бир вәзифәси апарылан јохлама заманы верки ганунверичилијинин позулмасы һаллары мүәјјән едиләрсә, онларын арадан галдырылмасы һаггында верки органларынын гануни тәләбләринин ичра едилмәсидир.

Верки өдәјичиләри ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш мүддәтдә мұһасибат сәнәдләрини, веркиләрин һесаблинмасы вә өдәнилмәси илә бағлы олан сәнәдләри, алынан кәлири вә чәкилән хәрчләри тәсдиг едән сәнәдләрин сахланмасыны тәмин етмәјә борчлудурлар.

Верки өдәјичиләринин үзәринә верки ганунверичилији илә бәзи веркиләрин һесаблинмасы, мүәјјән һалларда исә мүстәгил сурәтдә өдәнилмәси вәзифәси гојулмамышдыр. Мәсәлән, физики шәхсләрин әмәк һаггындан кәлир веркиси ону өдәјән мүәссисә тәрәфиндән тутулмалы вә бүдчәјә кечирилмәлидир. Бу заман верки акенти кәтегоријасы мејдана чыхыр.

Верки акенти - Верки Мәчәлләсинә ујғун олараг веркини һесабламаға, тутмаға вә тә'јинаты үзрә көчүрмәјә борчлу олан шәхсдир.

Верки акентинин верки өдәјичиси илә ејни һуғуғлары вардыр.

Верки акенти мұвафиг веркиләри дүзкүн вә вахтында һесабламаға, онлары верки өдәјичисиндән тутмаға вә тә'јинаты үзрә көчүрмәјә, верки өдәјичисинә өдәнилән кәлирләрин, онлардан тутулан вә тә'јинаты үзрә көчүрүлән веркиләрин учотуну апармаға, веркиләрин һесабланмасынын, тутулмасынын вә өдәнилмәсинин дүзкүнлүјүнә нәзарәт етмәк үчүн зәрури сәнәдләри довләт верки органларына вермәјә, верки өдәјичисиндән веркинин тутулмасынын мүмкүн олмадығы һалларда, бу барәдә вә верки өдәјичисинин верки борчунун мәбләғи барәдә верки органларына 30 күн мүддәтиндә өз гејдијјат јери үзрә јазылы мә'лумат вермәјә вә Верки Мәчәлләси илә мүәјјән едилмиш дикәр вәзифәләри јеринә јетирмәјә борчлудур.

Верки акенти ганунла она һәвалә едилмиш вәзифәләри јеринә јетирмәмәјә вә ја лазымынча јеринә јетирмәмәјә көрә Верки Мәчәлләси вә дикәр ганунларла мүәјјән едилмиш гајдада мәс'улијјәт дашыјыр.

3.3. Верки өдәјичиләринин учоту.

Верки нәзарәтинин һәјата кечирилмәсини тә'мин етмәк үчүн верки өдәјичиләри верки органларында учота алынмалыдырлар. Мөвчуд ганунверичилијә әсасән верки өдәјичиси олан һуғуғи шәхсләр, онларын филиал вә нүмајәндәликләри олдуғу јер үзрә, саыбкарлыг фәалијјәтини һуғуғи шәхс јаратмадан һәјата кечирән физики шәхсләр исә јашадығлары јер үзрә верки органларында учота алынырлар. Учота алынмаг үчүн верки өдәјичиси олан һуғуғи шәхсләр һуғуғи үнванларынын јерләшдији

әразидәки, верки өдәјичиси олан физики шәхсләр исә јашадығы јер үзрә верки органына әризә илә мүрачиәт едирләр.

Тәркибиндә Азәрбајчан Республикасында јерләшән филиал вә (вә ја) нүмајәндәликләри олан һүгуги шәхсләр верки өдәјичиси кими һәм өзүнүн олдуғу јер үзрә, һәм дә өзүнүн һәр филиал вә (вә ја) нүмајәндәлијинин олдуғу јер үзрә учота алынырлар.

Һүгуги шәхсләрин вә саһибкарлыг фәалијјәтини һүгуги шәхс јаратмадан һәјата кечирән физики шәхсләрин верки өдәмәси вәзифәсини шәртләндирән һалларын олуб-олмамасындан асылы олмајараг онлар верки органында верки өдәјичиси кими учота алынмалыдырлар.

Учота алынмаг үчүн верки өдәјичиләри тәрәфиндән онларын олдуғу вә ја јашадығы јер үзрә верки органына әризә верилир. Верки органына әризә һүгуги шәхсин дәвләт гејдијјатына алындығы күндән, онларын саһибкарлыг фәалијјәти кәстәрән филиал вә нүмајәндәликләри исә һәмин филиал вә нүмајәндәлијин јарадылмасындан сонра 30 күн мүддәтиндә, верки өдәјичиси олан физики шәхс исә верки органындан саһибкар кими гејдијјата алынмасы һаггында шәһадәтнамәни алдыгда тәгдим етмәлидир.

Верки өдәјичиси олан һүгуги шәхсләр учота алынмаг үчүн әризә илә бирликдә онларын дәвләт гејдијјатына алынмасы һаггында шәһадәтнамәнин вә тә'сис сәнәдләринин мүәјјән олунмуш гајдада тәсдиг едилмиш сурәтләринин бир нүсхәсини верки органына тәгдим етмәлидирләр. Верки өдәјичиси олан фәрди саһибкар учота алынмаг үчүн әризә илә бирликдә онун шәхсијјәтини тәсдиг едән сәнәдин сурәтини вә јашадығы јер һаггында мә'луматы тәгдим едир. Верки өдәјичиси олан физики шәхсләр учота алындыгда, онларын шәхси мә'луматларына, о чүмләдән, онларын ады, сојады, атасынын ады, доғулдуғу тарих вә јер, чинси, јашадығы үнван, шәхсијјәтини тәсдиг

едән сәнәдин мә'луматлары, вәтәндашлығы һаггында информация дахил едилир.

Һүгуи шәхсләр үчүн тә'сис сәнәдләри дедикдә, (харичи һүгуи шәхсләр истисна олмагла) мүәссисәнин низамнамәси, тә'сис мүгавиләси, рә'бәрин тә'јин едилмәси барәдә сәнәд, һүгуи үнваны тәсдиг едән сәнәд баша дүшүлүр.

Беләликлә, верки өдәјичиси олан һүгуи шәхсләр учота алынмаг үчүн әризә илә бирликдә ашағыдакы сәнәдләри верки органына тәгдим етмәлидирләр:

- дәвләт гејдијјатына алынмасы барәдә шә'адәтна-
мәнин мүәјјән олуңмуш гајдада тәсдиг олуңмуш сурәти;

- низамнамәнин мүәјјән олуңмуш гајдада тәсдиг олуңмуш сурәти;

- тә'сис мүгавиләсинин мүәјјән олуңмуш гајдада тәс-
диг олуңмуш сурәти;

- рә'бәрин тә'јин едилмәси барәдә сәнәдин сурәти;

- һүгуи үнваны тәсдиг едән сәнәд.

Верки органы верки өдәјичисинин учота алынмасыны зәури сәнәдләри алдыгы тарихдән 10 күн мүддәтиндә һәјата кечирмәли, һәмин мүддәтдә верки өдәјичисинә мүва-
фиг шә'адәтнамә вә верки өдәјичисинин ејниләшдирмә нөмрәсини (ВӨЕН) вермәлидир.

Верки өдәјичисинин олдуғу вә ја јашадығы јер дәјишдикдә, верки органына бу чүр дәјишиклик баш вердији күндән 15 күн мүддәтиндә әризә верилир. Әризә верилдикдән сонракы 15 күн мүддәтиндә һәмин верки ор-
ганы тәрәфиндән верки өдәјичисинин јенидән учота алын-
масыны (јә'ни әввәлки верки органындан учотдан чыха-
рылмасы вә јени верки органына учота алынмасы) һәјата кечирилир.

Һәр бир верки өдәјичисинә бүтүн веркиләр үзрә Азәрбајчан Республикасынын бүтүн әразисиндә ваъид олан верки өдәјичисинин ејниләшдирмә нөмрәси верилир. Һәр бир верки өдәјичиси верки органына тәгдим етдији

һесабат, әризә вә дикәр сәнәддә өз ејниләшдирмә нөм-
рәсини кәстәрмәлидир. Ејниләшдирмә нөмрәси доггуз
рәгәмдән ибарәтдир вә ашағыдакы кими тәсвир олунар.

x	x	y	y	y	y	y	y	z
---	---	---	---	---	---	---	---	---

Бу рәгәмләр ашағыдакы мә'наны ифадә едирләр:

x	x
---	---

 - верки өдәјичисини учота алан әрази
верки органынын коду;

y	y	y	y	y	y
---	---	---	---	---	---

 - верки өдәјичисинин хүсуси
сыра нөмрәси

z

 - Веркиләр Назирлијинин мүәјјән етдији алго-
ритм әсасында һесабланмыш јохлајычы рәгәм.

Һүгуги шәхсләр, онларын филиал вә нүмајәндә-
ликләри, фәрди саыбкарлар верки органларында учота
алынмасы һаггында шәәадәтнамәни вә верки органында
тәсдиг олуномуш дубликаты банка тәгдим етдикдән сонра
банк һесабы ачырлар. Шәәадәтнамәнин бир сурәти верки
өдәјичисинә һесаб ачмыш банкада сахланылыр.

Һүгуги шәхсләр банк һесабы ачмаг үчүн банка әлавә
олараг мүвафиг гәјдада тәсдиг едилмиш ашағыдакы
сәнәдләрин сурәтләрини тәгдим етмәлидирләр:

- низамнамәнин сурәти;
- дәвләт органында гејдијјат һаггында шәәадәтнамә-
нин сурәти;
- рәһбәрин вә баш мүһасибин имза нүмунәләринин
сурәти;

- учот ваъидларинин дөвлэт рејестринэ дахил едилмәси һаггында шәһадәтнамә.

Верки өдәјичиси олан һугуги шәхсләр учот ваъидларинин довлэт рејестринэ дахил едилмәси һаггында шәһадәтнамәни јерләшдикләри әразинин статистика идарәсиндән хүсуси формада әризә илә мүрачиәт етмәклә алырлар. Бу заман әризәјә низамнамәнин вә дөвлэт органында гејдијјат һаггында шәһадәтнамәнин мүвафиг гајдада тәсдиг едилмиш сурәтләри әләвә олунур.

Дубликат алындығы тарихдән 10 күн мүддәтиндә һесаб ачылмаг үчүн истифадә едилмәдикдә, гүввәдән дүшмүш һесаб олунур. Дубликат ики һиссәдән ибарәтдир. Көтүк һиссәси һесаб ачылымыш банк идарәсинин гејдләри апарылдыгдан сонра ону вермиш веркиләр идарәсинә (шә'бәсинә) кери гајтарылыр.

Верки өдәјичиси јерләшдији вә ја јашадығы јери дәјишдикдә, верки органына бу чүр дәјишиклијин баш вердији күндән 15 күн мүддәтиндә әризә илә мүрачиәт етмәлидир. Әризәдә она аид олан сәнәдләрин јени үнван үзрә веркиләр идарәсинә көчүрүлмәси хаһиш олунур. Әризәјә ВӨЕН верилмәси һаггында тәгдим едилмиш шәһадәтнамәнин вә јени үнваны тәсдигләјән сәнәдләрин сурәти әләвә олунур.

Учота алынма, јенидән учота алынма, учотдан чыхарылма өдәнишсиз һәјата кечирилир.

Верки өдәјичиси һаггында мәлуматлар ганунла мүәјјән олунмуш һаллар истисна олмагла, онун учота алынмасы анындан коммерсија (верки) сиррини тәшkil едир.

Һугуги шәхсин ләғви вә ја јенидән тәшkil едилмәси, һугуги шәхс тәрәфиндән өз филиалынын вә ја нүмајәндәлијинин ләғв едилмәси, нүмајәндәлик васитәси илә фәалијјәтинин ләғви, фәрди саһибкарын фәалијјәтинин ләғви һалларында учотдан чыхарылма верки өдәјичисинин мүрачиәтинә әсасән һәјата кечирилир.

Верки өдәјичиси олан ыгуги шәхсин ләғв олунмасы һаггында гәрар гәбул едилдикдә ләғветмә комиссијасы јарадылып. Ләғветмә комиссијасы 10 күн мүддәтиндә бу барәдә ыгуги шәхсин учота алындығы әрази верки органына мүвафиг мәктубла мүрачиәт етмәлидир. Бу мәктуба ашағыдакы сәнәдләр әлавә олунмалыдыр:

- ләғветмә барәдә сәрәнчамын сурәти;
- верки өдәјичиси олан ыгуги шәхсин ләғв балансы.

Ләғветмә проседурасы верки өдәјичиси тәрәфиндән бүдчәјә вә бүдчәдәнкәнар фондлара олан борчлар там өдәнилдикдән сонра баша чатмыш һесаб олунур вә о, учотдан чыхарылып.

3.4. Верки јохламалары вә онун нөвләри

Верки өдәјичиләриндә верки јохламасы онларын фәалијәтинә дәвләт нәзарәтинин әсас үсулудур. Верки јохламасы верки өдәјичиләринин илкин мүһасибат вә дикәр сәнәдләринә әсасән веркинин һесабланмасы вә вахтында өдәнилмәсини тәјин етмәк үчүн һәјата кечирилән актдыр. Верки јохламасынын әсас мәгсәди верки өдәјичисинин верки һесабатларынын мә'луматлары илә верки органларынын алдығы мә'луматларын тутушдурулмасыдыр.

Верки јохламаларынын субјектләри ашағыдакылардыр:

- Назирликләр, комитәләр, идарәләр, дәвләт мүәссисә вә тәшкилатлары вә һәмчинин мәһкәмә органлары;
- мүткијјәт формасындан асылы олмајараг коммерсија тәшкилатлары вә мүәссисәләри;
- јерли вә харичи ыгуги шәхсләрин иштиракы илә јарадылмыш биркә мүәссисәләр;
- гејри-дәвләт вә гејри-коммерсија идарә вә тәшкилатлары;

- Азәрбајчан Республикасынын вәтәндашлары, харичи вәтәндашлар вә вәтәндашлығы олмајан шәхсләр;

- Азәрбајчан Республикасында сәнибкарлығы фәалијјәтини һәјата кечирән харичи мүәссисәләр, нүмајәндәликләр вә онларын филиаллары.

Верки јохламасынын объектләри ашағыдакылардыр:

- пул сәнәдләри;

- мұһасибат китаблары;

- һесабатлар, планлар, сметалар;

- бәјаннамәләр;

- мұғавилә вә контрактлар;

- әмрләр вә ишкүзар јазышмалар;

- верки вә диқәр мәчбури өдәнишләрин өдәнилмәси илә бағлы олан диқәр сәнәдләр.

Ганунверичиликлә верки јохламасы һәмин јохламанын кечирилдији ил дә дахил олмагла верки өдәјичисинин 3 тәғвим илиндән чох олмајан фәалијјәтини әһатә едә биләр.

Верки јохламасы заманы верки өдәјичисинин диқәр шәхсләрлә бағлы фәалијјәти һағгында мә'лумат алынмасы зәрурәти јаранарса, верки органы һәмин шәхсләрдән јохланылан верки өдәјичисинин фәалијјәтинә аид олан сәнәдләри тәләб едә биләр. Бу һәрәкәт үчүн верки органынын гәрары олмалыдыр. Верки практикасында бу гаршылығлы јохлама адланыр.

Верки ганунверичилији илә верки јохламасынын ики нөвү мүәјјән едилмишдир:

- камерал јохлама;

- сәјјар јохлама.

Камерал јохламалар верки идарәләриндә һесабат сәнәдләри верки өдәјичиләриндән гәбул едилән заман апарылып, башга сөzlә, белә јохлама верки органында апарылып. Бу заман һесабат формаларынын долдурулма-сынын, веркиләрин һесабланмасынын дүзкүнлүјү вә һәр һансы бир күзәштдән истифадә етмәнин ганунаујғунлуғу

јохланылыр. Јохлама заманы сәнәдләрин долдурулмасында сәвләр вә тәгдим едилән сәнәдләрдә олан мә'луматлар арасында зиддијјәтләр ашкар едилдикдә, бу барәдә верки өдәјичисинә мә'лумат верилир вә 30 күн мүддәтиндә мувафиг дүзәлишләрин апарылмасы тәләб олунар.

Камерал јохлама заманы верки мәбләгинин азалдылмасы ашкар едиләрсә, верки органы мувафиг верки мәбләгинин вә фаизләрин өдәнилмәси барәдә 5 күн мүддәтиндә верки өдәјичисинә тәләб кәндәрир. Әкәр верки мәбләгинин артыг кәстәрилмәси мүјјән олунарса, верки өдәјичисинә 5 күн мүддәтиндә мә'лумат кәндәрилир.

Камерал јохлама заманы верки органы верки өдәјичисиндән веркиләрин һесаблинмасы вә өдәнилмәсинин дүзкүнлүјүнү тәсдиг едән сәнәдләри тәләб едә биләр. Камерал јохламанын һәјата кечирилмәси үчүн верки органынын рәһбәринин хүсуси ичазәси тәләб олунамур.

Камерал верки јохламасы верки өдәјичиси тәрәфиндән веркинин һесаблинмасы вә өдәнилмәси үчүн әсас олан һесабат сәнәдләринин верки органына тәгдим едилдији күндән 30 күн мүддәтиндә кечирилир.

Сәјјар верки јохламасы, адындан көрүндүјү кими, верки органларынын вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән билаваситә верки өдәјичисинин јерләшдији јердә һәјата кечирилир. Камерал јохламадан фәргли олараг, сәјјар верки јохламасы верки органынын гәрарына әсасән һәјата кечирилир.

Сәјјар верки јохламасы нөвбәти вә нөвбәдәнкәнар ола биләр. Нөвбәти сәјјар верки јохламасы илдә бир дәфәдән чох олмајараг кечирилир вә бир ајдан артыг давам едә билмәз. Мүстәсна һалларда онун мүддәти 3 аја гәдәр узадыла биләр. Нөвбәти сәјјар верки јохламасы кечирилдикдә верки органы тәрәфиндән верки өдәјичисинә јохлама башлананадәк 15 күндән кеч олмајараг јазылы билдириш кәндәрилир.

Нөвбәдәнкәнар сәјјар верки јохламасы ашағыдакы Һалларда кечирилә биләр:

- сонунчу верки јохламасы заманы верки өдәјичиси тәрәфиндән биләрәкдән һесабат сәнәдләринин апарылмасы вә ја мұвафиг гәјдалара ујғун олараг апарылмамасы, өдәнилмәли олан веркиләрин 25 вә даһа чох фаизинин веркидән јајындырылмасы Һаллары ашкар едилдикдә;

- веркинин һесабланмасы вә өдәнилмәси үчүн зәрури олан һесабат сәнәдләри мүәјјән едилмиш мүддәттә верки органына тәгдим едилмәдикдә;

- верки јохламасынын нәтичәләри үзрә тәртиб едилмиш актда дүрүст олмајан вә ја тәһриф олунмуш мә'луматлар ашкар едилдикдә.

Сәјјар верки јохламасыны кечирән верки органынын вәзифәли шәхсләри верки өдәјичисинин саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирмәк үчүн истифадә етдији әразисинә вә ја бинасына (јашајыш биналары (саһәләри) истисна олмагла) билаваситә дахил ола биләрләр. Бу заман онлар өз хидмәти вәсигәләрини, верки органынын һәмин верки өдәјичисиндә сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси һаггында гәрарыны вә ја мәҗкәмәнин гәрарыны тәгдим етмәлидирләр.

Верки органынын верки јохламасыны кечирән вәзифәли шәхсләри јохламанын долғун вә объектив кечирилмәси үчүн бүгүн Һалларын ајырда едилмәси мәгсәди илә әсасландырылмыш гәрар әсасында верки өдәјичисинин әразиләринин, биналарынын, һабелә сәнәдләрин вә әшјаларын бахышыны кечирмәк һүгугу вардыр. Бахышын кечирилмәси барәдә протокол тәртиб олунур.

Сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси заманы верки органынын вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән јохлама үчүн зәрури олан сәнәдләр мүәјјән едилмиш гәјдада тәләб едилир. Һәмин сәнәдләр 5 күн мүддәтиндә верки органына тәгдим едилмәдикдә вә ја һәмин сәнәдләрин онда олмамасы верки өдәјичиси тәрәфиндән билдирилдикдә,

верки органынын везифэли шэхслэри тэрэфиндэн мүвафиг акт тэртиб олунур. Тэлэб олунан сэнэдлэри вэ ја сурэтлэрини сэјјар верки јохламасынын кечирилдији мүддэтдэ дикэр мэнбэлэрдэн элдэ етмэк мүмкүн олмадыгда, һэмин акта эсасэн верки органынын өдөнилмэли олан верки мэблэглэрини верки өдэјичиси һаггында өзүндэ олан мэлуматлар вэ ја аналокија үзрэ мүэјјәнлэшидирмэк һугугу вардыр.

Верки өдэјичиси тэрэфиндэн сэнэдлэрин тэгдим едилмэсиндэн имтина едилдикдэ, верки органынын везифэли шэхси мүэјјән едилмиш гајдада сэнэдлэрин көтүрүмэсини һэјата кечирэ билэр.

Сэјјар верки јохламасынын кечирилмэси заманы ортаја чыхан мэсэлэлэрин изаһ олунмасы үчүн хүсуси биликлэр тэлэб олундугу һалларда експерт, верки органынын фэалијјэт даирэсинэ аид олмајан саһэлэр үзрэ хүсуси билик вэ тэчрүбэ тэлэб олундугда исэ мүтэхэссис дэвэт олунур. Бу һэрэкэтлэрин апарылмасы үчүн верки органынын эсасландырылмыш гэрары олмалыдыр.

Сэјјар верки јохламасынын нэтичэлэри үзрэ верки органынын сэләијјэтли шэхслэри тэрэфиндэн мүэјјән едилмиш формада акт тэртиб едилир. Верки ганунверичилијинин позулуб-позулмамасы һалларынын ашкар едилмэсиндэн асылы олмајараг актда ашагыдакылар экс етдирилир: мүэссисэнин ады, јохламанын тарихи, јохланылан мэсэлэлэрин сијаһысы, јохламанын эһатэ етдији дөвр. Экэр верки ганунверичилијинин позулмасы һаллары мүэјјән едилмэјибсэ актда мүэссисэ тэрэфиндэн верки ганунверичилијинэ дүзкүн эмэл едилмэси, веркилэрин дүзкүн һесаблинмасы вэ онларын вахтында бүдчэјө көчүрүлмэси, мүһасибат учотунун апарылмасы гајдасына эмэл едилмэси барэдэ гејдлэр апарылыр. Верки јохламасы актынын формасы элавэ 1-дэ, верки јохламасы актынын тэртиб едилмэсинэ даир тэлэблэр исэ элавэ 2-дэ верилмишдир.

Экэр јохлама заманы верки ганунверичилијинин позулмасы Һаллары ашкар едиләрсә актда ашағыдакылар экс олунмалыдыр: верки ганунверичилијинә эмәл едилмәсиндә ашкар олунмуш позунтулар Һаггында конкрет фактлар, јохланылан дөвр әрзиндә мұһасибат һесабатларынын, пул әмәлијјатларынын, кәлир вә хәрчләрин учотунун дүзкүн апарылмасы нәтичәсиндә верки ганунверичилијинин позулмасына кәтириб чыхармыш фактлар, верки органларына тәгдим едилмә гәјдаларындакы позунтулар вә с.

Ашкар едилмиш ганун позунтусу актда Һәр бир верки нөвү үзрә ајрыча гәјд олунур. Адәтән актын сонунда јохлајычы ашкар едилмиш ганун позунтуларынын арадан галдырылмасы үчүн тәклифләрини верир вә өдәнилмәмиш веркинин өдәнилмә мүддәтини мүәјјән едир. Акт бир гәјда олараг ики нүсхәдә тәртиб олунур. Бир нүсхә јохламаны апаран верки органында галыр, икинчи нүсхә исә верки јохламасынын кечирилдији мүәссисәјә верилир.

Сәјјар верки јохламасы акты јохламаны апаран верки органынын сәләһијјәтли шәхси, јохлама апарылан мүәссисәнин рәббәри вә баш мұһасибии тәрәфиндән имзаланыр.

Верки өдәјичиси јохлама актына өз гәјдләрини едә биләр, ону имзаламагдан имтина едә биләр. Бу заман бу барәдә актда мұвафиг гәјд апарылыр.

Сәјјар верки јохламасынын нәтичәләри верки органынын јохламаны апаран сәләһијјәтли нүмајәндәси верки органына кәлдикдән бир күн сонра хүсуси журналда гәјд олунур.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, верки органынын сәләһијјәтли нүмајәндәси тәрәфиндән актын тәртиб едилмәси Һеч дә автоматик сурәтдә верки өдәјичисинин мәс'улијјәтә чәлб едилмәси демәк дејилдир. Чүнки јохлама акты ашкар едилмиш ганун позунтуларынын бир нөв сиаһысыдыр. Орада шәрһ едилмиш Һаллар верки органынын рәббәринин мүәссисәјә ујғун санксиялары тәтбиг етмәк гәрарынын гәбул едилмәси үчүн әсасдыр. Верки органынын рәббәри

акты алдыгдан сонра сәјјар верки јохламасынын материалларына бахылманын нәтичәләри үзрә 10 күн мүддәтиндә ашағыдакы гәрарлардан бирини чыхарыр:

- верки өдәјичисинин верки ганунверичилијинин позулмасына көрә мәс'улијјәтә чәлб едилмәси;

- верки өдәјичисинин верки ганунверичилијинин позулмасына көрә мәс'улијјәтә чәлб едилмәсиндән имтина едилмәси;

- әләвә верки јохламасы тәдбирләринин кечирилмәси һаггында гәрар гәбул едилмәси.

Сәјјар верки јохламасыны кечирилмәси заманы верки органлары вә онларын вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән һәјата кечирилән һүгуи һәрәкәтләр Веркиләр Назирлији тәрәфиндән тәсдиг едилмиш мұвафиг норматив сәнәдләрә ујғун олараг тәнзимләнир. Бу сәнәдләрин формалары 3-24 сәјлү әләвәләрдә верилмишдир.

Артыг гејд едилдији кими, верки јохламаларынын кечирилмәсиндә әсас мәгсәд веркидән јайынма һалларынын гаршысынын алынмасыдыр. Чүнки веркидән јайынма һаллары өлкә игтисадијјатына чидди мәнфи тәсир костәрир. Бир тәрәфдән дәвләт бүдчәси лазым олан пул ейтијатларындан мәърум олур ки, бунун да нәтичәсиндә дәвләт програмларынын һәјата кечирилмәси, бүдчә тәшкилатларында ишләјәнләрә әмәк һаггы верилмәси ләнкијир, дикәр тәрәфдән исә рәгабәтин әсас принципи позулур. Чүнки ики ејнитипли мүәссисәдән бири веркидән јайыныбса, онда онлар гејри-бәрәбәр вәзијјәтдә олурлар.

Веркидән јайынма дедикдә, верки өдәјичисинин она веркидән гачмаг вә ја верки шәклиндә бүдчәјә кечирмәли олдуғу мәчбури өдәнишләрин мәбләгинин азалдылмасына јөнәлдилмиш мәгсәдјөнлү фәалијјәти баша дүшүлүр.

Бу һәрәкәтләр ашағыдакы әләмәтләрлә характеризә олунур:

- верки өдәјичисинин актив һәрәкәтләри;

- бу һәрәкәтләрин веркинин һәчминин азалдылмасына јөнәдилмәси.

Веркинин азалдылмасына кәтириб чыхаран биләрәкдән едилмәјән һәрәкәтләрә (мәсәлән, һесабламада сәһвә јол верилмәси) веркидән јайынма үсуллары кими бахмаг олмаз. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, һәтта белә һалларда да мөвчуд ганунверичилик верки өдәјичисини мәс'улијјәтдән азад етмир.

Веркидән јайынма һаллары ашағыдакы үч формада ола биләр:

- билаваситә веркидән јайынма;

- веркидән јан кечмәк;

- ганунверичилији позмадан веркидән јайынма.

Веркидән билаваситә јайынма дедикдә, верки өдәјичисинин өдәмәли олдуғу веркинин һәчминин гәсдән вә ја гејри-гануни јолларла азалдылмасы баша дүшүлүр. Верки өдәјичисинин белә фәалијјәти гејри-ганунидир, чүнки о, верки ганунверичилијинин позулмасы һесабына һәјата кечирилир. Веркидән бу чүр јайынма адәтән кәлирин (мәнфәәтин) кизләдилмәси вә ја азалдылмасы, веркитутма объектләринин учота алынмамасы, мұһасибат учоту сәнәдләринин сахталашдырылмасы, веркиләрин вахтында өдәнилмәмәси, гејри-гануни јолла верки күзәштләриндән истифадә едилмәси вә с. шәкилдә һәјата кечирилир. Бүтүн бунлар верки өдәјичисинин гејри-гануни вә биләрәкдән едилмиш фәалијјәтинин нәтичәси олдуғундан, онлар ганунверичилик гаршысында мүлки-һүгуги, инзибати, чинајәт вә верки мәс'улијјәти дашыјырлар.

Веркидән јан кечмә верки өдәлијинин минималлашдырылмасынын бир формасыдыр. Бу заман һүгуги вә ја физики шәхс өзүнү бу вә ја дикәр веркинин өдәјичиси категоријасындан чыхарыр вә бунун да нәтичәсиндә верки өдәмир.

Мүссисә вә вәтәндашларын фәалијјәтинин гануни-лији нөгтеји-нәзәриндән веркидән јан кечмә үсулларыны ики група ајырмаг олар: гануни вә гејри-гануни.

Биринчи група ашағыдакылар дахилдир:

- верки тутулан фәалијјәт нөвүндән вә ја верки тутулан объектдән имтина едилмәси;

- верки өдәјичиси сајылмајан һүгуги шәхсин фәалијјәтинин тәшкил едилмәси;

- һүгуги шәхс тәрәфиндән верки өдәмәкдән гануна әсасән азад олуна фәалијјәтин тәшкил едилмәси;

- һүгуги вә ја физики шәхс тәрәфиндән кәлири верки тутулмасындан азад олан фәалијјәтин тәшкили.

Верки тутулан фәалијјәт нөвүндән вә ја веркитутма объектиндән имтина едилмәси о гәдәр дә сәмәрәли дејил, чүнки бу заман мүссисә вә ја саһибкарын тәсәррүфат фәалијјәти гисмән вә ја там ифлич вәзијјәтинә дүшә биләр. Мәсәлән, әмлак веркисини өдәмәмәк үчүн һүгуги шәхс бу веркијә чәлб олуна әмлакын алынмасындан имтина едә биләр.

Верки өдәјичиси сајылмајан һүгуги шәхсин фәалијјәтинин тәшкили заманы верки өдәјичиси елә група кечмәјә чан атыр ки, һәмин груп ганунверичиликлә бу вә ја дикәр веркини өдәмәкдән азаддыр. Мәсәлән, ишчиләринин үмуми сајынын 50 фаизиндән чоху әлил олан мүссисәләрә мөвчуд ганунверичилијә әсасән мәнфәәтдән верки үзрә 50 % күзәшт едилир.

Һүгуги шәхс тәрәфиндән верки өдәмәкдән гануна әсасән азад олуна фәалијјәтин тәшкили заманы һүгуги шәхс елә фәалијјәт нөвләри илә мәшғул олмаға чан атыр ки, һәмин фәалијјәт нөвләри верки ганунверичилијинә әсасән бу вә ја дикәр веркиләри өдәмәкдән азад едилмишдир. Буна мисал олараг кәнд тәсәррүфаты мәсулларынын истәһсалы илә мәшғул олан верки өдәјичиләрини кәстәрмәк олар.

Һүгуги вә ја физики шәхс тәрәфиндән кәлири верки тутулмасындан азад олунан фәалијјәтин тәшкили заманы һүгуги вә ја физики шәхс елә фәалијјәт нөвү илә мәшғул олмаға чалышыр ки, һәммин фәалијјәт нәтичәсиндә әлдә едилмиш кәлир верки ганунверичилијинә әсасән веркијә чәлб олунмур.

Икинчи група ашағыдакылар дахилдир:

- дөвләт гејдијјаты олмадан саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олмаг;

- верки органларында гејдијјатдан кечмәдән саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олмаг.

Азәрбајчан Республикасынын мүлки ганунверичилијинә әсасән бүгүн тәсәррүфат субъектләри дөвләт органларында гејдијјатдан кечмәлидирләр. Азәрбајчан Республикасында бу гејдијјат Әдлијјә Назирлији тәрәфиндән апарылыр. Верки ганунверичилијинә әсасән онлар һәмчинин верки органларында учота алынмалыдырлар. Бу һүгуги нормалар позулдугда һүгуги вә физики шәхсләр саһибкарлыг фәалијјәтини нәзарәтсиз вә һеч бир верки өдәмәдән һәјата кечирмәк имканы әлдә едирләр.

Ганунверичилији позмадан веркидән јайнма заманы верки өдәјичиси ганунверичиликлә она верилмиш бүгүн күзәшtlәрдән вә веркидән јан кечмә үсулларындан истифадә едәрәк веркинин һәчмини азалдыр. Бу заман фәалијјәт елә тәшкил олунур ки, гануни әсасларла өдәниләчәк веркинин мәбләғи минимума ендирилмиш олсун.

Гануни јолла веркидән јан кечмә илә ганунверичилији позмадан веркидән јайнманын әсас фәрғи ондадыр ки, биринчи һалда верки өдәјән веркинин һәчмини азалтмағын ганунла ичазә верилән вә ја гадаған олунмајан үсулларындан истифадә едир. Бу һәрәкәтләрдә ганун позунтусу вә чинајәт тәркиби олмадығындан онлар чинајәт вә инзибати мәс'улијјәт дашымырлар. Икинчи һалда исә, фәалијјәт верки планлашдырмасы, башга сөzlә, верки оптималлашдырылмасы формасында һәјата кечирилир. Верки

планлашдырмасы мүүссисәнин верки өңдәликләринин азалдылмасына јөнәлдилмиш фәалијјәт системидир. Веркидән јан кечмә бирдәфәлик характер дашыдығы һалда верки планлашдырмасы узун мүддәт үчүн нәзәрдә тутулур.

Беләликлә, верки нәзәрәти һәјата кечириләркән верки органлары тәрәфиндән веркидән јайынманын бүтүн һаллары дәгиг арашдырылмалы вә она ујғун гәрарлар гәбул едилмәлидир.

3.5. Верки ганунверичилијинин позулмасына көрә мәс'улијјәт

Верки системи мәс'улијјәт дашыма һаллары олмадан фәалијјәт көстәрә билмәз. Верки өдәјичиләри тәрәфиндән өз вәзифәләринин јеринә јетирилмәмәси инзибати вә чинајәт мәс'улијјәти, һәмчинин малијјә санксијалары тәдбирләри илә мүшајјәт олуноур. Верки мәс'улијјәтинин ашағыдакы өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри вардыр:

- верки ганунверичилијинин позулмасына көрә мәс'улијјәтин тәтбиги верки һүгугу нормалары илә тәнзимләнир;

- мәс'улијјәт үчүн әсас верки һүгуг позунтусу һесаб олуноур;

- бу мәс'улијјәт верки ганунверичилијини позан шәхсә хүсуси малијјә санксијаларынын – чәримә вә фаизләрин тәтбигиндән ибарәтдир;

- малијјә санксијаларынын мәбләғи бу вә ја дикәр дәрәчәдә бүдчәјә вурулан зәрәрин мәбләғи илә узлашдырылыр;

- ганунверичилик мәс'улијјәтә чәлб етмәјин хүсуси гәјдасыны нәзәрдә тутур: физики шәхсләр үчүн мәъкәмә гәјдасында, һүгуги шәхсләр үчүн исә гејри-шәртсиз чәримә;

- верки мәс'улијјәтинин субъектләри верки өдәјичиләри вә веркиләрин өдәнилмәсинә көмәклик едән шәхсләрдир;

- мүкәлләфијјәтли шәхсләри верки мәс'улијјәтинә верки органлары чәлб едирләр.

Беләликлә, јухарыда дејиләнләрин әсасында верки мәс'улијјәтинә ашағыдакы кими тәриф вермәк олар:

Верки мәс'улијјәти сәләһијјәтли дәвләт органлары тәрәфиндән верки өдәјичиләринә вә веркиләрин өдәнилмәсинә көмәклик көстәрән шәхсләрә верки һүгүгпозунтуларына көрә малијјә санксијаларынын тәтбиг едилмәсидир.

Верки мәс'улијјәтинин субјектләри ашағыдакылардыр:

- верки өдәјичиси олан һүгүги вә физики шәхсләр;

- верки акентләри;

- веркиләрин бүдчәјә вә ја бүдчәдән кәнар фондлара көчүрүлмәси үчүн чавабдәһ олан банклар вә диқәр кредит тәшкилатлары.

Верки мәс'улијјәти тәшкилати-һүгүги вә мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг бүтүн верки өдәјичиләринә шамил едилир.

Верки мәс'улијјәти ашағыдакы һүгүг позунтулары баш вердији заман ортаја чыхыр:

- кәлир вә ја мәнфәәтин кизләдилмәси;

- кәлир вә ја мәнфәәтин азалдылмәси;

- диқәр веркитутма объектләринин кизләдилмәси;

- веркитутма объектинин учота алынмамасы;

- мүәјјән едилмиш гајдалары позмагла веркитутма объектинин учотунун апарылмасы;

- веркиләрин һесапланмасы вә өдәнилмәси илә бағлы олан сәнәдләрин верки органына верилмәмәси;

- веркиләрин мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә өдәнилмәмәси.

Верки мәс'улијјәти тәдбирләринин тәтбиг едилмәси үчүн 3 әсас олмалыдыр: норматив, фактики вә процессуал.

Әввәлчә мәс'улијјәти вә она әмәл едилмәмәсинә көрә санксијаны мүәјјән едән норма лазымдыр. Сонра фактики әсас олан верки һүгүг позунтусу ортаја чыхмалыдыр. Норма вә верки һүгүг позунтусу мүәјјән едилдикдән сонра

сәлаһијјәтли субъект ганунла мүәјјән едилмиш гәјдада верки һуғуг позунтусуна көрә чәримәни тә'јин едир.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсиндә ашағыдакы верки һуғуг позунтуларына көрә малијјә санксијалары нәзәрдә тутулмушдур:

- верки һесабатыны әсас олмадан мүәјјән едилән мүддәтдә тәғдим етмәјән верки өдәјичисинә һесабатын верилмәдији һәр бир там ај үчүн веркинин өдәнилмәмиш мәбләгинин 1 фаизи мигдарында, лакин веркинин өдәнилмәмиш мәбләгинин 12 фаизиндән чох олмајан мәбләгдә;

- веркинин һесабатда көстәрилән мәбләғи һесабатда көстәрилмәли олан мәбләғинә нисбәтән азалдылмышдырса, азалдылмыш верки мәбләғинин 20 фаизи мигдарында;

- веркинин азалдылмасына ил әрзиндә тәкратән јол вериләрсә, азалдылмыш верки мәбләғинин 40 фаизи мигдарында;

- әләвә дәјәр веркиси үзрә ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш һалларда гејдијјатын мәчбури олдуғу һалда гејдијјатсыз фәалијјәт көстәрилмәсинә көрә бу – гејдијјатсыз фәалијјәт көстәрилән бүгүн дөвр әрзиндә бүдчәјә өдәнилмәли олан әләвә дәјәр веркисинин мәбләғинин 40 фаизи мигдарында;

- әләвә дәјәр веркисинин һесаб-фактурасынын верилмәмәсинә, јахуд әләвә дәјәр веркисинин мәбләғинин азалдылмасына вә ја әвәзләшдирмә мәбләғинин артырылмасына сәбәб олан әләвә дәјәр веркисинин һесаб-фактурасынын дүзкүн верилмәмәсинә көрә һесаб-фактура вә ја әмәлијјат үзрә әләвә дәјәр веркисинин азалдылмыш мәбләғинин 40 фаизи мигдарында;

- әләвә дәјәр веркисинин мөгсәдләри үчүн гејдијјата алынмамыш шәхсин әләвә дәјәр веркисинин һесаб-фактурасыны јаздығына көрә бүдчәјә өдәнилмәли олан, анчаг өдәнилмәјән верки һесаб-фактурасында көстәрилән әләвә дәјәр веркисинин мәбләғинин 40 фаизи мигдарында;

- өдәмә мәнбәјиндә элавә дәјәр веркисини тутмадан өдәмәни һәјата кечирән шәхсә тугулмамыш веркинин 20 фаизи мигдарында.

Әкәр верки ганунла мүүјјән едилмиш мүддәтдә өдәнилмәјибсә, һәмин мүддәтдән сонракы илк 90 күн әрзиндә верки өдәјичисиндән верки вә өдәниш мәбләгинин 0,05 фаизи, 91-чи күндән башлајараг исә 0,1 фаизи мәбләгиндә фаиз тугулур. Әкәр мүүјјән едилмиш верки мәбләги артыг өдәнилмишдирсә, һәмин мәбләгин кери гәјтарылмасы барәдә верки өдәјичисинин әризәсинин верилдији тарихдән һәмин мәбләгләр кери гәјтарыланадәк кечикдирилән һәр бир күн үчүн верки өдәјичисинә мұвафиг мәбләгләрин 0,05 фаизи мигдарында фаиз өдәнилир.

Верки өдәјичисинин артыг өдәнилмиш мәбләгләрин гәјтарылмасына даир әризә вердији мүддәтдән 45 күн әрзиндә мәбләг гәјтарыларса, фаизләр верки өдәјичисинә гәјтарылмыр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсиндә банкларә вә банк әмәлијјатларынын ајры-ајры нөвләрини һәјата кечирән дикәр кредит тәшкилатларына ашағыдакы малијјә санксијаларынын тәтбиг едилмәси нәзәрдә тугулур:

- верки органы тәрәфиндән верки өдәјичисинин ејниләшдирмә нөмрәсинин верилдијини тәсдиг едән сәнәд олмадан саһибкарлыг фәалијјәтини кәстәрән һүгуги вә физики шәхсләрә һесаблашма һесабы вә ја дикәр һесаблар ачдығына кәрә - һәр ачылмыш һесаб үчүн ајлыг кәлирин верки тугулмајан мәбләгинин 10 мисли мәбләгиндә;

- саһибкарлыг фәалијјәти ил мәшғул олан һүгуги вә физики шәхсләрин һесабларында вәсаит олдугда, онун веркиләрин өдәнилмәсинә даир тапшырыгларыны, һабелә верки галыглары вә фаизләр үзрә борчларын верки өдәјичиси олан һүгуги шәхсләрин һесабларындан ганун-веричиликлә нәзәрдә тугулмуш өдәниш нөвбәлилијинә ујғун тугулмасы һаггында верки органларынын сәрәнчам-

ларыны ичра етмәдијинә көрә сәрәнчамда көстәрилән мәбләгин 10 фаизи һәчминдә;

- саһибкарлыг фәалијјәти көстәрән һүгуги вә физики шәхсләрин һесаблашма вә диқәр һесабылары, о чүмләдән валјута һесабы үзрә әмәлијјатларынын дајандырылмасы һаггында верки органларынын сәрәнчамларыны ичра етмәдијинә көрә – һәмин һесабылар үзрә апарылмыш әмәлијјатларын мәбләгинин 10 фаизи һәчминдә.

Верки һүгуг позунтуларына көрә јалныз верки өдәјичиләри дејил, һәм дә верки органлары вә онларын вәзифәли шәхсләри дә мәс'улијјәт дашыјырлар. Верки органларынын һүгуга зидд һәрәкәтләри, гәрарлары вә ја һәрәкәтсизлији, һабелә верки органларынын вәзифәли шәхсләри вә диқәр ишчиләри өз вәзифәләрини ичра етдикдә, онларын һүгуга зидд һәрәкәтләринә, бунун да нәтичәсиндә верки өдәјичисинә дәјмиш зијана көрә верки органлары вә онларын вәзифәли шәхсләри ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада мәс'улијјәт дашыјырлар.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән верки ганунверичилијинин позулмасы анындан 3 ил кечмишдирсә, шәхс һәмин ганунверичиликлә бағлы һүгуг позунтусунун төрәдилмәсинә көрә мәс'улијјәтә чәлб едилә билмәз вә верки өңдәликләри јарана билмәз.

Верки органы малијјә санксијаларынын алынмасы мөгсәди илә верки ганунверичилијинин позулмасыны ашқар етдији андан 3 ај мүддәтиндән кеч олмајараг мәһкәмәјә мүрачиәт едә биләр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән верки өдәјичиләри вә верки органларынын гаршылыгы һәрәкәтләри шәкил 3.1-дә әкс етдирилмишдир.

№	Һүгуи Һәрәкәтин вә ја факти-ки һа-дисә-нин ма-һијәти	Бунунла әләгәдар:	
		Верки өдәјичисинин Һәрәкәти	Верки органынын Һәрәкәти
1	Верки өдәји-чилә-ринин учота алын-масы	Верки органларында учота алынмағ үчүн верки өдәјичиси тәрә-финдән онун олдуғу вә ја јашадығы јер үзрә верки органына әризә верилир. Верки органына әризә Һүгуи шәхсин дәвләт гејдијатына алындығы күндән, Азәрбајчан Республи-касында филиал вә нүмајәндәлик васитә-силә саһибкарлығ фәалијјәти һәјата ке-чирилдикдә исә – фи-лиалын вә ја нүма-јәндәлијин јарадылма-сындан сонра 30 күн мүддәтиндә верилмә-лидир.	Верки органы верки өдәјичисинин учота алынмасыны онун бу барәдә әризәси вә ди-кәр сәнәдләри верки органына дахил ол-дуғу күндән сонрақы 10 күн мүддәтиндә һәјата кечирмәли вә бу мүддәт әрзиндә верки өдәјичисинә мұвафиг шәһадәтнамә вермәлидир.
2	Верки өдәји-чиси-нин јени-дән учота алын-масы	Верки өдәјичисинин олдуғу вә ја јашадығы јер дәјишдикдә, верки органына бу чүр дәјишклик баш вер-дији күндән 15 күн мүддәтиндә әризә верилмәлидир.	Верки өдәјичисинин верки органына олдуғу вә ја јашадығы јерин дәјишилдији барәдә әризә илә мұрачиәт етдији күндән сонра 15 күн мүддәтиндә һәмин верки органы верки өдәјичисинин јенидән учота алынмасыны (јә-

			ни, әввалки верки органындан учотдан чыхарылмасы вә јени верки органында учота алынмасы) һәјата кечирилмәлидир.
3	Һүгуги шәхсин ләғви вә ја јенидән тәшкил едилмәси, һүгуги шәхс тәрәфиндән өз филиалынын вә ја нүмајәндәлијинин ләғв едилмәси, нүмајәндәлик васитәси илә фәалијәтинин ләғви,	Верки өдәјичиси Азәрбајчан Республикасында саһибкарлыг фәалијәтини дајандырдыгда, 30 күн мүддәтиндә верки органына бәјаннамә вермәлидир. Һүгуги шәхс вә ја гејрирезидентин даими нүмајәндәлији ләғв едилдикдә, ләғветмә комиссијасы вә ја верки өдәјичиси бу барәдә ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада верки органына мәлүмат вермәлидир. Һүгуги шәхсин ләғв едилмәси һаггында гәрар гәбул олундугдан сонра 30 күн әрзиндә ләғветмә комиссијасы верки органына бәјаннамә вермәлидир.	Һүгуги шәхсин ләғви вә ја јенидән тәшкил едилмәси, һүгуги шәхс тәрәфиндән өз филиалынын вә ја нүмајәндәлијинин ләғв едилмәси, нүмајәндәлик васитәси илә фәалијәтинин ләғви, фәрди саһибкарын фәалијәтинин ләғви һалларында учотдан чыхарылма верки өдәјичисинин бу барәдә верки органына мүрачият етдији күндән 15 күн мүддәтиндә верки органы тәрәфиндән мүвафиг гајдада һәјата кечирилир.

	фәрди саһиб-карын фаалијјәтинин ләғви һаллар ында учотдан чыхар ылма		
4	Верки өдәјичисинин ләғви өдәјә веркиси мөгсәдләри үчүн гејдијјата алынмасы вә бу гејдијјатын ләғв едилмәси	Саһибкарлыг фаалијјәти көстәрән вә әввәлки 3 ајлыг дөвр әрзиндә верки тутулан әмәлијјатларынын һәчми ајлыг кәлирин верки тутулан мәбләгинин 1 мин мислиндән артыг олан шәхс һәммин дөвр баша чатдыгдан сонра 10 күн әрзиндә верки органына ӘДВ-нин мөгсәдләри үчүн гејдијјата даир әризә вермәјә борчлудур. Верки өдәјичиси ӘДВ-нә чәлб олунан әмәлијјатлар апармағы дајандырырса, ӘДВ-нин мөгсәдләри үчүн гејдијјатын ләғв олунмасына даир әризә верир. Бу һалда, ӘДВ-нин мөгсәдләри үчүн гејдијјатын ләғв олунмасы верки өдәјичисинин верки тутулан әмәлијјатлары там дајандырдығы күн	Шәхси ӘДВ-нин мөгсәдләри үчүн гејдијјатдан кечирәркән верки органы һәммин шәхси ӘДВ өдәјичиләринин рејестриндә гејдә алыр вә әризә верилдикдән сонрақы 5 иш күнүндән кеч олмајараг она гејдијјат билдириши верир. Һәммин билдиришдә верки өдәјичисинин ады вә она аид олан дикәр мәлуматлар, гејдијјатын гүввәјә миндији тарих вә ВӨЕН-и көстәрилер. Верки өдәјичисинин әризәсинә әсасән верки органы верки өдәјичисинин ӘДВ-нин мөгсәдләри үчүн гејдијјатыны ләғв едәркән, гејдијјаты ләғв едилән шәхсин адыны, онун һаггында дикәр мәлуматлары ӘДВ өдәјичиләринин рејестриндән силмәли вә верилмиш гејдијјат билдиришини кери

		<p>гүввәјә минир. Верки өдәјичисинин веркијә чәлб олунан әмәлијјатларынын үмуми мәбләғи әввәлки там 12 тәғвим ајы әрзиндә ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 2 мин мислиндән чох дејилсә, Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулан һаллар истисна едилмәклә, верки өдәјичиси ӘДВ-нин мәгсәдләри үчүн сон гејдијјатын гүввәјә миндији тарихдән стибарән 2 ил кечдикдән сонракы истәнилән вахт гејдијјатын ләғв олунмасына даир әризә верә биләр. ӘДВ-нин мәгсәдләри үчүн гејдијјатын ләғв олунмасы верки органына гејдијјатын ләғв едилмәсинә даир әризәнин верилдији күн гүввәјә минир.</p>	алмалыдыр.
5	Камерал верки јохламасы	<p>Камерал верки јохламасы заманы веркиләрин дүзкүн һесаблинмамасына вә вахтында өдәнилмәсинә, һабелә веркиләрин өдәнилмәсиндән јайынмаја даир фактлар ашкар едилдикдә, верки өдәјичиси верки органынын тәләби илә веркиләрин һесаблинмасыны</p>	<p>Камерал верки јохламасы верки өдәјичиси тәрәфиндән веркинин һесаблинмасы вә өдәнилмәси үчүн әсас олан сәнәдләрин тәғдим едилдији күндән 30 күн мүддәтиндә кечирилер. Јохлама заманы сәнәдләрин долдурулмасында сәһвләр вә тәғдим едилән сәнәдләрдә олан мәлуматлар</p>

		<p>вә өдәнилмәсини тәс- диг едән сәнәдләри верки органына тәг- дим етмәли вә 30 күн мүддәтиндә мувафиг дүзәлишләрин едил- мәсини, ала вә һеса- ланмыш верки мәб- ләғинин вә фаизлә- рин өдәнилмәсини тә- мин етмәлидир. Ка- мерал верки јохлама- сы заманы верки органы тәрәфиндән Верки Мәчәлләсиндә мүәјјән едилмиш гәј- далара риајәт едилмә- дикдә, верки өдәјичи- синин сәјјар верки јохламасы кечирилән заман верки органы- нын тәклифи әсасын- да һәмин јохламанын кечирилдији вахта гә- дәр јол вердији сәъв- ләри (о чүмләдән, верки мәбләғләринин дүзкүн һесапланма- масы, азалдылмасы вә с.) 30 күн мүддәтин- дә дүзәлтмәк (арадан галдырмаг) һүтугу вардыр вә о, һәмин мүддәт битәнәдәк, јол вердији верки ганун- веричилијинин позул- масына көрә (фаиз- ләрин өдәнилмәси ис- тисна олмагла) мәсу- лијәт дашымыр.</p>	<p>арасында зиддијјәтләр ашкар едилдикдә, бу барәдә верки өдәјичи- синә мәлумат верилир вә 30 күн мүддәтиндә мувафиг дүзәлишләрин едилмәси тәләб едилир. Бундан сонра, камерал верки јохламасынын һәјата кечирилдији за- ман верки мәбләғинин азалдылмасы ашкар едилдикдә, верки ор- ганы мувафиг верки мәбләғинин вә фаизлә- рин өдәнилмәси барәдә 5 күн мүддәтиндә верки өдәјичисинә тәләб көндәрир, верки мәбләғләринин артыг көстәрилмәси мүәјјән олундугда исә – верки өдәјичисинә 5 күн мүддәтиндә бу барәдә мәлумат верир.</p>
6	Сәјјар верки јохла-	Верки өдәјичиси сәј- јар верки јохламасы актында өз гејдлә-	Нөвбәти сәјјар верки јохламасы кечирилдик- дә, верки органы тәрә-

<p>масы</p>	<p>рини едә биләр, акты имзаламагдан имтина едә биләр вә бу барәдә һәммин актда мүвафиг гејд апарылыр. Верки өдәјичиси верки јохламасы акты илә вә ја онун һәр һансы бир һиссәси илә разылашмадыгда верки јохламасы актынын верилмәси күнүндән 30 күн мүддәтиндә мүвафиг верки органына акты имзаламамасынын сәбәбләрини изаһ едә, јахуд акта вә ја онун ајры-ајры һиссәләринә өз етиразыны јазылы сурәтдә билдирә биләр. Бу һалда, верки өдәјичиси јохлама актыны имзаламамасыны вә ја етиразыны она өз јазылы изаһатыны (етиразыны) тәсдиг едән сәһнәдләрин сурәтини эләвә едәрәк верки органына тәгдим етмәјә һүгуу вардыр.</p>	<p>финдән верки өдәјичисинә верки јохламасынын башланмасындан азы 15 күн әввәл јазылы билдириш көндәрилик. Билдиришдә верки јохламасынын әсасы вә тарихи, һабелә верки өдәјичисинин вә верки органларынын һүгүг вә вәзифәләри көстәрилмәлидир. Нөвбәти сәјјар верки јохламасы (нөвбәдәнкәнар верки јохламасынын кечирилмәси зәрури олан һаллар истисна олмагла) илдә бир дөфәдән чох олмајараг кечирилир вә бир ајдан артыг давам едә билмәз. Мүстәсна һалларда јухары верки органынын гәрарына мүвафиг олараг сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси мүддәти 3 аја гәдәр артырыла биләр. Сәјјар верки јохламасынын нәтичәләри үзрә верки органларынын сәләһијјәтли вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән мүәјјән едилмиш формада акт тәртиб едилир вә һәммин шәхсләр, верки өдәјичисинин рәһбәри вә ја фәрди сәһибкар тәрәфиндән имзаланыр. Сәјјар верки јохламасы акты имзаландыгдан сонра (верки өдәјичиси верки</p>
-------------	--	---

			<p> јохламасы акты илэ разылашмадыгда верки јохламасы актынын ве- рилмәси күнүндән 30 күн мүддәт битдикдән сонра) 15 күндән чох олмајан мүддәтдә верки органынын рәһбәри (онун мүавини) верки өдәјичисиндән Верки Мәчәлләси илэ мүәјјән едилмиш гәјдада көтү- рүлмүш, һабелә онун тәрәфиндән тәғдим едилмиш сәнәдләрә вә верки јохламасы акты- на, верки ганунвери- чилијинин позулмасы һалларына вә онларын арадан галдырылмасы вә мүвафиг санксија- ларын (чәримәләрин) тәтбиг едилмәси мәсә- ләләринә бахыр. Сәјјар верки јохламасынын материалларына бахыл- манын нәтичәләри үзрә верки органынын рәһ- бәри (онун мүавини) 10 күн мүддәтиндә мүва- фиг гәрар чыхарыр. Верки өдәјичисинин верки ганунверичили- јинин позулмасына кө- рә мәс'улијјәтә чәлб едилмәси барәдә чыха- рылмыш гәрар әсасын- да верки өдәјичисинә верки борчунун, фаиз- ләрин, малијјә санкси- јаларынын мәбләғләри- нин, инзибати чәримә- ләрин, һабелә ашкар </p>
--	--	--	--

			едилмиш позунтуларын арадан галдырылмасы барәдә тәләбнамә көндәрилик.
7	Верки органларынын гәрарларындан (актларындан) вә онларынын вәзифәли шәхсләринин һәрәкәтләриндән (һәрәкәтсизлигиндән) шикајәт јухары верки органына (јухары вәдән) вә онларынын вәзифәли шәхсләринин һәрәкәтләриндән (һәрәкәтсизлигиндән) шикајәт верилмәси вә верки органында шикајәтә бахылма	Верки органларынын гәрарларындан (актларындан), һабелә верки органларынын вәзифәли шәхсләринин һәрәкәтләриндән (һәрәкәтсизлигиндән) шикајәт јухары верки органына (јухары вәдән) вә ја башга борчлу шәхс тәрәфиндән өз һүтуғларынын позулдуғуну билдији вә ја билмәли олдуғу күндән 3 ај мүддәтиндә верилир.	Верки өдәјичисинин вә ја борчлу шәхсин верки органынын гәрарларындан (актларындан), верки органынын вәзифәли шәхсләринин һәрәкәтләриндән (һәрәкәтсизлигиндән) шикајәтинә јухары верки органы вә ја онун вәзифәли шәхси тәрәфиндән һәмин шикајәт алындығы күндән 30 күн мүддәтиндә бахылыр. Гәбул едилмиш гәрар бәрәсиндә шикајәт вермиш шәхсә 10 күн мүддәтиндә јазылы чаваб верилмәлидир.
8	Верки ганунверилинин	Верки ганунверилинин позулмасы анындан 3 ил кеч-	Верки органы малијә санксијаларынын алынмасы мәгсәдилә верки

	чилији илэ баглы ыгуг позунтусуна керэ мэсу-лијјэтэ чэлб етмэ-нин вэ ја ма-лијјэ сан-ксија-лары-нын алын-масы-нын мүддэт и	мишдирсэ, шэхс һэ-мин ганунверичилик-лэ баглы ыгуг позун-тусунун төрөдилмэ-синэ керэ мэсулијјэтэ чэлб едилэ билмэз вэ верки өһдәликләри јарана билмэз.	ганунверичилијинин позулмасыны ашкар етдији андан 3 ајдан кеч олмајараг мэхкәмэ-јэ мүрачиэт едэ билэр.
9	Өдә-нилмэ вахты кеч-миш вэ ја ар-тыг өдә-нил-миш верки-лэр үзрә фаиз-лэр	Верки өдәјичиләри верки ганунверичи-лијиндә мүәјјән олун-муш веркиләри дүз-күн һесабламаға, там вэ вахтында өдәмәјэ борчлудурлар. Вер-киләрин өдәнилмэ мүддәтләри позул-магла өдәнилмәсинэ керэ верки өдәји-чиләри Верки Мәчәл-ләсиндә мүәјјән едил-миш гәјдада вэ шәрт-ләрлә фаиз өдәјирләр. Верки өдәјичиләри-нин артыг өдәнил-миш вэ ја артыг тутулмуш веркиләрин вахтында кери гәјта-	Веркинин ганунла мү-әјјән едилмиш өдәнил-мәси мүддәтиндән сон-ракы илк 90 күн әрзиндә һәр бир өтмүш күн үчүн верки өдә-јичисиндән вэ ја верки акентиндән вахтында өдәнилмәмиш верки вэ өдәниш мөбләгинин 0,05 фаизи мөбләгиндә, 91-чи күндән башлаја-раг исә – 0,1 фаизи мөбләгиндә фаиз тугу-лур. Фаиз мөбләләри јохлама нәтичәсиндә ашкар едилмиш вах-тында өдәнилмәмиш верки мөбләләринә вэ веркиләр үзрә аванс

		<p>рылмасыны вә ја эвәләшдирилмәсини тәләб етмәк һүгүгу вардыр. Верки өдәјичиләри веркиләр, фаизләр вә малијјә санксијалары үзрә өдәнилмиш мәбләғләри һесаблинмыш мәбләғләрдән артыг олдугда, артыг өдәнилмиш мәбләғләрин онларын дикәр веркиләр, фаизләр вә малијјә санксијалары үзрә борчларынын (инзибати чәримәләр үзрә борчлар истисна олмаг шәртилә) вә ја сонракы өңдәликләр үзрә өдәмәләрин һесабына аид етмәк, галан һиссәсинин исә кери гәјтарылмасы үчүн верки органына мұвафиг гәјдада јазылы әризә илә мұрачиет етмәлидирләр.</p>	<p>өдәнишләринә мұнасибәтдә бүтүн өтмүш мүддәтә, анчаг бир илдән чоһ олмамаг шәрти илә тәтбиг едилир. Мүәјјән едилмиш верки мәбләғиндән артыг мәбләғ вә ја дүзкүн тугулмајан верки мәбләғи өдәнилдикдә, Верки Мәчәлләсиндә башга һаллар нәзәрдә тугулмамышдырса, верки өдәјичисинин әризәсинин верилдији тарихдән һәммин мәбләғләр кери гәјтарыланадәк кечикдирилән һәр бир күн үчүн (өдәмә күндә даһил олмагла) верки өдәјичисинә мұвафиг мәбләғләрин 0,05 фаизи мәбләғиндә фаиз өдәнилир. Верки өдәјичисинин артыг өдәнилмиш мәбләғләрин кери гәјтарылмасына даир әризә вердији мүддәтдән 45 күн әрзиндә мәбләғ гәјтарыларса, фаизләр верки өдәјичисинә гәјтарылмыш. Верки өдәјичисинин өдәдији веркиләрин, фаизләрин вә малијјә санксијаларынын артыг мәбләғләри дикәр веркиләрин, фаизләрин вә малијјә санксијаларынын өдәнилмәси һесабына аид едилдији һалда, верки органы верки өдәјичи-</p>
--	--	--	--

			синә бу барәдә 3 күн мүддәтиндә билдириш көндәрир.
10	<p>Эвәзләшдирилән ӘДВ мәбләғи һесабыланмыш ӘДВ мәбләғиндән артыг артыг олдуғда, бүдчә илә мүнәсибәтләр</p>	<p>Верки өдәјичиләринин әвәзләшдирилән ӘДВ мәбләғинин һесабыланмыш ӘДВ мәбләғиндән артыг олан һиссәсинин кери гәјтарылмасыны вә ја әвәзләшдирилмәсини тәләб етмәк һүтуғу вардыр. Бунун үчүн верки өдәјичиләри верки органына мүнәфиғ гәјдада јазылы әризә илә мүнәсибәт етмәлидирләр.</p>	<p>Һесабат дөврүндә верки тугулан дөвријәсинин азы 50 фаизи сыфыр дәрәчәси илә веркијә чәлб олунан верки өдәјичисинә, һесабат дөврүндә әвәзләшдирилән ӘДВ мәбләғинин һесабыланмыш ӘДВ мәбләғиндән артыг олан һиссәси онун верки органына әризәси дахил олдуғу тарихдән 45 күн әрзиндә гәјтарылыр. Азәрбајҗан Республикасынын тәрәфдар чыхдығы бејнәлхалг мүнәсибәтләрә ујғун оларағ бејнәлхалг тәшкилатын, јахуд харичи һүтуғи вә ја физики шәхсин әвәзсиз көчүрмәләри илә өдәнилмиш маллары алан вә јахуд ишләрин вә ја хидмәтләрин нәтичәләрини һәмин әсаclarла әлдә едән шәхс верки органына верки һесабы фактуралары верәркән, һәмин маллара, ишләрә вә ја хидмәтләрә көрә өдәнилмиш ӘДВ мәбләғи верки органына әризә дахил олдуғу тарихдән 45 күн әрзиндә кери гәјтарылыр. Бу һалда, ӘДВ-си јалныз о заман гәјтарылыр ки, мәблә-</p>

			<p>фин кери алынмасы тәләби верки тугулан әмәлијјатын вә ја верки тугулан идхалын апарылдығы ајдан сонракы ај гуртаранадәк верки органына верилмиш олсун. Дикәр верки өдәјичиләри үчүн әвәзләшдирилән ӘДВ мәбләгинин һесабат дөврү әрзиндә һесабланмыш ӘДВ мәбләгиндән артыг олан һиссәси нөвбәти 5 аја кечирилир вә бу ајларын өдәмәларинә аид сдилир, артыг өдәмәнин һәр һансы галығы исә бу 5 ај битдикдән сонра верки өдәјичисинин әризәсинә әсәсән 45 күн әрзиндә бүдчәдән гәјтарылыр.</p>
11	Истеъсал ентијачлары үчүн аксизләрин әвәзләшдирилмәси	Аксизли маллары (хаммал вә материаллары) алан вә бу маллары верки тугулан дикәр аксизли малларын истеъсалы үчүн истифадә едән шәхс хаммал вә материаллары аларкән өдәнилмиш аксизин мәбләгини әвәзләшдирмәк вә ја кери алмаг һутугуна маликдир. Буна ујгун олараг, аксизин мәбләги јалныз хаммал вә материалларын истеъсалчысы тәрәфиндән аксизин өдәнилдијини	Верки өдәјичиси тәрәфиндән мүвафиг сәнәдләр верки органына верилдикдән сонра 45 күн әрзиндә тугулмуш аксиз мәбләги верки органы тәрәфиндән мүвафиг гәјдада әвәзләшдирилир вә ја кери гәјтарылыр.

		тәсдиг едән һесабы-фактура, хаммал вә материаллар идхал едилдикдә исә – мувафиг сәнәдләр верки органына верилдији заман әвәзләшдирилир вә ја керигәйтарылыр.	
12	Веркиләр үзрә борчларын алынмасы вә ја верки өдәјичисинин әмлакы һесабына веркинин тутулмасы	Верки өдәјичисинин верки өңдәликләри сијаһыја алынмыш әмлакын сатышындан сонра јеринә јетирилмәмиш галдыгда, башга ад алтында фәалијјәт көстәрән, ләкин мәһкәмәнин гәрары әсасында һәмин верки өдәјичисинә мәһсус олмасы мүәјјән едилән вә Верки Мәчәлләсиндә мүәјјән едилмиш гәјдада сијаһыја алынма тәтбиг едилдији күндән әввәлки 3 иллик дөвр әрзиндә апарылмыш әмәлијјатда онун активләрини алмыш шәхс, алдығы активләрин дәјериндән бу активләрә керә өдәдији һәр һансы мәбләғләр чыхыландан сонра галан мәбләғдә верки өдәјичисинин өңдәликләри үзрә биркә мәсулијјәт дашыјыр.	Верки өдәјичиләри веркиләр үзрә борчларыны Верки Мәчәлләси илә мүәјјән едилмиш мүддәтдән сонракы 3 әј әрзиндә өдәдији һалда, онлардан һәмин веркиләр үзрә борчларын вә фаизләрин мәбләғләри ганулла мүәјјән едилмиш гәјдада мәһкәмәнин гәрары әсасында алыныр. Верки өдәјичиси верки өңдәлијини Верки Мәчәлләсиндә мүәјјән едилмиш мүддәтдән сонракы 3 әј әрзиндә јеринә јетирмәдикдә, бу өңдәлијин јеринә јетирилмәсини тәмин етмәк үсулу кими, верки органы өзүнүн әсәландырылмыш гәрары әсасында верки өдәјичисинин әмлакынын сијаһыја алынмасыны һәјата кечирә биләр. Верки өдәјичисинин әмлакы сијаһыја алындыгдан сонра 60 күн мүддәтиндә верки өңдәлији јеринә јетирилмәдикдә верки органы

			<p>верки өңдәлијинин ич-расынын тәмин олунмасы мәгсәдилә сија-һыја алынмыш әмлакын зәрури вә кифајәт олан һәчмдә ихтисаслашдырылмыш ачыг һәррачда сатылмасы барәдә мәһкәмәјә мұрачиәт едир. Әмлакын сатылмасындан әлдә едилән мәбләғләр әввәлчә тәнбә тәдбиринин јөнәлдилмәси вә әмлакын сатышы үзрә хәрчләрин, сонра исә һесаблинмыш веркиләрин, фаизләрин вә малијјә санксијаларынын өдәнилмәсинә јөнәлдилир. Вәсаитин галан һиссәси 3 банк күнү әрзиндә верки өдәјичисинә гәјтарылыр.</p>
13	Һесабатын верилмәси мүддәтинин узадылмасы	Һесабатын верилмә мүддәти баша чата-надәк верки өдәјичиси өдәнилмәли олан веркинин мәбләғини тамамилә өдәмәк шәртилә, кәлир веркисинин вә ја мәнфәәт веркисинин һесабатынын верилмәси мүддәтинин узадылмасы барәдә верки органына мұрачиәт едә биләр. Һесабат тәгдим едилдикдән сонра, һесабат үзрә һесаблинмыш веркинин мәбләғи өдәнил-	Верки өдәјичисинин мұрачиәтинә әсасән верки органы тәрәфиндән верки өдәјичиси үчүн кәлир веркисинин вә ја мәнфәәт веркисинин һесабатынын верилмәси мүддәти 3 ајадәк узадыла биләр. Бу Һалда мүддәтин узадылмасы веркинин өдәнилмәси мүддәтини дәјишдирә билмәз.

		миш мѣблѣгдѣн артыг олдугда јаранан фѣрг верки ѳдѣјичиси тѣрѣфиндѣн веркинин ѳдѣнилмѣсинин сон мѣддѣти кѣнѣндѣн ѣсабланан фаизлѣр нѣзѣрѣ алынмагла бѣдчѣјѣ ѳдѣнилмѣлидир.	
14	Банклар вѣ кредит тѣшкилатлары тѣрѣфиндѣн малуматлары верилмѣси	Мѣвѣккил банк верки органынын Верки Мѣчѣллѣсиндѣ мѣѣјјѣн едилмиш гѣјдада кѣндѣрилѣн билдиришини алдыгдан сонра ѣмин билдиришдѣ кѣстѣрилѣн малуматлары верки органына верилѣчѣји барѣдѣ 5 кѣн ѣрзиндѣ ѣгуги шѣхсѣ рѣсми малумат кѣндѣрмѣлидир (вермѣлидир). Ѣгуги шѣхсѣ рѣсми малумат кѣндѣрилдикдѣн (верилдикдѣн) сонра 15 кѣн ѣрзиндѣ билдиришдѣ кѣстѣрилѣн малуматлары верилмѣсинѣ етираз едилмѣси ѣагында ѣгуги шѣхсин ѣризѣсинѣ мѣѣкѣмѣдѣ бахылачагы барѣдѣ аидијјаты мѣѣкѣмѣдѣн малумат дахил олмадыгда, мѣвѣккил банк ѣгуги шѣхсин ѣсаблары вѣ ја ѣмѣлијјатлары барѣдѣ малуматы верки органына кѣндѣрир. Дикѣр ѣалларда ѣу	Верки ѳдѣјичисиндѣ апарылан сонунчу сѣјјар верки јохламасы заманы верки ѳдѣјичиси тѣрѣфиндѣн билѣрѣкдѣн ѣсабат сѣнѣдлѣринин апарылмѣмасы вѣ ја веркилѣрин 30 вѣ даѣа чох фаизинин веркидѣн јѣјындырылмасы ѣаллары ашкар едилдикдѣ, ѣабелѣ верки ѣсабаты сѣнѣдлѣри мѣѣјјѣн едилмиш мѣддѣтдѣ вѣ бу барѣдѣ верки органынын хѣбѣрдарлыгындан сонра да тѣгдим едилмѣдикдѣ, верки ѳдѣјичисинин нѣвбѣти вѣ ја нѣвбѣдѣнкѣнар сѣјјар верки јохламасы кѣчирилдикдѣ верки ѳдѣдѣликлѣрини мѣѣјјѣнлѣшдирмѣк вѣ ја конкрет ѣгуги шѣхсдѣн верки тутмаг мѣгсѣди илѣ верки органлары мѣвѣккил банка јазылы билдириш кѣндѣрмѣклѣ ѣмин банкын хидмѣт етдији ѣѣр ѣансы ѣугуги шѣхсин банк

		гуги шэхсин һесабылары вә ја әмәлијјатлары барәдә мәлуматларын верилмәсинә јол верилмир	һесабы вә ја әмәлијјатлары барәдә мәлумат алмаг һугугуна маликдир.
15	Верки өйдәлијинин јеринә јетирилмәси мүддәтләри	Верки өдәјичиси верки һесабаты дөврү гуртардыгдан сонра 5 ил әрзиндә дүзкүн тутулмамыш вә ја артыг өдәнилмиш веркинин, фаизләрин вә малијјә санксијасынын мәбләғинин гәјтарылмасыны вә ја әвәзләшдирилмәсини тәләб етмәк һугугуна маликдир.	Верки органлары веркијә чәлб едилән һесабат дөврү гуртардыгдан сонра 3 ил әрзиндә верки өдәјичисинин веркисини, фаизләри вә малијјә санксијасыны һесабламаг вә һесабланмыш мәбләғи јенидән һесабламаг, веркинин, фаизләрин вә малијјә санксијаларынын һесабланмыш (јенидән һесабланмыш) мәбләғини веркијә чәлб едилән һесабат дөврү гуртардыгдан сонра 5 ил әрзиндә тутмаг һугугуна маликдир.
16	Верки өйдәлијинин јеринә јетирилмәси мүддәтләринин дәјишдирилмәси	Верки өдәјичиси тәбии фәлакәт вә дикәр гаршысы алынмаз гүввә нәтичәсиндә верки өдәјичисинә зәрәр дәјдикдә вә ја веркини бирдәфәјә өдәдији тәгдирдә верки өдәјичисинин ифласа уграмаг тәһлүкәси олдугда (бу ики һалдан бири олдугда) верки өйдәликләринин јеринә јетирилмәси мүддәтләринин Верки Мәчәлләсиндә мүәјјән едилмиш мүд-	Республика Веркиләр Назирлији 30 күн мүддәтиндә верки өдәјичисинин верки өйдәликләринин јеринә јетирилмәси мүддәтинин узадылмасы барәдә мүрачәјәтинә бахыр вә мүвафиг әсаслар олдуғу һалда мүддәтин узадылмасы барәдә Республика Назирләр Кабинети тәрәфиндән тәсдиг едилмиш гәјдалара ујғун олараг гәрар гәбул едир. Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә ту-

	<p>дәтдән даһа кеч мүддәтә дәјишдирилмәси барәдә верки органына мүрачиәт едә биләр. Бу һалда, веркиләрин едәнилмә мүддәтинин дәјишдирилмәси мөвчуд олан верки өңдәлијини ләғв етмир вә јени верки өңдәлији јаратмыр. Верки өңдәлијинин јеринә јетирилмәси мүддәтинин уздылмасы үчүн верки өдәјичиси јазылы шәкилдә әсасландырылмыш вә онун тәрәфиндән верки өңдәлијинин јеринә јетирилмәси үчүн мүвафиг кировун вә ја зәманәгин верилдијини өзүндә әкс етдирән мүрачиәтини верки органына көндәрир.</p>	<p>тулмуш әсаслар олдугда верки өңдәлијинин јеринә јетирилмәси мүддәти верки или әрзиндә 1 ајдан 9 ајадәк уздыла биләр. Һәмин мүддәт әрзиндә верки өдәјичисинә биринчи һалда (тәбии фәлакәт вә дикәр гаршысы алынмаз гүввә нәтичәсиндә верки өдәјичисинә зәрәр дәјдикдә) фаизләр һесабланмыш, икинчи һалда (веркини бирдәфәјә өдәдији тәғдирдә верки өдәјичисинин ифласа уғрамаг тәһлүкәси олдугда) исә едәнилмәмиш верки мәбләгинин 0,01 фаиз мигдарында фаиз тутулур.</p>
--	---	---

Шәкил 3.1. Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинә ујғун олараг верки өдәјичиләри вә верки органларынын гаршылыгылы һәрәкәтләри

4. Веркиләрин һесаблинамасы вә өдәнилмәси гәјдалары

4.1. Веркиләрин һесаблинамасы гәјдафә

Веркиләрин һесаблинамасы дедикдә, бүдчәјә вә бүдчә-дәнкәнар фондлара өдәнилмәли олан верки мәбләгинин мүәјјән едилмәси баша дүшүлүр. Веркиләрин һесаблинамасы заманы конкрет верки өдәјичисинин һәр һансы бир верки өвдәлијинин һәчми мүәјјән едилир. Верки мәбләгинин һесаблинамасы конкрет һесабат дөврү үчүн верки өдәјичисинин өдәмәли олдуғу верки мәбләгинин верки органынын учот сәнәдләриндә гејд едилмәси демәкдир. һесаблинамыш верки мәбләғләринин верки органлары тәрәфиндән јенидән һесаблинарағ учот сәнәдләриндә гејд едилмәси дә веркиләрин һесаблинамасы демәкдир.

Веркиләрин һесаблинамасы вәзифәси верки өдәјичиләринин, верки органларынын вә верки агентләринин үзәринә гејула биләр. Мәсәлән, Азәрбајчан Республикасында верки өдәјичиси кими чыхыш едән һуғуги шәхсләр верки мәбләгини мүстәгил сурәтдә һесаблајырлар. Физики шәхсләрин әмлак веркисинин мәбләгинин һесаблинамасы вә онлара веркиләрин өдәнилмәсинә даир билдиришин верилмәси вәзифәси исә верки органларынын үзәринә гејулмушдур. Бәзи һалларда исә веркиләрин һесаблинамасы, тутулмасы вә бүдчәјә көчүрүлмәси верки агентләринин, јә'ни веркини һесабламаға, ону верки өдәјичисиндән тутмаға вә тәјинаты үзрә аидијјәти бүдчәјә көчүрмәјә борчлу олан шәхсләрин үзәринә гејулур.

Веркиләрин һесаблинамасы просесинин ашағыдакы беш ардычыл мәрһәләсини гејд етмәк олар:

- 1) веркитутма объектинин мүәјјән едилмәси;
- 2) веркитутма базасынын мүәјјән едилмәси;
- 3) верки дәрәчәсинин сечилмәси;
- 4) верки күзәшtlәринин тәтбиг едилмәси;

5) верки мөблөғинин һесаблинамасы.

Веркитутма объекти кәлир, мәнфәәт, әмлақ, торпағ, фајдалы газынтылар, әләвә едилмиш дәјәр, мәнфәәт вә с. һесаб олунур. Веркитутма объекти верки өдәјичисинин верки өдәмәк вәзифәсини шәртләндирән һүғуғи фактдыр. Көрүндүјү кими, веркитутма объекти верки тутулмалы олан предметдир. Чох заман веркинин ады веркитутма объектинин ады илә үст-үстә дүшүр. Мәсәлән, һүғуғи шәхсләрин мәнфәәт веркисинин веркитутма объекти мәнфәәт, әләвә дәјәр веркисинин веркитутма объекти әләвә дәјәрин һәчми, торпағ вә әмлақ веркиләринин веркитутма объектләри ујғун оларағ торпағ вә әмлақдыр.

Веркиләрин һесаблинамасыны һәјата кечирмәк үчүн веркитутма объектини һәр һансы бир јолла өлчмәк лазымдыр. Белә бир өлчү ваһиди веркитутма ваһидидир. Мәсәлән, торпағ веркисинин һесаблинамасы үчүн веркитутма ваһиди кими квадрат метр вә ја һектар, мәнфәәт вә кәлир веркисинин һесаблинамасы үчүн исә милли пул ваһиди чыхыш едир.

Гејд олундуғу кими веркиләрин һесаблинамасы просесинин икинчи мәрһәләси веркитутма базасынын мүәјјән едилмәсидир.

Веркитутма базасы – веркитутма объектинин верки тугулан һиссәсинин кәмијјәтчә ифадәсидир. Веркитутма базасы верки мөблөғинин һесаблинамасы үчүн әсасдыр. Веркитутма базасы ашағыдакы кими тәјин олунур:

$$V = E \cdot d$$

Бурада,

V – веркитутма базасы;

E – веркитутма ваһиди;

d – ваһидләрин сајы.

Мәсәлән, 15 һектар торпағ саһәси үчүн һектар веркитутма ваһиди, 15 исә ваһидләрин сајыдыр. Гејд етмәк

лазымдыр ки, веркитутма ваъидләри илә ифадә олуан веркитутма объектинин ганунла верки дәрәчәсинин тәтбиг олуна билән һиссәсини веркитутма базасы тәшкил едир. Мәсәлән, мәнфәәт веркиси үчүн веркитутма объекти мүәссисәнин мәнфәәтидир, лакин веркитутма базасы мүәссисәнин бүтүн баланс мәнфәәтиндән аз вә ја чох ола биләр.

Веркитутма базаларыны ашағыдакы әләмәтләринә көрә бир-бириндән фәргләндирмәк олар:

- дәјәр көстәричиләри илә ифадә олуан веркитутма базалары, мәсәлән, физики вә һуғуи шәхсләрин әмлак веркисинин һесабланмасы заманы әмлакын дәјериндән истифадә олунар;

- физики көстәричиләрлә ифадә олуан веркитутма базалары, мәсәлән, јол веркисинин һесабланмасы автомобил васитәләринин јүк көтүрмә габилијјәтиндән, отурачагларын сајындан, мәсафәдән, оха дүшән јүкдән, республика әразисиндә галма мүддәтиндән вә с. көстәричиләрдә истифадә олунар.

Веркиләрин һесабланмасы просесинин үчүнчү мәрһәләси верки дәрәчәсинин сечилмәсидир.

Верки дәрәчәси – веркитутма базасына дүшән веркинин һәчмидир.

Верки дәрәчәләринин мүәјјән едилмәси игтисадијјатын дәвләт тәнзимләnmәсинин универсал әләтидир. Веркитутма объектиндән асылы олага верки дәрәчәләри сабит вә фаиз нисбәтиндә ола биләрләр. Сабит верки дәрәчәләри кәлир вә ја мәнфәәтин һәчминдән асылы олмајараг веркитутма ваъиди үчүн мүтләг гијмәтдә тә'јин олунар. Башга сөzlә, сабит дәрәчәләрин тәтбиги заманы һәр бир веркитутма ваъиди үчүн веркинин пулла ифадә едилмиш мүтләг һәчми мүәјјән едилир. Мәсәлән, торпаг веркиси тугулан заман сабит верки дәрәчәсиндән истифадә олунар.

Фаиз нисбәтиндә верки дәрәчәси веркитутма ваъидинин мүәјјән фаизи шәклиндә тә'јин олунар. Фаиз нисбә-

тиндә верки дәрәчәләри мәнфәәт веркиси, әләвә дәјәр веркиси вә с. веркиләр үчүн мүәјјән едилмишдир.

Веркитутма базасынын һәчминин дәјишмәсиндән асылы олараг верки дәрәчәләри дәјишә вә ја сабит гала биләрләр. Бундан асылы олараг мүтәнасиб, прогрессив вә регрессив верки дәрәчәләри фәргләндирилир.

Мүтәнасиб верки дәрәчәләри веркитутма базасынын һәчминин дәјишмәсиндән асылы олмајараг дәјишмәз галыр. Буна мисал олараг әләвә дәјәр веркисинин, мәнфәәт веркисинин дәрәчәләрини көстәрмәк олар.

Прогрессив верки дәрәчәләри веркитутма базасынын һәчми артдыгча артыр. Прогрессив верки дәрәчәсиндә ики шкала тәтбиг олуна биләр: садә вә мүрәккәб. Садә шкалада артан дәрәчә бүтүн веркитутма базасына тәтбиг едилир. Мүрәккәб шкала веркитутма базасынын һиссәләрә бөлүнмәсини нәзәрдә тутур. Бу заман һәр һиссә даһа жүксәк дәрәчә илә веркијә чәлб олунур. Садә шкалаја мисал олараг, агыр чәкили вә ири өлчүлү автонәглијјат васитәләриндән Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә гәт етдији јолун һәр километри үчүн тугулан веркини көстәрмәк олар. Бу веркинин мәбләғи чәкиси 37-41 тон олан автонәглијјат васитәләри үчүн 0,15 АБШ доллары, 41-51 тон оланлар үчүн исә 0,30 АБШ долларыдыр. Мүрәккәб шкалаја мисал олараг физики шәхсләрдән тугулан кәлир веркисини көстәрмәк олар. Белә ки, ајлыг кәлирин 100000 манатдан 200000 манатадәк олан һиссәси 12 % дәрәчәси илә, 200001 манатдан 600000 манатадәк олан һиссәси исә 20 % дәрәчәси илә веркијә чәлб олунур.

Регрессив верки дәрәчәләри исә веркитутма базасынын һәчми артдыгча азалырлар.

Веркиләрин һесаблинамасы просесинин нөвбәти мәрһәләси верки күзәшtlәринин тәтбиг едилмәсидир.

Верки күзәшти – мөвчуд ганунверичилијә ујғун олараг субъектләрин веркиләрдән тамамилә вә ја гисмән азад едилмәсидир. Бунунла әлагәдар олараг верки күзәшtlәри

мүстәсна характер дашымагла бөжүк әәмијјәт кәсб едирләр. Верки өдәјичиләри верки күзәшtlәриндән верки ганунверичилијиндә нәзәрдә тутулмуш шәртләр дахилиндә истифадә едә биләрләр. Ганунверичиликдә верки күзәштләринин нәзәрдә тутулмасы верки өдәјичисинин һеч дә автоматик сурәтдә онлардан истифадә едә билмәси демәк дејилдир. Нәр һансы бир верки күзәштиндән истифадә етмәк үчүн верки өдәјичиси бу һүгугуну әсасландырмалыдыр.

Верки күзәшtlәри ашағыдакы формаларда верилә биләр:

1) Ајры-ајры шәхс категоријаларынын верки өдәнилмәсиндән азад едилмәси. Мәсәлән, мөвчуд ганунверичилик Азәрбајчан Республикасынын Милли Гәһрәманларынын, Совет Иттифагы вә Сосиалист Әмәји Гәһрәманларынын, I вә II груп мұһарибә әлилләринин гисмән бу веркинин өдәнилмәсиндән азад едилмәсини нәзәрдә тутур.

2) Веркитутма базасындан веркитутма объектинин мүәјјән һиссәләринин чыхылмасы. Мәсәлән, Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән һүгуи шәхсләрин мәнфәәт веркиси һесабланаркән верки тутулан мәнфәәт истеһсал тәјинатлы капитал гојулушларынын малијјәләшдирилмәсинә вә ја бу мөгсәдләр үчүн алынмыш вә истифадә едилмиш банк кредитләринин өдәнилмәсинә мүәссисәнин фактики чәкдији хәрчләр мәбләғиндә азалдылыр.

3) Верки тутулмајан минимумун мүәјјән едилмәси. Мәсәлән, Азәрбајчан Республикасында ајлыг кәлирин 100000 манатадәк олан һиссәси кәлир веркисинә чәлб едилмир.

4) Верки дәрәчәсинин азалдылмасы. Мәсәлән, әлилләрин ичтимаи тәшкилатларына мәхсус олан ишчиләринин үмуми сајынын азы 50 фаизи әлилләрдән ибарәт олан истеһсал мүәссисәләринин мәнфәәт веркисинин дәрәчәси 50 фаиз азалдылыр.

Веркиләрин һесаблинамасы заманы верки дөврүнүн мөҗҗән едилмәси мұғұм әһәмиҗәт кәсб едир.

Верки дөврү – веркитутма базасынын формалашдығы вә верки өйдәлиҗинин һәчминин мөҗҗән едилдиҗи мүддәтдир. Верки дөврүнү һесабат дөврүндән фәргләнди-рмәк лазымдыр. һесабат дөврү - јекунларын вурулмасы вә һесабатларын верки органына тәгдим едилмәси мүддәти-дир. Мөҗҗән һалларда верки дөврү һесабат дөврү илә үст-үстә дүшә вә дүшмәјә биләр.

Веркиләр һесаблинаркән верки өдәҗичиси зәрури олан верки сәнәдләрини тәртиб едир. Верки сәнәдләри веркиләрин һесаблинамасыны, веркинин мәбләғини, һәмчи-нин верки өйдәлиҗинин һәчмини әкс етдирән сәнәдләрдир. Верки сәнәдләринә ашағыдакылар дахилдир:

- 1) һагг-һесаб сәнәдләри;
- 2) мұшаҗиәт едән сәнәдләр;
- 3) учот-верки рекистри;
- 4) билдириш.

Һагг-һесаб сәнәдләри – верки өйдәлиҗинин мәбләғи әкс олунан сәнәдләрдир. һәр бир верки нөвү үчүн аҗрыча һагг-һесаб формасы вар ки, онлар ганунверичиликлә мөҗҗән едилмиш гајдада вә вахтда верки органларына тәгдим олунур. Бу сәнәдләр мүәссисәнин директору вә баш (бөјүк) мұһасиби тәрәфиндән имзаланыр вә верки өдәҗичисинин гејдиҗјата алындығы әразидә верки органына тәгдим олунур. Бу сәнәдләрин верилмәмәсинә вә ја ганунверичиликлә мөҗҗән едилмиш мүддәтдә верилмәмә-синә көрә верки өдәҗичиләринә верки ганунверичилиҗинә ујғун олараг малиҗә санксијалары тәтбиг олунур.

Мұшаҗиәт едән сәнәдләр – веркиләрин һесаблинамасы үчүн зәрури олан верки һесабатларындакы мәлүматлары әсасландыран вә шәрһ едән сорғу материалы ролуну ојнајан мәлүматлары әкс етдирән сәнәдләрдир.

Учот-верки рекистри мүәссисәдә верки учотунун үмуми формасыдыр. Белә ки, верки учотунда әкс олунмағ

үчүн зәрури олан вә илкин мұһасибат учоту сәнәдләриндә әкс олуан информасија верки учоту рекестриндә топланмалы вә системләшдирилмәлидир. Мүәјјән верки дөврү үчүн онлар үмумиләшдирилдикдән сонра верки рекестриндән верки һағг-һесаб сәнәдләринә көчүрүлүр.

Билдириш – верки органлары тәрәфиндән верки өдәјичиләринә тәғдим едилән вә өдәнилмәси зәрури олан веркиләрин мәбләғини вә өдәнилмә мүддәтини әкс етдирән сәнәддир.

4.2. Веркиләрин өдәнилмәси гәјдасы.

Веркиләрин өдәнилмәси – верки өдәјичисинин веркиләрин бүдчәјә вә ја бүдчәдәнкәнар фондлара өдәнилмәси үчүн һәјата кечирдији фәалијјәтләрин мәчмусудур.

Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә веркиләр Азәрбајчан Республикасынын пул вағиди олан манатла һесабланыр вә өдәнилир. Әксәр һалларда веркиләрин өдәнилмәси һесаблашмаларын гејри-нағд формасындан истифадә едилмәклә һәјата кечирилир. Бу заман өдәниш тапшырығы әсасында пул вәсаитләри верки өдәјичисинин банкдакы һесабларындан бүдчәјә көчүрүлүр. Верки өдәјичиләри веркиләрин өдәнилмәси үчүн мүәјјән едилмиш сон мүддәтә кими веркиләрин бүдчә вә ја бүдчәдәнкәнар фондлара көчүрүлмәсинә даир өдәниш тапшырығларыны һесаблашма һесабларынын ачылдығы банка тәғдим етмәлидирләр. Бу өдәниш тапшырығлары банклар вә кредит мүәссисәләри тәрәфиндә илк нөвбәдә ичра едилир.

Мүәјјән һалларда веркиләр нағд һесаблашма јолу илә дә өдәнилә биләр. Мәсәлән, физики шәхсләр әмлак веркисини вә дөвләт рүсумларыны бу јолла одәјирләр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләси веркитутманын ашағыдакы формаларыны нәзәрдә тутур:

- билаваситә мәнбәдән (веркинин кәлир вә ја мәнфәэт әлдә едилмәсинәдәк тутулмасы);

- бәјаннамә үзрә (веркинин кәлир вә ја мәнфәэт әлдә едилмәсиндән сонра тутулмасы).

Верки мәнбәји елә бир ьтијатдыр ки, верки өдәјичиси онун һесабына веркиләри өдәјир. Ашағыдакы верки мәнбәләри мөвчуддур:

- әләвә дәјәр (әләвә дәјәр веркиси үчүн)
- идхал (көмрүк рүсуму үчүн)
- әмлак (әмлак веркиси үчүн)
- торпаг саһәси (торпаг веркиси үчүн)
- мүәссисәнин халис мәнфәәти (мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәэт веркиси үчүн)
- мәчму кәлир (физики шәхсләрин кәлир веркиси вә дикәр бүтүн веркиләр үчүн).

Бир сыра һалларда ганунверичилик мұкафат, дивиденд вә башга нөв кәлирләри өдәјән тәшкилатларын үзәринә верки өдәјичиләринин әвәзиндә веркиләри һесабламаг, тутмаг вә бүдчәјә өдәмәк вәзифәсини гојур. Бу шәхсләр өдәниш мәнбәји һесаб олунарлар. Өдәниш мәнбәји вә кәлир мәнбәји анлајышларыны бир-бириндән фәргләндинрмәк лазымдыр.

Кәлир мәнбәләри ики чүр олар биләр: пассив кәлир мәнбәләри вә актив кәлир мәнбәләри. Пассив кәлир мәнбәји дедикдә, шәхсә кәлир кәтирән активләр баша дүшүлүр, мәсәлән, әмлак, гијмәтли кағызлар вә с.

Актив кәлир мәнбәләри дедикдә исә билаваситә ишләрин јеринә јетирилмәси, хидмәтләрин көстәрилмәси, саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олмаг вә с. баша дүшүлүр.

Беләликлә, кәлир мәнбәји – кәлир кәтирән фәалијјәт вә ја активләрдир. Өдәниш мәнбәји исә – мүәјјән мәбләғи дикәр шәхсә фактики олагаг өдәјән шәхсдир.

Өз адындан вә верки өдәјичисинин һесабына верки өдәјәркән өдәниш мәнбәји верки акенти ролунда чыхыш едир.

Ашағыдакы һалларда өдәмә мәнбәјиндә веркиләрин тутулмасы үсулундан истифаде едилер:

- физики шәхсләрә кәлир өдәниләркән, өдәниш мәнбәји кәлир веркисини тутмалы вә ону бүдчәјә көчүрмәлидир;

- тәшкилатлар сәмләрә көрә дивиденд, гијмәтли кағызлара көрә фаизләр, пај иштиракына көрә кәлир өдәјәркән, бу кәлирләрдән верки тутмалы вә бүдчәјә көчүрмәлидирләр.

Веркиләрин бүдчәјә мүнтәзәм дахил олмасыны тә'мин етмәк үчүн верки ганунверичилијиндә бәзи веркиләр үзрә чари верки өдәнишләри нәзәрдә тутулур.

Чари өдәнишләрин һәјата кечирилмәси заманы веркинин өдәниш мүддәти башлајана гәдәр, өдәнилмәли олан верки өдәнишләринин мәбләгинин мүәјјән едилмәсинин 2 үсулундан истифаде олунур: веркинин еътимал олунан мәбләгинә әсасән вә өтән һесабат дөврүндәки верки мәбләгинә әсасән.

Верки өдәјичисинин верки өдәмәк вәзифәси веркиләрин өдәнилмәси илә баша чатыр. Буна көрә дә веркиләрин өдәнилмә анынын мүәјјән едилмәси мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Веркиләрин өдәнилдији күнләр ашағыдакылар һесаб олунурлар:

- нағд јолла өдәниш заманы – пулун кассаја кечирилдији күн;

- кредит мүәссисәси вә ја почтла пул көчүрүләркән – пулун почт вә ја кредит мүәссисәсинә кечирилдији күн;

- верки өдәјичисинин һесаблашма һесабындан пул көчүрүләркән – өдәнилән мәбләгин верки өдәјичисинин һесаблашма һесабындан силиндији күн.

Верки ганунверичилији артыг дахил олмуш верки мәбләгинин дөвләт тәрәфиндән верки өдәјичисинә

гајтарылмасыны нэзэрдэ тутур. Ашағыдакы Һалларда веркилэрин бүдчэјэ артыг көчүрүлмэси баш верэ билэр:

- веркилэрин Һесапланмасы вэ өдэнилмэси заманы верки өдэјичисинин сәъви;

- чари верки өдэнишлэринин артыг өдэнилмэси;

- мүэссисэнин зэрэрлэ ишлэмэси нэтичэсиндэ чари верки өдэнишлэринин нэзэрэ алынмамасы;

- верки орғаны тэрэфиндэн веркилэрин гејри-гануни тутулмасы.

Биринчи Һалда верки өдэјичиси бүдчэјэ өдэнилмэли олан веркинин мэблэҕини Һесаблајаркэн ријазии сәъвэ јол верир. Икинчи Һалда чари верки өдэнишинин мэблэҕи фактики өдэнилмэли олан веркинин мэблэҕиндэн артыг олур. Үчүнчү Һалда, мэсэлэн, мәнфээт веркиси үзрэ чари өдэниш едилер, лакин Һэмин дөврдэ мүэссисэ зэрэрлэ ишлэјир. Онда верки өдэјичиси Һэмин дөвр үчүн мәнфээт веркиси үзрэ өдэнилмиш чари өдэниши кери тэлэб едэ билэр. Бэзи Һалларда верки органлары өз сәлаий-јэтлэрини ашараг вэ ја верки ганунверичилијини дүзкүн тэтбиг етмэјэрэк верки өдэјичилэриндэн артыг мэблэҕдэ верки тутурлар. Шикајэтэ мэхкэмэ вэ ја инзибати гајдада бахылдыгда Һэгигэтэн белэ бир фактын баш вердији ашкар олунарса, Һэмин мэблэҕ верки өдэјичисинэ гајтарылып. Һэр Һансы бир верки нөвү үзрэ артыг өдэнилмиш мэблэҕ верки өдэјичисинин истэјинэ эсасэн дикэр верки нөвлэри үзрэ борчу илэ эвэзлэнэ вэ јахуд кэлэчэк Һесабат дөврлэри Һесабына кечирилэ билэр.

Азэрбајчан Республикасы Верки Мэчэллэсинэ эсасэн верки ганунверичилијиндэ нэзэрдэ тутулмуш веркилэр үзрэ бэјаннамэлэрин тэгдим едилмэ вэ веркилэрин өдэнилмэ мүддэтлэри шэкил 4.1-дэ экс етдилрмишдир.

№	Верки нөвләри	Верки бәян-намәләринин тәгдим едилмә мүддәтләри*	Веркинин өдәнилмә мүддәти*
I	Һесабат дөврү тәгвим аҗы олан веркиләр үзрә:		
	- әләвә дәјәр веркиси	Һәр аҗ һесабат аҗындан сонракы аҗын 20-дән кеч олмајараг	Һәр һесабат аҗы үчүн һесабат аҗындан сонракы аҗын 20-дән кеч олмајараг
	- аксизләр	Һәр аҗ һесабат аҗындан сонракы аҗын 20-дән кеч олмајараг	Һәр һесабат аҗы үчүн һесабат аҗындан сонракы аҗын 20-дән кеч олмајараг
	- мәдән веркиси**	Һәр аҗ һесабат аҗындан сонракы аҗын 20-дәк верки органына, јерли әһәмијәт-ли тикинти ма-териаллары үзрә исә бәләдијјәләрә	Һәр һесабат аҗы үчүн һесабат аҗындан сонракы аҗын 20-дән кеч олмајараг
II	Һесабат дөврү рүб олан веркиләр үзрә:		
	- садәләшди-рилмиш систем үзрә верки	Һәр рүб һесабат рүбүндән сонракы аҗын 20-дәк	Һәр һесабат рүбү үчүн һесабат рүбүндән сонракы аҗын 20-дәк

III	Һесабат дөврү тэгвим или сажылан веркиләр үзрә:		
	- резидент физики шәхсләрдән кәлир веркиси	Һесабат илиндән сонракы илин апрел аҗынын 15-дәк	Һәр рүб, рүб гуртардыгдан сонра 15 күндән кеч олмаҗараг, әввәлки верки илиндә һесаблинмыш верки мәбләғинин 1/4 һиссәси мигдарында вә ја рүбдәки кәлирин һәчмини кечән илин үмуми кәлириндә веркинин хүсуси чәкисини көстәрән әмсала вурмагла мүәҗҗәнләшдирилән мәбләғдә чари верки өдәнишләри өдәнилмәлидир. Верки или үчүн бәҗаннамәнин верилмәсинин мүәҗҗән едилмиш мүддәтләринәдәк сон һесаблама апарылмалы вә верки там өдәнилмәлидир
	- резидент мүәссисәләрдән, даими нүмәҗән-дәлик васитәсилә саһибкар-	Һесабат илиндән сонракы илин апрел аҗынын 1-дәк	Һәр рүб, рүб гуртардыгдан сонра 15 күндән кеч олмаҗараг, әввәлки верки илиндә һе-

	<p>лыг фэалијјэ-тини һэјата кечирэн гејри-резидент мүэссисэлэрдэн вэ веркијэ чэлб олуна кэлири Азэрбајчан мәнбэјндэн олан вэ бу кэлириндэн өдэмэ јериндэ верки тутулмајан гејри-резидентлэрдэн мәнфээт веркиси**</p>		<p>сабланмыш верки мәбләгинин 1/4 һиссэси мигдарында вэ ја рүбдэки кэлирин һэчмини кечэн илин үмуми кэлириндэ веркинин хүсуси чэкисини көстэрэн әмсала вурмагла мүэјјәнләширилэн мәбләгдэ чари верки өдәнишләри өдәнилмәлидир. Верки или үчүн бәјаннамәнин верилмәсинин мүэјјән едилмиш мүддәтләринәдәк сон һесаблама апарылмалы вэ верки там өдәнилмәлидир</p>
	<p>-әмлак веркиси о чүмлэдән:</p>		
	<p>-мүэссисэләрин әмлак веркиси</p>	<p>Һесабат илиндән сонракы илин апрел ајынын 1-дәк (мәнфээт веркисинин бәјаннамәси илә бирликдә)</p>	<p>Һәр рүб үчүн рүбүн икинчи ајынын 15-дән кеч олмајараг әввәлки илдәки әмлак веркисинин 25 фаизи һэчминдә чари верки өдәмәләри өдәнилмәлидир. Автонәглијјат вәситәләри үчүн әмлак веркиси авто-</p>

			<p>нәглијат васитә-ләринин гејдијјатдан, јенидән гејдијјатдан вә ја иллик техники бахышдан кечирилмәси үчүн мүүјјән едилмиш мүддәтдә өдәнилик. Верки или үчүн бәјаннамәнин верилмәсинин мүүјјән едилмиш мүддәтинәдәк сон һесаблама апарылмалы вә верки там өдәнилмәлидир</p>
	<p>- физики шәхсләрин әмлак веркиси**</p>	<p>Мүвафиг органлар (бәләдијјәләр) тәрәфиндән ијулун 1-дән кеч олмајараг верки өдәјичиләринә веркинин өдәнилмәси барәдә тәдијә билдириши верилир</p>	<p>Чари ил үчүн веркинин мәбләғи барабәр һиссәләрлә – августун 15-дәк вә нојабрын 15-дәк өдәнилик. Авто-нәглијат васитәләри үчүн әмлак веркиси авто-нәглијат васитәләринин гејдијјатдан, јенидән гејдијјатдан вә ја иллик техники бахышдан кечирилмәси үчүн мүүјјән едилмиш мүддәтдә өдәнилик.</p>

	- Торпаг веркиси О чүмлөдөн:		
	-мүэссисэлэрин торпаг веркиси	Һәр ил мајын 15-дәк торпаг веркиси үзрә һесабламалар, 31 декабр тари- хинәдәк исә вер- ки бәјаннамәси тәгдим едилир	Бәрабәр мәбләг- ләрлә - 15 август вә 15 нојабр та- рихләриндән кеч олмајараг
	- физики шәхсләрин торпаг веркиси **	Мүвафиг орган- лар (бәләдијјә- ләр) тәрәфиндән ијулун 1-дәк фи- зики шәхсләрә торпаг веркиси һесабланыр вә тәдијә билди- ришләри август- тун 1-дән кеч олмајараг онлара чатдырылыр. Верки бәјанна- мәси 31 декабр тарихинәдәк фи- зики шәхсләр тәрәфиндән мү- вафиг органа верилир	Бәрабәр мәбләг- ләрлә - 15 август вә 15 нојабр та- рихләриндән кеч олмајараг
IY	Өдәмә мәнбә- јиндә кәлир- ләрдән (диви- дендләрдән, фаизләрдән, ичарә һаглары	Өдәмә мәнбәјин- дә верки тутан һүгути шәхсләр вә саһибкарлар верки или баша чатдыгдан сонра	Бу кәлирләрдән верки өдәниш тарихләриндә тутулмалы вә дөвләт бүдчәсинә көчүрүлмәлидир

	<p>вә ројалтидән, физики шәхсләрә өдәмәләрдән, һабелә гејри-резидентләрә (онларын даими нүмә-јәндәликләринә аид олмајан) өдәнилән дивидендләрдән, фаизләрдән, лизинг, о чүмләдән малијјә лизинги әмәлијјатлары үзрә вә с. өдәмәләрдән тутулмалы веркиләр үзрә</p>	<p>20 күн әрзиндә (јәни, сонракы илин јанвар ајынын 20-дәк) һесабат илиндә өдәмә мәнбәјиндә кәлирләрдән тутулмуш верки мәбләғләри барәдә верки органына арајыш тәғдим едирләр</p>	
--	---	---	--

*Верки бәјаннамәләринин тәғдим едилмә мүддәти вә ја веркиләрин өдәнилмә мүддәти гејри-иш күнүнә тәсадүф едәрсә, һәмин мүддәт онун ардынча кәлән ән јахын нөвбәти иш күнүнә кечир.

**Бәләдијјәләрин мүлкијјәтиндә олан мүәссисәләрин мәнфәәт веркиси, физики шәхсләрин әмлак веркиси, физики шәхсләрин торпағ веркиси вә јерли әһәмийјәтли тикинти материаллары үзрә мәдән веркиси јерли бүдчәләрә (бәләдијјәләрин бүдчәләринә) өдәнилик.

Шәкил 4.1. Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинә әсасән верки ганунверичилијјиндә нәзәрдә тутулмуш веркиләр үзрә бәјаннамәләрин тәғдим едилмә вә веркиләрин өдәнилмә мүддәтләри.

5. Бејнэлхалг веркитутманын эсаслары

5.1. Харичи өлкэлэрин верки системлэринин үмуми вэ фэргли чэьэтлэри

Харичи өлкэлэрин верки системлэринин өјрэнилмэси базар игтисадијјатлы өлкэлэрин веркитутма тэчрүбэсини, веркитутма механизмлэринин фэалијјэтинин вэ инкишафынын үмуми ганунаујғунлуғларыны нэзэрэ алмаға имкан верир. Базар игтисадијјатлы өлкэлэрин верки системлэри мүхтэлиф игтисади, сијаси вэ социал амиллэрин тэ'сири нэтичэсиндэ тэшэккүл тапмышдыр. Веркилэрин сајына, структурауна, јығылма үсулларына, дэрэчэлэринэ вэ с. аламэтлэринэ корэ бу өлкэлэрин верки системлэри бир-бириндэн нэзэрэ чарпачаг дэрэчэдэ фэрглэнир. Буна бахмајараг бүгүн бу верки системлэринэ хас олан үмуми бир чэьэт вардыр. Бу да дөвлэтин верки кэлирлэринин артырылмасы үчүн јолларын ахтарылмасындан вэ веркитутманын эсас принциплэринин тэлэблэринэ чаваб верэн оптимал верки системинин јарадылмасына чэьд едилмэсиндэн ибарэтдир.

Мүасир дөвлэтлэр үчүн эн характерик чэьэт игтисади һэјатын мүхтэлиф саһэлэринэ дөвлэт мүдахилэсинин сэвијјэсидир. Мэсэлэн, АБШ-да мүдахилэ сэвијјэси ашағы, Исвечдэ јүксэк, Јапонија вэ Алманијада исэ бу өлкэлэрэ нисбэтэн орта сэвијјэдэди. Дөвлэт мүдахилэсинин эсас мэгсэди игтисадијјатын тэнзимлэнмэсидир. Дөвлэт тэнзимлэнмэсинин алэти исэ верки сијасэти вэ азад саһибкарлыға малијјэ тэ'сиридир. Игтисадијјатын дөвлэт тэрэфиндэн тэнзимлэнмэсинин эсас мэгсэди сабит игтисади артыма наил олмаг, эсас эмтээ вэ хидмэтлэрин гијмэтлэринин сабитлијинин, эмэк габилијјэтли эһалинин там мэшфуллуғунун вэ эһалинин кэлирлэринин мүэјјэн минимал сэвијјэсинин тэ'мин едилмэси вэ вэтэндашларын социал мүдафиэ системинин јарадылмасыдыр.

Бүтүн бу мэгсэдлэрэ ејни заманда наил олунмасы практики олараг мүмкүн дејилдир. Мәсәлән, гижмәтләрә мәъдудидијјәт гојулмасы игтисади артымы зәифләдир, мәш-ғуллуғ сәвијјәсинин ашағы дүшмәсинә сәбәб олур. Баланслашдырылмыш нисбәтин тапылмасы дәвләтләрин игтисади сijasәтинин әсасыны тәшкил едир.

Инкишаф етмиш өлкәләрин верки системләринә хас олан хусусијјәтләрден бири дә мәркәзи вә диқәр сәвијјәли бүдчәләрин кәлирләри арасында дәгиг сәрһәддин мүәјјән едилмәсидир. Инкилтәрә, Франса, Италија кими унитар дәвләтләрдә бүдчәнин ики сәвијјәси мөвчуддур: мәркәзи вә јерли. АБШ, Алманија, Канада кими федератив дәвләтләрдә исә бүдчә үч сәвијјәлидир: федерал, әрази вә јерли.

Инкишаф етмиш өлкәләрдә дәвләт бүдчәсинин кәлир һиссәсинин формалашмасында ајры-ајры веркиләрин хусуси чәкиси ашағыдакы кимидир:

- шәхси кәлирләрден верки	- 40 %
- фирмаларын мәнфәәт веркиси	- 10 %
- социал веркиләр	- 30 %
- әлавә дәјәр веркиси	- 10 %
- көмрүк рүсумлары	- 5 %
- диқәр веркиләр	- 5 %
Чәми	- 100 %

Көрүндүјү кими, инкишаф етмиш харичи өлкәләрин дәвләт бүдчәсинин верки дахилолмаларында кәлир веркиси ән јүксәк паја малиқдир. Демәк олар ки, бүтүн өлкәләрдә физики шәхсләрдән кәлир веркиси мүтәрәгги шкала үзрә тутулур вә веркијә чәлб олунан кәлир ашағыдакы кими һесабланыр: һәр чүр кәлирләр, јәни әмәк һаггы, тәгаүд, мүавинәтләр, гижмәтли кағызлардан әлдә олунан вәсаитләр вә с. топланылыр, бу мәбләғдән кәлирләрин әлдә олунмасына чәкилән хәрчләр чыхылыр вә верки өдәјичисинин халис кәлиринин мәбләғи мүәјјән олунур. Халис кәлирин мәбләғиндән верки күзәшtlәри чыхылыр вә беләликлә, веркијә чәлб олунан кәлирин мәбләғи мүәјјәнләшдирилир.

Бир сыра өлкөлөрдө физики шөхслөрдөн тугулан кәлир веркисинин ән жүксәк дәрәчәси ашағыдакы кимидир:

Канада	– 29 %
АБШ	– 31 %
Инкилтәрә	– 40 %
Франса	– 56,8 %
Русија	– 40 %
Азәрбајчан	– 35 %
Јапонија	– 50 %
Алманија	– 53 %
Исвеч	– 72 %

Инкишаф етмиш өлкөләрин верки кәлирләриндә өз һәчминә көрә икинчи јери социал веркиләр тутур. Бу веркини бир гајда олараг ишәкөтүрәнләр өдәјир вә бу мәбләғ мүхтәлиф гејри-бүдчә фондларына јөнәлдилир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, АБШ вә Алманијада әмәк һаггы фондундан тугулан веркинин 50 %-ни ишәкөтүрән, галан 50 %-ни исә ишчи өдәјир, Данимаркада исә бу үчүн бирә нисбәти кимидир.

Әмәк һаггы фондундан социал ајырмаларын дәрәчәси ајры-ајры өлкөләр үзрә ашағыдакы кимидир:

АБШ	– 15,02 %
Алманија	– 6,8 %
Данимарка	– 3 %
Исвеч	– 38 %
Азәрбајчан	– 32 %

Инкишаф етмиш өлкөләрин верки кәлирләринин 10 %-ни корпорасијаларын мәнфәәтиндән тугулан веркиләр тәшкил едирләр. Корпорасијалар һүгути шөхс кими гејдијјата алындыгдан сонра онлар мәнфәәт веркисинә чәлб едилирләр. Веркинин һесаблинамасы үчүн веркитутма базасы кими мүәссисәнин иллик мәнфәәти көтүрүлүр. Бир сыра өлкөлөрдә мәнфәәт веркисинин дәрәчәси ашағыдакы кимидир:

АБШ	– 34 %
-----	--------

Канада	– 28 %
Франса	– 34 %
Алманија	– 42 %
Норвеч	– 28 %
Исвеч	– 30 %
Азэрбајчан	– 27 %
Исвечрә	– 9,8 %
Түркијә	– 46 %

Элавә дәјәр веркиси Австралија, АБШ вә Исвеч истисна олмагла, Игтисади Эмәкдашлыг вә Инкишаф Тәшкилатынын үзвү олан бүтүн өлкәләрдә, о чүмләдән Азэрбајчанда тутулур. Бир сыра өлкәләрдә бу веркинин әсас, артырылмыш вә азалдылмыш дәрәчәләри мөвчуддур. Инкишаф етмиш өлкәләрдә элавә дәјәр веркисинин әсас дәрәчәси ашағыдакы кимидир:

Франса	– 18,6 %
Инкилтәрә	– 17,5 %
Алманија	– 20 %
Италија	– 19 %
Данимарка	– 25 %
Исвеч	– 25 %

Бир гәјда олараг аксизләр, әмлак веркиси вә дикәр чүз'и веркиләр бүтөвлүкдә јерли бүдчәләрә өдәнилир. Мәнфәәт веркиси вә кәлир веркиси әввәлчәдән разылашдырылмыш нисбәтдә һәм мәркәзи, һәм дә јерли бүдчәјә өдәнилир. Зәрури һалларда јерли бүдчәләр субсидијалар алырлар.

Верки системиндә дәјишиклик едилмәси, верки дәрәчәләринин мүәјјән едилмәси, верки күзәшtlәринин верилмәси милли дөвләтләрин ганунверичи органларынын мүстәсна сәләһијјәтиндәдир. Лакин буна бахмајараг, мүхтәлиф дөвләтләрин һөкүмәтләри верки сijasәти саһәсиндә фәал әмәкдашлыг едирләр. Дүнја бирлијиндә игтисади системләрин интеграсијасы вә харичи игтисади фәалијјәтин инкишафы харичи өлкәләрин верки системләринин

гаршылыгы алагэлэрини зэрури едир. Анчаг мүхтәлиф өлкәләрдә веркитутманын бу вә ја дикәр мәсәлэлэринин һәллине јанашмаларын үст-үстә дүшмәси мүһәһисәли вәзијјәтләрин јаранмасына сәбәб олуp. Белә мүһәһисәли мәсәләләрдән бири дә бејнәлхалг икигат веркитутмадыp.

Бејнәлхалг икигат веркитутма ики вә ја даһа артыг сәјдә өлкәдә ејни бир верки өдәјичисинин ејни заманда ејни бир объектә нәзәрән ејни бир веркијә чәлб едилмәсидир.

Беләликлә, икигат веркитутманы мүәјјән едән көстәричиләр ашағыдакылардыp:

- веркитутма объектинин ејнилији;
- веркитутма субъектинин ејнилији;
- веркинин өдәнилмә мүддәтинин ејнилији;
- верки өдәнишинин ејнилији.

Икигат веркитутмаја һүгуги вә физики шәхсләрин кәлиринин вә әмлакынын веркијә чәлб едилмәси заманы даһа тез-тез раст кәлиниp. Бүтүн инкишаф етмиш өлкәләp өз әразиләриндә әлдә олуан кәлирләри веркијә чәлб едилрәр. АБШ, Канада, Инкилтәрә, Јапонија исә өз физики вә һүгуги шәхсләринин харичи өлкәләрдә белә әлдә етдикләри кәлирләрини веркијә чәлб едилрәр. Нәтичәдә харичи өлкәләрдә кәлиp әлдә едән физики вә һүгуги шәхсләрин кәлирләри һәм кәлири әлдә етдикләри өлкәдә, һәм дә өз өлкәләриндә кәлиp веркисинә чәлб олуноp.

Беләликлә, бејнәлхалг икигат веркитутма верки өдәјичиләринин харичи игтисади алагәләрлә бағлы ишкүзар фәаллығыны зәифләдир, халис кәлирин бунун нәтичәсиндә итирилмиш һиссәсини бәрпа етмәк үчүн сәһибкарлары гижмәти артырмаға сөвг едир. Буна көрә дә икигат веркитутманын нәтичәләринин арадан галдырылмасы проблеми бејнәлхалг игтисади просесләрдә иштиpак едән бүтүн дәвләтләри марагландырыp.

Бејнәлхалг икигат веркитутманын там әкси антиверкитутмадыp. Бу заман мүхтәлиф өлкәләрин верки

системләринин ујғунсузлуғу нәтичәсиндә һеч бир дәвләт һәр һансы бир верки өдәјичисини вә ја объекти өзүнүнкү һесаба етмир. Беләликлә, икигат веркитутма артыг верки тутулмасына, антиверкитутма исә веркинин ја олмамасы, ја да азалмасына сәбәб олур.

Антиверкитутмадан веркитутма базасыны верки дәрәчәсинин јүксәк олдуғу өлкәдән верки дәрәчәсинин ашағы олдуғу өлкәјә кечирмәклә веркидән јајынмаг мәгсәди илә истифадә олунур. Мәсәлән фәрз едәк ки, ширкәт Инкилтәрәдә јарадылыр, АБШ-дан исә идарә олунур. Инкилтәрәдә фактики рәбәрлик мәркәзи өлкә дахилиндә олан ширкәтләр резидент һесаба олундуғундан, АБШ-да исә башга өлкәләрдә јарадылан ширкәтләр резидент һесаба олунмадығындан, бу ширкәт нә Инкилтәрә, нә дә АБШ-да резидент һесаба олунмур. Беләликлә, белә ширкәтләр јалныз кәлир веркисинә чәлб олунур. Антиверкитутма нәтичәсиндә әлдә олунан үстүнлүк бејнәлхалг сөвдәләшмәләрин рентабеллијинин јүксәлдилмәсинә сәбәб олур вә бејнәлхалг әлагәләри олан мүәссисәләр үчүн даһа әлверишли шәраит јарадыр. Дикәр тәрәфдән исә өлкә дахилиндә фәалијјәт аз сәрфәли олур, бунун да нәтичәсиндә өлкәнин игтисади инкишафында иштирака мараг азалыр.

Бејнәлхалг һүгүг практикасында икигат веркитутманы гадаған едән һеч бир мүддәә јохдур. Милли верки ганунверичилијинә ујғун олараг һәр бир дәвләт өз әразисиндә верки тутмагда мүстәсна һүгүга маликдир. Буна көрә дә практикада бејнәлхалг икигат веркитутманын арадан галдырылмасы үчүн ашағыдакы үсуллардан истифадә едилир:

- бөлүшдүрүчү үсул;
- веркинин һесаба алынмасы;
- верки күзәшти.

Бөлүшдүрүчү үсул дәвләтләрә өз верки јуридиксијаларына дүшән мүхтәлиф категоријалы кәлирләрин вә объектләрин бөлүшдүрүлмәсинә даир өз араларында разы-

лыға кәлмәји нәзәрдә тутур. Башга сөзлә, дәвләт башга өлкәдә веркијә чәлб олунан объектдән өз дахилиндә һәмин веркини тутмагдан имтина едир.

Веркинин һесаба алынмасы үсулу дахили верки өьдәликләри һесапланаркән харичдә өдәнилмиш веркиләрин һесаба алынмасыны нәзәрдә тутур. Башга сөзлә, верки өдәјичисинин веркитутма базасы харичдә дә әлдә едилән кәлирләр нәзәрә алынмагла формалашдырылып, сонра исә һесапланмыш веркинин мәбләғиндән харичдә өдәнилмиш веркинин мәбләғи чыхылып.

Верки күзәшти харичи дәвләтдә өдәнилән веркинин верки тутулан кәлирин мәбләғиндән чыхылмалы олан хәрч кими нәзәрә алынмасыдыр. Бу заман веркинин өзү дејил, јалныз веркитутма базасы харичдә өдәнилән веркинин мәбләғи гәдәр азалдылып.

Бејнәлхалг икигат веркитутманын арадан галдырылмасы һаггында разылашмалар Игтисади Әмәкдашлыг вә Инкишаф Тәшкилатынын 1963-чү вә 1977-чи илләрдә ишләјиб һазырладығы нүмунәви конвенсијаларда өз әксини тапмышдыр. Бу конвенсијаларын мүддәалары төвсијјә характери дашыјыр вә онларын гәбул едилмәси милли верки органларындан асылыдыр. Анчаг бир сыра өлкәләр конвенсијанын бир сыра мүддәаларыны өз араларында бағладылары разылашмаја олдуғу кими дахил едирләр. Бу исә ваһид терминолокијанын јарадылмасына вә онларын мәзмунунун ејни мә'нада тәфсир олунмасына имкан верир.

Икигат веркитутманын арадан галдырылмасы барәдә разылашмаларда үстүнлүк әсасән бөлүшдүрмә үсулуна верилир. Бу заман һәр һансы бир өлкәдә веркијә чәлб олунмуш кәлир дикәр өлкәдә веркидән азад едилир. Икигат веркитутманын арадан галдырылмасы барәдә сазиш имзалајан өлкәләр кәлирләрин һансы нөвүнүн тәрәфләрдән һансынын верки јуридиксијасына дүшмәси барәдә дә разылыға кәлирләр. Бүтүн бунлар исә өз нөвбәсиндә икигат веркитутма проблемини тамамилә арадан галдырыр.

5.2. Инкишаф етмиш өлкөлөрүн верки системи

Инкишаф етмиш өлкөлөрүн верки системлери бир-бириндэн өз структуруна, веркилерин сајына, тутулма үсулларына, верки дәрәчалеринә, верки күзәштрлеринә вә с. көрә әсаслы сурәтдә фәргленир. Лакин бүтүн бу өлкөлөрүн верки системлери үчүн әсас ме'јар веркилерин игтисадијатын инкишафына хидмәт етмәсидир.

АБШ-ын мүстәгиллик Бәјаннамәсинин мүәллифләриндән бири олан Бенчиамин Франклин (1706-1790) һәлә ики жүз ил бундан әввәл “һәјатда өлүм вә веркиләрдән башга һеч нә мүтләг дејил” кәламыны ишләтмишдир.

Бүдчә вәсаитлеринин топланмасы вә һәрәкәти инкишаф етмиш өлкөлөрүн игтисади сијасәтинин һәјата кечирилмәсиндә мәркәзи јери тутур. Бу вәсаитлерин бүдчәјә чәлб едилмәсинин әсас аләти исә веркиләрдир.

АБШ-да дөвләт һакимијјәтинин үчпилләли гурулушундан асылы олараг верки системи дә үч сәвијјәдән ибарәтдир: федерал веркиләр, ајры-ајры штатларын веркиләри вә јерли һакимијјәт органларынын веркиләри. (Чәдвәл 5.1).

Көрүндүјү кими, АБШ-ын верки системинә хас олан әсас хүсусијјәт ејни бир веркидән паралел истифадә олунмасындадыр. Мәсәлән, әһали үч кәлир веркиси, ики әмлак веркиси өдәјир.

АБШ-ын федерал бүдчәсинин кәлир һиссәсинин формалашмасында ајры-ајры верки нөвләринин хүсуси чәкиси ашағыдакы кимидир:

- физики шәхсләрдән кәлир веркиси	- 41 %
- социал сығорта ајырмалары	- 34 %
- корпорасијаларын мәнфәәт веркиси	- 10 %
- аксизләр	- 3 %
- борч едилмиш вәсаитләр	- 8 %
- вәрәсәликлә кечән вә бағышланан әмлақдан веркиләр, көмрүк рүсумлары вә диқәр кәлирләр	- 4 %
Чәми:	- 100 %

АБШ-ын верки системинин характеристикасы

Федерал веркиләр	Штатларын веркиләри	Јерли веркиләр
1.Кәлир веркиси	Кәлир веркиси	Кәлир веркиси
2.Корпорасија- ларын мәнфәәт веркиси	Корпорасијала- рын мәнфәәт веркиси	Корпорасијала- рын мәнфәәт веркиси
3. Сосиал сығор- та веркиләри	Сосиал сығорта веркиләри	Сосиал сығорта веркиләри
4.Аксизләр	Аксизләр	Аксизләр
5.	Сатыш веркиси	Сатыш веркиси
6.Көмрүк рүсумлары	.....	.....
7.Вәрәсәлик вә бағышланма веркиләри	Вәрәсәлик вә бағышланма веркиләри	Вәрәсәлик вә бағышланма веркиләри
8.	Әмлак веркиси	Әмлак веркиси
9.	Автомобил нәг- лијјаты саыб- ләриндән верки	.....
10.	.....	Еколожи веркиләр

Көрүндүјү кими, федерал бүдчәнин кәлиринин әсас һиссәси физики шәхсләрдән тугулан кәлир веркисинин пажына дүшүр. Бу веркинин ән јүксәк дәрәчәси 28 фаиз-дир. АБШ-да верки өдәјичиси верки органларына ил әрзиндә мүхтәлиф мәнбәләрдән әлдә етдији кәлири өзүндә әкс етдирән бәјаннамә тәгдим едир вә буна әсасән дә верки өдәјир.

Федерал бүдчәнин икинчи әсас кәлир мәнбәји сосиал сығорта веркиләридир. 1935-чи илдә јарадылмыш дәвләт

сoсиал cығoрта cиcтeминин вэcaитлэри нэм caнибкaрлaр, нэм дэ зэьмэткeшлэрдэн мэчбури гaјдaдa тyтулaн вepкилэр нecaбынa фoрмaлaшыр. Бу вepкинин эн јүксэк дэрэчэси 15,3 фaиздир.

Фeдeрaл бүдчэнин үчүнчү кэлир мэнбэји кoрпoрa-сijалaрын мэнфээт вepкиcидир. Cон 30 илдэ мэнфээтдэн вepкинин дэрэчэси ики дэфэдэн дэ артыг азaлдығындaн фeдeрaл бүдчэнин кэлирлэриндэ онун хүcуcи чэкиси дэ хeјли ашaғы дүшүб. Бу вepкинин мaксимaл дэрэчэси 34 фaиздир.

АБШ-дa гүввэдэ oлaн акcизлэрин дeмэк oлaр ки, 90 фaизи шэpaб вэ түгүн мэьсуллaрынын, јepдэ гaлaн 10 фaиз исэ бeнзин, кибрит, тeлeфoн хидмэти, сэрнишин aвиaхидмэтлэри, бaлыгтyтмa лэвaзимaтлaры вэ c.-нин пaјынa дүшүр.

Вэрэcaликлэ кeчэн вэ бaғышлaнaн эмлaкдaн вepки-лэр мүгэрэгги шкaлa үзрэ нecaблaныр вэ онун мaксимaл дэрэчэси 50 фaиз тэшкил eдир.

АБШ-дa вepкилэрин өдэнилмэсинэ нэзaрэти Мaлијјэ Нaзирлијинин тэркибинэ дaхил oлaн Дaхили Кэлирлэр Хидмэти нэјaтa кeчиpир.

АБШ-дaн фэргли oлaрaг Фpaнсaнын вepки cиcтeминдэ дoлaјы вepкилэр үcтүнлүк тэшкил eдир. Фpaнсa бүдчэcинин кэлир ниссэcиндэ aјры-ајры вepки нөвлэринин хүcуcи чэкиси ашaғыдaкы кимидир:

- элaвэ дэјэр вepкиcи	- 41,4 %
- физики шэхслэрдэн кэлир вepкиcи	- 18,1 %
- мүэccисэлэрдэн вэ cэьмдaр чэмijјэтлэрдэн	
вepкилэр	- 10,6 %
- нефт мэьсуллaрынa pүcумлaр	- 7,3 %
- дикэр вepкилэр	- 15,2 %
- гeјри-вepки өдэнишлэри	- 7,4 %
Чэми:	- 100 %

Көрүндүјү кими, элaвэ дэјэр вepкиcи өлкэ бүдчэcинин кэлирлэринин эcaс ниссэcинин тэшкил eдир.

Элавэ дэјэр веркисинин ағырлығы бүтүнлүклэ мәсулун сон истеълакчысынын үзэринэ дүшүр. Франсада элавэ дэјэр веркисинин ики дэрэчэси фэалијјэт көстэрир: нормал – 18,6 % вэ азалдылмыш 5,5 %. Элавэ дэјэр веркиси дахили верки олдуғундан, мәсул харичэ сатыларкэн онун мәблэги алычыја кери гажтарылыр. Тибби хидмэт, тәхсил вэ хејријјэчилик фэалијјэти элавэ дэјэр веркиси өдәмәкдэн азад олуноур. Франсада елә фэалијјэт нөвлэри вар ки, элавэ дэјэр веркисини өдәмәк онларын өз ихтијарына бурахылыр. Мәсәлән, малијјэ вэ банк иши, әдәби, идман фэалијјэти илә мәшғул оланлара сечмә имканы верилир, јә’ни онлар ја элавэ дэјэр веркисини, ја да кәлир веркисини өдәмәлидирләр.

Франса бүдчәсинин кәлир һиссәсинин һәчмчә икинчи бөјүк елементи кәлир веркисидир. Кәлир веркисинин әсас хүсусијјэти ондан ибарәтдир ки, о ајрыча шәхсин дејил, аиләнин кәлириндән тутулур. Кәлир веркисини өдәмәк үчүн верки өдәјичиси илдә бир дәфә ил әрзиндә бүтүн мәнбәләрдән әлдә етдији кәлири өзүндә әкс етдирән бәјанамә тәгдим етмәлидир. Кәлир веркиси мүтәрәгги шкала үзрә тутулур вэ онун максимал дэрэчәси 56 фаиздир.

Сәъмдар чәмијјәтләрин веркисинин өдәјичиләри сәъмдар чәмијјәт кими гејдијјатдан кечмиш мүәссисәләрдир. Әкәр мүәссисә сәъмдар чәмијјәт кими гејдијјата алынмајыбса, онда һәмин мүәссисә физики шәхсләрдән кәлир веркисинин тутулмасына ујғун олараг кәлир веркисинә чәлб олуноур. Бу веркинин дэрэчәси 39 фаиздир. Әкәр кәлир дивидендләрин өдәнилмәсинә сәрф олуноурса, онда верки 42 фаиз дэрэчәси илә һесабланыр.

Франсада веркиләрә нәзарәти Баш Верки Идарәси һәјата кечирир.

Алманија Федератив Республикасында дәвләт гурулушундан асылы олараг веркиләр үч сәвијјәлидир: федерал веркиләр, федерал әрази веркиләри вэ ичма веркиләри. Веркиләр бүдчәнин кәлиринин тәғрибән 80 фаизини тәш-

кил едирлэр. Верки ганунверичилији 38 нөв верки нэзэрдэ тутур ки, бунларын да 54 фаизини долајы, 46 фаизини исэ бирбаша веркилэр тэшкил едир.

Эсас верки нөвлэри элавэ дэјэр веркиси, эмэк һаггы веркиси, фэалијјэт веркиси, кэлир веркиси, корпоратив верки, бензин веркиси вэ түтүн аксизидир. Веркилэрдэн бұдчэјэ дахил олан вэсаитин 90 фаизи мэхз бу веркилэрин пајына дүшүр.

Элавэ дэјэр веркиси мэхсулун сон истеьлакчыја доғру һэрэкэтинин бүтүн мэрһэлэлэриндэ тутулан, ичтимаи вэ шэхси истеьлака тэтбиг олунан долајы веркидир. Верки-тутманын объекти мэхсул, иш вэ хидмэтлэрин дөвријјэсидир. Веркинин дэрэхэси 14 фаиздир.

Эрзаг мэхсуллары, ичтимаи нэглијјат, гэзет, китаб, журналлар вэ инчэсэнэт эсэрлэри үчүн 7 фаиз һэчминдэ күзэштли верки дэрэхэси тэтбиг олуноур.

Бирбаша веркилэрин арасында эсас јери кэлир веркиси тутур. Кэлирин эсас мэнбэлэри муздла ишлэјэнлэрин эмэк һаггы, банк фаизлэри, јашајыш саһэлэринин ичарэјэ вэ ја кирајэ верилмэси, фэрди эмэк фэалијјэти вэ саирдир. Кэлир веркиси мүгэрэгги шкала үзрэ тутулуур вэ онун максимал дэрэхэси 56 фаиз тэшкил едир.

Алманијанын верки системинин сэчијјэви хүсусијјэти эмэк һаггындан ажрыча веркилэрин тутулмасындадыр. Веркинин һэчмини мүэјјэн етмэк үчүн ишчилэр аилэ вэ малијјэ вэзијјэтлэриндэн асылы олараг 6 дэрэхэјэ бөлүнүрлэр. Мэсэлэн, I дэрэхэјэ ушағы олмајан бошанмышлар вэ субајлар, II дэрэхэјэ һимајэсиндэ бир ушаг олан бошанмышлар вэ ја дул галмышлар, III дэрэхэјэ аилэдэ бири ишлэјэн евиллэр вэ с. дахил едилир.

Фэалијјэт веркисинин объекти кэнд тэсэррүфаты, мешэ тэсэррүфаты вэ фэрди эмэк фэалијјэти истисна олмагла, јердэ галан фэалијјэт нөвлэри илэ мэшгул олан мүэссисэлэрдир. Бу фэалијјэтлэр үчүн ики верки дэрэхэси тэтбиг олуноур: фэалијјэтдэн элдэ олунан кэлирдэн 5 фаиз,

верки тэтбиг олунан эсас истеъсал фондларынын дэјериндэн исә 0,2 фаиз.

Бүдчәнин кәлир һиссәсиндә корпоратив веркиләрин хүсуси чәкиси 6 фаиз тәшкил едир. Бу верки фактики мәнфәәтдән тугулан бирбаша веркидир вә корпорасија статусу олан (сәъмдар чәмијјәт, мәъдуд мәсулијјәтли чәмијјәт вә с.) бүтүн ири вә орта ширкәтләрин истеъсал-малијјә фәалијјәтинин тәнзимләнмәсиндә мұһүм рол ојнајыр.

АФР-дә мәнфәәтдән корпоратив веркинин ики дәрәчәси мұјјән едилмишдир: бөлүшдүрүлмәјән мәнфәәт үчүн 56 фаиз, дивидендләр шәклиндә бөлүшдүрүлән мәнфәәт үчүн 36 фаиз.

Веркигүтмә нәзәријјәсинин вәтәни һесаб олунан Бөјүк Британијада веркиләр 5 эсас група бөлүнүр:

I. Кәлирләрдән тугулан бирбаша веркиләр – бура кәлир веркиси, капиталдан верки вә мирас веркиси дахилдир.

II. Долајы веркиләр – бура әлавә дәјәр веркиси, аксизләр, көмрүк рүсумлары, керб рүсуму вә с. дахилдир.

III. Јерли веркиләр – бу веркинин эсасыны әмлак веркиси тәшкил едир.

IV. Ишкүзар фәаллыға көрә верки.

V. Дикәр веркиләр.

Верки дахилолмаларында садаланан веркиләрин хүсуси чәкиси тәгрибән ашағыдакы кимидир:

- бирбаша веркиләр	- 45,9 %
- долајы веркиләр	- 31,4 %
- јерли веркиләр	- 9,6 %
- ишкүзар фәаллыға көрә верки	- 7,4 %
- дикәр веркиләр	- 5,7 %

Бирбаша веркиләрин арасында эсас јери кәлир веркиси тутур. Франса илә мұһарибәни малијјәләшдирмәк үчүн 1799-чу илдә мұвәггәти тәдбир кими тәтбиг олунан бу верки 1842-чи илдә гәти олагаг тәсдиг едилди. Бөјүк Британијада иллик кәлирин сәвијјәсиндән асылы олагаг

кәлир веркисинин 3 дәрәчәси тәтбиг олунур: 20 %, 25 % вә 40 %. Корпорасијаларын мәнфәәт веркисинин дәрәчәси 33 %-дир. Иллик мәнфәәти 250000 фунт стерлингә гәдәр олан мүәссисәләр кичик мүәссисәләр һесаб олунурлар вә онлардан тутулан мәнфәәт веркисинин дәрәчәси 25 %-дир. Елми-тәдгигат ишләринә чәкилән хәрчләрин мәбләғи веркијә чәлб олунан мәнфәәтдән чыхылыр.

Капиталдан веркинин мәгсәди мөһтәкирлик мәгсәди күдән сөвдәләшмәләрин һәчмини вә мәнфәәтлилијини мәдудлашдырмагдыр. Бу заман әлдә олунан кәлир сөвдәләшмә предметинин алындығы гижмәтлә базар гижмәтинин фәрғи кими тә'јин олунур.

Вәрәсәлик јолу илә кечән әмлакын дәјәринин 150000 фунт стерлингиндән верки тутулмур, артыг һиссәси исә 40 % дәрәчә илә веркијә чәлб олунур.

Тәгаүд вә мүавинәтләрин өдәнилмәсинә сәрф олунан социал сығорта өдәнишләри дә бирбаша веркиләрә аид едилир. Бу өдәнишләр дөрд дәрәчәдән бири үзрә һәјәтә кечирилир. Биринчи група музду ишчиләр вә ишәкөтүрәнләр аид едилир. Икинчи група «өзү үчүн» ишләјәнләр аид едилир. Үчүнчү дәрәчә үзрә веркиләр ишләмәјән вәтәндашлар вә ја илк ики група аид едилмәјән вәтәндашлар тәрәфиндән көнүллү сурәтдә өдәнилир. Дөрдүнчү дәрәчә илә веркини икичи група аид едилән, лакин иллик кәлири мүәјјән мәбләғдән јүксәк олан вәтәндашлар өдәјирләр.

Долајы веркиләр арасында әсас јери әлавә дәјәр веркиси тутур вә бүдчә кәлирләринин 17 %-ни тәшкил едир. Бөјүк Британијада әлавә дәјәр веркисинин стандарт дәрәчәси 17,5 %-дир. Бу веркинин базасыны сатышдан әлдә олунан вәсаитлә алыш гижмәтинин фәрғи тәшкил едир.

Әрзаг маллары, китаблар, дәрманлар, идхал вә ихрач олунан маллар, евдә истифадә олунан јаначаг вә енержи, судан вә канализасијадан истифадә хидмәтләри, јашајыш

евләринин тикинтиси, нәглијјат хидмәтләри, ушаг кејими, почт вә малијјә хидмәтләри, сығорта вә дини мәрасимлә бағлы хидмәтләр әлавә дәјәр веркисинә чәлб олунмур.

Алкоғоллу ичкиләр, јаначаг, түгүн мә'мулатлары, нәглијјат васитәләри аксизли маллар һесаб олунурлар. Аксиз дәрәчәләри 10-30 % арасында дәјишир.

Јерли веркиләр арасында әмлак веркиси муһум јер тутур. Бу верки дашынмаз әмлак саһибләриндән вә ја онларын ичарәдарларындан тугулур. Дашынмаз әмлакын дәјәри 10 илдән бир гијмәтләндирилир вә верки дәрәчәси малијјә еътијатларына тәләбдән асылы олараг бәләдијјә идарәси тәрәфиндән мүәјјән едилир.

Бөјүк Британијанын ән гәдим веркиси 1694-чү илдә дахил едилән керб рүсумудур. Бу верки мүлки-һүгуги сөвдәләшмәләр рәсмиләшдириләркән тугулур. Демәк олар ки, бүгүн коммерсија вә һүгуги сәнәдләрдә бу веркинин өдәнилдијини тәсдиг едән штамп олмалыдыр.

Беләликлә, Бөјүк Британијада бүдчәнин кәлир һиссәсинин 90 %-и верки дахилолмаларынын һесабына формалашыр вә әсас верки дәрәчәләри ашағыдакы кимидир:

- физики шәхсләрдән тугулан кәлир веркиси	– 20-40 %;
- корпорасијаларын мәнфәәт веркиси	– 33 %;
- кичик мүәссисәләрин мәнфәәт веркиси	– 25 %
- мирас веркиси:	
150000 фунт стерлингә гәдәр	– 0 %;
150000 фунт стерлингдән јухары	– 40 %;
- әлавә дәјәр веркиси	– 17,5 %;
- аксизләр	– 10-30 %;
- керб рүсуму	– 0,5-2 %

Дикәр инкишаф етмиш өлкәләрлә мүгајисәдә Јапонија бүдчәсиндә гејри-верки өдәнишләринин сәвијјәси кифәјәт гәдәр јүксәкдир. Дөвләт бүдчәсинин кәлирләринин 84 %-и верки өдәнишләринин, 16 %-и исә гејри-верки өдәнишләринин һесабына јараныр. Гејри-верки өдәнишләринә

ичарэ һагы, торпаг саһэлэринин вэ дикэр бэлэдијјэ эмлакынын сатышы, лотереја сатышындан элдэ олунан кэлир вэ с. дахилдир.

Јапонијада һэм дөвлэт, һэм дә јерли веркилэр фэ-алијјэт көстэрир. Бүтүн верки дахилолмаларынын 64 %-и дөвлэт веркилэринин, 36 %-и исэ јерли веркилэрин пайына дүшүр.

Јапонијанын верки системи веркилэрин сајынын чох олмасы илэ характеризэ олунур. Өлкөдө 25 дөвлэт вэ 30 јерли верки фэалијјэт көстэрир. Онлар 3 група бөлүнүр:

- һугуги вэ физики шэхслэрдән тугулан бирбаша кэлир веркиси;
- бирбаша эмлак веркиси;
- истеьлак веркилэри.

Дөвлэтин кэлирлэринин эсас һиссэси һугуги вэ физики шэхслэрдән тугулан кэлир веркисинин пайына дүшүр. О, бүтүн верки дахилолмаларынын 56 %-ни тәшкил едир. Мүэссисэ вэ тәшкилатлар мәнфээтдән ашағыдакы гайдада верки өдәјирләр: 33,48 % һәчминдә дөвлэтә кэлир веркиси, дөвлэтә өдәнилән мәбләгин 5 %-и вэ ја мәнфә-этин 1,67 %-и һәчминдә префектураја кэлир веркиси, дөвлэтә өдәнилән мәбләгин 12,3 %-и вэ ја мәнфәэтин 4,12 %-и һәчминдә шәһәр (гәсәбә, рајон) кэлир веркиси. Нәтичәдә һугуги шэхслэрин мәнфәэтинин 40 %-ә гәдәри бүдчәјә өдәнилир. Физики шэхсләр дөвлэт кэлир веркисини мүтәрәгги шкала илэ 5 дәрәчә – 10 %, 20 %, 30 %, 40 %, 50 % - үзрә, префектура веркисини исэ 3 дәрәчә – 5 %, 10 %, 15 % - үзрә өдәјирләр.

Көрүндүјү кими, Јапонијада кэлир веркисинин сәвиј-јәси хејли јүксәкдир. Лакин нәзәрә алмаг лазымдыр ки, верки өдәјичисинин аилә вәзијјетини нәзәрә алан, кифајәт гәдәр јүксәк веркијә чәлб олунмајан мәбләг мүэјјән едилмишдир. Чохушаглы аиләләрә элавә верки күзәштләри верилир. Мүаличәјә сәрф олунан вәсаитләр веркидән азад едилмишдир.

Эмлак веркиси ыгууги вэ физики шэхслэрин эмлакынын дэјэринин 1,4 %-и ычминдэ тутулур. Эмлак үч илдэн бир гижмэтлендирилик. Онун тэркибинэ дашынмаз эмлак, торпаг, гижмэтлик кағызлар, банк депозитлэринэ көрэ фаизлэр дахил едилер. Бу група ымчинин лисензијаларын гејдијјаты веркиси, керб рүсуму, мирас веркиси, ирригасија вэ торпагын јахшылашдырылмасы веркиси дахилдир.

Истеылак веркилэри арасында эсас ролу 5 % дэрэчэси илэ тутулан сатыш веркиси ојнајыр. Бу група ымчинин автомобил саыблэриндэн тутулан верки, аксизлэр, електрик енержиси мэнбэлэринин инкишафы веркиси вэ көмрүк рүсумлары дахилдир. Спиртли ичкилэр, түтүн мөмулатлары, нефт, газ, бензин, бөзи дикэр хидмэтлэр, мөсэлэн меыманхана хидмэтлэри аксиз веркисинэ чэлб олунур.

Белэликлэ, инкишаф етмиш өлкэлэрин верки системлэри дөвлэт бүдчэсини долдурмаг функцијасындан элаве социал-игтисади инкишафын вэ харичи игтисади элагэлэрин тэнзимлэнмөси функцијаларыны да мүвөффэгијјэтлэјеринэ јетирер. Үмүддөвлэт веркилэри эсас, јерли веркилэр исэ көмөкчи рол ојнајыр. Тэркибинэ кэликер веркиси вэ корпоратив веркилэрин дахил олдуғу бирбаша веркилэр үмүддөвлэт, элаве дэјер веркиси, сатыш веркиси, аксизлэрин дахил олдуғу долајы веркилэр исэ јерли веркилэр кими чыхыш едилэр.

5.3. Инкишаф етмиш өлкэлэрдэ верки ислаһатларынын эсас истигамэтлэри

Мұһарибэдэн сонраки игтисадијјатын ағыр вөзијјэти 40-чы иллэрин икинчи јарысындан башлајараг апарычы Гэрби Авропа өлкэлэрини өз верки системлэриндэ ардычыл ислаһатлар апармаға сөвг етди. Бу дөвлэтлэрин һөкүмэтлэри верки системи васитэсилэ милли кэликерин јенидэн бөлүшдүрүлмөсини фэал сурэтдэ һэјата кечирмөјэ

башладылар. Бу заман үстүнлүк сәнајенин әсас саһәләринә верилир, инвестисија гојулушу вә харичи игтисади фәалијјәт тәшвиғ едилирди.

О дөврүн игтисади сijasәтинин башлыча мәсәләси истеһсал вә елми-техники фәалијјәтин әсас истиғамәтләриндә хусуси саһибкарлығын стимуллашдырылмасы һесаб олунурду вә бу проблем әксәр һалларда верки механизмләринин тәтбиги илә һәлл едилирди. 1950-70-чи илләрдә гәрб өлкәләринин верки системләринин тәһлили кәстәрир ки, бир нечә универсал верки васитәләринин кәмәји илә игтисади системин бүтүн әсас кәстәричиләри үзрә артыма, сәнајенин бүтүн саһәләриндә елми-техники тәрәггинин көрүнмәмиш тәрәггисинә наил олунмушдур. Бунлар ашағыдакылардан ибарәтдир:

- сүр'әтли амортизасија механизмнин тәтбиг едилмәси;

- мәнфәәтин јенидән истеһсала гојулмасы заманы инвесторлара верки күзәшtlәринин верилмәси;

- һасилат сәнајесинин мүәссисәләринә верки күзәшtlәринин верилмәси;

- мүәјјән саһәләрә верки күзәшtlәринин тәтбиг едилмәси;

- ихрача верки күзәшtlәринин тәтбиг едилмәси;

- инвестисија верки кредитинин даһил едилмәси;

- елми-тәдгигат, тәчрүбә-конструктор ишләринин апарылмасына верки күзәшtlәринин тәтбиг едилмәси.

Мүһарибәдән сонракы дөврдә бејнәлхалг игтисади интеграсија просесләринин дәринләшмәси нәтичәсиндә верки системләринин ујғунлашдырылмасы тенденсијасы инкишаф етмәјә башлады. Ујғунлашдырма бүтүн верки системләринин ејни бир шәклә салынмасы дејил, онларын бир-биринә ујғун олмасыны нәзәрдә тутур.

Милли верки системләринин вә верки ганунверичликләринин бир-биринә ујғунлашдырылмасы һаггында мүддәә өз әксини 25 март 1957-чи ил тарихли Рома мүғавилә-

синдә тапды. Бу фактики олага Европа Игтисади Бирлижинин (АИБ) јаранмасы демәк иди. Бу бирлијә илк олага Бөјүк Британија, Италија, Франса, АФР, Испанија, Белчика, Јунаныстан, Нолландија, Португалија, Данимарка, Ирландија вә Лүксембург дахил олдулар.

Илк вахтлар верки системләринин ујғунлашдырылмасы көмрүк иттифагынын јарадылмасы чәрчивәсиндә һәјата кечирилди. 60-чы илләрин әввәлләриндә интеграсија просесләринин әсас истигамәтләри бейнәлхалг икигат веркитутма проблеминин һәлли олду.

Авропада игтисади вә сијаси просесләрин инкишафы нәтичәсиндә АИБ үзвү олан өлкәләрин үмуми верки сијасәтиндән ваһид верки режими олан әразиләрин јарадылмасына кечилмәси идејасы формалашмаға башлады. Бу идејанын һәјата кечирилмәси үчүн үзв өлкәләр ашағыдакы принципләри әсас тутмалыдырлар:

- милли верки сијасәти әмтәәләрин сәрбәст һәрәкәтинә манеә төрәтмәлидир;

- һәр бир өлкәнин верки сијасәти шәхсләрин сәрбәст јердәјишмәсинә мане олмамалыдыр;

- үзв өлкәләрин дәвләтләринин верки сијасәти АИБ-ин сијасәти илә зиддијјәт тәшкил етмәмәлидир.

Буна мисал олага АИБ чәрчивәсиндә 1993-чү илдән чај, дуз вә шәкәрә аксизләрин ләғв едилмәсини көстәрмәк олар. 1988-чи илдә веркијә чәлб олунан мәнфәәтин һесаблинмасы гајдасыны ејни шәклә кәтирмәк барәдә Директив гәбул едилди.

80-чи илләрин әввәлләриндә дүнјанын инкишаф етмиш өлкәләриндә иримигјаслы верки ислаһатларынын апарылмасы мұшаһидә олунду. Игтисадијјатын дәвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәси үсулларынын либераллашдырылмасы сијасәтинин фәаллашмасы, бүдчә кәсирләринин азалдылмасына едилән чәдләр верки ислаһатларынын апарылмасы зәрурәтини јаратды. Бүтүн бунлар веркиләрин структурунун садәләшдирилмәси, верки күзәштләринин

азалдылмасы, веркидән јайынма Һалларынын гаршысынын алынмасы, верки системинин фэалијјэтинин сэмэрэлијјинин јүксэлдилмэси истигамэтиндэ верки ислаһатларынын апарылмасына сэбэб олду. 80-чи иллэрдэ АБШ-да Һэјата кечирилэн верки ислаһатлары ики мэгсэд күдүрдү: игтисади инкишафын артымынын тэмин едилмэси вэ верки-тутма механизминин садэлэштирилмэси.

Верки дэрэчэлэринин нэзэрэ чарпачаг дэрэчэдэ ашагы салынмасы эһалинин өдөниш габилијјэтли тэлэбинин артмасына сэбэб олду. Ислаһатлар нэтичэсиндэ кэлир веркисинин вэ мәнфээт веркисинин максимал дэрэчэлэри ашагы салынды, верки кредити лэғв едилди, сүр'этли амортизасија мөһдудлашдырылды, веркијэ чэлб олунмајан минимумлар артырылды, верки күзэштлэри ихтисар едилди.

Бөјүк Британијада верки ислаһатлары “Ашагы веркилэр игтисадијјаты сэмэрэли едир” девизи алтында кечирилирди. Кэлир веркиси вэ корпоратив веркилэрин максимал дэрэчэлэри нэзэрэ чарпачаг дэрэчэдэ ашагы салынды. Бу верки сијасэти Бөјүк Британија Һөкүмэтинэ кэлирлэрин өлкэдэн чыхарылмасы проблемини Һэлл етмэјэ имкан верди вэ верки емиграсијасынын мәнфи нэтичэлэрини арадан галдырды.

АФР-дэ верки системинин јенидэн гурулмасынын ашагыдакы принципи эсас тутулуру: “Јүксэк дэрэчэ вэ чоһсајлы истисналарданса ашагы дэрэчэ вэ азсајлы күзэштлэр јахшыдыр”. Верки ислаһатларынын эсас истигамэти эһалинин, элэлхүсус, ушаглы аилэлэрин верки јүкүнүн азалдылмасына јөнөлдилди. Бу ислаһатлар нэтичэсиндэ кэлир веркиси вэ корпоратив веркилэрин максимал дэрэчэлэри ашагы салынды, веркијэ чэлб олунмајан минимал мэблэглэр исэ артырылды.

Гејд етмэк лазымдыр ки, инкишаф етмиш өлкэлэрдэ верки системинин сэмэрэлијјинин јүксэлдилмэси истигамэтиндэ ахтарышлар давам етдирилир. Бу тэдгигатларын

истигамәтини һәм ин өлкәләрин милли игтисадијјатында вә сijasәтиндә баш верән просесләр мүәјјән едир.

5.4. Бејнәлхалг веркитутмада офшор механизмләринин тәтбиғи.

Офшор (off-shore) инкилис сөзү олуб “саһилдән аралы” демәкдир. Бу терминдән илк дәфә 50-чи илләр ин ахырларында АБШ-да нәшр олуна гәзетләрдән бириндә дәрч олуна мәгаләдә истифадә едилиб. Мәгаләдә сөһбәт дәвләт нәзарәтиндән јайнмағ үчүн өз фәалијјәтини верки јүкүнүн јүнкүл олдуғу әразијә кечирән бир фирмадан кедирди.

Верки јүкүнү азалтмағ мәгсәди илә верки өдәјичиләри даим верки өдәнишләринә гәнаәт едилмәсинин бу вә ја дикәр механизмләрини арајырлар. Верки өдәнишләринин азалдылмасынын әсас үсулларындан бири мүхтәлиф өлкәләрдә веркиләрин сәвијјәсинин бир-бириндән фәргли олмасындан истифадә едилмәсидир.

Демәк олар ки, дүнјанын һәр бир өлкәсиндә елә фәалијјәт нөвү вар ки, милли верки ганунверичилијјиндә бу фәалијјәт үчүн әлверишли веркитутма режими нәзәрдә тутулур. Бәзи дәвләтләр исә өз дәвләт сijasәтләрини һәддән артыг јумшағ веркитутма режими мүәјјәнләшдирмәк вә ја чохла верки күзәшtlәри тәклиф етмәклә харичи ширкәтләри өз верки јуридиксијаларына чәлб етмәк истигамәтиндә гурурлар. Харичи ширкәтләр өз капиталыны верки сығыначағлары адланан белә өлкәләрә көчүрүр вә орада малијјә-тәсәррүфат фәалијјәтини һәјата кечирирләр.

Верки сығыначағларыны верки ваһәләриндән фәргләндрмәк лазымдыр. Верки ваһәси һәр һансы бир дәвләтин дахилиндә күзәштли веркитутма гајдаларынын фәалијјәт кәстәрдији әразидир. Адәтән лиманлар, игтисади

зоналар, азад саыбкарлыг зоналары верки ваһәләринә аид едилир. Белә зоналарда харичи инвесторлары вә саыбкарлары чәлб едән хүсуси веркитутма режими фәалијјәт көстәрир.

Адәтән, сәнајенин инкишаф сәвијјәси ашағы, таби еътијатлары аз олан өлкәләр харичи капиталы өзүнә чәлб етмәк үчүн ја чүз'и веркиләр тә'јин едир, ја да үмумијјәтлә, веркитутмадан имтина едирләр. Белә өлкәләр өз игтисадијјатыны харичи капитала офшор әмәлијјатларына хидмәт үзәриндә гурурлар. Бу өлкәләрин әксәријјәти адаларда јерләшдијјиндән онлара офшор өлкәләр дә дејилир. Белә өлкәләрә мисал олараг Кајмон, Антил, Баһам, Бермуд адаларыны вә с. көстәрмәк олар.

Офшор механизмләринин фәалијјәтинин әсас шәрти ондан ибарәтдир ки, һәммин зоналарда гејдијјатда олан, лакин орада һеч бир тәсәррүфат фәалијјәти илә мәшғул олмајан вә јерли еътијатлардан истифадә етмәјән мүәссисәләр веркиләри күзәштли дәрәчәләрлә өдәмәк һүгугу әлдә едирләр. Беләликлә, офшор механизмләрдән истифадә едилмәсинин маъијјәти веркитутма объектинин јүксәк сәвијјәли веркитутма әразисиндән ашағы сәвијјәли веркитутма әразисинә кечирилмәсиндән ибарәтдир.

Верки сығыначағы олан өлкәнин ганунверичилијјинә ујғун олараг ширкәт гејдијјата алындыгда мүстәгил веркитутма субъекти - офшор ширкәти јараныр. Верки сығыначағынын резиденти олан бу ширкәтин бүтүн мәнфәәти вә ја кәлири күзәштли шәртләрлә веркијә чәлб олунур. Беләликлә, субъектин офшор зонада гејдијјата алынмасы нәтичәсиндә веркитутма офшор ширкәтин тә'сисчиси олан өлкәдән верки сығыначағы адланан өлкәјә кечирилик.

Өлкәни офшор зонаја чевирмәјин ашағыдакы үсуллары мөвчуддур:

- веркиләрин тамамилә арадан галдырылмасы;
- тәсбит едилмиш иллик верки һагынын мүәјјән едилмәси;

- ашағы верки дәрәчәләринин мүүжән едилмәси;
- веркиләр олмага шәрти илә ширкәтләрин гејдијаты үчүн тәсбит едилмиш һагын мүүжән едилмәси.

Верки сығыначаглары үчүн ирәли сүрүлән әсас тәләбләр банк вә коммерсија сирринә эмәл едилмәси, сијаси сабитлик, саһибкарлыг фәалијјәтинин тәйлүкәсизлијинә зәманәт вә с.-дир. Бундан әләвә офшор зоналарынын ашағыдакы хүсусијјәтләри онлары харичи инвесторлар үчүн даһа чәлбедичи едир:

- мәнфәәт веркиси јохдур, јахуд чүз'идир;
- гејдијат механизми максимум садәдир;
- валјутанын өлкәјә кәтирилмәсинә вә өлкәдән апарылмасына мәһдудијјәт јохдур;
- верки вә көмрүк ганунверичилијинин позулмасы чинајәт һесаб олунмур.

Верки күзәштләри тәклиф етмәклә офшор әразиләр малијјә капиталыны өзүнә чәлб едир вә ондан истифадә етмәклә мүүжән игтисади јүксәлишә наил олур. Белә ситуасија игтисади потенциалы зәиф вә тәбии еһтијатлары аз олан кичик дәвләтләрә кифәјәт гәдәр нормал һәјәт сәвијјәси тә'мин етмәјә имкан верир.

Офшор ширкәтләрин үстүнлүјү јалныз бејнәлхалг игтисади фәалијјәт заманы өзүнү бирузә верир. Бир гәјдә олараг пул вәсаитләри реал фаизләрлә маскаланмыш јаланчы дивидендләр, лизинг өдәнишләри, сығорта мұкафатлары, көстәрилән хидмәтләрә көрә мұкафатлар вә с. шәкилдә харичи өлкәләрә кечирилик, икигат веркитутманын тәтбиг едилмәмәси һагында разылашмаја әсасән исә онлардан кәлир веркиси тутулмур.

Офшор ширкәтләринин инкишафына трансмилли корпорасијаларын јаранмасы күчлү тәкан вермишдир. Өзләринин сатыш вә истеһсал филиалларынын бејнәлхалг шәбәкәсиндән истифадә едәрәк онлар әлдә етдији мәнфәәти веркиләрин сәвијјәсинин ашағы олдуғу өлкәләрә кечириләр. Һамы тәрәфиндән етираф едилән “верки

чәннәти” Антил адаларыдыр. Бу офшор зонада практики оларак һеч бир верки јохдур, офшор ширкәтләринин тә’сисчиләри барәдә һеч бир информасија верилмир. Дөвләт бүдчәсинин кәлиринин 25 фаизи бу фәалијјәтдән әлдә олунан вәсаитләр һесабына формалашыр, ишләјән әһалинин 7 фаизи офшор ширкәтләринә хидмәт саһәсиндә чалышыр.

Сығорта бизнесинин мәркәзи исә Бермуд адалары һесаб олунур. Сығорта өдәнишләринә күзәштли верки-тутманын тәтбиг едилмәси бу адалара минләрлә сығорта ширкәтини чәлб етмишдир.

Кариб дәнизи һөвзәсиндәки офшор зоналар:

- Баһам адалары – кәлир веркиси, корпоратив верки, мәһсул сатышындан мәнфәәт веркиси, вәрәсәлик јолу илә кечән вә бағышланан әмлака веркиләр тәтбиг олунмур, 100 АБШ доллары мәбләғиндә иллик јығым мөвчуддур;

- Вирчин адалары – 300 АБШ доллары һәчминдә иллик јығым мөвчуддур;

- Кајмон адалары, Барбадос вә Гренада.

Аралыг дәнизи һөвзәсиндәки офшор зоналар:

- Андорра – корпоратив верки вә кәлир веркиси јохдур;

- Монако – физики шәхсләрдән верки тутулмур, харичи фирмалар үчүн 8 % мәнфәәт веркиси мөвчуддур;

- Кипр адасынын јунан һиссәси – харичиләр үчүн 5 % верки.

Авропадакы офшор зоналар:

- Исвечрә – өлкәдә чохла сајда верки ваһәләри мөвчуддур;

- Лүксембург – һолдинг ширкәтләрин фәалијјәти веркијә чәлб едилмир, әлавә дәјәр веркиси јохдур.

- Сан-Марино – ширкәтләрин мәчму верки јүкү 23 фаиздән чох дәјил;

- Лихтенштејн, Мен адасы, Ирландија, Ла-Мант адалары.

Ливан, Бирлэшмиш Эрәб Әмирликләри, Бәрејн, Сејшел адалары, Либерија, Сингапур, Малајзија, Филиппин дә офшор зоналарга аид едилірләр.

Офшор механизмләрин кениш тәтбиги нәтичәсиндә сәнәјеси инкишаф етмиш өлкәләр чох милјардлы верки дахилолмаларындан мәнрум олурлар. Сон нәтичәдә бүтүн бу вәсайтләр офшор мәркәзләрдә тошланыр, сонра исә харичи капиталга верилән әләвә күзәшләрлә өлкәјә дахил олурлар. Бу заман һәмин өлкәләрин хәзинәси ики дәфә итирир: әввәлчә милли кәлир верки өдәнилмәдән харичә көчүрүлүр, сонра исә әләвә күзәшләрә иддиа етмәклә өлкәјә кәтирилир. Бунун ачысыны дадан өлкәләр игтисади, сијаси вә һуғуги јолларла капитал ахынына гаршы мүбаризә апарырлар. Мәсәлән, бејнәлхалг офшор зоналарда тә'сис едилән фирмалар барәсиндә мәнфи имич формалашдырылыр, онларга көмрүк күзәшләри тәтбиг едилмир, дәвләт һимајәси көстәрилмир. Бә'зи һалларда онлардан инвестисијанын легаллығыны тәсдиг едән сәнәд тәләб олунур.

Бундан әләвә милли верки ганунверичилијиндә капиталын резидентлији принципи мүәјјән едилир. Буна әсасән дәвләт өз верки јуридиксијасыны өлкәнин әрази сәрәдләриндән кәнарда да һәјата кечирир. Капитал ахынына верки тәтбиг олунур, капиталын һәрәкәти илә бағлы олан әмәлијјатлар лисензијалашдырылыр вә с.

6. Верки системи

6.1. Верки системи анлајышы вә онун үмуми сәчијјәси

Мүәјјән едилмиш гәјдада тугулан верки, јығым, рүсум вә дикәр өдәнишләрин мәчмусу верки системини тәшкил едир. Истәнилән дәвләтин верки системини биләваситә формалашдыран әсас элементләр ашағыдакылардыр:

- верки органлары системи;
- верки ганунверичилији системи;
- верки сижасәтинин принципләри;
- веркиләрин бүдчәләр үзрә бөлүшдүрүлмәси гәјдасы;
- верки нәзарәтинин форма вә үсуллары;
- верки ичраатынын гәјдалары вә шәртләри;
- бејнәлхалг икигат веркитутма проблеминин һәллинә јанашма үсуллары вә с.

Верки системи бир сыра игтисади көстәричиләрлә характеризә олунур.

Игтисади көстәричиләрә илк нөвбәдә верки јүкү аид едилир. Верки јүкү һаггында әввәлки бөлмәләрдә әтрафлы сөһбәт ачылмышдыр. Гејд етмәк лазымдыр ки, оптимал гурулмуш верки системи, бир тәрәфдән дәвләтин малијјә етијатларына олан тәләбатыны өдәмәли, дикәр тәрәфдән исә верки өдәјичиләринин саһибкарлыг фәалијјәтинә олан марагларыны стимуллашдырмалыдыр. Буна көрә дә верки јүкү көстәричиси өлкәнин верки системинин кејфијјәт өлчүсүдүр. Елми чәһәтдән сүбут едилмишдир ки, сәмәрәли верки системи верки өдәјичиләринин кәлирләринин 30 фаизиндән чохунун тутулмасына имкан вермәмәлидир. Бир сыра өлкәләрин верки системи, мәсәлән Исвеч, елә гурулмушдур ки, верки өдәјичиси өз кәлиринин 50 фаизиндән чохуну дәвләт бүдчәсинә өдәјир. Лакин бурада һеч бир парадокс јохдур, чүнки әксәр өлкәләрдә верки

өдәјичиләринин өз кәлирләри һесабына һәлл етдикләри социал-игтисади характерли мәсәләләри бу өлкәләрдә дәвләт өз һесабына һәлл едир. Беләликлә, мараглар балансы көзләнилмиш олур.

Дикәр игтисади көстәричи харичи вә дахили тичарәтдән әлдә олунан верки кәлирләринин нисбәтидир. Әсасән һазыр мәһсул ихрач едән жүксәк инкишаф етмиш өлкәләрдә ихрач рүсумлары чүз'идир, бүдчәјә әсас дахилолмалар өлкәдахили тичарәтин веркијә чәлб олунмасы һесабына баш верир. Инкишаф сәвијјәси ашағы олан өлкәләрдә исә ихрач олунан хаммала көмрүк рүсумлары һесабына харичи игтисади фәалијјәтдән әлдә олунан кәлирләрин пајы жүксәк олур. Инкишаф етмиш Авропа өлкәләриндә дахили вә харичи тичарәтдән әлдә олунан верки кәлирләринин нисбәти 1:1² кимидир.

Верки системини характеризә етмәк үчүн истифадә едилән даһа бир игтисади көстәричи бирбаша вә долајы веркиләрин нисбәтидир. Бу нисбәт өлкәнин инкишаф сәвијјәсиндән асылыдыр, чүнки долајы веркиләрин жығылмасы верки апаратынын инкишафыны тәләб етмир. 2000-чи илдә Азәрбајчан Республикасында дәвләт бүдчәсинә верки дахилолмаларында долајы веркиләрин хүсуси чәкиси 36,2 % тәшкил етмишдир.

Бирбаша веркиләрин структуру да верки системинин игтисади көстәричиси кими чыхыш едир. Јүксәк инкишаф етмиш өлкәләр үчүн кәлир веркисинин, әмлак веркисинин, социал сығорта ајырмаларынын хүсуси чәкисинин жүксәк олмасы характерикдир. Азәрбајчан Республикасында 2000-чи илдә бүдчәјә верки дахилолмаларында мәнфәәт веркисинин пајы 24,6 %, кәлир веркисинин пајы 18,4 %, әмлак веркисинин пајы исә 2,3 % олмушдур.

Верки өлкәнин дәвләт суверенлијинин әсас тәзаһур формаларындан биридир. Веркиләр дәвләт тәрәфиндән биртәрәфли гајдада, јә'ни ајры-ајрылыгыда көтүрүлмүш һәр бир верки өдәјичиси илә разылашдырылмадан мүәјјән

едилир. Верки өдәјичисиндән һәр һансы бир веркинин тутулмасы үчүн һәммин верки нөвү мүүјјән едилмәли вә дахил олунамалыдыр.

Веркинин мүүјјән едилмәси дедикдә, конкрет верки өдәнишини мүүјјән едән вә дөвләтин фәалијјәтдә олан верки системиндә она јер ајыран норматив актын гәбул едилмәси баша дүшүлүр. Бу бир нөв веркинин һуғуги чәһәтдән јаранмасы, ганунверичиликлә бәјан едилмәси демәкдир.

Веркинин дахил едилмәси – бу вә ја дикәр веркинин бүдчәјә тутулмасы шәрти, гәјдасы вә просејурасыны мүүјјән едән мұвафиг норматив актын гәбул едилмәсидир.

Башга сөзлә, конкрет верки өдәнишинин верки өдәјичисиндән тутулмасы үчүн әввәлчә о мүүјјән олунамалы, сонра исә дахил едилмәлидир. Һәр һансы бир веркинин мүүјјән олунамасы вә дахил едилмәси барәдә ганун лајиһәси Азәрбајчан Республикасынын Милли Мәчлиси тәрәфиндән гәбул едилир, Президент тәрәфиндән имзаландыгдан сонра исә гүввәјә минир.

6.2. Азәрбајчан Республикасынын верки системинин инкишаф мәрһәләләри

Азәрбајчан Республикасынын мұасир верки системи әсаслы игтисади дәјишикликләр вә базар мұнасибәтләринә кечид дөврү олан 1991-1992-чи илләрдән башлајараг тәшәккүл тапмышдыр. Верки мұнасибәтләринин һуғуги тәнзимләнмәси тәчрүбәсинин олмамасы, ганунверичилијин һазырланмасы үчүн ајрылмыш вахтын аз олмасы, өлкәдәки игтисади вә социал бөһран онун тәшәккүл тапмасына билаваситә өз тәсирини көстәрмишдир. Өлкәнин верки системинин гыса мүддәт әрзиндә гурулмасыны зәрури едән әсас шәртләрдән бири дә 1991-чи илдә Азәрбајчанын мұстәгилик әлдә етмәси нәтичәсиндә бүдчәнин кәлир

һиссәсини формалашдырмаг зәрурәти иди. 1991-чи илин сонуна кими әсас верки ганунлары – мәнфәәт веркиси, әләвә дәјәр веркиси, аксизләр вә с. һаггында ганунлар гәбул едилди. 1992-чи ил 21 ијул тарихдә гәбул едилмиш «Дөвләт верки хидмәти һаггында» Азәрбајчан Республикасынын Гануну дөвләт верки хидмәти органларынын структуруну, онларын һүгүг вә вәзифәләрини мүәјјән етди. Азәрбајчан Республикасынын верки системи јарадыларкән харичи өлкәләрин тәчрүбәсиндән кениш истифадә едилмишдир. Мәъз буна көрә дә өз структуру вә гурулуш принципләринә көрә о дүнја игтисадијјатында кениш јайылмыш веркитутма системләринә ујғун кәлир. Азәрбајчан Республикасынын верки системинин әсас элементләри харичи өлкәләрин верки ганунверичилијинин садәчә көчүрүлмәси дејилдир вә онлар милли хүсусијјәтләр нәзәрә алынмагла формалашдырылмышдыр. Јени јарадылан верки системинин әсас элементи Азәрбајчан үчүн јени олан әләвә дәјәр веркиси иди. Бу верки аксиз веркиси илә бирликдә дөвријјә веркисини әвәз етмиш олду. Бунун да нәтичәсиндә долајы веркиләр бирбаша веркиләрә нисбәтән бөјүк үстүнлүк әлдә етмиш олду. Долајы өдәнишләр системинин дахил едилмәси верки дахилолмаларынын гијмәтләрин сәвијјәсинин дәјишмәсиндән мүтәнасиб асылылығы һесабына игтисадијјатын малијјә сағламышдырылмасы мәгсәдини күдүрдү. Гејд етмәк лазымдыр ки, илк вахтлар әләвә дәјәр веркисинин дәрәчәси 28 % иди. Анчаг гијмәтләрин либераллашдырылмасы шәраитиндә бу јени верки истеълак малларынын вә хидмәтләрин гијмәтләринин јүксәлмәсинә сәбәб олду вә јалныз фискал функцијаны јеринә јетирирди.

Азәрбајчан Республикасында мөвчуд олан бирбаша веркиләрин структуруну харичи өлкәләрин аналожи структурлары илә мүгајисә етсәк, көрәрик ки, Азәрбајчанын верки системини фәргләнديرән әсас хүсусијјәт физики шәхсләрдән тутулан кәлир веркисинин пајынын нисбәтән

ашағы, мүэссисэлэрин мәнфәэт веркисинин пәјынын исә жүксәк олмасындан ибарәтдир. Игтисади Әмәкдашлыг вә Инкишаф Тәшкилатынын үзвү олан өлкәләрдә физики шәхсләрдән тутулан кәлир веркиси верки дахилолмаларынын 30 фаизини, мүэссисэлэрин мәнфәэт веркиси исә 7 фаизини тәшкил едир.

1999-чу илдә Азәрбајчан Республикасынын дәвләт бүдчәсинин кәлир һиссәсинин формалашмасында ајры-ајры верки нөвләринин хүсуси чәкиси ашағыдакы кими олмушдур:

- кәлир веркиси	- 16,3 %
- мәнфәэт веркиси	- 13,4 %
- торпаг веркиси	- 1,5 %
- әмлак веркиси	- 1,8 %
- ӘДВ	- 28,8 %
- аксизләр	- 4,2 %
- ројалти	- 6,5 %
- харичи игтисади фәалијјәтдән веркиләр	- 11,5 %
- гејри-верки дахилолмалары	- 12,7 %
- диқәр дахилолмалар	- 3,3 %
Чәми	- 100 %

Бу илләр әрзиндә базар мүнәсибәтләри инкишаф етдикчә верки ганунверичилијиндә әсаслы дәјишикликләр апарылмыш, республиканын верки системинин инкишаф етмиш өлкәләрин верки системләринин сәвијјәсинә чатдырылмасы сағәсиндә чидди ишләр көрүлмүшдүр. Бу ишләрин ән әһәмијјәтлисиди 2000-чи илдә гәбул едилмиш Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсидир.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләси Азәрбајчан Республикасында верки системини, веркитутманын үмуми әсасларыны, веркиләрин мүнәсибәт едилмәси, өдәнилмәси вә јығылмасы гајдаларыны, верки өдәјичиләринин вә дәвләт верки органларынын, һабелә верки мүнәсибәтләринин диқәр иштиракчыларынын веркитутма мәсәләләри илә бағлы һүтүг вә вәзифәләрини, верки

нəзарəтинин форма вə методларыны, верки ганунверичили-
јинин позулмасына кərə мäs'улијјəти, дөвлət верки орган-
ларынын вə онларын вəзифəли шəхслəринин һәрəkəтлə-
риндən (һәрəkəтсизлијиндən) шикајəт едилмəsi гajдалары-
ны мүјјən едир.

Верки Мəчəллəсинин əсас мэгсəди ашағыдакы мұһум
вəзифəлəрин һəјата кечирилмəсидир:

- əдалəтли, сабит, ваһид верки системинин бəргəрар
олунмасы, ваһид верки мəkанында онун бұтүн элемент-
лəринин гаршылыгы əлагəсинин һуғуғи механизмлəринин
јарадылмасы;

- саһибкарларын вə дөвлəтин баланслашдырылмыш
марагларынын нəзэрə алынмасы;

- ваһид верки һуғуғи базасынын формалашдырыл-
масы, верки һуғуғи позунтуларына кərə мäs'улијјəт системи-
нин тəкмиллəшдирилмəsi.

Верки Мəчəллəси верки органлары илə верки
өдəјичилəри арасындакы гаршылыгы верки мұнасибəтлə-
рини кəјфијјəтчə јени сəвијјəчə чыхаран бұтүн просессуал
һаллары нəзэрдə тутур.

Верки Мəчəллəсиндə нəзэрдə тугулан веркилəрдən
башга дикəр нөв веркилəр тəтбиг едилə билмəз. Дөвлət
веркилəринин һэр ил үчүн тəтбиг олунан дэрəчəлəри
Верки Мəчəллəсиндə мүјјən едилən дэрəчəлəрдən јүксək
ола билмəз. Һэр ил “Дөвлət бұдчəsi һаггында” Азэрбајчан
Республикасынын Ганунунун мұзакирəsi заманы верки-
лəрин дэрəчəsi əсасландырылмыш шəкилдə ашағы салына
билэр. Верки Мəчəллəсинин гəбулу илə əлагəдар фəалиј-
јəтдə олан верки ганунверичилији гүввəдən дүшмəклə
јанашы, дикəр ганунларла веркитутма вə верки нəзарəти
мəsələləри үзрə зиддијјəт јарандыгда, үстүн һуғуғ
Мəчəллəдə тəсбит олунан мұддəалара верилир.

Верки Мəчəллəсинə əсасən Азэрбајчан Республика-
сында ашағыдакы веркилəр мүјјən едилир вə өдəнилир:

- дөвлət веркилəри;

- мухтар республика веркиләри;
- јерли веркиләр (бәләдијјә веркиләри).

Дөвләт веркиләри дедикдә, Азәрбајчан Республикасынын бүтүн әразисиндә өдәнилмәли олан веркиләр нәзәрдә тутулур. Дөвләт веркиләринә ашағыдакылар аиддир:

1. Физики шәхсләрин кәлир веркиси;
2. Һүгуи шәхсләрин мәнфәәт веркиси (бәләдијјә мүлкијјәтиндә олан мүәссисә вә тәшкилатлардан башга);
3. Әләвә дәјәр веркиси;
4. Аксизләр;
5. Һүгуи шәхсләрин әмлак веркиси;
6. Һүгуи шәхсләрин торпаг веркиси;
7. Јол веркиси;
8. Мә'дән веркиси;
9. Садәләшдирилмиш систем үзрә верки.

Мухтар республика веркиләри дедикдә, Нахчыван Мухтар Республикасынын Ганунлары илә мүәјјән едилән вә Нахчыван Мухтар Республикасында өдәнилән веркиләр нәзәрдә тутулур. Мухтар республика веркиләринә јол веркиси истисна олмагла, Нахчыван Мухтар Республикасында тутулан бүтүн дөвләт веркиләри аиддир.

Јерли веркиләр (бәләдијјә веркиләри) дедикдә, бәләдијјәләрин гәрарларына әсасән тәтбиг едилән вә бәләдијјәләрин әразиләриндә өдәнилән веркиләр нәзәрдә тутулур. Бәләдијјәләр оз әразиләриндә веркитутманын ашағыдакы элементләрини мүәјјән едирләр: веркиләр үзрә күзәшtlәр вә Верки Мәчәлләси илә мүәјјән едилән һәдләрдә верки дәрәчәләри.

Јерли веркиләр ашағыдакылардыр:

1. Физики шәхсләрин торпаг веркиси;
2. Физики шәхсләрин әмлак веркиси;
3. Јерли әһәмијјәтли тикинти материаллары үзрә мә'дән веркиси;
4. Бәләдијјә мүлкијјәтиндә олан мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси.

Азәрбајчан Республикасында верки ганунверичилији илә тәнзимләнән мүнәсибәтләрин иштиракчылары ашағы-дакылардыр:

- Верки Мәчәлләсинә ујғун олараг верки өдәјичиси һесаб едилән һүгуи вә физики шәхсләр;

- Верки Мәчәлләсинә ујғун олараг верки акенти һесаб едилән һүгуи вә физики шәхсләр;

- Азәрбајчан Республикасынын дәвләт верки органлары;

- Азәрбајчан Республикасынын көмрүк органлары;

- Верки Мәчәлләси илә нәзәрдә тутулан мәсәләләрин һәлли илә бағлы Азәрбајчан Республикасынын малијјә органлары;

- Верки Мәчәлләси илә нәзәрдә тутулан һалларда верки өдәјичиләриндән веркиләрин өдәнилмәси үчүн вәсаитләрин алынмасыны вә онларын бүдчәјә көчүрүлмәсини (верки вә көмрүк органларындан башга) мүјјән едилмиш гәјдада һәјата кечирән дәвләт һакимијјәти органлары.

6.3. Азәрбајчан Республикасынын верки системинин структуру

Верки системинин структуру мәркәзи апарат вә биләваситә она табә олан әрази верки органларындан ибарәт ваһид мәркәзләшдирилмиш системдир. Заман вә мөкан ме'јарларындан асылы олмајараг верки системинин структуру верки өдәјичиси вә верки органларынын әлагәләри илә ифадә олуан верки мүнәсибәтләринин тәмәлини тәјин етмәли вә мүтәмади олараг верки системинин тәкмилләшдирилмәсинә шәраит јаратмалыдыр.

Верки системинин структуру ашағыдакы игтисади-функционал вә тәшкилати-һүгуи принципләр әсасында гурулмалыдыр. Игтисади-функционал принципләрә ашағы-дакылар дахилдир:

- верки ганунларынын сабитлији, дајаныглыгы вә әкс тә'сиринин олмамасы;

- универсал веркитутмаја наил олунмасы;

- веркиләрин алынмасынын бирдәфәлилији;

- веркитутманын нејтраллыгы, шәффафлыгы вә е'тибарлылыгы;

- верки һүгугунун бүтүн субъектләри үчүн верки јүкү кәркинлијинин бәрабәрлији;

- веркитутманын функцијалары арасында нисби бәрабәрлијин тә'мин олунмасы;

- игтисади марагларын нисби бәрабәрлијинин тә'мин олунмасы;

- верки идарәтмәсинин репрессив чәзаландырма һалларына јол верилмәмәси.

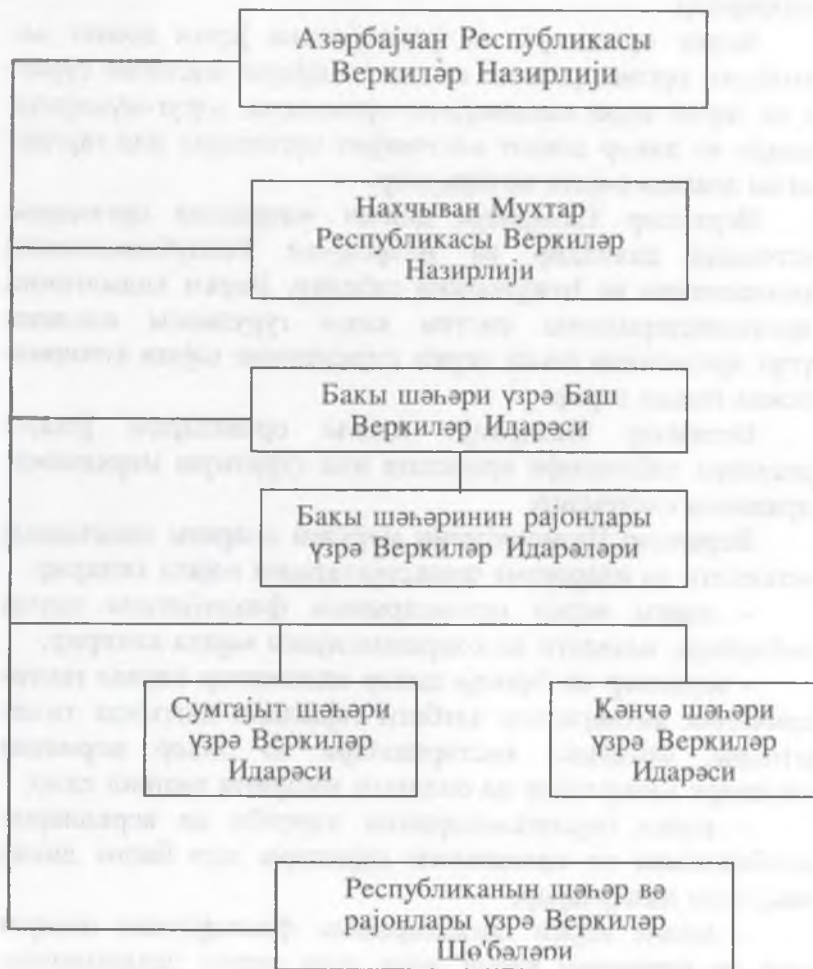
Тәшкилати-һүгуги принципләрә ашағыдакылар дахилдир:

- мәркәзләшдирмә;

- ваһидлик.

Азәрбајчан Республикасынын дәвләт верки хидмәти – Веркиләр Назирлији вә билаваситә она табе олан әрази верки органларындан ибарәт олан ваһид мәркәзләшдирилмиш системдир (Шәкил 6.1). Азәрбајчан Республикасынын Веркиләр Назирлијинин структура Нахчыван Мухтар Республикасынын Веркиләр Назирлији, Бакы шәәри үзрә Баш Веркиләр Идарәси, Бакы шәәринин рајонлары үзрә Веркиләр Идарәләри, Сумгајыт шәәри үзрә Веркиләр Идарәси, Кәнчә шәәри үзрә Веркиләр Идарәси вә республиканын шәәр вә рајонлар үзрә Веркиләр Шө'бәләри дахилдир.

Бундан башга дәвләт көмрүк органлары маллар Азәрбајчан Республикасынын көмрүк сәрһәддиндән кечирилдикдә, веркиләрин тутулмасы саһәсиндә Азәрбајчан Республикасынын верки ганунверичилијинә, Азәрбајчан Республикасынын Көмрүк Мәчәлләси вә диқәр ганунлары

Шәкил 6.1. Азәрбајчан Республикасы Веркиләр Назирлијинин структури

илә мүәҗҗән едилмиш һүгүг вә вәзифәләри һәҗата кечириләр.

Верки органлары өз фәалиҗҗәтини јерли дәвләт һа-кимийҗәти органларындан асылы олмајараг мүстәгил сурәт-дә вә јерли ичра һақимиҗҗәти органлары, һүгүг-муһафизә, малиҗҗә вә диқәр дәвләт һақимиҗҗәт органлары илә гаршы-лыгылы әлагәдә һәҗата кечириләр.

Веркиләр Назирлиҗи дәвләт идарәәтмә органлары системинә дахилдир вә Азәрбајҗан Республикасынын Президентинә вә һөкүмәтинә табедир. Верки хидмәтинин мәркәзләшдирилмиш систем кими гурулмасы өлкәнин бүтүн әразисиндә ваһид верки сиҗасәтинин һәҗата кечирил-мәсинә имкан верир.

Веркиләр Назирлиҗи ашағы органларын јухары органлара табечилиҗи принципи илә гурулмуш мәркәзләш-дирилмиш системдир.

Веркиләр Назирлиҗинин мәркәзи апараты ашағыдакы тәшкилати вә идарәәтмә функцијаларыны һәҗата кечириләр:

- ашағы верки органларынын фәалиҗҗәтинә үмуми рәһбәрлиҗи, нәзарәти вә координасијаны һәҗата кечириләр;

- веркиләр вә бүдчәјә диқәр өдәнишләр барәдә ганун-веричилик актларынын тәтбиги гајдалары һаггында тә'ли-матлары, методики кәстәришләри вә диқәр норматив сәнәдләри һазырлајыр вә онларын нәшрини тәшкил едир;

- верки бәјаннамәләринин тәртиби вә веркиләрин һесаблинамасы вә өдәнилмәси гајдалары илә бағлы диқәр сәнәдләри һазырлајыр;

- ашағы верки органларынын фәалиҗҗәтинә нәзарәт едир вә гаршыдан кәлән дөвр үчүн верки дахилолмала-рынын план-прогнозуну тәртиб едир;

- ашағы верки органларынын һесабатларыны гәбул едир, үмумиләшдириләр вә тәһлил едир, верки дахилолмала-ры барәдә Президентә вә һөкүмәтә мә'рузә едир;

- автоматлашдырылмыш информасија системләри-нин вә верки органларынын фәалиҗҗәтинин автоматлашды-

рылмасынын тәмин едилмәси истигамәтиндә тәдбирләр көрүр.

Азәрбајчан Республикасынын Веркиләр Назирлијинин мәркәзи апаратынын структуру шәкил 6.2-дә верилмишдир.

Әрази верки органлары билаваситә јерләшдикләри шәһәрин вә рајонун әразисиндә ашағыдакы нәзарәт фәалијјәтини һәјата кечириләр:

- верки өдәјичиләринин вә верки дахилолмаларынын учотуну апарырлар;

- верки өдәјичиләриндә верки јохламаларыны кечирир, онлар тәрәфиндән мұһасибат һесабатларынын, балансларын, верки бәјаннамәләринин вә бүдчәјә өдәмәләрлә бағлы дикәр сәнәдләрин вахтында тәгдим олунмасына нәзарәт едирләр;

- мұһасибат вә верки һесабаты сәнәдләриндә мәнфәәтин (кәлирин) мүәјјән едилмәсинин дүзкүнлүјүнү јохлајырлар;

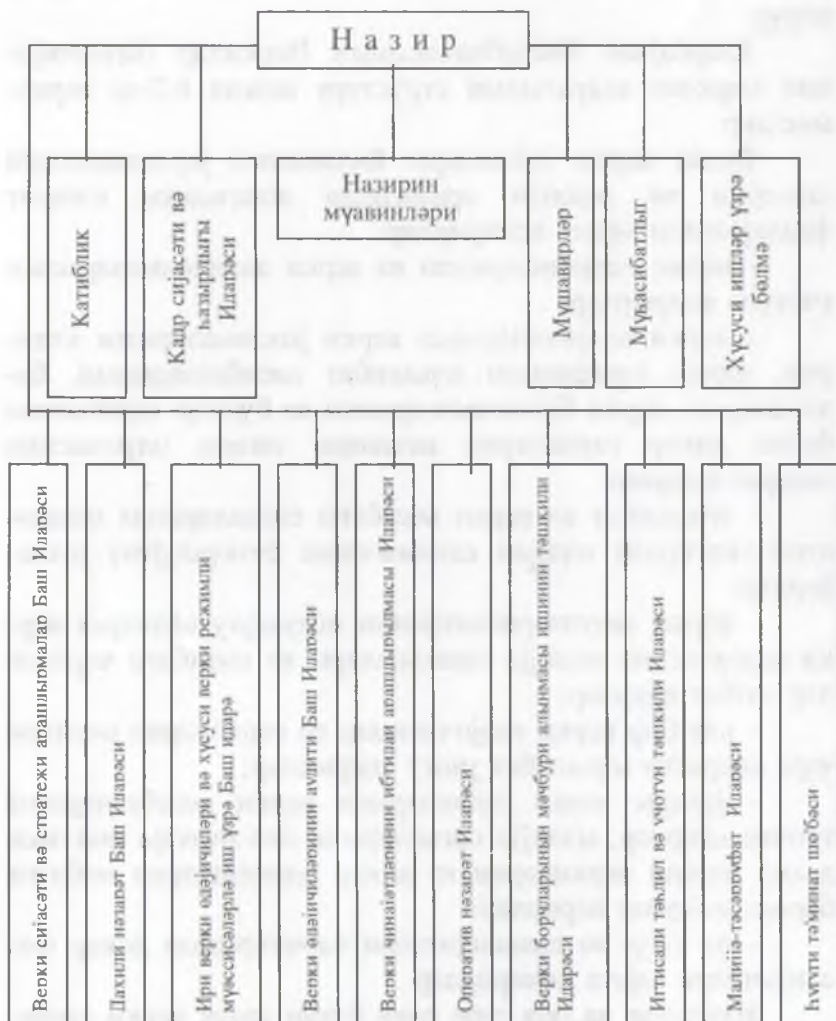
- верки ганунверичилијинин позулдуғу һалларда верки өдәјичисинә малијјә санксиялары вә инзибати чәримәләр тәтбиг едирләр;

- һәр бир верки өдәјичисинин вә веркиләрин нөвләри үзрә оператив мұһасибат учоту апарырлар;

- јухары верки органларына верки һесабатларыны тәгдим едирләр, малијјә органларына исә бүдчәјә фактики дахил олмуш веркиләрин вә дикәр өдәнишләрин мәбләғи барәдә мәлүмат верирләр;

- өз һүгүг вә сәләһијјәтләри чәрчивәсиндә дикәр фәалијјәтләри һәјата кечириләр.

Назирлик вә она табе олан бүтүн әрази верки органлары (јерли верки идарәләри вә шөбәләри) һүгүги шәхсдирләр, онларын һәр биринин мүстәгил хәрчләр сметасы, банкта чари һесабы, Азәрбајчан Республикасынын дәвләт керби тәсвир олунмуш мөһүрү вә ВӨЕН-и вардыр. Әрази

Шәкил 6.2. Азәрбајҗан Республїкасы Веркиләр Назирлијинин мәркәзи апаратынын структуру

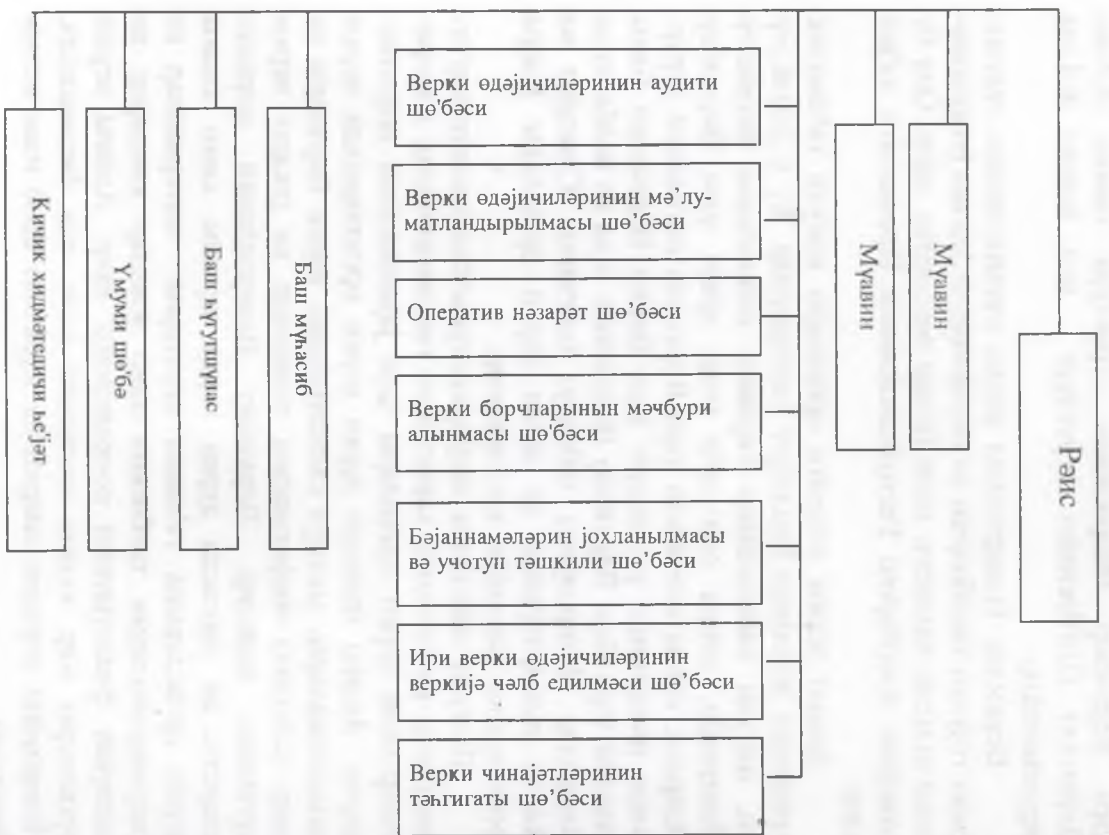
үзрә Веркиләр Идарәсинин структуру шәкил 6.3-дә, Веркиләр Шө'бәсинин структуру исә шәкил 6.4.-дә верилмишдир.

Веркиләр Назирлијинә верки органларынын гаршысына гојулан тәләбләрин вә вәзифәләрин јеринә јетирилмәсинә шәхсән чавабдеһ олан Назир рәһбәрлик едир. Ону бу вәзифәјә Азәрбајчан Республикасынын Президенти тәјин едир.

Дөвләт верки хидмәти органлары шагули табечилик принципи әсасында фәәлијјәт көстәрирләр. Бу о демәкдир ки, шагули табечилијин биринчи пилләсиндә Веркиләр Назирлији, сонра она табе олан әрази үзрә Веркиләр Идарәси, сонда исә әрази үзрә Веркиләр шө'бәләри дурур. Бакы шәһәринин рајонлары үзрә Верки Идарәләри Бакы шәһәри үзрә Баш Веркиләр Идарәсинә, о да өз нөвбәсиндә Веркиләр Назирлијинә табедир. һәмчинин Сумгајыт вә Кәнчә шәһәрләриндә дә әрази верки органлары Идарә формасында фәәлијјәт көстәрирләр.

Шагули табечилик информасија мүбадиләсини сүр'әтләндирир вә тәлимат характерли ганунверичилик материалларынын верки органлары үзрә јажылмасыны шәртләндирир. Ашағы пилләдә дуран верки органларында верки дахилолмалары, малијјә санксијалары, верки борчлары вә саир һаггында информасија топланыр вә јухары верки органына верилир. Веркиләр Назирлијинин мәркәзи апараты ән јүксәкдә дуран верки органы кими ашағы верки органларына тәлимат харатерли материаллар вә ганунверичилијин тәтбигинә даир изаһлар көндәрир вә онларын фәәлијјәтини координасија едир. Ашағы верки органлары һәр һансы мәсәләни һәлл едә билмәдикдә, Назирлијин мәркәзи апаратына мүрачиәт едиб изаһ истәјә биләрләр.

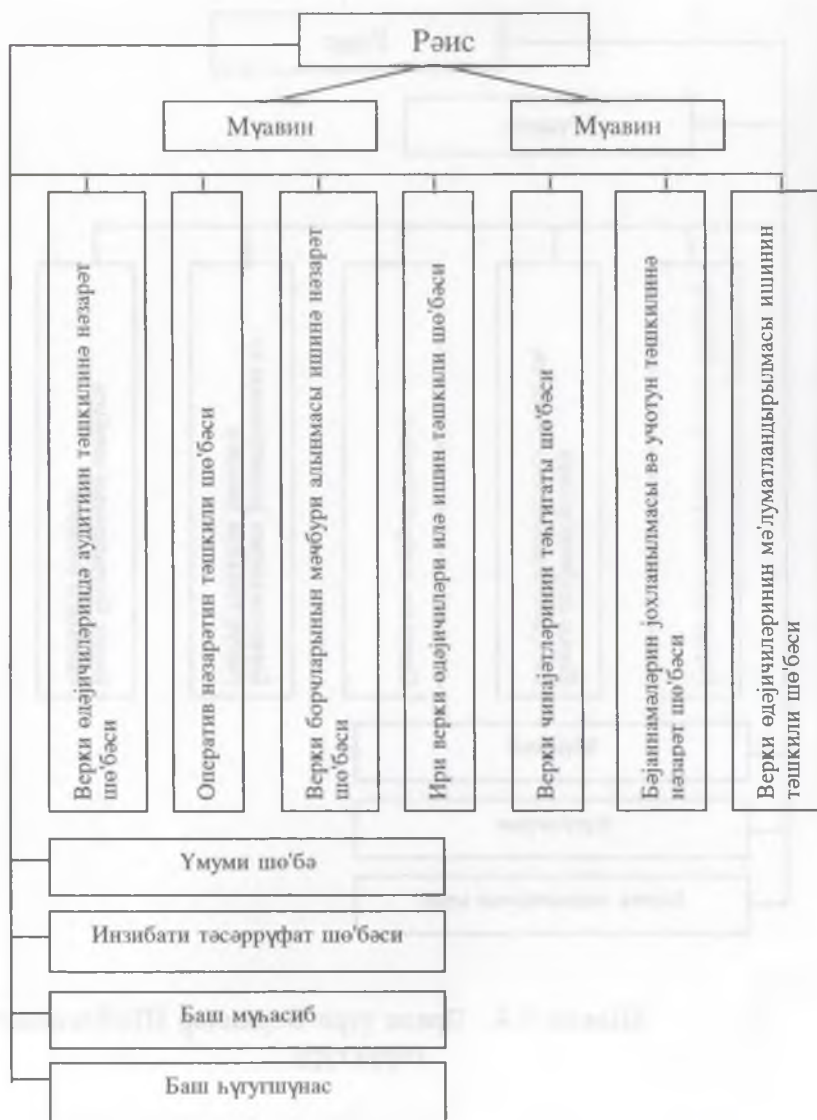
Бакы шәһәри үзрә Баш Веркиләр Идарәсинин структуру шәкил 6.5-дә верилмишдир.

Шәкил 6.3. Әрази үзрә Веркиләр Идарәсинин структура

Шәкил 6.4. Әрази үзрә Веркиләр Шө'бәсинин структура

Шәкил 6.5. Бақы шәфәри үзрә Баш Веркиләр Идарәсинин структуру

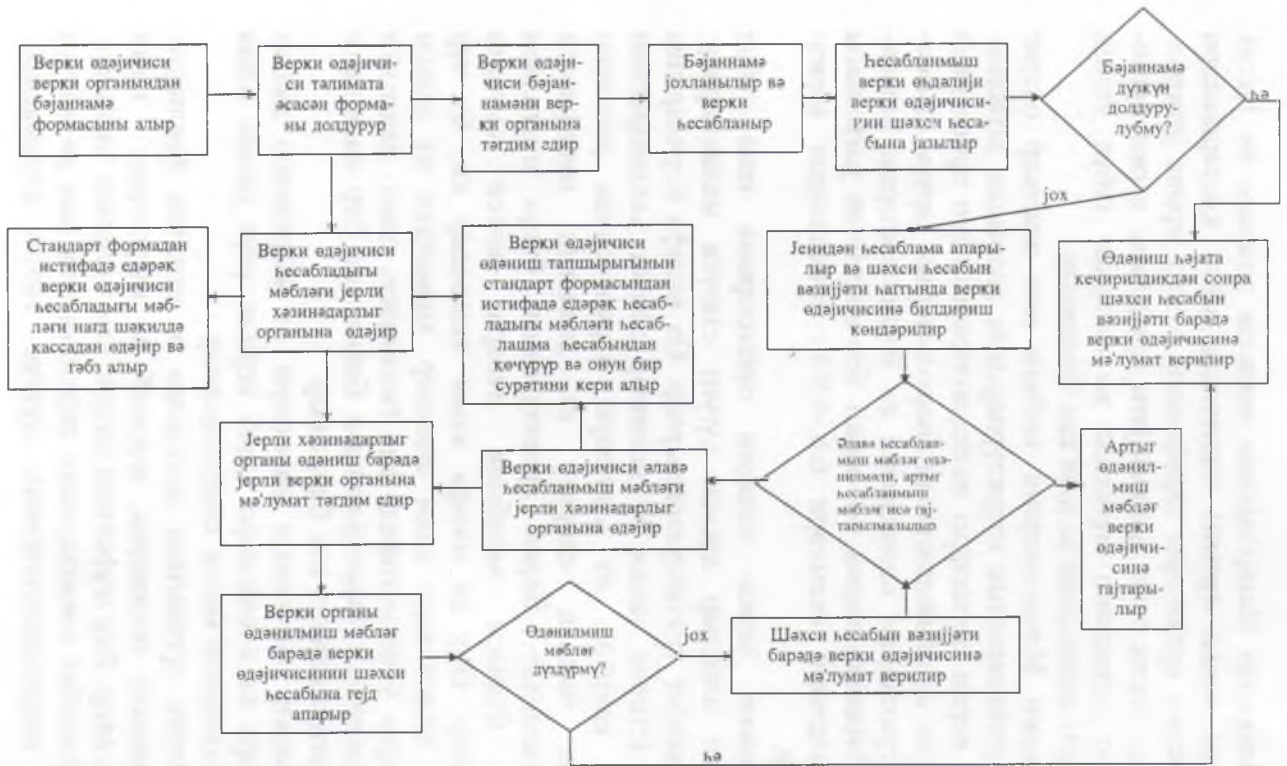
Веркиләр Назирлијинин мәркәзи апараты ән жүксәк сәвијјәли верки органы олдуғундан онун көстәришләри әрази верки органлары тәрәфиндән сөзсүз јеринә јетирил-мәлидир. Јерли ичра һакимијјәти органлары верки орган-ларынын ишләринә мүдахилә вә онларын гәбул етдији гәрарлары дәјишдирә вә ләғв едә билмәзләр.

Верки Мәчәлләсинин тәтбиги илә әлагәдар олагаг верки органларынын структурларында апарылан дәјишик-ликләр верки органлары әмәкдашларынын иш просесиндә дә мүәјјән дәјишикликләрин апарылмасыны зәрури етмиш-дир. Веркиләрин өдәнилмәси вә бәјаннамәләрин ишлән-мәси, бәјаннамәләрин вә верки борчларынын јығылмасы просесләринин схемләри 6.6.-6.9-чу шәкилләрдә верил-мишдир.

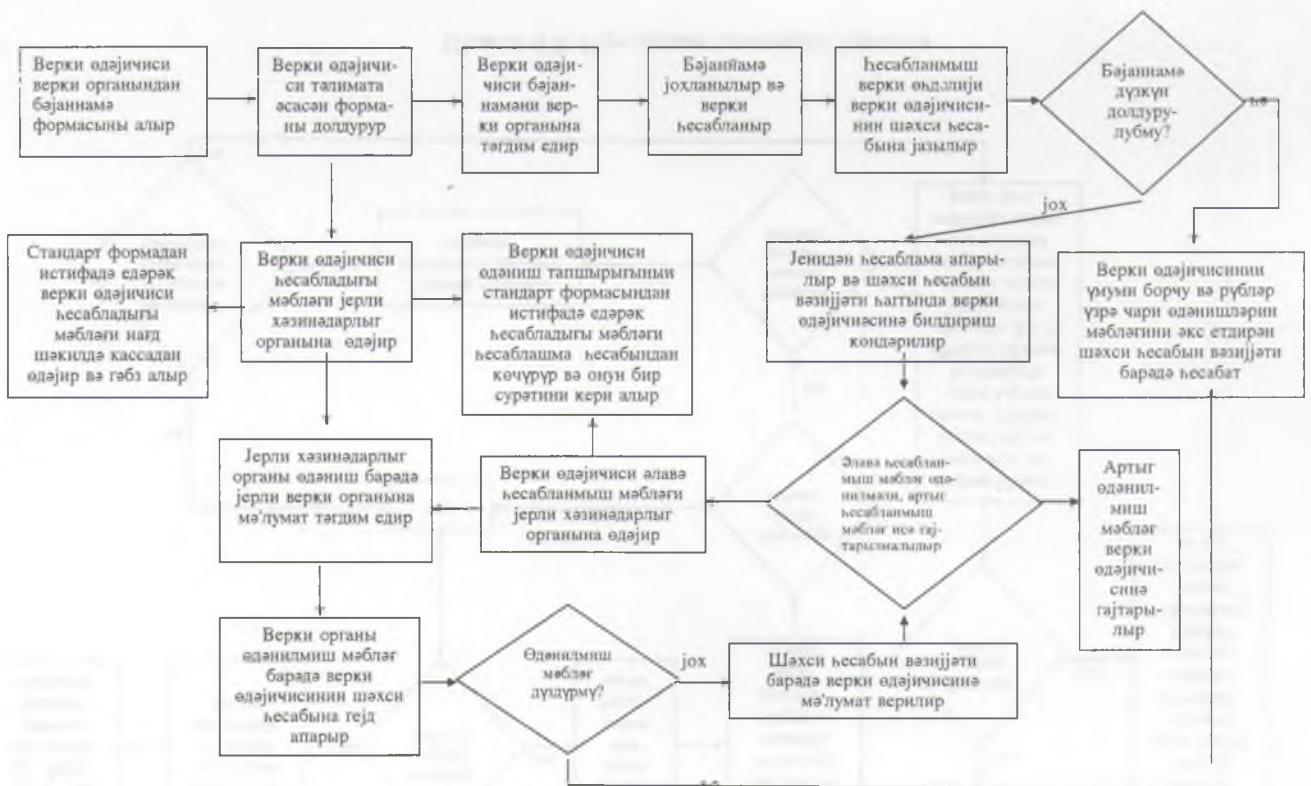
Дөвләт верки хидмәти органларына ишә гәбул олунмуш шәхсләр хүсуси һүгуи статуса маликдирләр: онлар дөвләт гуллуғчуларыдырлар. Өз вәзифә борчларыны јеринә јетирән заман бу ишчиләр дөвләт һакимијјәтини тәмсил едирләр, өз һүгулары чәрчивәсиндә дөвләтин адындан чыхыш едирләр вә дөвләтин мүәфизәси алтындадырлар. Верки органларынын бүтүн ишчиләри дөвләт бүдчәси һесабына ичбари шәхси сығорта олунурлар. Ону да нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу чүр дөвләт хидмәтиндә олан шәхсләр хидмәтдән өз шәхси марағлары үчүн истифадә едә билмәзләр, елми, педагожи вә јарадычылыг фәалијјәтиндән башга һеч бир өдәнишли фәалијјәтлә мөшғул ола билмәзләр.

Верки органынын ишчиләри өз үзәрләринә дүшән тәләбләрә вә вәзифәләрә чаваб вермәк үчүн жүксәк пешә кејфијјәтләринә малик олмалыдырлар.

Верки органынын әмәкдашы өз практик фәалијјәт-ләри заманы игтисадчы, мүәсиб вә һүгуғшүнас кими чыхыш едир, бир мүфәттиш олагаг һәм игтисади тәәлиллә, һәм мүәсибат сәнәдләринин тәфтиши илә, һәм дә мөвчуд верки ганунверичилијинин дүзкүн тәтбиг олунмасына

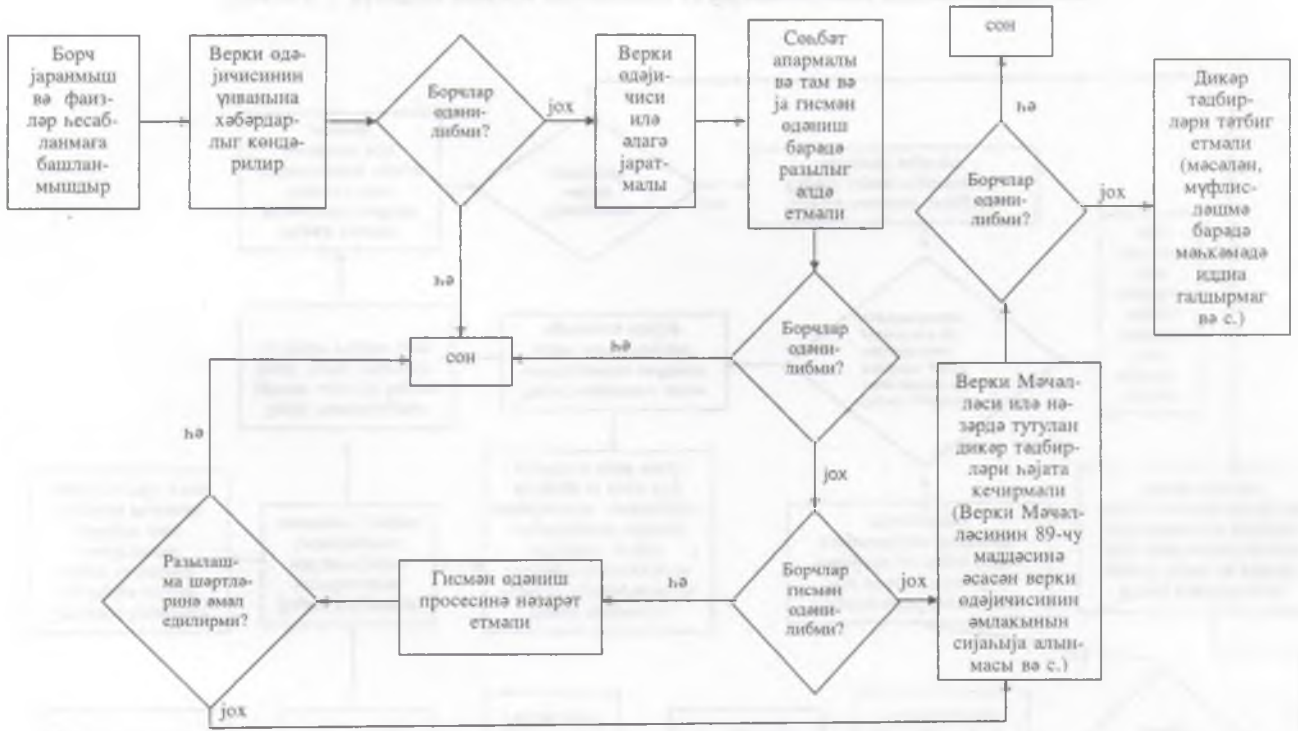

Шәкил 6.6. Мәнфәәт веркиси истисна олмагла, диҗәр веркиләр үзрә өдәниш вә бәјаннамәләрин ишләнмәси процесси

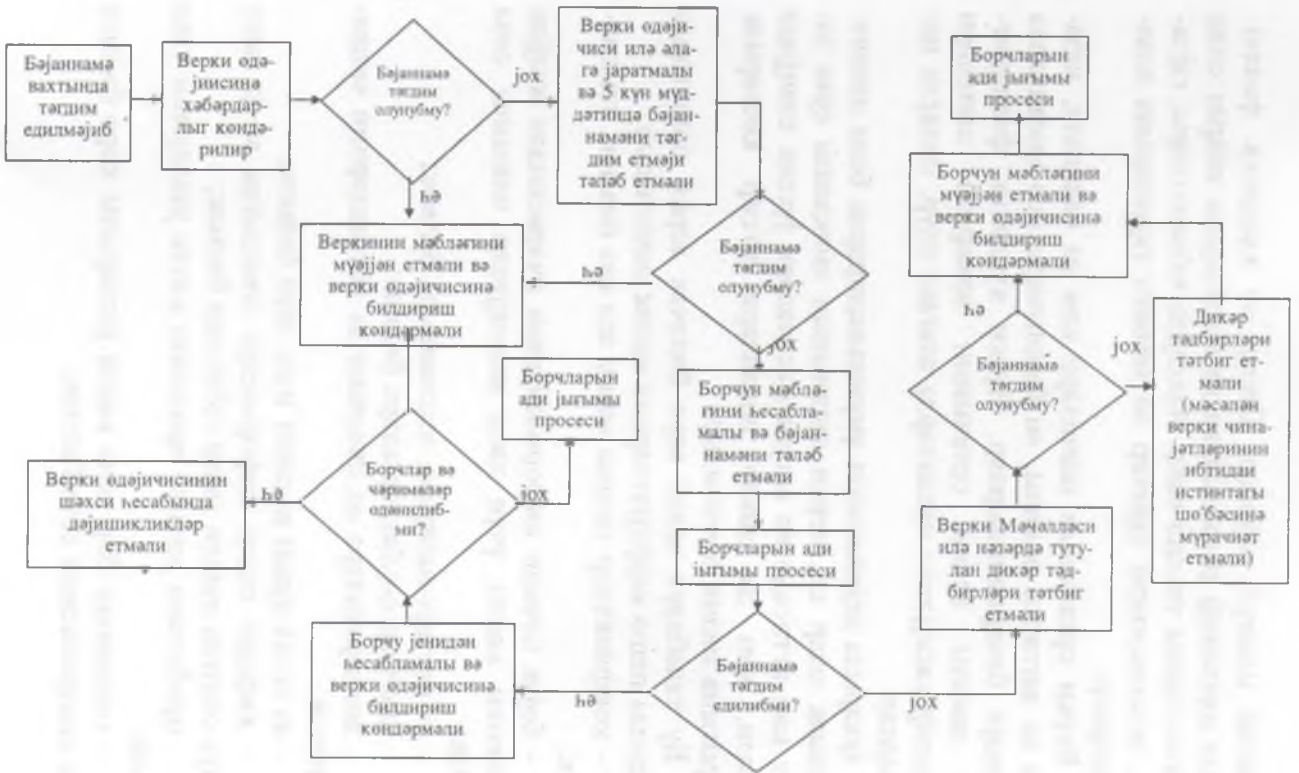

Шәкил 6.7. Мәнфәәт веркиси үзрә өдәниш вә бәјаннамәләрин ишләнмәси процесси

Шәкил 6.8. Борчларын жыгылмасы процесі

Шәкил 6.9. Бәјаннамәләрин жыгылмасы процесі

нэзарэтлэ мэшгул олулар. Онлар өз күндәлик фәалиј-јәтиндә мүхтәлиф рәгәмләрдән вә мәтнләрдән ибарәт олан информасијаны тәлиил едир, чохсајлы тәлиматлары, гајдалары, әсаснамәләри өјрәнир вә тәтбиги гајдаларына нэзарәт едирләр.

Верки органынын ишчиләри һәм дә сәлигәли, нэзакәтли вә диггәтли олмалы, ән башлычасы исә инсанларла ишләмәји бачармалыдырлар. Чүнки күндәлик фәалијјәтләри заманы верки органынын вәзифәли шәхсләри мүхтәлиф хасијјәтли инсанларла әлагәдә олу, онларла иш апарырлар.

Јухарыда дејиләнләри үмумиләшдирәрәк белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, верки органынын әмәкдашы ејни заманда һәм игтисади вә һүгуи мәсәләләри јүксәк сәвијјәдә билмәли, һәм дә дикәр инсанлара тәсир кәстәрмәк бачарығына малик олмалыдыр.

Бу тәләбләрә чаваб верә биләчәк верки органынын әмәкдашы пешә кејфијјәтләринә малик олмалыдыр:

- конфликтләр заманы өзүнү әлә ала билмәк, тәмкинлилик;
- бөјүк һәчмли информасијанын ичәрисиндән мүәјјән проблемин һәлли үчүн даһа әһәмијјәтли оланыны сечә билмәк;
- өз нөгтеји-нәзәрини әсасландыра билмәк;
- ишкүзар сөһбәтләр апара билмәк;
- динләјичиләрә өз фикрини вә мәгсәдләрини чатдыра билмәк;
- аз сөзлә ајдын вә дәгиг изаһ верә билмәк;
- кифајәт гәдәр информасија олмадыгда вә ја вахт мәъдуд олдугда дүзкүн гәрар гәбул едә билмәк;
- проблемин јени вә орижинал һәлли јолларыны тапа билмәк;
- мәсәләнин бир нечә һәлли јолларыны көрә билмәк вә ән сәмәрәлисини сечә билмәк;

- мурәккәб ситуасияларда мәс'улијјәти өз үзәринә кәтүрә билмәк.

Верки хидмәти органларынын әмәкдашларынын бу чүр пешә кәјфијјәтләринә малик олмалары онларын пешә карјерасынын – социал вәзифә вә ихтисас статусунун јүксәлмәсинә кәтириб чыхаран ән мұһүм амилдир.

6.4. Азәрбајчан Республикасында верки ислаһатларынын әсас истигамәтләри

Верки системинин сәмәрәлилијинин артырылмасы, игтисади инкишафын артым сүр'әтини зәифләдән верки манеәләринин арадан галдырылмасы дөвләти верки ислаһатлары апармаға сөвг едән әсас амилләрдир. Верки органлары пул вәсаитләринин һәрәкәтинин бүтүн ахыныны үзә чыхармаг, өлкә дахилиндә бағланан бүтүн коммерсија сөвдәләшмәләринә нәзарәт етмәк игтидарында дејилдир. Верки өдәјичиләринә нәзарәтин сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәсинин тә'мин едилмәси үчүн дөвләт верки өдәјичиләринин үзәринә бир сыра вәзифәләр гојур. Лакин мүәјјән мүддәт кечдикдән сонра ајры-ајры верки өдәјичиләри арасында верки јүкүнүн гејри-бәрабәр бөлүшдүрүлмәси һаггында фикирләр формалашмаға башлајыр. Бу исә кәлирләрин кизләдилмәси, веркидән јайынма һалларынын артмасына сәбәб олур. Бүтүн бунлар исә дөвләти јени верки ислаһатлары апармаға сөвг едир. Инкишаф етмиш өлкәләрдә һәр 5-7 илдән бир әсаслы верки ислаһатлары, һәр 2-3 илдән бир исә фәалијјәтдә олан верки нормаларынын сәмәрәлилијинин дәрин тәълили апарылыр.

Веркитутма нәзәријјәси верки ислаһатлары принципләринин ики групуну нәзәрдә тутур. Биринчи група веркитутманын классик принципләри дахилдир. Икинчи група исә ајрыча кәтүрүлмүш бир өлкәдә верки ислаһатлары

апарылан заман һәммин өлкәнин спесифик хусусијјәтләрини нәзәрә алан принципләр дахилдир.

АБШ, Алманија, Инкилтәрә кими өлкәләрдә верки ислаһатлары апарылан заман ашағыдакы принципләр әсас көтүрүлмүшдүр:

1. Верки дәрәчәләри ашағы олан верки системинин јарадылмасы. Верки дәрәчәләринин ашағы салынмасы веркидән јайынма һалларынын азалмасына, мүнбит инвестија мұһитинин тәшәккүл тапмасына, кәлирләрин легаллашдырылмасы чәдләринин артмасына сәбәб олур.

2. Бүтүн верки өдәјичиләри үчүн веркитутмада едилән дәјишикликләрин анлашыгылы олмасы. Бунун үчүн верки ислаһатлары апарылан заман верки өдәјичиләри арасында кениш изаһат ишләри апарылмалыдыр.

3. Верки ислаһатлары һаггында габагчадан хәбәрдарлыг едилмәси. Бәзән малијјә или әрзиндә верки ганунларында едилән дәјишикликләр барәдә саһибкарлар капиталларыны јерләшдирдикдән, малијјә вә ја тичарәт мұғавиләләри бағландыгдан сонра хәбәр тутурлар. Бу исә һәм бизнес саһәсиндә, һәм дә бүдчәјә верки дахилолмаларынын һәчминдә иткиләрә сәбәб олур.

4. Верки ислаһатларынын апарылмасында гаршыја гојулан мәгсәдләрин конкрет олмасы.

5. Нөвбәти верки ислаһатларына башлајаркән онун һансы сәмәрә верәчәји һаггында дәгиг тәсәввүрләрин олмасы.

Верки ислаһатларынын апарылмасында әсас мәгсәд саһибкарларын вә дәвләтин марағларынын максимал таразлыгына наил олунмасыдыр.

Һал-һазырда өлкәмиздә социал јөнүмлү игтисадиятын јарадылмасы истигамәтиндә мәгсәдјөнлү ишләр апарылыр. Бу исә веркитутманын мұасир вәзијјәтинә хусуси диггәт јетирилмәсини тәләб едир. Веркиләр јалныз бүдчәнин баланслашдырылмасы аләти дејил, һәм дә

өлкөнүн сәнаје саһәләринин инкишафы үчүн күчлү стимул олмалыдыр.

Азәрбајчан Республикасынын верки системиндә апарылан ислаһатларын әсас мәгсәди јени истеһсал-мүлкијјәт мүнасибәтләри шәраитиндә өлкә игтисадијјатынын бүтүн саһәләринин потенсиал имканларындан истифадәнин сәмәрәлилијини артырмагдан, онларын динамик инкишафыны тәмин етмәкдән, кичик вә орта саһибкарлығын формалашмасына, үмумән игтисади системдә ишкүзарлығы, чевиклији, тәшәббүскарлығы тәшвиғ етмәклә бүтөвлүкдә социал-игтисади инкишафа шәраит јаратмагдан ибарәтдир.

Кечид дөврүндә верки системинин формалашмасы базар механизми илә инзибати сәрәнчамвермә механизминин гаршылыгылы синтези илә мүшајәт олунамалыдыр.

Азәрбајчан Республикасында игтисади сјасәтин тәркиб һиссәси олан верки ислаһатлары ашағыдакы башлыча принципләрә әсасланмалыдыр:

- *Үмуми мәгсәдјөнлүлүк*, јә'ни верки системинин гурулмасында вә сәмәрәлилијинин артырылмасында онун игтисади инкишафа мәчму тә'сириндән чыхыш едилмәси;

- *Садәлик*, јә'ни веркиләрин мүәјјән едилмәси вә онларын јығылмасы саһәсиндә һәр чүр бюрократик манеәләрин арадан галдырылмасы, тәтбиг олуна чохсајлы һесабат формаларынын сајынын азалдылмасы вә мүәссисәләрин мүһасибат бөлмәләринин ишиндәки кәркинлијин азалдылмасы;

- *Фискал сәмәрәлилик*, јә'ни дөвләтин вә верки өдәјичиләринин веркиләрин јығылмасы илә бағлы хәрчләринин верки дахилолмаларындан дәфәләрлә аз олмасы, әкс һалда дөвләтин әсас хәрчләринин малијјәләшдирилмәсинә вәсаит чатышмамазлығынын лабүдлүјү;

- *Веркиләри өдәмәкдән јайынма мејлләринә сәдд чәкилмәси*, јә'ни бу вә ја дикәр веркинин тәтбиги вә онун јығылмасы гајдаларынын мүәјјән едилмәси заманы онун өдәнилмәсиндән јайынманын вә беләликлә дә, игтисадиј-

жатын вә бүтөвлүкдә чәмијјәтин криминаллашмасынын гаршысынын алынмасы үчүн мұвафиг норматив-һүгуги базанын һазырланмасы вә онун тәтбиги;

- *Универсаллыг*, јә'ни верки дәрәчәләринин вә кәлирләрин бөлүшдүрүлмә нормативләринин максимум универсаллығынын тә'мин едилмәси, мұхтәлиф категоријалы верки өдәјичиләринә, саһәләрә вә фәалијјәт нөвләринә веркитутма мәгсәди илә јанашма мұхтәлифлијинин тә'мин едилмәси;

- *Ичтимаи фајдалы фәалијјәт нөвләринин инкишафынын стимуллашдырылмасы вә зәрәрли фәалијјәт нөвләринин гаршысынын алынмасы*, јә'ни сәмәрәли верки системи гурмагла истеһсал тә'јинатлы инвестисија фәаллығынын вә игтисади активлијинин артырылмасы һесабына чәмијјәт гаршысында дуран проблемләрин һәлл едилмәсинин, еколожи програмларын һәјата кечирилмәсинин, әтраф мұһит вә инсанын сағламлығы вә фәалијјәти үчүн тәһлүкә төрәдән фәалијјәт нөвләринин гаршысынын јүксәк верки мүәјјән етмәклә алынмасынын тә'мин едилмәси;

- *Бүдчәнин вә верки өдәјичиләринин кәлирләринин инфлјасијадан мұдафиәси*, јә'ни бүдчәнин марағлары чәрчивәсиндә инфлјасија амилинин нәзәрә алынмасы, верки өдәјичиләринин мұфлисләшмәсинин вә веркијә чәлб олуна базанын азалмасынын гаршысынын алынмасы, верки өдәјичиләринин һүгуғларынын горунмасынын максимум тә'мин едилмәси.

Верки системинин һазырланан стратеги инкишаф истигамәтләри веркитутма ағырлығынын әмәк, инновасија вә инвестисија фәалијјәтиндән негатив еколожи вә социал нәтичәләрә сәбәб олан фәалијјәт нөвләринә јөнәлдилмәсини тә'мин етмәлидир.

Верки системи һал-һазырда һәјата кечирилән верки сијасәтинин ашағыдакы хүсусијјәтләрини өзүндә әкс етдирмәлидир:

1. Мөвчуд верки дәрәчәләринин радикал ашағы салынмасы јолу илә игтисадијјатын инкишафыны лән-кидән деструктив амилләр (инфлјасија, игтисади артым темпинин ашағы дүшмәси, ишсизлик, «кизли» игтисадиј-јатын хүсуси чәкисинин артмасы вә с.) илә мүбаризә;

2. Тәклиф игтисадијјатынын нәзәри мүддәаларына әсасланараг верки дәрәчәләринин ашағы салынмасы;

3. Өлкәдә әлверишли верки мүһитинин јарадыл-масы, әманәтләрин вә инвестисијанын артырылмасынын стимуллашдырылмасынын тәмин едилмәси.

Веркиләрин тәнзимләјичи функцијасындан вә верки дәрәчәләринин ашағы салынмасынын мүсбәт тә'сир васитә-ләриндән истифадә едилмәклә:

- әмәк вә саһибкарлыг фәалијјәтиндә активлијә сти-мул јарадылмалы;

- истеъсал һәчми артырылмалы вә әмәк мәһсулдар-лығы јүксәдилмәли;

- кәлирин веркијә чәлб едилмәси ашағы салынмагла истеълак һәчми максимум дәрәчәдә артырылмалы;

- дәвләт бүдчәсиндән даһа сәмәрәли истифадә едил-мәси нәтичәсиндә дәвләт кәлирләри артырылмалы (мили кәлирин артырылмасы һесабына);

- игтисадијјатын әлверишли саһәләринә дәвләт мүда-хиләси мәһдудлашдырылмалы;

- гијмәтләр вә инфлјасијанын сәвијјәси ашағы салын-малы;

- легал вә “кизли” игтисадијјатын нисбәти биринчи-нин хејринә дәјишдирилмәлидир.

Сосиал јөнүмлү базар игтисадијјаты шәраитиндә верки системиндә мејдана чыхан верки һүгугу мүнәсибәт-ләринин тәнзимләnmәсиндә мүкәммәл норматив һүгуги базанын олмасы мүһүм рол ојнајыр.

Верки системинин норматив-һүгуги базасы дедикдә, ганунларын вә бу ганунлара ујгун олараг гәбул едилмиш норматив-һүгуги актларын мәчмусу баша дүшүлүр. Өлкә-

нин верки системинин норматив-һүгуги базасы илк нөв-бәдә конститутсија һүгугуна, сонра исә мүлки, инзибати, чинајәт вә малијјә һүгугларына истинад етмәлидир.

Верки системинин норматив-һүгуги базасы функционал систем кими ашағыдакы функцијалары јеринә јетирмәлидир:

- веркиләрин мүәјјән едилмәси;

- веркиләрин өдәнилмәси вә јығылмасы гәјдаларынын мүәјјән едилмәси;

- верки өдәјичиләринин вә дәвләт верки хидмәти органларынын, һабелә верки мүнәсибәтләринин дикәр ишти-ракчыларынын веркитутма мәсәләләри илә бағлы һүгуг вә вәзифәләринин мүәјјән едилмәси;

- верки ганунверичилијинин позулмасына көрә верки мәс'улијјәти тәдбирләрини вә онларын тәтбиги гәјдаларынын мүәјјән едилмәси.

Верки системинин ән вачиб атрибутларындан бири онун норматив-һүгуги базасынын сабитлијидир ки, бу да саһибкарлығын инкишафы вә харичи инвесторларын чәлб едилмәси үчүн әлверишли шәраит јарадылмасына имкан верир.

Верки системинин норматив-һүгуги базасы јарадыларкән ашағыдакы принципләр рәбәр тутулмалыдыр:

1. Бүгүн тәсәррүфат субъектләринин вә вәтәндашларын ганун гаршысында һүгуг бәрабәрлији;

2. Верки өдәјичиләринин бә'зи категоријаларына верилән верки имтијазларынын ганунла тәсдиг олунмасы;

3. Верки сијасәтинин сабитлији вә ардычыллығы;

4. Верки шәффафлығынын тә'мин олунмасы;

5. Прогрессив веркитутма формаларына үстүнлүк верилмәси;

6. Верки хидмәти органларынын гејри-гануни һәрәкәтләринә јол верилмәмәси.

Верки системинин тәкмилләшдирилмәсиндә вә онун мүасир тәләбләрә ујғун сәвијјә чатдырылмасында информәсија тәминатынын бөјүк ролу вардыр.

Верки системинин информәсија тәминаты о вахт јүксәк сәвијјәдә тәшкил олунмуш һесаб едилә биләр ки, верки системиндә истифадә олунан мә'луматлар ашағыдакы хүсусијјәтләрә малик олсун:

- оперативлилик;

- дүрүстлүк;

- гәнаәтбәхшлик.

Верки системинин информәсија тәминатынын мүасир тәләбләрә ујғун сәвијјә чатдырылмасы истигамәтиндә атылачаг мұһүм аддымлардан бири бу системин тамамилә компјутерләшдирилмәсидир. Белә ки, верки вә тә'дијәләр үзрә дахилолма вә һесабатлар һаггында мә'луматларын тез бир заманда топланмасы вә ишләнмәси, һабелә бу мә'луматларын нәзарәт вә аналитик тәһлиләр үчүн мәркәзи верки органына оператив өтүрүлмәсини тә'мин етмәк мәгсәди илә верки органларында Ваһид Информәсија Системи јарадылмалыдыр. Бунун үчүн ашағыдакы ишләрин ваһид лајиһә әсасында һәјата кечирилмәси мәгсәдәујғундур:

- јерли верки органларында апарылан бүтүн учот вә һесабат ишләринин јени програм системләриндән истифадә етмәклә автоматлашдырылмасы;

- глобал компүтер шәбәкәси васитәси илә бу мә'луматларын мәркәзи апарата оператив өтүрүлмәсинин, оператив нәзарәтин вә аналитик тәһлиләрин тә'мин олунмасы;

- мәркәзи верки органларынын игтисади гурумларла информәсија тәминаты саһәсиндә интегрәсијасынын вә гаршылыгылы мә'луматлар мүбадиләсинин һәјата кечирилмәсинин тәшкили.

Верки системиндә идарәетмә базар игтисадијјатынын тәләбләринә, ичтимаи-сијәси һәјатда апарылан демократикләшмә просесләринә ујғун гурулмалы, онун планлаш-

дырма, алагэлэндирмә, тәнзимләмә, нәзарәт вә с. функци-
жалары јени мәзмун вә формаларда тәтбиг олунмалыдыр.

Идарәетмәнин әсас мәгсәди елә функционал идарә-
етмә моделинин јарадылмасындан ибарәт олмалыдыр ки,
инзибати функцијаларын бөлүшдүрүлмәси өз-өзүнә нәзарә-
ти тә'мин етсин, јә'ни һәр бир мүтәхәссисин јеринә
јетирдији функција һәм дә дикәр функцијаны јеринә
јетирән әмәкдаш үчүн нәзарәти һәјата кечирсин.

Ејни гајда илә јени структурда елә дахили аудит
системинин гурулмасы нәзәрде тутулмалыдыр ки, һәм
бүтөвлүкдә верки системи, һәм дә ајры-ајрылыгыда
әмәкдашларын фәалијјәти малијјә һесабаты илә әһатә
олунсун вә ејни заманда верки органларынын верки
өдәјичиләри, верки акентләри вә онларын сәләһијјәтли
нүмајәндәләри илә апармалы олдуғу верки сијасәтинин
һәјата кечирилмәси тә'мин олунсун.

Дөвләт идарәетмә органлары илә бүдчә-верки, пул-
кредит сфералары вә дөвләт мүәссисәләри, ејни заманда
дөвләт вә өзәл секторлар арасындакы идарәетмә функција-
ларынын сәрһәдләринин мүәјјән едилмәси вә мәһдудлаш-
дырылмасы хүсуси механизмлә тәнзимләнмәлидир.

Јени функционал идарәетмә модели верки системин-
дә дөвләт сијасәтинин һәјата кечирилмәсини, верки систе-
минин вә верки өдәјичиләринин фәалијјәтинин верки га-
нунверичилијинә ујғун тәнзимләнмәсини, верки өдәјичилә-
ринин вә веркитутма объектләринин учотунун вә верки
ганунверичилијинә риәјәт олунмасына ваһид нәзарәт систе-
минин тәшкилини, дөвләт вә өзәл секторларын фәалијјәти
үчүн бәрабәр шәраитин вә харичи вә јерли инвестисија-
ларын чәлб олунмасы үчүн әлверишли верки муһитинин
јарадылмасыны тә'мин етмәлидир.

Игтисадијјатын инфраструктурунун көкүндән дәјиш-
мәси, кичик вә орта мүәссисәләрин игтисадијјатда апары-
чы рол ојнамасы, гарышыг игтисадијјатын рәгабәт систе-
минин формалашмасы сәвијјәсиндән вә мејлләриндән

асылы олага истеъсал профиллэринин тез-тез дэжишмэси верки системини чевик тэфэккүрэ малик, тэшэббүскар вэ ишкүзар кадрларла, хүсусилэ дэ игтисадчы, муъасиб вэ һүгүшүнас ихтисаслары үзрэ иш тэчрүбэсинэ вэ тэшкитатчылыг габилијјэтинэ малик мүтэхэссислэрлэ тэмин олунмасыны тэлэб едир.

Верки системинин кадр потенциалынын формалашдырылмасы вэ верки хидмэти органларында чалышан мүтэхэссислэрин пешэкарлыг сэвијјэсиндэн вэ бачарыгларындан сэмэрэли истифаде едилмэси, кадрларын тэъсили, һазырлыгы вэ пешэкар инкишафы арасында гаршылыгы элагэлэрин оптимал нисбэтинин сечилмэси јолу илэ мэнсэб-пешэ амилинин тэсир васитэлэриндэн мэгсэдјөнлү истифаде тэмин едилмэлидир.

Кадр сijasэтинин эсасыны тэшкит едэн мэшфуллул, тэъсил, эмэк һагы, истеъсал мунасибэтлэри вэ мадрифаһ сijasэтинде эдалэттилик, бэрабэрлик вэ ардычылыгы эсас көтүрүлмэлидир.

Кадрларын сечилиб јерлэшдирилмэси заманы онырын инсанларла үнсијјэт јаара билмэк бачарыгына, чэмијјэтде өзүнү апармаг вэ этрафдакылар тэсир көстэрмэк габилијјэтинэ, мунагишэ заманы өзүнү элэ ала билмэк, өз нөгтеји-нэзэрини эсасландырмаг, сорғулар ајдын вэ дегиг чаваб вермэк, мүрэккэб везијјэтлэрде мэс'улијјэти өз үзэринэ көтүрмэк, дүзкүн гэрар гэбул етмэк, вичданлыгы, өзүнүн вэ башгаларынын һэрэкэтлэринэ тэнгиди јанашмаг, һабелэ мэнэви алэмини зэнкинлэшдирмэк вэ јүксэк элаги амалара малик олмаг кими шэхси кейфијјэтлэринэ хүсуси дигтэт јетирилмэлидир.

Верки системинин инкишафындан асылы олага кадр тэлэбаты прогнолашдырылмалы, тэлэбата уғун олан мүтэхэссис һазырлыгынын чари вэ перспектив структура вэ һачми мүэјјэн едилмэлидир.

Верки системинин кадр тэминаты мөвчуд кадр потенциалынын ихтисасынын артырылмасы вэ јенидэн

һазырланмасы јолу илә, республиканын али вә орта ихтисас тәһсили мүәссисәләри шәбәкәсинин, Тәһсил Назирлијинин бејнәлхалг әлагәләр хәттилә инкишаф етмиш харичи өлкәләрин тәһсил системинин көмәји илә һәјата кечирилмәлидир.

Бу тәдбирләрин һәјата кечирилмәси күчлү мадди-техники базаја әсастанмалыдыр.

Верки системинин мадди-техники базасы илк нөв-бәдә онун өз функцијасыны јеринә јетирмәси үчүн мұвафиг шәраити тә'мин етмәлидир. Мадди-техники базанын јарадылмасы вә инкишаф етдирилмәси мәнбәји вә онун тә'јинаты ајры-ајрылыгда нәзәрә алынмалыдыр.

Верки системинин мадди-техники базасы илк нөв-бәдә дәвләт бүдчәсинин вәсаитләри һесабына формалашыр. Одур ки, бүдчә вәсаитләриндән истифадә заманы сәмәрәлилик принципи әсас көтүрүлмәлидир. Јә'ни мөвчуд бүдчә тәхсисаты чәрчивәсиндә верки системинин өз функцијаларыны јеринә јетирмәси үчүн зәрури базанын тәшкили тә'мин олунамалыдыр.

Мадди-техники базанын дикәр малијјәләшдирмә мәнбәји верки органларынын мадди һәвәсләндирмә вә инкишаф фондунун вәсаитләридир. Бу фондун вәсаитләри, әсасән, бүдчә тәхсисатлары васитәсилә һәјата кечирилә билмәјән тәдбирләрин малијјәләшдирилмәси үчүн истифадә олунур вә верки органлары тәрәфиндән дәвләт бүдчәси кәлирләринин вахтында вә там дахил олмасынын тә'мин едилмәсиндән асылы олагаг формалашыр.

Мадди-техники базанын дүзкүн тәшкили ашағыдакылары тә'мин етмәлидир:

- верки органларынын сәмәрәли идарәетмә структурунун сахланылмасы;

- верки хидмәти әмәкдашларынын стационар автотматлашдырылмыш иш јерләринин јарадылмасы;

- верки органларынын эмәкдашлары тәрәфиндән сәј-
јар тәдбирләрин һәјата кечирилмәсинин оперативлијинин
вә сәмәрәлијинин тә'мин едилмәси;

- верки органларынын структур бөлмәләринин дикәр
мүвафиг дәвләт органлары илә информасија мүбадиләси-
нин вә ваһид информасија базасынын тәшкили;

- кадр һазырлығы вә онларын ихтисасынын артырыл-
масы илә бағлы тәдбирләрин һәјата кечирилмәси;

- верки маарифләндирилмәси, тәблиғаты вә рекламы-
нын тәшкили үчүн шәраитин јарадылмасы;

- верки хидмәти эмәкдашларынын мадди тә'минаты,
һәвәсләндирилмәси вә онларын социал-мәдәни инкишафы
илә бағлы тәдбирләрин һәјата кечирилмәси;

- верки хидмәти эмәкдашларынын пенсия тә'минаты.

Мадди-техники база верки органларынын харици
әлағәләринин тәшкили, габагчыл бејнәлхалг тәчрүбәнин
өјрәнилмәси вә тәтбиги, һабелә тәчрүбә мүбадиләси үчүн
шәраити тә'мин етмәлидир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, һал-һазырда Азәрбајчан
Республикасында социал јөнүмлү базар игтисадијјатынын
јарадылмасы истигамәтиндә бөјүк ишләр көрүлүр. Кечид
дөврү игтисади мүнәсибәтләрин хүсуси формасыны тәләб
едир. Игтисадијјатда базар мүәсибәтләринә кечид сәмәрәли
веркитутма системи јарадылмадан мүмкүн дејилдир. Белә
бир систем социал јөнүмлү базар игтисадијјатлы бүтүн
өлкәләрдә игтисадијјатын тәнзимләnmәсиндә, бүдчә кәлир-
ләринин формалашмасында, гијмәт артымынын мәдуд-
лашдырылмасында, инфлјасијанын зәифләдилmәсиндә дәв-
ләт марағларынын дашыјычысыдыр. Тәкран истеһсал про-
сесинин иштиракчыларынын марағларыны ифадә етмәклә,
верки системи онларын таразлылығыны вә беләликлә дә,
ичтимаи инкишафы тә'мин едир.

Игтисади базисин имкан вә тәләбләринә максимал
ујғун кәлән веркитутма системинин гурулмасы конкрет бир
дөврә ујғун кәлән верки механизмләринин јарадылмасы

үчүн эсасдыр. Елми чәъәтдән эсасландырылмыш веркитут-
ма концепсиясынын вә конкрет верки механизмләринин
јарадылмасы чәтин вә хејли вахт тәләб едән бир
просесдир. Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәллә-
синин гәбул едилмәси республикамызда һәјата кечирилән
верки ислаһатларынын бир мәрһәләсидир.

Верки Мәчәлләси игтисади базисин инкишафыны
стимуллашдырмаг, рәгабәтә давамлы мәһсуллар истеһсал
едән мүәссисәләрин верки јүкүнү азалтмаг, мүхтәлиф
үсулларла капитал гојулушуну чәлбедичи етмәк исти-
гамәтиндә ислаһатларын һәјата кечирилмәси үчүн кениш
имканлар ачыр.

Веркитутма системинин тәкмилләшдирилмәси мөһ-
кәм игтисади базисин јарадылмасы илә гырылмаз сурәтдә
бағлыдыр. Бу истигамәтдә ислаһатларын һәјата кечирил-
мәси веркитутма системинин тәдричән игтисади артымын
бир амилинә чеврилмәсинә кәтириб чыхарачагдыр.

7. Азэрбајчан Республикасында веркилэр

7.1. Элавэ дэјэр веркиси

Илк дэфэ 1954-чү илдэ Франсада тэтбиг едилэн элавэ дэјэр веркисиндэн Һал-Һазырда дүнјанын әксәр өлкәләриндә истифадә олунур. Игтисади Әмәкдашлыг вә Инкишаф Тәшкилатынын үзвү олан 24 өлкәдән 20-дә, Асија, Африка вә Латын Америкасынын 35 өлкәсиндә элавэ дэјэр веркиси тэтбиг олунур. АБШ, Канада, Австралија вә Исвечрәдә исә Һалә ки, бу верки нөвүндән истифадә олунур. Элавэ дэјэр веркисинин белә кениш јајылмасы онун дикәр верки нөвләринә нәзәрән бир сыра үстүнлүкләри илә изаә олунур.

Долајы верки олмагла элавэ дэјэр веркиси мәсулун гијмәтинә элавэ формасында чыхыш едир. Әкәр мәнфәәт веркиси мүәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәтин, кәлир веркиси ишчиләрә өдәнилән әмәк Һаггынын Һәчминин азалмасына сәбәб олурса, элавэ дэјэр веркиси исә мүәссисәнин вәсаитләринин Һәчмини азалтмыр, чүнки о, мәсулун истеълакчысы тәрәфиндән әмтәәнин гијмәтиндә өдәнилик.

Мәсул харичә сатылдыгда о, элавэ дэјэр веркисинә сыфыр дәрәчә илә чәлб олундуғундан, бу верки нөвү Һәм дә ихрач олунан мәсул истеъсалынын Һәчминин артырылмасыны стимуллашдырыр. Дикәр веркиләрә нисбәтән элавэ дэјэр веркиси кениш веркитутма базасына малик олдуғундан истеълака кедән вәсаитләр Һесабына дөвләтә өз кәлирләрини нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә артырмаг имканы верир. Элавэ дэјэр веркиси маллар истеъсалынын, ишләр көрүлмәсинин вә хидмәтләр көстәрилмәсинин бүтүн мәрәләләриндә өдәниликдјиндән, дөвләтә бу мәрәләләрин Һәр бириндә кәлирин мүәјјән Һиссәсини әлдә етмәк имканы верир.

Франсада бүтүн долајы веркиләрин 80 фаизи, Алманија вә Бөјүк Британијада исә 50 фаиздән чоху элавэ дэјэр веркисинин пајына дүшүр.

Элавэ дэјэр веркисинин јүксәк дәрәчәси вә кениш веркитутма базасы өдәниш габилијјәтли тәләби әһәмијјәтли дәрәчәдә мәһдудлашдырыр. Оуну бу хүсусијјәтиндән игтисадијјатда сәмәрәли шәкилдә истифадә олуна биләр. Мәсәлән, һәр һансы бир нөв мәһсулуни истеһсал һәчмини мәһдудлашдырмаг лазым олдугда элавэ дэјэр веркисинин дәрәчәси артырыла биләр.

"Элавэ дэјэр" анлајышына мәнфәәт, әмәк һаггы, сығорта ајырмалары вә истеһсал просеси илә бағлы олмајан диқәр мәсрәфләр дахилдир. Элавэ дэјэр веркиси истеһсал вә дөвријјә хәрчләринә аид едилмир, өдәниш тапшырыгы вә диқәр сәнәдләрдә ајрыча сәтирдә кәстәрилер.

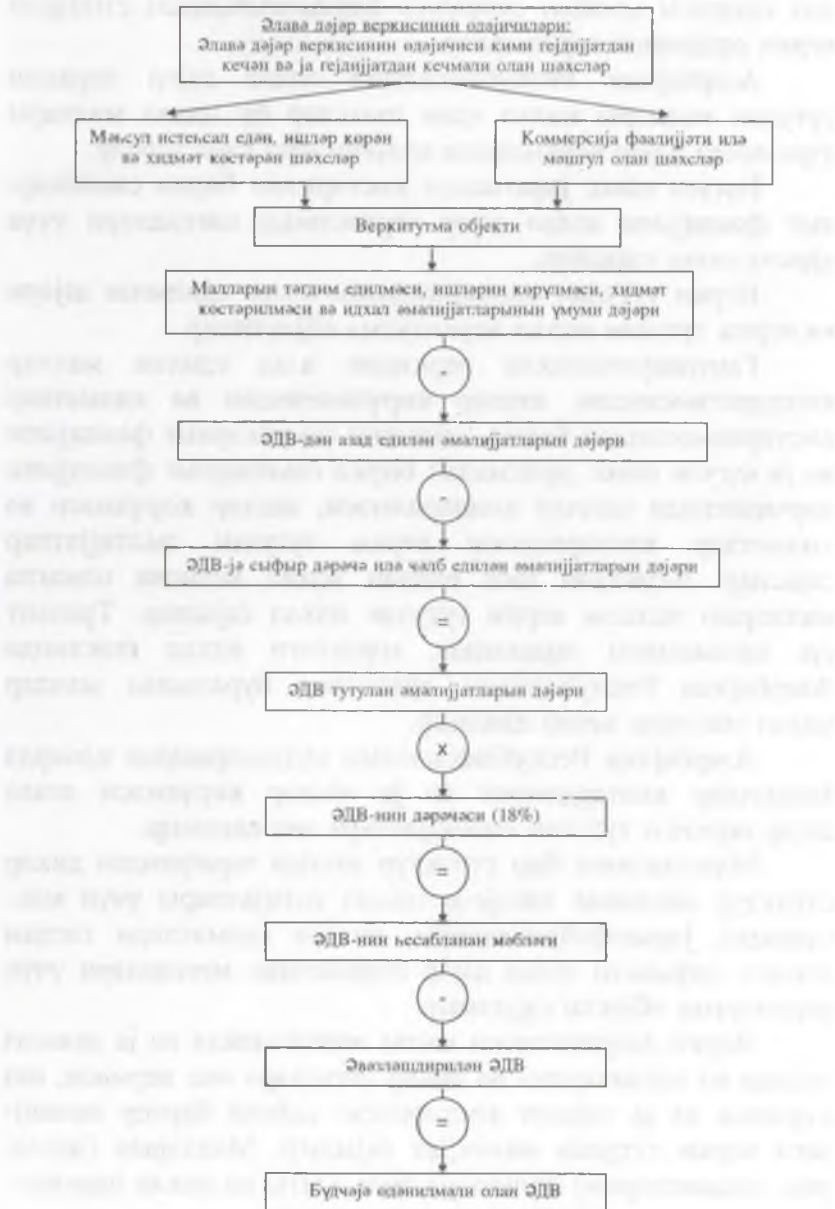
Веркинин өдәјичиләри вә веркитутма объектләри верки ганунверичилији илә мүәјјән едилир.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән элавэ дэјэр веркисинин формалашмасы просеси шәкил 7.1-дә әкс етдирилмишдир.

Элавэ дэјэр веркиси Азәрбајчан Республикасы әразисиндә малларын истеһсалы, ишләрин көрүлмәси, хидмәтләрин кәстәрилмәси вә тәдавүлү просесиндә онларын дэјеринә элавәнин бир һиссәсинин, һәмчинин республика әразисинә кәтирилән вә верки тутулан бүтүн малларын дэјеринин бир һиссәсинин бүдчәјә тутулмасы формасыдыр. Элавэ дэјэр веркиси маллар истеһсалынын вә көндәрилмәсинин, ишләр көрүлмәсинин вә хидмәтләр кәстәрилмәсинин бүтүн мәрһәләләриндә өдәнилер.

Элавэ дэјэр веркисинин өдәјичиси кими гејдијјатдан кечән вә гејдијјатдан кечмәли олан шәхсләр, о чүмләдән резидент вә гејри-резидент һүгуи вә физики шәхсләр элавэ дэјэр веркисинин өдәјичиләридирләр. Гејдијјатдан кечән шәхсләр гејдијјатын гүввәјә миндији андан верки өдәјичиси олурлар. Гејдијјата даир әризә вермәли олан, лакин гејдијјатдан кечмәмиш һүгуи вә физики шәхсләр гејдијјата даир әризә вермәк өһдәлијинин јарандыгы дөвр-

Шәкил 7.1. Элава дэжэр веркисинин формалашмасынын схемн

дән сонракы һесабат дөврүнүн башлангычыннан етибарән верки өдәјичиси сајылырлар.

Азәрбајчан Республикасына әлавә дәјәр веркиси тутулан маллары идхал едән шәхсләр бу идхал маллары үзрә әлавә дәјәр веркисинин өдәјичиләри сајылырлар.

Һүгуи шәхс јаратмадан көстәрилән биркә саһибкарлыг фәалијјәти әлавә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн ајрыча шәхс сајылыр.

Верки тутулан әмәлијјатларын әлавә едилмиш дәјәри вә верки тутулан идхал веркитутма объектидир.

Ганунверичиликлә веркидән азад едилән маллар көндәрилмәсиндән, ишләр көрүлмәсиндән вә хидмәтләр көстәрилмәсиндән башга, мүстәгил саһибкарлыг фәалијјәти вә ја һүгуи шәхс јаратмадан биркә саһибкарлыг фәалијјәти чәрчивәсиндә маллар көндәрилмәси, ишләр көрүлмәси вә хидмәтләр көстәрилмәси верки тутулан әмәлијјатлар сајылыр. Веркидән азад едилән идхал истисна олмагла малларын идхалы верки тутулан идхал сајылыр. Транзит јүк дашынмасы гајдасында, мүвәггәти идхал шәклиндә Азәрбајчан Республикасы әразисинә бурахылан маллар идхал маллары һесаб едилмир.

Азәрбајчан Республикасынын һүдудларындан кәнарда хидмәтләр көстәрилмәси вә ја ишләр көрүлмәси әлавә дәјәр веркиси тутулан әмәлијјатлара аид едилмир.

Мүәссисәнин бир структур ваһиди тәрәфиндән диқәр структур ваһидинә сәнаје-истеһсал еһтијачлары үчүн мәнсуллары, јарымфабрикатлары, иш вә хидмәтләри тәгдим етмәси (вермәси) әлавә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн веркитутма объекти сајылмыр.

Верки өдәјичисинин һаггы өдәнилмәклә вә ја әвәзсиз гајдада өз ишчиләринә вә диқәр шәхсләрә мал вермәси, иш көрмәси вә ја хидмәт көстәрмәси, һабелә бартер әмәлијјаты верки тутулан әмәлијјат сајылыр. Малларын (ишләрин, хидмәтләрин) ишчиләрә әмәк һаггы вә диқәр өдәниш-

ләр (тәгаүд, мұавинәт вә с.) әвәзиндә верилмәси дә веркитутма объекти сажылыр.

Верки өдәјичиси маллары (ишләри, хидмәтләри) әләвә дәјәр веркисини өдәмәклә әлдә едирсә вә мұвафиг әвәзләшдирмә алырса вә ја алмаг ыгугуна маликдирсә, белә маллардан (ишләрдән, хидмәтләрдән) гејри-саһибкарлыг мәгсәдләри, һабелә ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада кәлирдән чыхылмајан хәрчләр вә кәлирдән чыхылмасы мәһдудлашдырылан хәрчләрин нормадан артыг һиссәси үчүн истифадә едилмәси верки тутулан әмәлијјат сажылыр.

Мисал 1. Верки өдәјичиси тәрәфиндән 500,0 млн. манат дәјәриндә (әләвә дәјәр веркиси нәзәрә алынмадан) мал алынмыш вә бу заман 90,0 млн. манат дәјәриндә әләвә дәјәр веркиси әвәзләшдирилмишдир. Сонрадан һәмин мал гејри-коммерсија мәгсәдләри үчүн истифадә едилмишдир. Бу заман һәмин малын гејри-коммерсија мәгсәдләри үчүн истифадә едилмәси веркитутма объекти сажылыр вә бу маллардан истифадә едилмәсинә башландығы һесабат дөврүндә бүдчәјә өдәнилән әләвә дәјәр веркисинин мәбләғи 90,0 млн. манат артырылмалыдыр.

Верки өдәјичиси маллары (ишләри, хидмәтләри) әләвә дәјәр веркисини өдәмәклә әлдә едирсә вә мұвафиг гајдада әвәзләшдирмә алырса, белә маллардан (ишләрдән, хидмәтләрдән) әләвә дәјәр веркисиндән азад олан әмәлијјатларын һәјата кечирилмәси үчүн истифадә едилмәси веркитутма объекти сажылыр.

Верки өдәјичисинин гејдијјаты ләғв едилирсә, ләғветмә вахты онун саһиблијиндә галан маллар һәмин вахт вә верки тутулан әмәлијјат чәрчивәсиндә тәгдим едилән маллар кими гијмәтләндирилир.

Мисал 2. Верки өдәјичисинин гејдијјатынын ләғв олунмасы заманы онун саһиблијиндә 40,0 млн. манат (әләвә дәјәр веркисиз) мал галмышдыр. һәмин малларын алынмасы заманы 7,2 млн. манат мәбләғиндә әләвә дәјәр

веркиси эвэлэштирилмишдир. Гејдијјатын ләғв олунмасы заманы онун саһиблијиндә галан малларын дәјәри верки-тутма объекти сајылыр вә бүдчә илә сон һагг-һесаб заманы бүдчәјә чатасы эләвә дәјәр веркисинин мәбләғи 7,2 млн. манат артырылмалыдыр.

Саһибкарлыг фәалијјәти көстәрән вә эввәлки ардычыл 3 ајлыг дөвр әрзиндә верки тутулан әмәлијјатларынын һәчми ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 1 мин мислиндән артыг олан шәхс һәмин дөвр баша чатдыгдан сонра 10 тәғвим күнү әрзиндә верки органына эләвә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјата даир әризә вермәлидир.

Гејдијјатдан кечмәли олмајан саһибкарлыг фәалијјәти көстәрән шәхс верки органына эләвә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјат һаггында көнүллү әризә верә биләр. Бу заман верки өдәјичисинин эввәлки үч ајлыг дөвр әрзиндә верки тутулан әмәлијјатларынын һәчми нәзәрә алынмыр.

Верки өдәјичисинин эләвә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјаты һансы тарихин эввәл башланмасындан асылы олмајараг ашағыдакы тарихләрин бириндә гүввәјә минир:

- Мәчбури гејдијјат заманы – гејдијјат һаггында әризә вермәјә даир өйдәлијин јарандығы ајдан сонракы һесабат дөврүнүн биринчи күнүндә;

- Көнүллү гејдијјат заманы – гејдијјат һаггында әризәнин верилдији ајдан сонракы һесабат дөврүнүн биринчи күнүндә;

- Верки өдәјичисинин гејдијјат һаггындакы әризәсиндә көстәрилән тарихдә.

Эләвә дәјәр веркиси өдәјичиләринин рејестрини верки органы апарыр. Рејестрдә эләвә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјатдан кечирилмиш бүтүн шәхсләр һаггында лазыми мәлуматлар көстәрилер.

Элавэ дэжэр веркисинин мэгсэдлэри үчүн гејдијјатдан кечмэјэ борчлу олан, лакин гејдијјат үчүн эризэ вермэјэн верки өдэјичилэрини верки органы өз тэшэббүсү илэ гејдијјата алып.

Верки өдэјичиси элавэ дэжэр веркиси чэлб олунан эмэлијјатлары апармағы дајандырдыгда, јени лэгв едилдикдэ, элавэ дэжэр веркисинин мэгсэдлэри үчүн гејдијјатын лэгв олунмасына даир эризэ верир. Бу ыалда элавэ дэжэр веркисинин мэгсэдлэри үчүн гејдијјатын лэгв олунмасы верки өдэјичисинин верки тугулан эмэлијјатлары там дајандырдығы күн гүввэјэ минир.

Верки өдэјичисинин веркијэ чэлб олунан эмэлијјатларынын үмуми мэблэги эввэлки ардычыл там 12 тэгвим ајы эрзиндэ ајлыг кэлирин верки тугулмајан мэблэгинин 2 мин мислиндэн чох олмадыгда, верки өдэјичиси элавэ дэжэр веркисинин мэгсэдлэри үчүн сон гејдијјатын гүввэјэ миндији тарихдэн етибарэн ики ил кечдикдэн сонра истэнилэн вахт гејдијјатын лэгв олунмасына даир верки органына мүрачигет едэ билэр.

Мисал 3. Верки өдэјичисинин сон гејдијјаты 2001-чи илин март ајынын 1-дэн гүввэјэ минмишдир. 2002-чи илин апрел ајынын 1-дэн 2003-чү илин апрел ајынын 1-дэк олан дөврдэ верки өдэјичисинин элавэ дэжэр веркиси тугулан эмэлијјатларынын ыачми 150,0 млн. манат, јени ајлыг кэлирин верки тугулмајан мэблэгинин 2 мин мислиндэн аз олмушдур. Ејни заманда, верки өдэјичиси 2003-чү илин апрел ајынын 1-дэн сонра да элавэ дэжэр веркиси тугулан эмэлијјатлары дајандырмыр. Бу ыалда, экэр 2002-чи илин апрел ајынын 1-дэн 2003-чү илин апрел ајынын 1-дэк олан дөврдэ ыэр ыансы 3 ардычыл там тэгвим ајы эрзиндэ верки тугулан эмэлијјатларынын ыачми ајлыг кэлирин верки тугулмајан мэблэгинин 1 мин мислиндэн чох дејилсэ, верки өдэјичиси 2003-чү илин апрел ајынын 1-дэн сонра элавэ дэжэр веркисинин мэгсэдлэри үчүн гејдијјатын лэгв олунмасына даир верки органына мүрачигет етмэлидир.

Верки тутулан эмэлијјатын дэјери верки өдэјичисинин мүштәридән вә ја һәр һансы дикәр шәхсдән алдығы, јахуд алмаға һуугу олдуғу һагтын әлавә дэјәр веркиси нәзәрә алынмадан мәбләғи (һәр һансы рүсумлар, веркиләр вә ја башга јығымлар да дахил олмагла) әсасында мүәјјән едилир.

Верки өдэјичиси верки тутулан эмэлијјатын әвәзиндә мал, иш вә ја хидмәт алдыгда, бу малларын, ишләрин вә хидмәтләрин әлавә дэјәр веркиси нәзәрә алынмадан базар дэјери верки тутулан эмэлијјатын дэјеринә дахил едилир.

Маллар (ишләр, хидмәтләр) верки өдэјичиси тәрәфиндән һагты өдәнилмәклә вә ја әвәсиз гајдада ишчиләрә вә ја дикәр шәхсләрә верилдикдә, мал мүбадиләси (бартер) едилдикдә, әлавә дэјәр веркисини өдәмәклә вә мүвафиг әвәзләшмә әлдә етмәклә алынмыш маллар (ишләр, хидмәтләр) гејри-коммерсија мәгсәдләри үчүн, еләчә дә әлавә дэјәр веркисиндән азад олунан эмэлијјатларын һәјата кечирилмәси үчүн истифадә едилдикдә, һабелә верки өдэјичисини гејдијјаты ләғв едилдији һалда онун саһиблијиндә малларын галмасы заманы верки тутулан эмэлијјатын дэјери һәмин малларын (ишләрин, хидмәтләрин) әлавә дэјәр веркиси нәзәрә алынмадан формалашан дэјериндән ибарәтдир.

Әлавә дэјәр веркисини өдәмәклә вә мүвафиг әвәзләшмә әлдә етмәклә алынмыш маллар (ишләр, хидмәтләр) Верки Мәчәлләсинә мүвафиг олага кәлирдән чыхылмајан хәрчләр вә кәлирдән чыхылмасы мәъдудлашдырылан хәрчләрин нормадан артыг һиссәси үчүн истифадә олундугда верки тутулан дөвријјәнин дэјери һәмин гајдада мүәјјәнләшдирилик.

Верки тутулан идхалын дэјери малларын Азәрбајчан Республикасынын көмрүк ганунверичилијинә мүвафиг сурәтдә мүәјјән едилән көмрүк дэјериндән вә маллар Азәрбајчан Республикасына кәтириләркән өдәнилмәли

олан рүсумлардан вә веркиләрдән (әлавә дәјәр веркиси нәзәрә алынмадан) ибарәтдир.

Ихрachatчы малларын идхалына јардымчы характер дашыјан ишләр көрдүкдә, хидмәтләр көстәрдикдә һәмин ишләрин вә хидмәтләрин әлавә дәјәр веркиси нәзәрә алынмадан дәјәри идхал олунан малларын идхал дәјәринә әлавә олунур.

Ашағыдакы һалларда мал көндәрәнин, иш көрәнин вә хидмәт көстәрәнин верки тутулан әмәлијјатларынын дәјәри дәгигләшдирилә биләр:

- әмәлијјат там вә ја гисмән ләғв едилдикдә, о чүмләдән мал там вә ја гисмән кери гајтарылдыгда;

- әмәлијјатын характери дәјишдикдә;

- гижмәтләрин ашағы дүшмәси вә ја һәр һансы диқәр сәбәбдән әмәлијјат үчүн разылашдырылмыш компенсасија дәјишдикдә;

- верки өдәјичиси һесаба-фактура вердикдән сонра верки тутулан дөвријјәнин дәгигләшдирилмәсинә һагг газандыран јени фактлар үзә чыхдыгда вә бу чүр дәгигләшмә ганунверичилијә мұвафиг олараг апарылдыгда.

Дәгигләшдирмә гижмәтләндирмә базасында дәјишиклијин баш вердији һесабаг дөврүндә апарылыр.

Әлавә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјата алынмајан гејри-резидент Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә әлавә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјата алынан һәр һансы шәхс үчүн хидмәт көстәрирсә вә јахуд иш көрүрсә, бу ишләрин көрүлмәси вә хидмәтләрин көстәрилмәси веркијә чәлб олунур. Бу заман верки агенти тәрәфиндән өдәмә мәнбәјиндә гејри-резидентә өдәнмәли олан мәбләгдән әлавә дәјәр веркиси тутулур. Веркинин мәбләғи верки дәрәчәсинин гејри-резидентә өдәнмәли олан мәбләгә (әлавә дәјәр веркиси нәзәрә алынмадан) тәтбиг едилмәси јолу илә мүәјјәнләшдирилир.

Диқәр шәхсин (вәкләт верән) агенти олан (вәкаләт алан) шәхс тәрәфиндән маллар көндәрилмәси, ишләр

көрүлмәси вә хидмәтләр көстәрилмәси вәкаләт верәнин һәјата кечирдији әмлијјатлара аиддир. Бу заман акеңтин вәкаләт верәнә көстәрдији хидмәтләр акеңт үчүн веркитутма объекти сажылыр.

Лотерејалар, турист акеңтликләринин хидмәтләри, комисјон гайдада сатыш, ишләнмиш малларын сатышы вә үмуми гайдалара әсасән веркитутма базасынын мүәјјәнләшдирилмәси чәтин олан дикәр саһәләр үзрә өдәнилмәли олан әлавә дәјәр веркисинин мәбләғи Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин тәсдиг етдији «Веркитутма базасынын мүәјјәнләшдирилмәси чәтин олан саһәләр үзрә әлавә дәјәр веркисинин һесаблинамасы Гайдалары»на ујғун олараг мүәјјәнләшдирилир.

Әлавә дәјәр веркисинин дәрәчәси һәр бир верки тутулан әмәлијјатын вә һәр верки тутулан идхалын дәјәринин 18 фаизидир. Әлавә дәјәр веркиси малын (ишин, хидмәтин) верки тутулан дәјәринә әлавә едилир.

Әлавә дәјәр веркисинә сыфыр (0) дәрәчә илә чәлб олунан вә азад олунан әмәлијјатлар үзрә маллара (ишләрә, хидмәтләрә) әлавә дәјәр веркиси тәтбиг едилмир.

Верки тутулан дөвријјә һесабат дөврү әрзиндә верки тутулан әмәлијјатларын үмуми дәјәриндән ибарәтдир. Верки тутулан әмәлијјатдан бүдчәјә һесаблинамалы олан веркинин мәбләғи верки дәрәчәсинин верки тутулан әмәлијјатын дәјәринә (әлавә дәјәр веркисиз) тәтбиги јолу илә мүәјјән едилир.

Верки тутулан дөвријјәдән бүдчәјә өдәнилмәли олан әлавә дәјәр веркисинин мәбләғи верки тутулан дөвријјәдән һесаблинанан веркинин мәбләғи илә бүдчәјә өдәмәләр мүәјјәнләшдириләркән әвәзләшдирилмәли олан веркинин мәбләғи арасындакы фәрг кими мүәјјән едилир.

Бир һиссәси верки өдәјичисинин саһибкарлыг фәалијјәти, дикәр һиссәси исә башга мәгсәдләр үчүн нәзәрдә тутулан веркијә чәлб едилән әмәлијјатлара көрә вә малларын идхалы үчүн верки өдәјичисинә верилмиш верки

Һесаб-фактуралары үзрә онун тәрәфиндән өдәнилмәли олан элавә дәрәжә веркисинин мәбләғи саһибкарлығ фәалийәти үчүн истифадә олуна малларын хүсуси чәкисинә көрә мүйәжәнләшдирилән элавә дәрәжә веркисинин мәбләғи гәдәр әвәзләшдирилер. Верки өдәйчиси ејни вахтда верки тутулан әмәлијјатлар вә элавә дәрәжә веркисиндән азад олуна әмәлијјатлар апардыгда, элавә дәрәжә веркиси үзрә әвәзләшдирмә үчүн верки тутулан дөвријјәнин үмуми дөвријјәдәки хүсуси чәкисинә ујғун оларағ мүйәжән едилән элавә дәрәжә веркисинин мәбләғи гәбул олунар.

Маллар сатыларкән онун гиймәти элавә дәрәжә веркисинин мәбләғи гәдәр артырылмалыдыр. Элавә дәрәжә веркиси дә нәзәрә алынмагла формалашмыш гиймәтин тәркибиндә веркинин мәбләғини тәјин етмәк үчүн веркинин һесабат дәрәчәси нәзәрдә тутулур. Һесабат дәрәчәси әмтәәнин верки дә нәзәрә алынмагла формалашмыш гиймәтинин тәркибиндә элавә дәрәжә веркисинин пайыны мүйәжән едир. О, ашағыдакы кими тәјин олунар:

100 % - элавә дәрәжә веркиси нәзәрә алынмадан әмтәәнин гиймәти;

18 % - элавә дәрәжә веркисинин мәбләғи;

118 % - элавә дәрәжә веркиси нәзәрә алынмагла сон гиймәт.

Сон гиймәтин тәркибиндә веркинин пайыны мүйәжән етмәк үчүн ашағыдакы тәнәсүбү гурағ:

118 % - 100 %

18 % - x

$$x = \frac{18\% \cdot 100\%}{118\%} = 15,25\%$$

Јухарыда дејиләнләри ашағыдакы мисал үзәриндә изаһ едәк. Фәрз едәк ки, истеһсалчынын сатдығы малын дәрәжи 1000 манатдыр. 18 % верки дәрәчәси илә элавә дәрәжә веркиси 180 манат олачағ. Алычы малын бүтүн

дәјәрини өдәдијиндән онун үчүн 1180 манат 100 % олачаг. Бу заман малын верки дә дахил олмага там дәјәриндә әлавә дәјәр веркисинин пажы ашагыдакы нисбәт илә тә'јин едилир:

1180 манат – 100 %

180 манат – x %

$$x = \frac{180 \cdot 100}{1180} = 15,25\%$$

Әлавә дәјәр веркисинин һесаблинамасы кифәјәт гәдәр мүрәккәб просесдир. Чүнки бүдчәјә өдәнилмәли олан веркинин мәбләғи әмтәнин алычысындан алынмыш әлавә дәјәр веркисинин мәбләғи илә истеһсалда истифадә олунмуш материал етијатларына кәрә өдәнилмиш әлавә дәјәр веркисинин фәрги кими тә'јин олунур.

I мәрһәлә. Истеһсалын һасилат саһәләринин мүәссисәләри. 118 ш.п.в. пул ваһиди (ш.п.в.), о чүмләдән 18 ш.п.в. әлавә дәјәр веркиси, материал етијаты алыб. һазыр мәһсулу 236 ш.п.в., о чүмләдән 36 ш.п.в. әлавә дәјәр веркиси гијмәтинә сатыб. Бүдчәјә өдәнилмәли мәбләғ

$$36 \text{ ш.п.в.} - 18 \text{ ш.п.в.} = 18 \text{ ш.п.в.}$$

II мәрһәлә. Истеһсалчы мүәссисә. 236 ш.п.в., о чүмләдән 36 ш.п.в. әлавә дәјәр веркиси, һәчминдә материал етијаты алыб. һазыр мәһсулу 354 ш.п.в., о чүмләдән 54 ш.п.в. әлавә дәјәр веркиси, гијмәтинә сатыб. Бүдчәјә өдәнилмәли мәбләғ

$$54 \text{ ш.п.в.} - 36 \text{ ш.п.в.} = 18 \text{ ш.п.в.}$$

III мәрһәлә. Тичарәт мүәссисәси.

354 ш.п.в., о чүмләдән 54 ш.п.в. әлавә дәјәр веркиси, һәчминдә мал алыб. Бу малы 472 ш.п.в., о чүмләдән 72

ш.п.в. элавэ дэжэр веркиси, гижмэтинэ сатыб. Бүдчэжэ өдэнилмэли мэблэг

$$72 \text{ ш.п.в.} - 54 \text{ ш.п.в.} = 18 \text{ ш.п.в.}$$

IV мэрһэлэ. Сон истеьлакчы.

472 ш.п.в., о чүмлэдэн 72 ш.п.в., дэжэриндэ мал алыб.

Беләликлә, сон истеьлакчыја гэдэр бүтүн мэрһэлэлэрдэ бүдчэжэ өдэнилмэли олан элавэ дэжэр веркисинин мэблэги ашағыдакы дүстурла тэ'жин едилер.

$$\text{ЭДВ}_6 = \text{ЭДВ}_a - \text{ЭДВ}_o$$

Бурада,

ЭДВ_6 – элавэ дэжэр веркисинин бүдчэжэ өдэнилмэли олан мэблэги;

ЭДВ_a – алынмыш элавэ дэжэр веркисинин мэблэги;

ЭДВ_o – өдэнилмиш элавэ дэжэр веркисинин мэблэги.

Мисал 4. Тутаг ки, тикиш фабрики 59000 маната парча алыр. Бунун 9000 манатыны элавэ дэжэр веркиси, 50000 манатыны исэ маја дэжэринэ дахил олан материал мэсрэфлэри тэшкил едир. Экэр тикиш нэтичэсиндэ фабрик 30000 манатлыг элавэ дэжэр јарадырса, фабрик 80000 манатдан (50000+30000) 18 % дэрэчэси илэ 14400 манат верки өдэјечэк. Бу заман тикилмиш малын сатыш гижмэти 94400 манат (80000+14400) олачаг. Парча алынаркэн веркинин мэблэги илэ мал сатыларкэн алынан веркинин мэблэги арасындакы фэрг (14400-9000), јэ'ни 5400 манат бүдчэжэ өдэнилмэлидир. Јухарыдакы гајда илэ тэ'жин едилэн веркинин мэблэги фабрикин өзүнүн элавэ етдији дэјэрдэн һесабланмыш веркинин мэблэгинэ бэрабэр олур, даһа доғрусу,

$$30000 \text{ манат} \cdot 18\% = 5400 \text{ манат}$$

Мисал 5. Тутаг ки, һәр һансы бир коммерсија тәшкилаты А мәсулуну 150000 маната (әләвә дәјәр веркиси дахил олмагла) алыб 175000 маната сатыб. Бу һалда һәмин тәшкилат

$$(175000 - 150000) / 1,18 \times 0,18 = 3814 \text{ манат}$$

әләвә дәјәр веркиси өдәмәлидир.

Аксизли маллар үзрә аксизләрин мәбләги дә верки тугулан дөвријјә дәхил едилир.

Мисал 6. Һүгуи шәхс тәрәфиндән истеһсал едилмиш мәсулун сәрбәст топдансатыш гижмәти 150000 манатдыр. Һәмин мәсул үзрә 20 % аксиз дәрәчәси мүәјјән едилмишдир. Бу заман мәсулун аксизли дәјәри

$$150000 \times (100 + 20) / 100 = 180000 \text{ манат}$$

олур. Онда һүгуи шәхсин өдәјәчәји әләвә дәјәр веркисинин мәбләги

$$180000 \times 0,18 = 32400 \text{ манат}$$

тәшкил едир.

Бүдчәјә өдәниләси верки мәбләги сатылмыш маллара (ишләрә, хидмәтләрә) көрә алычылардан алынмыш верки мәбләги илә мал көндәрәнләрә дәјәри истеһсал вә тәдавүл хәрчләринә аид едилән мадди етијатлара, јаначаға, ишләрә, хидмәтләрә көрә өдәнилмиш верки мәбләги арасындакы фәрг шәклиндә мүәјјән едилир.

Мисал 7. Һүгуи шәхс тәрәфиндән һесабат дөврүндә мәсул сатышындан 200000 манат әләвә дәјәр веркиси мәбләги әлдә едилмишдир. Бу мәсулун истеһсалына сәрф едилмиш хаммал вә материала көрә һәмин һесабат дөврүндә (гејри истеһсал етијачлары үчүн истифадә олунан маллара көрә өдәнилән верки мәбләгиндән башга)

мал көндөрөнлөрө 1-чи ыалда 100000 манат, 2-чи ыалда 300000 манат верки мөблөги өдөнилмишдир. Биринчи ыалда бүдчөжө 100000 манат (200000-100000) верки мөблөги өдөнилмөли, икинчи ыалда исө бүдчөдөн 100000 манат (300000-200000) верки мөблөги кери гайтарылмалы вө ја нөвбөти өдөнишлөрин ыесабына аид едилмөлидир.

Гејри-истеьсал еьтијачларына истифаде едилөн маллар (ишлөр, хидмөтлөр) үзрө верки мөвафиг малијөлөшдирмө мөнбөлөри ыесабына өдөнилир.

Өкөр көндөрилмиш малларын (ишлөрин, хидмөтлөрин) дөјөри гисмөн өдөнилмишдирсө, ыөмин мөблөг веркиө чөлб олунур.

Мисал 8. Ёугуги шөхс тэрөфиндөн истеьлакчылара элавө дөјөр веркиси дахил олмагла 1000000 манат дөјөриндө мөьсул көндөрилмиш вө бунун мөгабилиндө ыесабат дөврүндө ёугуги шөхсин ыесабына 500000 манат вөсаит дахил олмушдур. Бу заман

$$500000 / 1,18 \times 0,18 = 76271 \text{ манат}$$

мөблөгиндө элавө дөјөр веркиси ыесаблинмалы вө үмуги гайдада бүдчөжө өдөнилмөлидир. Маллар (ишлөр, хидмөтлөр) мөбадилө едилөркөн, эвөзсиз олараг вө ја дөјөри гисмөн өдөнилмөклө верилөркөн верки тутулан дөвријө мөбадилө вө ја верилмө анында төшөккүл тапмыш гиймөтлөр сөвијөси эсас көтүрүлмөклө мөөјөн едилир.

Республика ёудудларындан көнарда истеьсал олунан малларын сатышы заманы идхал дөјөри вө фактики сатыш гиймөтлөри арасындакы фөрг элавө дөјөр веркисинө чөлб едилир.

Малларын идхал дөјөри харичи валјутанын мөөјөн олунмуш гайдада көмрүкхана органларынын бөјаннамөлөриндө көстөрилөн мөэөннө илө төдавүлө олан пул ваьидинө чөврилдикдөн сонра үзөринө малларын алынмасы вө дашынмасы үзрө бүгүн хөрчлөр, мөөјөн олунмуш дөрөчөлөр-

лә идхал веркисинин мәбләғи, көмрүк рүсуму вә көмрүк-хана органларына өдәнилән әлавә дәјәр веркиси мәбләғи әлавә олулмагла мүәјјән едилир.

Мисал 9. Тутаг ки, 7000 АБШ доллары мәбләғиндә мал харичдән кәтирилән заман нәглијјат хәрчләри 3000 АБШ доллары тәшкил етмишдир. Бу мал үчүн 15 % көмрүк рүсуму вә 18 % әлавә дәјәр веркиси өдәнилмишдир. Һәммин вахт 1 АБШ долларынын рәсми мәзәннәси 4000 манат тәшкил етмишдирсә, онда бу малын идхал гижмәти (гејд едәк ки, идхал рүсуму нәзәрә алынмајыб)

$$(3000 + 7000) \cdot 4000 + [(3000 + 7000) \cdot 4000] \cdot 15\% + \\ + [(3000 + 7000) \cdot 4000 + (3000 + 7000) \cdot 4000 \cdot 15\%] \cdot 18\% = \\ = 54280000$$

тәшкил едәчәк.

МДБ һүдудларындан кәнарда идхал едилән маллара көрә әлавә дәјәр веркиси һәммин мал көмрүк органларында бәјан едиләркән тугулур.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән малларын ихрачындан башга, малларын тәгдим едилмәсинин, ишләр көрүлмәсинин вә хидмәтләр көстәрилмәсинин, һабелә идхалын ашағыдакы нөвләриндән әлавә дәјәр веркиси тугулмур:

- өзәлләшдирилмә гәјдасында дөвләт мүәссисәсиндән сатын алынан әмлакын дәјәри, һабелә дөвләт мүәссисәсинин ичарәјә верилмәсиндән алынан ичарә һагтынын бүдчәјә өдәнилмәли олан һиссәси;

- малијјә хидмәтләринин (малијјә лизинги дахил олмагла) көстәрилмәси;

- милли вә ја харичи валјутанын, һәмчинин гижмәтли кағызларын көндәрилмәси вә ја идхал едилмәси;

- Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкынын активләриндә јерләшдирилмәси үчүн нәзәрдә тугулан гызылын, валјута сәрвәтләринин, харичдә истеһсал едилмиш

Азәрбајчан Республикасынын пул нишанларынын, јубилеј сиккәләринин вә дикәр бу гәбилдән олан гижмәтлиләрин идхалы;

- мүәссисәнин низамнамә капиталына вәсаит гојулмасы;

- тугулан дәвләт рүсуму мәбләгиндә сәләһижјәтли органларын дәвләт рүсумунун тугулмасы мүгабилиндә көстәрдији хидмәтләр;

- бејнәлхалг тәшкилатларын, харичи дәвләтләрин һөкүмәтләринин, дәвләтләрарасы вә һөкүмәтләрарасы сазишләрә әсасән харичи һугуи вә физики шәхсләрин ајырдыглары кредитләр вә борчлар һесабына, һәмчинин бу кредитләр вә борчлар һесабына һәјата кечирилән лајиһәләрдә Азәрбајчан тәрәфинин пәји һесабына маллар алынмасы, ишләр көрүлмәси, хидмәтләр көстәрилмәси вә бунларын идхалы;

- күтләви информасија васитәләри мәһсулларынын алгы-сатгысынын бүгүн нөвләри үзрә дөвријјәләр, мәтбу күтләви информасија васитәләри мәһсуллары истеһсалы илә бағлы редаксија, нәшријјат вә полиграфија фәалијјәти (реклам хидмәтләри истисна олунмагла);

- орта мәктәб дәрсликләри, ушаг әдәбијјатларынын истеһсалы илә бағлы редаксија, нәшријјат вә полиграфија фәалијјәти;

- дәфн вә гәбристанлығын мәрәсим хидмәтләри.

Ашағыдакы ишләрин көрүлмәсинә, хидмәтләрин көстәрилмәсинә вә әмәлијјатларын апарылмасына көрә әләвә дәјәр веркиси сыфыр (0) дәрәчәси илә тугулуру:

- харичи дипломатик вә аналожу нүмајәндәликләрин рәсми истифадәси, һәмчинин бу нүмајәндәликләрин дипломатик, инзибати вә техники ишчиләринин, о чүмләдән онларла јашајан аилә үзвләринин шәхси истифадәси үчүн нәзәрдә тугулан мал вә хидмәтләр;

- харичдэн алынан эвэсиз малијјэ јардымлары (грантлар) һесабына малларын алынмасы, ишләрин көрүлмәси, хидмәтләрин көстәрилмәси вә бунларын идхалы;

- Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкына гызыл вә диқәр гијмәтлиләрин көндәрилмәси;

- малларын ихрачы;

- бејнәлхалг јүк вә сәрнишин дашынмасы, һабелә бејнәлхалг учушлар үчүн ишләдилән јаначаг-сүрткү материалларынын вә диқәр техники әшјаларын тәгдим едилмәси илә билаваситә бағлы олан нәглијјат хидмәтләри вә ја диқәр хидмәтләрин көстәрилмәси, јахуд ишләрин көрүлмәси.

Әлавә дәјәр веркиси дәвләт бүдчәсинә өдәнилик вә бу верки үзрә һесабат дәврү тәгвим ајы сајылып.

Әлавә дәјәр веркисинин өдәјичиси кими гејдијјатдан кечән вә верки тутулан әмәлијјат апаран шәхс маллары, хидмәтләри вә ја ишләри гәбул едән шәхсә верки һесаб-фактурасыны вермәјә борчлудур. Верки һесаб-фактурасы өзүндә ашағыдакы мә'луматлары әкс етдирик:

- верки өдәјичисинин вә алычынын реквизи́тләри вә ејниләшдирмә нөмрәләри;

- малын, ишин вә ја хидмәтин ады;

- верки тутулан әмәлијјатын һәчми вә мәбләғи, аксизли малларда аксизин мәбләғи;

- өдәнилмәли олан веркинин мәбләғи;

- верки һесаб-фактурасынын верилмә тарихи вә сыра нөмрәси.

Верки өдәјичиси алычыја верки һесаб фактурасыны мал көндәриләндән, иш көрүләндән вә ја хидмәт көстәриләндән сонра беш күндән кеч олмајараг вермәјә борчлудур.

Әлавә дәјәр веркисинин өдәјичиси олмајан алычыларә паракәндә мал көндәрилдикдә вә ја хидмәт көстәрилдикдә, верки һесаб-фактурасы әвәзинә гәбз вә ја чек верилә биләр.

Верки тугулан идхал үзрә элавә дэјәр веркиси көмрүк органлары тәрәфиндән һесаблианыр вә алыныр.

Верки тугулан әмәлијјатын вахты һәмин әмәлијјат үчүн элавә дэјәр веркисинин һесаб-фактурасынын верилдији вахт сајылыр. Маллар (ишләр, хидмәтләр) тәгдим едилдији күндән 5 күн әрзиндә элавә дэјәр веркисинин һесаб-фактурасы верилмәдикдә, малларын көндрилдији вә ја тәгдим едилдији, ишләрин көрүлдүјү вә ја хидмәтләрин көстәрилдији вахт, јахуд малларын көндәрилмәси онларын дашынмасыны нәзәрдә тутурса, дашынманын башландығы вахт верки тугулан әмәлијјатын апарылдығы вахт сајылыр.

Маллара (ишләрә, хидмәтләрә) көрә өдәмә малларын көндәрилдији вә ја тәгдим едилдији, ишләрин көрүлдүјү вә ја хидмәтләрин көстәрилдији вахта гәдәр олан мүддәтдә һәјата кечирилдикдә, малын (ишин, хидмәтин) тәгдим едилиб-едилмәмәсиндән асылы олмајараг өдәмәдән сонракы 5 күн әрзиндә элавә дэјәр веркисинин һесаб-фактурасы верилмирсә, верки тугулан әмәлијјат өдәмә һәјата кечирилдикдә апарылмыш сајылыр.

Хидмәтләр мүнтәзәм вә ја даими әсасда көстәрилдикдә, хидмәтләрин көстәрилмәси вахты әмәлијјатын һәр һансы һиссәси үчүн һәр дәфә верки һесаб-фактурасынын верилдији вахт, јахуд өдәмә әввәл һәјата кечирилдикдә исә әмәлијјатын һәр һансы һиссәсинин өдәнилдији вахт гәбул олунур.

Верки өдәјичиси верки органына һәр һесабат дөврү үчүн элавә дэјәр веркисинин бәјаннамәсини вермәјә вә һәр һесабат дөврү үзрә веркини бүдчәјә өдәмәјә борчлудур. Элавә дэјәр веркисинин бәјаннамәси һәр һесабат дөврү үчүн, һесабат дөврүндән сонракы ајын 20-дән кеч олмајараг верилир. Верки бәјаннамәси верки өдәјичиси, јахуд онун мүәјјән едилмиш гәјдада вәкил едилмиш нүмајәндәси тәрәфиндән имзаланыр.

Элавэ дэжэр веркисинин бэжаннамэси һэр һесабат дөврү үчүн, һесабат дөврүндән сонракы ајын 20-дән кеч олмајараг верилир.

Элавэ дэжэр веркисинин дүзкүн һесапланмасы вэ вахтында бүдчәјә өдәнилмәси вэ һәмчинин бэжанамәләрин верки органларына мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә верилмәси үчүн верки өдәјичиләри вэ онларын вәзифәли шәхсләри Азәрбајчан Республикасынын верки ганунверичилијинә ујғун олараг мәс'улијјәт дашыјырлар.

Элавэ дэжэр веркиси бэжаннамәсинин формасы шәкил 7.2-дә верилмишдир.

7.2. Аксиз веркиси

Аксиз - аксизли малларын сатыш гијмәтинә дахил едилән, аксизли маллары истеъсал едән вэ сатан верки өдәјичиләриндән тутулан долајы веркидир. Бүтүн долајы веркиләр кими аксизләр әмтәәнин гијмәтини формалашдырыр вэ фактики олараг онун өдәнилмәси алычынын үзәринә кечирилир. Формал олараг бу веркинин өдәјичиләри аксизли мәъсул истеъсал едән вэ ја сатан мүәссисәләрдир. Лакин аксизин мәбләғи әмтәәнин гијмәтинә дахил едилдијиндән, фактики олараг онун өдәјичиләри аксизли мәъсулун истеълакчыларыдыр. Аксизләр јүксәк рентабелли мәъсул истеъсалындан әлдә едилән элавә мәнфәәтин бир һиссәсинин дөвләт бүдчәсинә тутулмасы мәгсәди илә мүәјјән едилир.

Рүсумлар нәзәрә алынмазса, аксизләр ән гәдим верки-тутма формасыдыр. Јарандығы күндән бу верки нөвү дөвләт хәзинәсинин долдурулмасына хидмәт етмишдир. Һал-һазырда базар игтисадијјатлы бүтүн өлкәләрдә аксиз веркиси тәтбиг олунур. Онлар мәъдуд сајда мәъсуллар үчүн мүәјјән олунур вэ икили рол ојнајырлар. Әввәла о, дөвләт бүдчәсинин кәлиринин әсас мәнбәләриндән биридир,

Малијә Назирлији илә разылашдырылмагла
Веркилер Назирлијинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Әмри илә
тәсдиг едилмишдир

Һесабат ајы үчүн новбәти ајын 20-дән
кеч олмајараг тәгдим едилир:

_____ рајону (шәәри) үзрә Веркилар Идарәсинә (Ше'бәсинә)

ВӨЕН _____

(әсрки өдәјичисинин там ады)

ӘДВ өдәјичисинин гејдијат билдириши № _____ «__» _____ 20 -чи ил
(тарихи)

Үнваны _____ Тел № _____

20 ___-чи илин _____ ајы үчүн

Әләвә дәјәр веркисинин
БӘЈАННАМӘСИ

№	Көстәричиләр	Код	Довријә (ӘДВ-сиз), мин манатла		ӘДВ- нин дәрә- чәси, %	ӘДВ-нин мәбләги, мин манатла	
			Верки өдә- јичисинин мәлүматы- на әсвән	Кәмерал јохламан- нын нәти- чаларина әсвән		Верки өдә- јичисинин мәлүматы- на әсвән	Кәмерал јохламан- нын нәти- чаларина әсвән
1	2	3	4	5	6	7	8
1	ӘДВ тугулан әмалијялар үзрә:	300					
2	ӘДВ-дән азад олупан әмалијятлар үзрә:	301			X	X	X
3	ӘДВ-јә сифыр (0) дәрәчә илә чалб едилән әмалијятлар үзрә:	302			X	X	X
4	Әмалијятлар үзрә үмуми: (сәт.1+сәт.2+сәт.3)	303			X		
5	Алынмыш һесаб-фактуралар ва ону әвәз едән дикар сәнәдләр үзрә маллара (ишләрә, хидмет- ләрә) көрә өдәнилмәли (өдәнилмиш):	304					
5.1.	Әвәзләшдирилмәсинә јөл верилмәјән:	305	x	x	X		
6	Бүдчәјә өдәмаләр мүнәјән едиләркән әвәзләшдирилән: (сәт.5-сәт.5.1)	306	x	x			
7	Дәгитләшдирилән довријя	307				x	X
7.1	- ӘДВ артырылыр	308	x	x	x		
7.2	- ӘДВ азалдылыр	309	x	x	x		
8	Һесабат доврү үчүн		x	x	x	x	X
8.1	Бүдчәјә өдәнилмәли (сәт.1+сәт.7.1- сәт.6 - сәт.7.2)	310					
8.2	Бүдчәдән гәјтарылыр (са.6+сәт.7.2-сәт.1-сәт.7.1)	311					
9	Һесабат доврүцә бүдчәјә өдәнилмишдир	312	x	x	x		

Бәјаннамәнин тәгдим едилдији тарих «___» _____ 20___ -чи ил

Һүгуги шәхсин (мүәссисәнин)
рәһбәри вә ја фәрди саһибкар

(имза)

(С. А. А.)

Бәјаннамәни тәртиб
едән мәс'ул шәхс

(имза)

(С. А. А.)

М.Ј.

Аудитор* (Акент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН

Бәјаннамәнин верки органы тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә гејдләр

Тарих «___» _____ 20___ чи ил

Гејдијат нөмрәси _____

(Бәјаннамәни гәбул едән шәхсин сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин гејдләри

Камерал јохлама нәтичәсиндә ашагыдакылар мүејјән едилмишдир:

- Бүдчәјә өдәниләчәк мәбләг:

_____ манат
(рәгәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гајтарылачаг мәбләг:

_____ манат
(рәгәмлә вә јазы илә)

Верки өдәјичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнилмишдир:

«___» _____ 20___ чи ил
(камерал јохламанын тарихи)

(Имза)

(мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Шө'бә рәиси:

(Имза)

(С. А. А.)

«___» _____ 20___ чи ил

*Бәјаннамәнин ганунверичиликлә мүејјән едилмиш һалларда вә гајдада аудитор тәрәфиндән тәсдиг олунмагла вә аудитор рәји алава едилмәклә тәгдим едилмәси нәзәрдә тутулдугу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәгил аудитор иштирак етдикдә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиг етмәлидир.

Шәкил 7.2. Әлава дәјәр веркисинин бәјаннамәси

икинчиси, аксизли (эсасэн социал чөһөтдөн зэрэри) малларын истеһсалыны мәдудлашдырмаг үчүн бир васитәдир.

Азәрбајчан Республикасында 1992-чи илдән тәтбиг едилән аксиз веркиси элавә дәјәр веркиси илә бирликдә дөвријјәдән веркини әвәз етмишдир. Һазырда Азәрбајчан Республикасында аксиз элавә дәјәр веркисиндән сонра һәчмчә икинчи долајы веркидир. 2000-чи илдә дөвләт бүдчәсинә верки дахилолмаларынын 3,9 фаизи аксизләрин пајына дүшүр.

Азәрбајчан Республикасынын верки системинә дахил олан диқәр веркиләрдән фәргли олараг бу верки нөвү ганунда чидди гејд олунан «аксизли» адланан маллара тәтбиг олунар. Азәрбајчан Республикасында бу веркинин тәтбиг олундуғу мүддәт әрзиндә аксизли малларын сијаһысы дөфәләрлә дәјишмишдир. Анчаг һәр дөфә бу тәркибә алкоғоллу ичкиләр вә түтүн мәһсуллары дахил едилмишдир. Бу мәһсуллар һәм истеһлак (истеһлак үчүн зәрури олмамасы), һәм дә фискал (истеһсал хәрчләри аз, аксиз дәрәчәси исә јүксәк олдуғундан бүдчә кәлирләринин әсас мәнбәләриндән бири олмасы) нөгтеји нәзәрдән хүсути характер дашыјырлар вә демәк олар ки, дүнјанын бүтүн өлкәләриндә аксиз веркисинә чәлб олунурлар. Аксиз веркисинин тарихи дә мәһз бу ики мәһсулун истеһсал олундуғу вахтдан башланмышдыр.

Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә истеһсал едилән, јахуд идхал едилән аксизли маллардан, веркидән азад едилән маллар истисна олмагла, аксиз тугулур.

Азәрбајчан Республикасы әразисиндә аксизли малларын истеһсалы вә ја идхалы илә мәшғул олан бүтүн һүтуғи вә физики шәхсләр, һабелә Азәрбајчан Республикасынын һудудларындан кәнарда билаваситә өзү вә ја подратчы васитәсилә аксизли маллары истеһсал едән вә истеһсал етдији јердә верки өдәјичиси кими учотда олмајан Азәрбајчан Республикасынын резидентләри аксизин өдәјичиләридир. Сифаришчинин кәндәрдији хаммалдан республика әразисиндә маллар истеһсал едилдији һалларда исә, малларын истеһсалчылары аксизин өдәјичиләридирләр. Бу

һалда истеһсалчы аксизин мәбләғләрини сифаришчидән алып.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә ујғун олагаг аксизләрин формалашмасы просеси шәкил 7.3-дә әкс етдирилмишдир.

Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә истеһсал едилән аксизли малларын истеһсал бинасынын һүдудларындан кәнара бурахылмасы вә идхал маллары үчүн исә Азәрбајчан Республикасынын Көмрүк Мәчәлләсинә ујғун олагаг аксизли малларын көмрүк хидмәтинин нәзарәтиндән чыхмасы аксизләр үчүн веркитутма объектидир.

Истеһсал биналары дедикдә, истеһсалын олдугу әразидә јерләшән анбарлар, көмәкчи анбар саһәләри вә дикәр охшар биналар нәзәрдә тутулур.

Республика әразисиндә истеһсал олуан маллар үчүн верки тугулан әмәлијјатын мәбләғи верки өдәјичисинин мүштәридән вә вә ја һәр һансы дикәр шәхсдән, о чүмләдән бартер әсасында, алдығы вә ја алмалы олдугу һаггын топдансатыш базар гијмәтиндән (аксиз вә әлавә дәјәр веркиси чыхылмагла) ашағы олмајан мәбләғидир.

Идхал маллары үчүн исә верки тугулан әмәлијјатын мәбләғи көмрүк ганунверичилијинә ујғун олагаг мүәјјән едилән, лакин топдашсатыш базар гијмәтиндән ашағы олмајан малларын көмрүк дәјәридир.

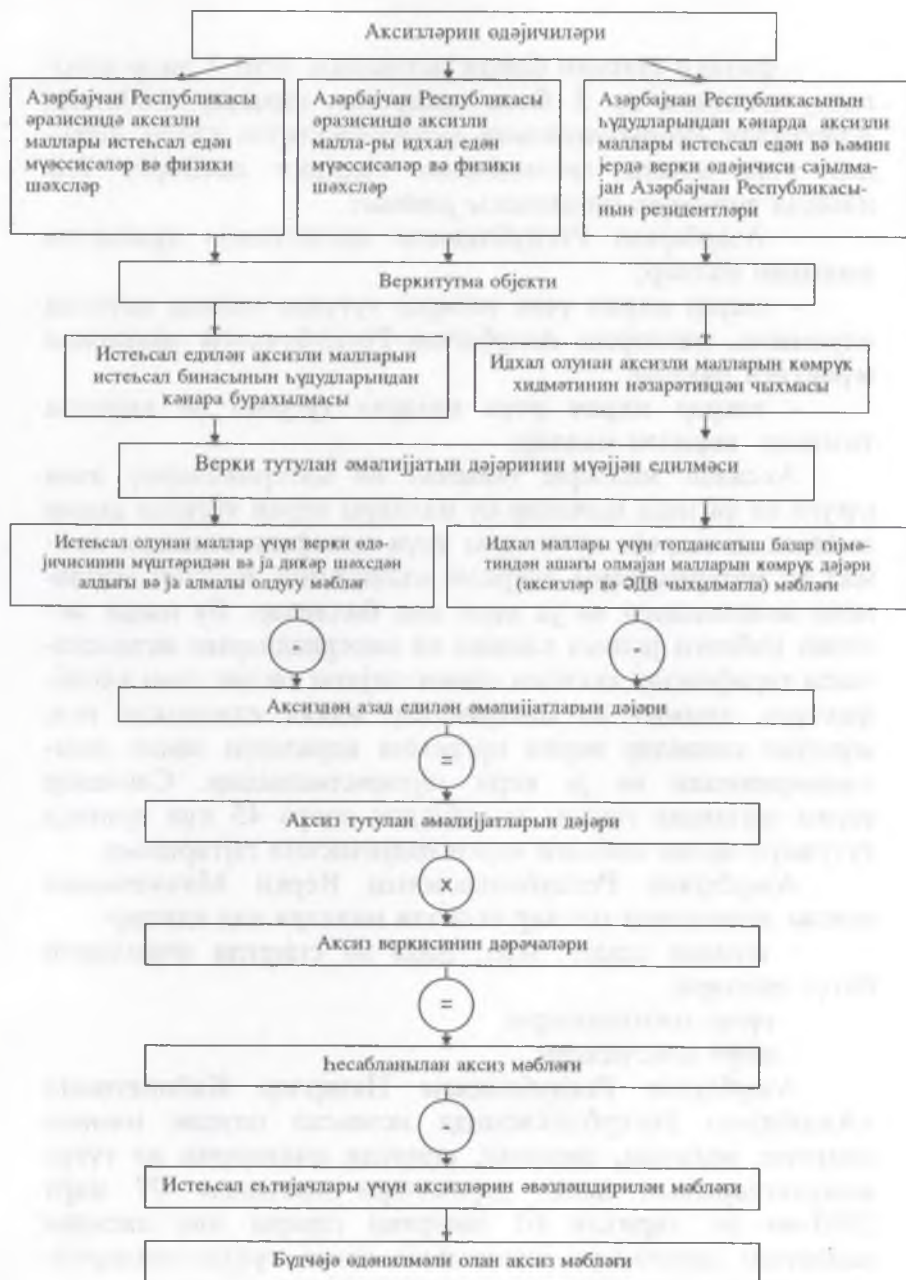
Аксизләр үчүн верки тугулан әмәлијјатын вахты ашағыдакы кими мүәјјәнләшдирилир:

- республика әразисиндә истеһсал олуан маллар үчүн – малларын истеһсал бинасынын һүдудларындан кәнара бурахылдығы вахт;

- малларын идхалы үчүн – көмрүк ганунверичилијинә ујғун олагаг аксизли малларын көмрүк хидмәтинин нәзарәтиндән чыхдығы вахт.

Аксизли малларын ихрачы сыфыр (0) дәрәчәси илә веркијә чәлб олунар.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән ашағыдакылар аксиздән азад едилир:

Шәкил 7.3. Аксизләрин формалашмасының схеми

- физики шәхсин фәрди истеълақы үчүн 3 литр алко-
голлу ичкинин вә 3 блок сигаретин идхалы, һәмчинин
Азәрбајчан Республикасына автомобилләрлә кәлән шәхс-
ләр үчүн һәмин автомобилин техники паспорту илә
нәзәрдә тутулуш бакындақы јаначаг;

- Азәрбајчан Республикасы әразисиндән транзитлә
дашынан маллар;

- тәкрар ихрач үчүн нәзәрдә тутулан маллар истисна
олунмагла, малларын Азәрбајчан Республикасы әразисинә
мүвәггәти идхалы;

- тәкрар ихрач үчүн нәзәрдә тутулан вә кировла
тә'минат верилән маллар;

Аксизли маллары (хаммал вә материаллары) алан
һугути вә физики шәхсләр бу маллары верки тутулан дикәр
аксизли малларын истеъсалы үчүн истифадә етдикдә, хам-
мал вә материаллары аларкән өдәнилмиш аксизин мәблә-
гини әвәзләшдирә вә ја кери ала биләрләр. Бу һалда ак-
сизин мәбләги јалныз хаммал вә материалларын истеъсал-
чысы тәрәфиндән аксизин өдәнилдијини тәсдиг едән һесаб-
фактура, хаммал вә материаллар идхал едилдикдә исә,
мүвафиг сәнәдләр верки органына верилдији заман әвәз-
ләшдирилмәли вә ја кери гәјтарылмалыдыр. Сәнәдләр
верки органына тәгдим едилдикдән сонра 45 күн әрзиндә
тутулуш аксиз мәбләги верки өдәјичисинә гәјтарылыр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә
әсасән ашағыдақы маллар аксизли маллара аид едилир:

- ичмәли спирт, маја, пивә вә спиртли ичкиләрин
бүтүн нөвләри;

- түтүн мә'мулатлары;

- нефт мәъсуллары.

Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин
«Азәрбајчан Республикасында истеъсал олунан ичмәли
спиртин, мајанын, пивәнин, спиртли ичкиләрин вә түтүн
мәмулатларынын аксиз дәрәчәләри һаггында» 07 март
2001-чи ил тарихли 61 нөмрәли гәрары илә аксизли
малларын дәрәчәләри ашағыдақы кими мүәјјәнләшдирил-
мишдир:

Маја	- 0,5 %
Ичмәли спирт	- 90 %
Араг (водка) – ликјор вә ликјор мәмүлатлары, түндләшдирилмиш ичкиләр вә түндләшдирилмиш ички материаллары	- 50 %
Конјак, конјак материаллары вә шампан шәрабы	- 35 %
Түнд шәраблар, сүфрә шәрабы вә шәраб материаллары	- 25 %
Пивә	- 15 %
Бүтүн нөв түтүн мәмүлатлары	- 22 %

Мәсулун аксизли бурахылыш гijмәти ашағыдакы кими тә'јин олунур:

$$D = G \times (100 + C) / 100$$

Бурада,

G - истеъсал хәрчләри вә мәнфәәт дахил олмагла мәсулун гijмәти,

C - аксиз дәрәчәси.

Мисал 1. Истеъсал хәрчләри вә мәнфәәт дахил олмагла мәсулун гijмәти 6400 манат, аксиз дәрәчәси исә 25 %-дир. Онда мәсулун аксизли бурахылыш гijмәти

$$6400 \times (100 + 25) / 100 = 8000 \text{ манат}$$

Аксиз дәрәчәси мәсулун аксизли гijмәтиндә аксизин мәбләғинин хүсуси чәкисинин фаизлә ифадәсидир:

$$C = \frac{A}{D} \times 100\%$$

Будара, A- аксизин мәбләғидир.

Бахдығымыз мисал үчүн

$$C = \frac{1600 \text{ манат}}{8000 \text{ манат}} \times 100\% = 20\%$$

Аксизләр үзрә һесабаат дөврү тәгвим аҗыдыр. Верки өдәҗичиләри тәрәфиндән аксизли маллар истеһсал едилдикдә, һәр һесабаат дөврү үчүн верки тутулан әмәлијјатлар үзрә аксизләр һесабаат дөврүндән сонракы аҗын 20-дән кеч олмаҗараг бүдчәјә өдәнилмәлидир.

Верки өдәҗичисинин аксизләр үзрә бүдчәјә борчу олдугда, һәмин борч җаранандан өдәниләнәдәк һәҗата кечирилән верки тутулан әмәлијјатлар үзрә аксизләр билаваһситә һәмин әмәлијјатларын апарылдығы вахт өдәнилмәлидир. Бу маллар үзрә аксиз өдәниләнәдәк верки өдәҗичисинин һәмин маллары истеһсал бинаһсындан кәнара чыхармаға һүгуу жохдур.

Аксизли маллар идхал едилдикдә аксиз көмрүк органлары тәрәфиндән тутулур.

Верки өдәҗичиләри һәр һесабаат дөврү үчүн һәмин һесабаат дөврүндән сонракы аҗын 20-дәк аҗ әрзиндә верки тутулан әмәлијјатларыны көстәрмәклә верки органларына аксизин бәҗаннамәсини тәгдим етмәлидир. Аксиз веркисинин мәбләғи верки өдәҗичиси тәрәфиндән һесабланыр. Аксизләрин дүзкүн һесабланмасы, вахтында бүдчәјә көчүрүлмәси, бәҗаннамәләрин мүәјҗән едилмиш мүддәт әрзиндә верки органларына верилмәси үчүн верки өдәҗичиләри мөвчуд ганунверичиликлә мүәјҗән едилмиш гәҗдада мәс'улијјәт даһыҗырлар.

Аксизли маллары көндәрән верки өдәҗичиси малы гәбул едәнә верки һесаб-фактурасы җазмалы вә вермәлидир.

Маллар пәрәкәндә гәҗдада көндәрилдикдә, верки һесаб-фактурасы әвәзинә гәбз вә җа чек верилә биләр.

Азәрбаҗчан Республикаһсында аксиз тутулан маллара аксиз маркалары тәтбиг едилир. Аксизли маллара аксиз маркаларынын тәтбиги Азәрбаҗчан Республикаһы Назирләр Кабинетинин «Аксиз тутулан маллара, о чүмләдән идхал малларына аксиз маркаларынын тәтбиги Гәҗдаларынын тәсдиг едилмәси һагтында» 08 җанвар 2001-чи ил тарихли

10 нөмрәли гәрары илә тәнзимләнир. Аксизли маллары маркасыз идхал етмәк, сахламаг (шәхси мәгсәдләр үчүн истисна олмагла) вә ја сатмаг гадагандыр вә һәмин маллар дәвләт нәфинә алыныр.

Аксизли маллар үзәриндә верки нәзарәтинин һәјата кечирилмәси вә аксизләри өдәмәдән аксизли малларын истеһсал бинасынын һудудларындан кәнара чыхарылмасынын гаршысынын алынмасынын тәмин едилмәси мәгсәди илә верки органлары тәрәфиндән маркаланмалы олан аксизли маллары истеһсал едән верки өдәјичиләренин мүвафиг биналарында вә ја анбарларында нәзарәт постлары, өлчү чиһазлары вә пломблар гурулуру.

Аксизләр дәвләт бүдчәсинә өдәнилир.

Аксиз бәјаннамәсинин формасы шәкил 7.4-дә верилмишдир.

7.3. Физики шәхсләрин кәлир веркиси.

Физики шәхсләрдән тутулан кәлир веркиси әһалинин өдәдији веркиләр арасында мүһүм јер тутур. Кәлир веркиси өлкәмиздә верки системинин практики олагаг мөвчуд олмадығы совет һакимийјәти дөврүндә белә мөвчуд олмушдур. 60-чы илләрдә бу веркинин ләғв едилмәсинә чәнд кәстәрилмиш, лакин һәјата кечирилмәмишдир.

Азәрбајчанын да дахил олдуғу Русија Империясы тарихиндә илк дәфә кәлир веркиси 1916-чы илин әввәлләриндә мүәјјән едилмиш, лакин әввәлчә феврал, сонра исә октјабр ингилаблары онун һәјата кечирилмәсинә имкан вермәмишдир.

Совет һакимийјәти илләриндә кәлир веркиси һеч бир фискал әһәмијјәт кәсб етмәмишдир. Бүдчә дахилолмаларынын әсас күтләсини мүәссисә вә тәшкилатларын кәлирләриндән ајырмалар тәшкил етмишдир. Дөвләт бүдчәсинин кәлирләриндә кәлир веркисинин пажы 5-6 % олмушдур. О дөврдә кәлир веркисинин јеканә тәјинаты фәһлә вә

Малијә Назирлији илә разылашдырылмагла
Веркиләр Назирлијиниң 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Әмри илә
тәсдиғ едилмишдир

Һесабат ајы үчүн нөвбәти ајын 20-дән
кеч олмајарағ тәғдим едилди:

_____ рајону (шәһәри) үзрә Веркиләр Идарәсинә (Ше'бәсинә)

ВӨЕН _____

(верки өдәјичисиял там алы)

ӘДВ өдәјичисинин гејдијјат билдириши № _____ * __* _____ 20 -чи ил

(тарихи)

Үнваны _____ Тел № _____

20 _____-чи илин _____ ајы үчүн

Аксиз бәјаннамәси

№	Көстәричиләр	Код	Аксизә чәлб олунан дәвријјә (аксизсиз вә ӘДВ-сиз), мин манат		Аксизин дәра- чәси, %	Аксизин мәбләғи, мин манат	
			Верки өдәјичи- синин мә'луматына әсасән	Камерал јохламан- нын нәти- чәләринә әсасән		Верки өдә- јичисинин мә'луматы- на әсасән (сүг.4 х сүг.6) / 100	Камерал јохламанын нәтичәлә- ринә әсасән (сүг.5 х сүг.6)/100
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Аксизә чәлб олунан малын ады 1. _____ 2. _____ 3. _____ Чәми: _____	400			X		
2.	Истеһсал мәгсәдләри үчүн алынмыш аксизли хаммал вә материалын ады 1. _____ 2. _____ 3. _____ Чәми: _____	401			X		
3.	Һесабат дәврү үзрә :						
4.	-Бүдчәјә өдәнилмәли (сәт. 1 – сәт.2)	402	X	X	X		
5.	-Бүдчәдән өдәнилмәли (сәт.2-сәт.1)	403	X	X	X		
6	Һесабат дәврүндә бүдчәјә өдәнилмишдир	404	X	X	X		

Бэҗаннамэнин тэгдим едилдиҗи тарих « ___ » _____ 20___ -чи ил

Һүҗүги шәхсин (мүәссисэнин)
рәһбәри вә ја фәрди саһибкар

(имза)

(С. А. А.)

Бэҗаннамэни тәртиб
елән мәс'ул шәхс

(имза)

(С. А. А.)

М.Ј.

Аудитор* (Акент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН

Бэҗаннамэнин верки органы тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә геҗдләри

Тарих « ___ » _____ 20__ чи ил

Геҗдиҗат нөмрәси _____

(Бэҗаннамэни гәбул елән шәхсин соҗалы, ады, атасынын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин геҗдләри

Камерал јохлама нәтичәсиндә ашағыдакылар мүҗҗән едилмишдир:

- Бүдчәҗә одәниләчәк мәбләг:

_____ манат

(рәғәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гәјтарылачаг мәбләг:

_____ манат

(рәғәмлә вә јазы илә)

Верки одәҗичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнилмишдир:

« ___ » _____ 20__ чи ил

(камерал јохламаны тарихи)

(Имза)

(мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Шөбә рәиси:

(Имза)

(С. А. А.)

« ___ » _____ 20__ чи ил

*Бэҗаннамэнин ганунверичиликлә мүҗҗән едилмиш һалларда вә гајдада аудитор тәрәфиндән тәсдиҗ олунмагла вә аудитор рәҗи алава едилмәклә тэгдим едилмәси нәзәрлә тутулдуҗу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәғил аудитор иштирак етдиклә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиҗ етмәлидир.

Шәкил 7.4. Аксизин бэҗаннамәси

гуллулгчу категоријасына аид олмајан шәхсләрин кәлирләринин јенидән бөлүшдүрүмәси олмушдур. Зәъмәткешләрин әсас күтләси үчүн кәлир веркиси демәк олар ки, прогрессив характер дашымырды вә онун дәрәчәси 8,2-13 % интервалында дәјиширди. Фәълә вә гуллулгчуларын ажры-ажры категоријалары, колхозчулар вә һәрби гуллулгчулар кәлир веркиси өдәмәкдән тамамилә азад едилмишди.

Фәрди әмәк фәәлијјәти илә мәшғул олан вә дөвләтин фикринчә, јүксәк кәлир әлдә едән физики шәхсләрин кәлирләри 81 %, елм вә инчәсәнәт әсәрләринин мүәллифләринин гонорарлары исә 69 % дәрәчә илә кәлир веркисинә чәлб олунурду.

1992-чи ил јанвар ајынын 1-дән Азәрбајчан Республикасында физики шәхсләрин кәлир веркисинин принципчә јени системи јарадылды. Һал-һазырда фәәлијјәтдә олан физики шәхсләрин кәлир веркиси системинин әсас принципи социал вә диқәр мәншәјиндән асылы олмајараг верки өдәјичиләринин бәрәбәрлији принципидир. Бу о демәкдир ки, верки өдәјичиләри ганун гаршысында бәрәбәрдирләр, мүәјјән сәвијјәли кәлир әлдә едән верки өдәјичиләри үчүн верки дәрәчәси ејнидир.

Совет Иттифагында фәәлијјәтдә олан иллик мәчму кәлирдән асылы олмајараг ажлыг кәлирин веркијә чәлб едилмәси нәзәрә алынмагла, Азәрбајчанын верки ганунверичилији мәчму иллик кәлирин дә веркијә чәлб едилмәсини нәзәрдә тутурду. Бунунла бәрәбәр ишә кәтүрәнин кәлир веркисини тутмаг вә бүдчәјә өдәмәк вәзифәси сахланылды.

1992-чи илдән физики шәхсләрдән кәлир веркисинин тутулмасы практикасына даһа бир јени принцип – иллик мәчму кәлирин верки тутулмајан минимумунун мүәјјән едилмәси – әләвә олунду. Бу принципә әсасән иллик кәлирин верки тутулан мәбләғи һәмин минимум һәчиндә азалдылыр.

Физици шәхсләрдән кәлир веркиси тутулмасынын даһа бир мұһым принципи бу веркинин верки өдәјичиси әвәзинә өдәнилмәсинин јол верилмәзлијидир. Башга сөзлә, верки вәтәндашларын шәхси кәлирләринә һесаблианмалы вә бу кәлир һесабына өдәнилмәлидир. Мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг физици шәхсләрә кәлир өдәјән мүәссисә вә тәшкилатлар өз вәсаитләри һесабына кәлир веркисини өдәмәк һүгугуна малик дејилдирләр.

Физици шәхсләрдән кәлир веркиси тутулмасынын бир принципи дә вәтәндашларын ајры-ајры категоријаларына верилән вә мұһым социал мәсәләләрин һәллине јөнәлдилән мәгсәдли верки күзәштләридир.

Инкишаф етмиш өлкәләрин әксәријјәтиндә физици шәхсләрин кәлир веркиси системи демәк олар ки, бу принципләр әсасында гурулмушдур.

Дүңјанын бүтүн өлкәләриндә бу верки нөвүнүн кениш јайылмасы бир сыра амилләрлә бағлыдыр. Бу веркинин әсас үстүнлүјү ондадыр ки, өлкәнин бүтүн әмәк габилитетли әналисиси бу веркинин өдәјичисидир. Ејни заманда, диқәр веркиләрә нисбәтән верки органларынын бу веркијә нәзарәт етмәси даһа асандыр вә ондан јайынма һаллары хејли мүрәккәбдир.

Бүтүн бунлара бахмајараг, һал-һазырда физици шәхсләрин кәлир веркиси өлкәнин верки системиндә мұһым јер тутур. Совет дөврүндән фәргли олага бу веркинин үмуми верки дахилолмаларында хүсуси чәкиси хејли артмыш вә 2000-чи илдә 18,4 % тәшкил етмишдир. Лакин буна бахмајараг бу верки нөвү һүгуги шәхсләрин мәнфәәт веркиси вә әлаvē дәјәр веркисиндән сонра 3-чү јери тутур. Игтисади чәһәттән инкишаф етмиш өлкәләрин бүдчәләринин кәлир һиссәсинин формалашмасында физици шәхсләрин кәлир веркиси һақим мөвге тутур вә бүдчәнин верки дахилолмаларынын тәгрибән 40 %-ни тәшкил едир.

Өлкәмиздә бүдчә кәлирләринин формалашмасында физици шәхсләрин кәлир веркисинин пәјынын игтисади

чәһәтдән инкишаф етмиш өлкәләре нисбәтән ашағы олмасынын ики әсас сәбәби вар. Биринчиси, өлкә әһалисинин бөјүк һиссәсинин кәлир сәвијјәси инкишаф етмиш өлкәләрин әһалисинин кәлирләринә нисбәтән хејли ашағыдыр. Буна көрә дә кәлир веркиси, әксәр һалларда минимал шкала үзрә өдәнилер. Икинчи сәбәб исә јүксәк кәлирләрин веркидән кизләдилмәсидир.

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинә әсасән кәлир веркисинин формалашмасы просеси шәкил 7.5-дә әкс етдирилмишдир.

Кәлир веркисинин өдәјичиләри резидент вә гејри-резидент физики шәхсләрдир.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән ашағыдакылар резидент физики шәхсләр һесабулунурлар:

- тәғвим илиндә баша чатан һәр һансы ардычыл олан 12 ајлыг дөвр әрзиндә үст-үстә 182 күндән артыг вахтда һәгигәтән Азәрбајчан Республикасы әразисиндә оланлар;

- бир тәғвим или әрзиндә харичи өлкәдә Азәрбајчан Республикасынын дөвләт хидмәтиндә оланлар.

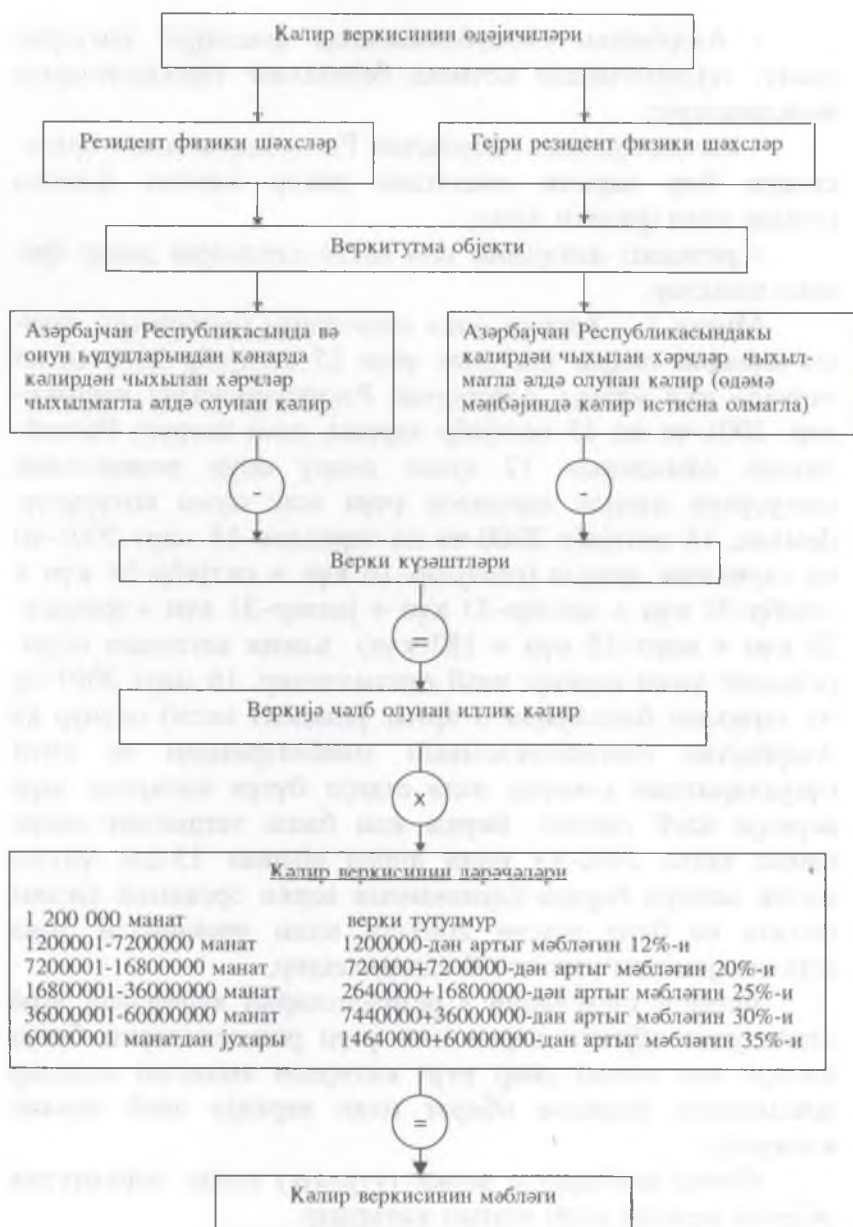
Бу физики шәхсләрин Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә вә харичи өлкәдә олма мүддәти 182 күндән артыг олмадыгда, һәмин физики шәхс ашағыдакы ардычыллыгла көстәрилән ме'јарларла Азәрбајчан Республикасынын резиденти сајылыр:

- даими јашајыш јери;
- һәјати мә'нафеләринин мәркәзи;
- адәтән јашадығы јер;
- Азәрбајчан Республикасынын вәтәндашлығы

Ашағыдакылар гејри-резидент физики шәхсләр һесабулунурлар:

- Азәрбајчан Республикасы әразисиндә дипломатик статусу олан шәхсләр вә онларын аилә үзвләри;

Шәкил 7.5. Кәлир веркисинин формалашмасынын схеми

- Азербайжан Республикасында фэалијјэт көстэрэн дөвлэт гејдијјатындан кечмиш бејнэлхалг тэшкилатларын эмэкдашлары;

- мэгсэди јалныз Азербайжан Республикасынын эразисиндэн бир харичи дөвлөтдэн дикэр харичи дөвлөтө кечмэк олан физики шэхс;

- резидент анлајышы илэ эһатэ едилмэјэн дикэр физики шэхслэр.

Мисал 1. Харичи өлкэ вэтэндашы бағланмыш сазишэ мұвафиг олараг ишлэмэк үчүн 15 сентјабр 2000-чи ил тарихдэ ики илијјэ Азербайжан Республикасына кэлмишдир. 2001-чи ил 15 сентјабр тарихи, даһа доғрусу Республикада олмасынын 12 ајлыг дөврү онун резидентлик статусунун мұэјјэн едилмэси үчүн эсас кими көтүрүлүр. Демэли, 15 сентјабр 2000-чи ил тарихдэн 15 март 2001-чи ил тарихэдэк дөврдэ (сентјабр–16 күн + октјабр–31 күн + нојабр–30 күн + декабр–31 күн + јанвар–31 күн + феврал–28 күн + март–15 күн = 182 күн) һәмин вэтэндаш гејрирезидент кими веркијэ чэлб едилмэлидир. 16 март 2001-чи ил тарихдэн башлајараг о артыг резидент һесаб олунур вэ Азербайжан Республикасынын мәнбэлэриндэн вэ онун һүдудларындан кәнарда әлдэ етдији бүтүн кәлирлэр үзрә веркијэ чэлб едилир. Верки или баша чатдыгдан сонра һәмин шэхс 2002-чи илин апрел ајынын 15-дэк үмуми илик кәлири барэдэ бәјаннамәни верки органына тәгдим етмэли вэ буна эсасән 2001-чи илин әввәлиндән онун веркиси јенидән һагг-һесаб едилмэлидир.

Физики шэхслэрин - резидентлэрин кәлирлэри үзрә веркитутма объекти верки или үчүн резидентлэрин бүтүн кәлири илэ һәмин дөвр үчүн кәлирдән чыхылан хәрчләр арасындакы фэргдән ибарәт олан веркијэ чэлб едилән кәлирдир.

Өдәмә мәнбәјиндә верки тутулдуғу һалда, веркитутма объекти веркијэ чэлб олунан кәлирдир.

Азәрбајчан Республикасында даими нүмајәндәлик вә ситәсилә фәалијјәт көстәрән гејри-резидент физики шәхс даими нүмајәндәлији илә әлагәдар олан веркијә чәлб едилән кәлирләри үзрә кәлир веркисинин өдәјичисидир.

Веркијә чәлб олунан кәлир, конкрет дөврдә Азәрбајчан мәнбәләриндән даими нүмајәндәликлә бағлы әлдә едилән үмуми кәлирлә һәммин дөврдә бу кәлирләрин әлдә едилмәси илә әлагәдар чәкилән вә кәлирдән чыхылан мәбләғ арасындакы фәргдир.

Гејри-резидент физики шәхсин даими нүмајәндәликлә бағлы олмајан, лакин веркијә чәлб едилән үмуми кәлири, кәлирдән чыхылан мәбләғ нәзәрә алынмадан өдәниш јериндә веркитутма объектидир.

Мәшғуллугдан вә ја әмлакын тәгдим едилмәсиндән кәлир әлдә едән гејри-резидент физики шәхс Азәрбајчан мәнбәјиндән тәгвим или әрзиндә әлдә етдији бу нөв үмуми кәлирин һәммин дөврдә бу кәлирә аид олан вә ондан чыхылан хәрчләр гәдәр азалдылан мәбләғи үзрә кәлир веркисинин өдәјичисидир.

Верки өдәјичиси олан резидент физики шәхсин кәлири онун Азәрбајчан Республикасында вә Азәрбајчан Республикасынын һудудларындан кәнарда әлдә етдији кәлирдән ибарәтдир.

Верки өдәјичиси олан гејри-резидент физики шәхсин кәлири онун Азәрбајчан Республикасы мәнбәләриндән әлдә етдији кәлирләрдән ибарәтдир.

Физики шәхсләрин веркијә чәлб олунан кәлирләринә аиддир:

- а) муздли ишлә әлагәдар әлдә едилән кәлирләр;
- б) муздли ишә аид олмајан фәалијјәтдән әлдә едилән кәлирләр;
- в) веркиләрдән азад едилән кәлирләрдән башга бүтүн дикәр кәлирләр.

Физики шәхс тәрәфиндән муздли ишлә әлагәдар алынан кәлир - әмәк һаггы, бу ишдән алынан һәр һансы

өдөмө вә ја фәјда, о чүмлөдөн эввәлки иш јериндән, јахуд кәлөчөк муздлу ишдән алынан кәлирдир.

Көстәрилән кәлирләрә, хүсуси олараг бүтүн нөвләрдә әмәк һаггы, мүкафат, әмәк һаггына үстәликләр, тә'минат, гонорар, тәгаүд вә муздлу әмәк мүгавиләләринә (сазиш, разылашма) мүвафиг олараг физики шәхсләр тәрәфиндән јеринә јетирилән ишләрлә (хидмәтләрлә) әлагәдар дижәр өдәнишләр дахилдир.

Бу заман кәлирин мәбләғи, ашағыда көстәрилән мәбләғдән ишчинин әлдә етдији кәлирә кәрә өдәдији һәр һансы хәрч чыхылдыгдан сонра галан мәбләғә бәрәбәрдир:

а) физики шәхсә банкларарасы кредит һәррачында олан фаиз дәрәчәсиндән ашағы фаиз дәрәчәси илә ссуда верилдији һалда - бу типли ссудалар үзрә банкларарасы кредит һәррачында олан фаиз дәрәчәсинә ујғун фаизлә өдәнмәли олан мәбләғлә ашағы фаиз дәрәчәсинә ујғун өдәнмәли олан мәбләғ арасындакы фәрг.

Мисал 2. Мүәссисә ишчисинә мәнзил алмасы мөгсәди үчүн бир ил мүддәтинә иллик 6 фаиз дәрәчәси илә банкдан 50,0 млн. манат ссуда алыб вермишдир. Ссуданын верилдији тарихдә банкларарасы кредит һәррачында ссуда фаизинин дәрәчәси иллик олараг 14 фаиз тәшкил етмишдир. Бу һалда кредит һәррачында олан фаиз дәрәчәсинә ујғун өдәнилмәли мәбләғлә ашағы фаиз дәрәчәсинә ујғун өдәнилмә мәбләғ арасындакы 4 млн. манат $(50 \times (14 - 6) : 100)$ ишчинин кәлириндә нәзәрә алыныб веркијә чәлб едилмәлидир.

б) ишә көтүрәнин өз ишчисинә малы, иши вә ја хидмәти тәгдим етдији, јахуд һәдијјә вердији һалда - бу чүр малларын, ишләрин вә хидмәтләрин базар гијмәти илә дәјәри.

Мисал 3. Мүәссисә Новруз бајрамы мүнасибәти илә кисәси 100,0 мин маната дүјү алыб өз ишчиләринә пулсуз олараг вермишдир. Бу һалда 100,0 мин манат һәр бир

ишчинин үмуми кәлириндә нәзәрә алынмалы вә кәлир веркисинә чәлб олунмалыдыр.

Мисал 4. Тәшкилат өз ишчисинин мәнзилини тә'мир етмиш вә тә'мирин фактики маја дәјәри 2,5 млн. манат олдуғу һалда ишчи 1,5 млн. манат өдәмишдир. 1,0 млн. манат фәрг мәбләғи ишчинин кәлиринә дахил едилмәли вә кәлир веркисинә чәлб едилмәлидир.

в) ишчинин хәрчләринин әвәзи өдәнилдији һалда - өдәнән вәсаитин мәбләғи. Мәсәлән, ишчинин ушағынын тәдрис һағғынын, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә сахланылмасы һағғынын, мүәличәси һағғынын, һабелә алынмыш автомашынын вә ја мәнзилин дәјәринин өдәнилмәси вә с. буна мисал ола биләр.

г) ишчинин ишә кәтүрәнә олан борчунун вә ја өһдәлијинин бағышланылдығы һалда - һәмин борчун вә ја өһдәлијин мәбләғи;

Бу нөв кәлирә ишчинин өдәнилмәмиш кредит мәбләғләринин вә ја ғајтарылмалы ссудасынын, кредитләр вә ја ссудалар үзрә фаиз мәбләғләринин, ишчинин мадди характерли борчларынын силинмәси вә с. аид ола биләр.

ғ) ишә кәтүрән тәрәфиндән һәјатын јығым сығортасы үзрә сығорта һағлары өдәнилдији һалда, сығорта һағлары илә сығорта өдәнишләри арасындакы фәрг истисна олмағла, сығорта олунанын һәмин сығорта үзрә алдығы сығорта өдәниши. Һәјатын јығым сығортасы үзрә сығорта ганун-веричиликлә мүәјјән едилмиш ғајдада харичи өлкәләрдәки сығортачы васитәсилә апарылдығда - ишә кәтүрәнин сығорта һағлары илә әлағәдар чәкдији хәрчләр;

д) һәр һансы дикәр һалда - норматив актларда башға гијмәтләндирмә методу кәстәрилмирсә, Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин тәсдиг етдији “Малын (ишин, хидмәтин) базар гијмәтинин мүәјјән едилмәси Ғајдалары”на ујғун оларағ мүәјјән едилән дәјәр.

Бу чүр кәлирләрә кедиш билетләринин дәјәринин, гәзет вә журналлара абунә мәбләғләринин, санаторија вә

истираагт евлэринэ јоллајышларын, үзкүчүлүк һовузлары вэ ја “сағламлыг групплары”нын абонментлэрин дэјэринин, масажын, дарман вэ дикэр охшар хэрчлэрин дэјэринин өдөнилмэси аид едилэ билэр.

Мисал 5. Мүэссисэ өз вэсаити һесабына мэ'зунијјэтэ чыхмыш ишчинин истираагт мэгсэдилэ харичэ кетмэси үчүн тэјјарэ билети алмыш вэ онун дэјэринэ әсасән бүдчэјэ кэлир веркиси өдөмишдир. Бу һалда ишчинин үмуми кэлиринэ анчаг билетин дэјэри дејил, һәм дә мүэссисэ тэрэфиндән бүдчэјэ кечирилән кэлир веркисинин мэблэги дахил едилир.

Мүэјјән олунмуш нормалар дахилиндэ е'замијјэ хэрчлэринин вэ ја дикэр ишкүзар хэрчлэрин әвэзинин өдөнилмэси кэлирэ дахил дејилдир.

Ишэ көтүрән тэрэфиндән әјләнчэ вэ јемэк хэрчлэринин, һабелэ ишчилэрин мәнзил вэ дикэр социал характерли хэрчлэринин чэкилмэсинин нэтичэси кими әлдэ едилән кэлир верки тутулан кэлирэ аид дејилдир.

Веркијэ чэлб едилмэси мэгсэдлэри үчүн физики шәхслэрин муздлу ишлэ бағлы олмајан фэалијјэтдән кэлирлэри саһибкарлыг вэ гејри-саһибкарлыг фэалијјэтиндән кэлирлэрэ бөлүнүр.

Саһибкарлыг фэалијјэтиндән кэлирэ аиддир:

а) саһибкарлыг фэалијјэти мэгсэдлэри үчүн истифаде олунан активлэрин тэгдим едилмэсиндән кэлир;

Бу кэлирлэрэ мөһсул сатышындан, ишлэрин көрүлмэсиндән вэ хидмэтлэрин көстөрилмэсиндән әлдэ олунан кэлирлэр дахилдир.

б) саһибкарлыг фэалијјэтинин мөһдудлашдырылмаһына вэ ја мүэссисэнин бағланмаһына разылыг верилмэсинэ көрэ алынан кэлир;

Мисал 6. Саһибкар боја истеһсалыны тәшкил едир. Бу рекионда артыг һәмин мөһсулун истеһсалы вардыр (јахуд, базар башга рекиондан кәтирилән бу мөһсулларла тәһһиз олунурду) вэ јени тәшкил олунмуш истеһсал она

рәгабәт ярада биләрди. Бу Һалда эввәлки истеһсалчы (вә ја тәһһизатчы) јени истеһсалчыја мүәјјән мәбләғ әвәзинә, истеһсалы азалтмағ вә ја ону тамамилә дајандырмағ һаггында тәклиф едә биләр. Разылығ олдуғу Һалда бу мәбләғ јени саһибкарын кәлири олур вә онун иллик кәлиринә дахил едилмәлидир.

в) әсас вәсаитләрин тәгдим едилмәсиндән алынан вә кәлирә дахил едилән мәбләғләр;

Бу кәлирләрә әсас вәсаитләрин, о чүмләдән биналары, тикилиләрин, гургулары, машынлары, аваданлығлары, һесаблама техникасынын вә саһибкарлығ фәалијјәтиндә истифадә олунан дикәр әсас вәсаитләрин, һәмчинин амортизасија олунмајан активләрин сатышы заманы дәјәрләрин артмасындан кәлирләр дахил едилир.

Мисал 7. Саһибкар верки илинин әввәлиндә 1000,0 мин маната тикиш машыны алыр, илин ахырында исә ону 1500,0 мин маната сатыр. Һәмин тикиш машынына ил әрзиндә 100,0 мин манат амортизасија һесапланмышдыр. Бу Һалда саһибкарын үмуми кәлиринә 600,0 мин манат (1500,0–1000,0 х 0,9) әләвә олунмалыдыр.

г) кәлирдән чыхылан компенсасија едилән мәбләғләрән вә ја ғытијатлары азалмасындан кәлир.

Компенсасија олунан чыхылмалара саһибкарлығ фәалијјәти илә мәшғул олан физики шәхсин әввәлләр кәлириндән чыхылмыш хәрчләринин, зәрәрләринин вә шүбһәли борчларынын сонрадан өдәнилмәси аиддир. Бу мәбләғләр, онлары алындығы верки илиндә саһибкарын кәлирләри һесаб едилир.

Физики шәхсләрин гејри-саһибкарлығ фәалијјәтиндән кәлиринә дахилдир:

а) физики шәхсин мүкафат шәклиндә әлдә етдији кәлир (фајда) бу кәлирә (фајдаја) аид олуна биләр. Борч өндәликләри илә бағлы олан һәр һансы өдәмә.

Мисал 8. Мүәссисә мугавиләјә мугафиг оларағ фәрди саһибкардан 6 ај мүддәтинә 30 фаизлә 100,0 млн. манат

борч алмышдыр. 30 млн. манат фэрг мэблэги физики шэхсин кэлиридир вэ веркијэ чэлб олунмалыдыр.

б) дивиденд. Дивиденд - ыгуги шэхсин өз тэ'сисчилэринин (пайчыларынын) вэ јахуд сэмдарларынын хејринэ халис мэнфээтинин бөлүшдүрүлмэси илэ бағлы пул вэ ја дикэр өдэмэлэр шэклиндэ етдији өдөнишдир.

Ыгуги шэхсин лэғви илэ бағлы эмлакын бөлүшдүрүлмэси нэтичэсиндэ элдэ едилэн кэлир, ымчинин сэмдарларын сэмлэринин фаиз нисбэтини дэјишдирмэјэн сэмлэрин бөлүшдүрүлмэси, сэмлэрин (ыссэлэрин, пайларын) номинал дэјери ыдудларында кери алынмасы илэ бағлы едилэн өдөнишлэр дивиденд сажылмыр.

в) эмлакын ичарэјэ верилмэсиндэн кэлир;

г) ројалти. Ројалти – физики шэхсин эдэбијјат, инчэсэнэт, јахуд елм эсэрлэри, програм тэминаты, кинематографик филмлэр үзэриндэ мүэллиф ыгугларындан истифадэ етмэсинэ, јахуд истифадэ ыгугларыны вермэсинэ көрэ, истэнилэн патентэ, тичарэт маркасына, дизајн, јахуд моделэ, плана, мэхфи дүстура, јахуд просесэ, сэнаје, коммерсија, јахуд елми тэчрүбэјэ аид олан информасијаја, сэнаје, коммерсија вэ ја елми аваданлыгдан истифадэ дэ јахуд истифадэ ыгугларыны вермэсинэ көрэ мүкафат шэклиндэ алдыгы өдөнишлэрдир.

Мисал 9. Физики шэхс ыэр ыансы бир патентин, «ноу-ыау»нун вэ ја видеофилмин саыбидир вэ мүэјјэн ыагт эвэзиндэ онлардан истифадэ ыгугуну башга субъектэ верир. Бу ыалда ыагт - ројалти шэклиндэ кэлирдир.

ы) ишчинин ишэ көтүрэнэ олан борчунун вэ ја өндөлијинин бағышланылдыгы ыаллар истисна олмагла, верки өдэјичисинэ бағышланмыш борчун мэблэги;

д) саыбкарлыг фэалијјети мэгсэдлэри үчүн истифадэ олунмајан активлэрин тэгдим едилмэсиндэн кэлир;

е) ишэ көтүрэнин өз ишчисинэ малы, иши вэ ја хидмэти ыэдијјэ вердији ыаллар истисна олмагла, тэгвим или эрзиндэ алынан ыэдијјэ вэ мирасларын мэблэги;

ә) верки өдәјичисинин активләринин илкин гижмәтинин артдығыны көстөрән һәр һансы дикәр кәлир - әмәк һагтындан башга;

ч) һәјатын јығым сығортасы үзрә сығорта олунанын өдәдији вә ја онун хејринә өдәнилән сығорта һаглары илә сығорта өдәнишләри арасындакы фәрғ.

Физики шәхсләрә резидент мүәссисә тәрәфиндән өдәнилән дивидендләр вә резидент тәрәфиндән вә ја гејри-резидентин даими нүмајәндәлији, јахуд бү чүр нүмајәндәлијин адындан өдәнилән фаизләрден өдәниш мәнбәјиндә верки тутулмушдурса, бу дивиденд вә фаизләр кәлирдән чыхылыр.

Физики шәхсләрин үмуми кәлирләриндән ганунверичилијә мұвафиг олараг кәлирдән чыхылмајан хәрчләрден башга, кәлирләрин әлдә едилмәси илә әлағәдар бүгүн хәрчләр чыхылыр.

Физики шәхсләрин кәлирләриндән чыхылмајан хәрчләрә дахилдир:

а) әсас вәсаитләрин алынмасына вә гурулмасына чәкилән хәрчләр вә капитал характерли дикәр хәрчләр;

Бу хәрчләрә әсас вәсаитләрин алынмасы, кәтирилмәси, истеъсалы, тикилмәси, гурашдырылмасы үчүн чәкилән хәрчләр, һабелә верки өдәјичисинин кәлирдән чыхмаг һүгууна малик олдуғу хәрчләр истисна едилмәклә, активләрин дәјәрини артыран дикәр хәрчләр дахил едилир.

б) гејри-коммерсија фәалијјәти илә бағлы олан хәрчләр;

в) әјләнчә вә јемәк хәрчләри, һабелә ишчиләрин мәнзил вә дикәр сосиал характерли хәрчләри;

Саһибкарлыг фәалијјәти әјләнчә вә ја сосиал характерли дашыјан верки өдәјичисинин хәрчләри бу чүр фәалијјәт чәрчивәсиндә чәкилирсә, мұвафиг олараг әјләнчә вә сосиал хәрчләр кәлирдән чыхылыр.

г) физики шәхсин фәрди истеълакла вә ја әмәк һаггынын алынмасы илә бағлы олан хәрчләри.

Фактики е'замийјә хәрчләринин ганунверичилијә мұвафиг гәјдада мұәјјән олуңмуш нормадан артыг олан һиссәси кәлирдән чыхылмыр.

Гаршылыгы сурәтдә асылы олан шәхсләрин бир-бириндән алынмыш борчлары үзрә фаизләр истисна олмагла, диқәр Һалларда борча кәрә өдәнилмиш фаизләрин фактики мәбләғи (Һесабламалар методундан истифадә едилдикдә – өдәнилмәли фаизләрин мәбләғи), лакин борчун верилмәси заманы банкларарасы кредит Һәррачында олан фаиз дәрәчәсинин 150 % сәвијјәсиндән артыг олмагла, кәлирдән чыхылыр.

Мисал 10. Саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олан физики шәхс коммерсија банкындан 50 % дәрәчә илә кредит кәтүрмүшдүр. Кредитин верилдији вахт банкларарасы кредит Һәррачында олан фаиз дәрәчәси 20 %-дир. Бу Һалда саһибкар өз кәлириндән кредитә кәрә фаиз шәклиндә чыхылманы 50 % дејил, јалныз 30 % ($20 + 20 \times 50 : 100$) мигдарында нәзәрә ала биләр.

Әкәр малларын тәғдим едилмәси, ишләрин кәрүлмәси вә хидмәтләрин кәстәрилмәси илә әлагәдар кәлир әввәлләр саһибкарлыг фәалијјәтиндән әлдә едилән үмуми кәлирә дахил едилмишдирсә, онда Һәмин физики шәхс онларла бағлы олан үмидсиз борч мәбләғини кәлирдән чыхмаг Һүгуна маликдир.

Мисал 11. Саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олан физики шәхс бағланмыш мұгавиләјә мұвафиг олараг 20,0 млн. манатлыг тикинти ишләрини мұәјјән олуңмуш мүддәтдә јеринә јетирмишдир. Бәјаннамә верилән вахт сифаришчи онунла там Һесаблашмамышдыр. Лакин бу мәбләғ онун үмуми кәлиринә там дахил едилмиш вә кәлир веркиси Һесабланмышдыр. Галан мәбләғ исә саһибкар тәрәфиндән алынмамышдыр. Бу Һалда Һәмин мәбләғ шүбәли борч кими үмуми кәлирдән чыхылыр.

Үмидсиз борч мәбләгинин кәлирдән чыхылмасына, физики шәхсин үмидсиз борч мәбләгини дәјәри олмајан борч кими сиддији вахт јол верилир.

Саъибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олан физики шәхсин үмуми кәлириндән саъибкарлыг фәалијјәтиндә истифадә едилән әсас вәсаитләр үзрә амортизасија ајырмалары кәлирдән чыхылыр.

Әсас вәсаитләрин категоријалары үзрә амортизасија ајырмалары һәр категоријаја аид әсас вәсаитләр үчүн мүәј-јәнләшдирилмиш амортизасија нормасыны һәмин категоријаја аид әсас вәсаитләрин верки илинин сонуна баланс үзрә галыг дәјәринә тәтбиг етмәклә һесабланыр.

Һәр ил үчүн кәлирдән чыхылмалы олан тә'мир хәрчләринин мәбләги әсас вәсаитләрин һәр бир категоријасынын илин сонуна баланс үзрә галыг дәјәринин Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинети тәрәфиндән тәсдиг едилмиш гәјдалара ујғун олараг мүәјјән едилән һәдләрлә мөһдудлашдырылыр. Тә'мир хәрчләринин фактики мәбләги бу һәдд илә мүәјјәнләшдирилән мәбләгдән аз олдугда, кәлирдән тә'мир хәрчләринин фактики мәбләги чыхылыр.

Бу Һалда нөвбәти верки илләриндә тә'мир хәрчләринин кәлирдән чыхылан мәбләг һәдди тә'мир хәрчләринин фактики мәбләги илә мүәјјәнләшдирилмиш һәдд үзрә һесабланмыш мәбләги арасындакы фәрг гәдәр артырылыр. Мүәјјән едилән мөһдудлашдырмадан артыг олан мәбләг һәр бир категоријаја аид әсас вәсаитләрин баланс үзрә галыг дәјәринин артмасына аид едилир.

Гејри-мадди активләрә чәкилән хәрчләр мүәјјән едилән амортизасија дәрәчәси илә һесабланан амортизасија ајырмалары шәклиндә кәлирдән чыхылыр.

Гејри-мадди активләрин алынмасына вә ја истеһсалына чәкилән хәрчләр верки өдәјичисинин веркијә чәлб олуна кәлиринин һесабланмасы заманы кәлирдән чыхылмышдырса, һәмин хәрчләр амортизасија олунамалы гејри-мадди активләрин дәјәринә аид едилмир. Мәсәлән, физики

шәхсләрин бир илдән артыг мүддәтә тәсәррүфат фәалијәтиндә истифадә етдикләри гејри-мәдди объектләрә чәкилән хәрчләр гејри-мәдди активләрә аид едилир.

Физики шәхсин - саһибкарлыг фәалијәтиндән әлдә едилән үмуми кәлириндән чыхылмасына јол верилән хәрчләринин һәмин кәлирдән артыг олан һиссәси дикәр кәлирләрдән чыхыла билмәз, лакин кәләчәк дөврләрдә саһибкарлыг фәалијәтиндән үмуми кәлир һесабына компенсација едилмәси үчүн беш иләдәк давам едән сонракы дөврә кечирилә биләр.

Әксәр өлкәләрин ганунверичилијиндә олдуғу кими Азәрбајчан Республикасында да физики шәхсләрин кәлир веркиси прогрессив шкала үзрә тутулур.

Физики шәхсләрин ајлыг кәлирләриндән һесабланан веркинин дәрәчәләри чәдвәл 7.1-дә верилмишдир.

Кәстәрилән дәрәчәләрлә кәлир веркиси физики шәхсләрин муздли ишлә әлағәдар алдыглары бүтүн кәлирләриндән өдәниш јериндә тутулур.

Подрат мүғавиләләри үзрә ишләрдән, һабелә бирдә-фәлик өдәнишләр шәклиндә әлдә едилән кәлирләрдән дә бу дәрәчәләрлә верки тутулур.

Көрүндүјү кими, Азәрбајчан Республикасында кәлир веркисинин минимал дәрәчәси 12 фаиз, максимал дәрәчәси исә 35 фаиздир.

Бир сыра өлкәләрдә кәлир веркисинин максимал дәрәчәси ашағыдакы кимидир:

Канада	- 29 %
АБШ	- 31 %
Јапонија	- 50 %
Алманија	- 53 %
Италија	- 51 %
Франса	- 57 %
Бөјүк Британија	- 40 %
Австралија	- 47 %
Исвеч	- 72 %

Чөдвөл 7.1.

Физики шәхсләрин ајлыг кәлирләриндән
веркинин дәрәчәләри

Верки тутулан ајлыг кәлирин мәбләғи	Веркинин мәбләғи
100000 манатадәк	Верки тутулмур
100001-600000 манатадәк	100000 манатдан чох олан мәбләғин 12 фаизи
600001-1400000 манатадәк	60000 манат үстәкәл 600000 манатдан чох олан мәбләғин 20 фаизи
1400001-3000000 манатадәк	220000 манат үстәкәл 1400000 манатдан чох олан мәбләғин 25 фаизи
3000001-5000000 манатадәк	620000 манат үстәкәл 3000000 манатдан чох олан мәбләғин 30 фаизи
5000000 манатдан чох олдугда	1220000 манат үстәкәл 5000000 манатдан чох олан мәбләғин 35 фаизи

Мисал 12. Тутаг ки, ишчинин ајлыг әмәк һагты 220000 манатдыр. Онда һәмин шәхсдән тутулан кәлир веркисинин мәбләғи ашағыдакы кими һесабланыр:

$$(220000-100000) \times 12 : 100 = 14400 \text{ манат.}$$

Физики шәхсләрин иллик кәлирләриндән веркинин дәрәчәләри чөдвөл 7.2-дә верилмишдир.

Бу дәрәчәләрлә физики шәхсләрин муздлу ишлә әлагәдар алдығлары ајлыг кәлирләр, онлара резидент мүәссисә тәрәфиндән өдәнилән дивидендләр, резидент вә ја гејри-резидентин даими нүмајәндәлији тәрәфиндән өдәни-

лэн фаизлэр вэ һәҗатын јығым сығортасы үзрә сығорта олунанын өдәдији вэ ја онун хејринә өдәнилән сығорта өдәнишләри арасындакы фәрг кими әлдә едилән кәлирләр истисна олмагла, саһибкарлыг фәалијјәтиндән алынан кәлирләр веркијә чәлб едилир.

Чәдвәл 7.2.

**Физики шәхсләрин иллик кәлирләриндән
веркинин дәрәчәләри**

Верки тутулан иллик кәлирин мәбләғи	Веркинин мәбләғи
1200000 манатадәк	Верки тутулмур
1200001-7200000 манатадәк	1200000 манатдан чох олан мәбләғин 12 фаизи
7200001-16800000 манатадәк	720000 манат үстәкәл 7200000 манатдан чох олан мәбләғин 20 фаизи
16800001-36000000 манатадәк	2640000 манат үстәкәл 16800000 манатдан чох олан мәбләғин 25 фаизи
36000001-60000000 манатадәк	7440000 манат үстәкәл 36000000 манатдан чох олан мәбләғин 30 фаизи
60000000 манатдан чох олдугда	14640000 манат үстәкәл 60000000 манатдан чох олан мәбләғин 35 фаизи

Резидент мүәссисә тәрәфиндән физики шәхсләрә өдәнилән дивидендләрдән өдәмә мәнбәјиндә 10 фаиз дәрәчә илә верки тутулур вэ бу веркинин өдәниш мәнбәји тәрәфиндән тутулдуғуну тәсдиг едән сәнәдләр олдугда, дивиденди алан физики шәхсләрин һәммин кәлириндән бир даһа верки тутулмур.

Көстәрилән кәлир јенидән дивиденд шәклиндә верилән заман веркијә чәлб олунмур.

Резидент тәрәфиндән вә ја гејри-резидентин даими нүмајәндәлији тәрәфиндән, јахуд бу чүр нүмајәндәлијин адындан физики шәхсләрә өдәнилән фаизләрден кәлир, әкәр һәмин кәлир Азәрбајчан мәнбәјиндән әлдә едилмишдирсә, онда бу кәлирдән өдәниш мәнбәјиндә 10 фаиз дәрәчә илә верки тутулур.

Нәјатын јығым сығортасы үзрә сығорта олунанын өдәдији вә ја онун хејринә өдәнилән сығорта һағлары илә сығорта өдәнишләри арасындакы фәрг кими алынан кәлирдән өдәниш мәнбәјиндән 10 фаиз дәрәчәси илә верки тутулур.

Физики шәхсләрә дашынан вә дашынмаз әмлак үчүн өдәнилән ичарә һағгындан, һәмчинин резидентин вә ја гејри-резидентин Азәрбајчан Республикасындакы даими нүмајәндәлијинин өдәдији вә ја онун адындан өдәнилән кәлир Азәрбајчан мәнбәјиндән әлдә едилмишдирсә, өдәмә мәнбәјиндә 10 фаиз дәрәчә илә верки тутулур.

Физики шәхс - резидент верки тутулан ичарә һағгы вә ја ројалти алдыгда, тутулмуш верки чыхылмадан ичарә һағгынын вә ја ројалтинин там мәбләғини өз кәлирләринә дахил едир вә һесабладығы веркинин мәбләғини өдәмә мәнбәјиндә веркинин тутулдуғуну тәсдиг едән сәнәдләри вермәк шәрти илә бу мәнбәдә өдәнилмиш веркинин мәбләғи гәдәр азалдыр.

Гејри-резидентин Азәрбајчан мәнбәјиндән әлдә олунан кәлири кими мүәјјән едилән вә онун Азәрбајчан Республикасынын әразисиндәки даими нүмајәндәлијинә аид олмајан үмуми кәлириндән өдәмә мәнбәјиндә хәрчләр чыхылмадан ашағыдакы дәрәчәләрлә верки тутулур:

- а) дивидендләрден - 10 фаиз;
- б) фаизләрден - 10 фаиз;
- в) резидент мүәссисәсинин вә ја саһибкарын лизинг, о чүмләдән малијјә лизинги әмәлијјатлары үзрә өдәмәләри,

һабелә рискин сығортасына вә ја тәкһар сығортасына даир мугавиләжә ујғун оларағ сығорта өдәмәләри - 4 фаиз;

г) Азәрбајҗан Республикасы илә дикәр дөвләтләр арасында бејнәлхалғ рабитә вә ја бејнәлхалғ дашымалар һәјата кечириләркән рабитә вә ја нәглијҗат хидмәтләри үчүн резидент мүәссисәсинин вә ја саһибкарын өдәмәләри - 6 фаиз;

ғ) резидент мүәссисәсинин вә ја саһибкарын ашағыдакы өдәмәләриндән:

- музду ишлә әләғәдар алынан вә веркијә чәлб едилән әјлығ кәлирләр истисна олмағла, ишләрин көрүлмәсиндән вә ја хидмәтләрин көстәрилмәсиндән әлдә едилән кәлирләр - 15 фаиз;

- резидент мүәссисәсинин вә ја саһибкарын музду ишлә әләғәдар өдәдији кәлир – әјлығ кәлирләр үчүн нәзәрдә тутулушу дәрәчәләрлә;

- ичәрә һағлары вә ројалти – 10 фаиз;

Гејри-резидентин Азәрбајҗан Республикасындакы даими нүмајәндәлији тәрәфиндән вә ја онун адындан апарылан өдәмәләр резидент мүәссисәсинин өдәмәләринә бәрәбәр тутулур.

Резидент физики шәхсин Азәрбајҗан Республикасынын һудудларындан кәнарда Азәрбајҗан мәнбәјиндән олман кәлириндән өдәнилмиш кәлир веркисинин вә ја мәнфәәт веркисинин мәбләғләри Азәрбајҗанда верки өдәниләркән нәзәрә алыныр.

Бу заман нәзәрә алынан мәбләғ Азәрбајҗан Республикасында һәмин кәлирдән вә ја мәнфәәтдән мүәјҗән едилмиш дәрәчәләрлә тутулан веркинин мәбләғиндән чохламамалыдыр.

Азәрбајҗан Республикасынын Верки Мәчәлләси кәлир веркисиндән ашағыдакы азадолмалары вә күзәштләри нәзәрдә тутур.

Физики шәхсләрин ашағыдакы кәлирләри кәлир веркисиндән азаддыр:

- Азербайжан вәтәндашы олмајан дипломатик вә ја консуллуғ әмәкдашынын рәсми мәшғуллуғундан кәлири;

- Азербайжан Республикасынын резиденти вә ја вәтәндашы олмајан вә верки илиндә Азербайжанда үст-үстә 182 күндән аз олан шәхсин иш јериндән кәлир – әкәр бу кәлир Азербайжан Республикасынын резиденти олмајан ишәкөтүрән тәрәфиндән, јахуд онун адындан өдәниләрсә вә гејри-резидентин даими нүмајәндәлији тәрәфиндән вә ја онун адындан, јахуд даими нүмајәндәликдә фәалијјәти илә әлагәдар өдәнилмирсә ;

- верки өдәјичисинин өз аилә үзвләриндән алдығы һәдијјә, мадди јардым вә мирасын там дәјәри;

- һәдијјәләрин, тәһсил вә ја мүәличә һағларыны өдәмәк үчүн мадди јардымын дәјәри ајлығ кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 50 мислинәдәк, харичдә мүәличә һағларыны өдәмәк үчүн мадди јардымын дәјәри – 100 мислинәдәк, дикәр мадди јардымын дәјәри – 5 мислинәдәк, мирасларын дәјәри –1000 мислинәдәк оларса;

- әвәзсиз дөвләт көчүрмәләри, дөвләт пенсиялары, тәғаүдләри вә мүавинәтләри, алиментләр, бүдчә һесабына бирдәфәлик өдәмәләр вә ја мадди јардымлар;

- гијмәтли даш вә металлар, онлардан дүзәлдилмиш мәмулатлардан, инчәсэнәт әсәрләри вә әнтиг әшјалардан вә верки өдәјичисинин саһибкарлығ фәалијјәтиндә истифадә едилән вә ја истифадә едилмиш әмлақдан башға, дашынан мадди әмлақын тәгдим едилмәсиндән кәлир;

- һәјатын јығым сығортасы вә сығорта һағлары илә сығорта өдәнишләри арасындакы фәрг истисна олмагла, бүтүн сығорта өдәнишләри, о чүмләдән сығорта олунанын өлүмү вә ја бәдән хәсарәти нәтичәсиндә верилән сығорта өдәнишләри;

- верки өдәјичисинин 3 ил әрзиндә әсас јашајыш јери олдуғу дашырмаз әмлақын тәгдим едилмәсиндән кәлир;

- дәјмиш зәрәрләрин өдәнилмәси илә бағлы алынан компенсација өдәнишләри;

- кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын истеһсалындан алынан кәлир;

- сәнәткарлығын мискәрлик, галајчылыг, халг мусиги аләтләринин, сувенирләрин дүзәлдилмәси, бәдии тикмә вә с. саһәсиндә фәалијјәт көстәрән физики шәхсләрин кәлири;

- мүвафиг гәјдада дәвләт гејдијјатындан кечмиш лоторејалардан әлдә олунан удушларын дәјәри.

Ашағыдакы физики шәхсләрин муздлу ишдән верки тутулмалы олан ајлыг кәлири ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 20 мисли мигдарында азалдылыр:

- Азәрбајчан Республикасынын Милли Гәһрәманлары, Совет Иттифагы вә Сосиалист Әмәји Гәһрәманларынын;

- Шөһрәт орденинин һәр үч дәрәчәси илә тәлтиф едилмиш шәхсләрин;

- I вә II груп мүһарибә әлилләринин;

- һәлак олмуш вә ја сонралар вәфат етмиш дәјүшчүләрин дул арвадларынын (әрләринин);

- 1941-45-чи илләрдә арха чәһәдә фәдакар әмәјинә көрә орден вә медалларла тәлтиф едилмиш шәхсләрин;

- мүһарибә ветеранларынын;

- Чернобыл АЕС-дә гәза, мүлки вә ја һәрби тә'јинатлы атом объектләриндә дијәр радиасија гәзалары нәтичәсиндә, һабелә нүвә гурғуларынын һәр һансы нөвләри, о чүмләдән нүвә силаһы вә космик техника илә бағлы сынаглар, тә'лимләр вә башга ишләр нәтичәсиндә шүа хәстәлијинә вә шүа јүкү илә әлагәдар хәстәлијә тутулмуш вә ја бу хәстәлији кечирмиш шәхсләрин.

I вә II груп әлилләрин һәр һансы муздлу ишдән верки тутулмалы олан ајлыг кәлири ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 5 мисли мигдарында азалдылыр.

Ашағыдакы физики шәхсләрин һәр һансы муздлу ишдән верки тутулмалы олан ајлыг кәлири ајлыг кәлирин

верки тутулмајан мѣблѣгинин 3 мисли мигдарында азалдылыр:

- Һалак олмуш, јахуд сонралар вѣфат етмиш дѣ-
јүшчүлѣрин валидејнлѣри, Һабелѣ вѣзифѣлѣринин ичрасы
заманы Һалак олмуш дѣвлѣт гуллугчуларынын валидејнлѣри
вѣ арвадлары (ѣрлѣри);

- 1990-чы ил јанварын 20-дѣ ССРИ гошунларынын
мүдахилѣси нѣтичѣсиндѣ, Һабелѣ Азѣрбајчан Республикасы-
нын ѣрази бүтѣвлүјүнүн мүдафиѣси заманы Һалак олмуш
шѣхслѣрин валидејнлѣри вѣ арвадлары (ѣрлѣри);

- Ѣфганыстана вѣ дѣјүш ѣмѣлијјатлары апарылан
башга ѣлкѣлѣрѣ кѣндѣрилмиш Һѣрби гуллугчулар вѣ тѣлим-
јохлама топланышларына чагырылмыш Һѣрби вѣзифѣли-
лѣр;

- даими гуллуг тѣлѣб едѣн ушаглыгдан вѣ ја I груп
ѣлилѣ бахан вѣ онунла бирликдѣ јашајан валидејнлѣрдѣн
бири (онларын истѣји илѣ), арвад (ѣр), Һимајѣчи вѣ ја
гѣјјум.

Гоѣумлуг дѣрѣчѣсиндѣн асылы олмајараг Һимајѣсиндѣ
азы үч нѣфѣр, о чүмлѣдѣн күндүз тѣьсил алан 23 јашы-
надѣк шакирдлѣр вѣ тѣлѣбѣлѣр олан ѣр вѣ ја арваддан
биринин верки тутулмалы олан ајлыг кѣлири ајлыг
кѣлирин верки тутулмајан мѣблѣгинин 3 мисли гѣдѣр
азалдылыр.

Ѣдѣмѣ мѣнбѣјиндѣ веркини тутан Һүгуги шѣхслѣр вѣ
саѣибкарлар кѣлири ѣдѣјѣркѣн веркини бүдчѣјѣ кѣчирмѣјѣ,
ѣмѣк Һаггыны ѣдѣјѣркѣн кѣлир ѣлдѣ едѣн физики шѣхс-
лѣрин тѣлѣби илѣ онлара сојады, ады вѣ атасынын ады,
ВѢЕН-и, кѣлирин мѣблѣглѣри вѣ нѣвлѣри, тутулмуш верки-
нин мѣблѣги кѣстѣрилѣн арајышы вермѣјѣ, верки или баша
чатдыгдан сонра 20 күн ѣрзиндѣ шѣхсин сојады, ады вѣ
атасынын ады, ВѢЕН-и, кѣлирин үмуми мѣблѣги, јашадыгы
үнван вѣ Һесабат илиндѣ тутулмуш веркинин үмуми мѣблѣ-
ги кѣстѣрилѣн арајышы верки органына тѣгдим етмѣјѣ
борчлудурлар.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән резидент физики шәхсләр һесабат илиндән сонракы илин апрел ајынын 15-дәк, дикәр шәхсләр исә - һесабат илиндән сонракы илин апрел ајынын 1-дәк верки органларына бәјаннамә вермәлидирләр.

Кәлир веркиси үчүн верки или тәгвим или сајылыр.

Физики шәхсин саһибкарлыг фәалијјәтиндән кәлири музлла олмајан ишдән дикәр кәлирләри һаггында бәјаннамәнин формасы шәкил 7.6-да верилмишдир.

7.4. Һүтуги шәхсләрин мәнфәәт веркиси

Мәнфәәт веркиси әлавә дәјәр веркиси илә бирликдә мүәссисә вә тәшкилатлардан тутулан веркидир вә республикамызын верки системинин әсас элементләриндән биридир. Әлавә дәјәр веркисиндән фәргли олараг бу бирбаша веркидир, јәни онун мәбләғи мүәссисәнин истеһсал-тәсәррүфат фәалијјәтинин сон малијјә нәтичәләриндән асылыдыр.

Мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәәт веркисинин көмәји илә дәвләт игтисадијјатын инкишафына даһа фәал тәһсир көстәрә билир. Бу веркинин мәбләғинин верки өдәјичисинин әлдә етдији халис кәлирин һәчминдән биләваситә асылылығы, верки дәрәчәсинин тәнзимләнмәси, мүәјјән күзәшtlәрин верилмәси вә ја ләғви механизми васитәси илә дәвләтә игтисадијјатын мүхтәлиф саһәләриндә инвестисија фәаллығыны стимуллашдырмаг вә ја мәдудлашдырмаг имканы верир. Мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәәтинин веркијә чәлб олунмасы илә бирбаша бағлы олан дәвләтин амортизасија сијасәти игтисадијјатын тәнзимләнмәсиндә әһәмијјәтли рол ојнајыр.

Бу веркинин өдәнилмәси верки өдәјичиси тәрәфиндән әлавә верки учотунун апарылмасы зәрүрәти илә мүшајјәт олунур. Чүнки мәһсул истеһсалы вә сатышы,

Малијә Назирлији илә разылашдырылмагла
Веркиләр Назирлијинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Әмри илә
тәсдиг едилмишидир

Һесабат ајы үчүн нөвбәти ајын 20-дән
кеч олмајараг тәғдим едилир:

_____ рајону (шәәри) үзрә Веркиләр Идарәсинә (Ше'бәсинә)

ВӨЕН _____

(верки өдәјичисинин там ады)

ӘДВ өдәјичисинин гејдијат билдириши № _____ «__» _____ 20 -чи ил

(тарихи)

Үнваны _____ Тел № _____

Физики шәхсин 20 ____ чи ил үчүн саъибкарлыг фәалијәтиндән
кәлири вә музлла олмајан ишдән дикәр кәлирләри һагтында

БӘЈАННАМӘ

Бәјаннамә илк дәфә нөвбәти ләгв олунма

Учот методу касса һесаблама

Верки өдәјичиси һагтында мә'лумат:

ВӨЕН _____

Ады _____ Атасынын ады _____ Сојады _____

Анадан олдуғу тарих(күн,ај,ил) _____ Јер _____

Јашадығы јерин үнваны _____

Телефон: Иш _____ Ев _____

Шәхсијәтини тәсдиг едән сәнәд:Серијасы _____ Нөмрәси _____

Верилдији тарих _____ јер _____

Вәтәндашлығы _____

Харичи физики шәхсдирсә, Азәрбајчан Республикасына кәлдији вахтадәк даими јашадығы өлкә

Азәрбајчан Республикасына кәлдији тарих _____

Азәрбајчан Республикасында мәшғулијәти (фәалијәт нөвү) _____

Бу вәрәгдә көстәрилән мә'луматларын дүзкүнлүјүнү тәсдиг едирәм:

Верки өдәјичисинин имзасы _____

БӨЛМЭ 1.

ВӨЕН _____ Сојады, ады, атасынын ады _____

Саьибкарлыг фаалијјетиндэн вэ дикэр фаалијјэтдэн кэлирлэр (харичи өлкөдө вэ харичи өлкөдөн алда едилэн кэлирдэн башга)

(мин манатла)

Фаалијјетин нөвү	Код	Кэлирин мөблөги (мактарын, ишларин, хидмөтлөрин, дөјөрү дажи олматла)	Кэлирлэ баглы олан хэрчларин мөблөги	Халис кэлирин мөб-лэги (сүг.3—сүг.4)	Верки куаштларинин, азадолмаларын мөблөги	Верки тутулан кэли-рин мөблөги (сүг.5--сүг.6)	Веркинин мөблөги	Ил эрзинде веркинин чари өдөмөлөринин мөблөги	Өдөмө мөнбөјинде тутулуш верки мөблөги	Бүдөжө оланнелеси олан веркинин мөб-лэги (сүг.8-сүг.9 - сүг.10)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Саьиб-карлыг фаалијјетиндэн кэлир:	100									
Дикэр кэлир-лэр	120									
Чэми:	130									

Хэрчлэри вэ верки мөблөгинин чари өдөмөлөрини тэсдиг едөн сөнөдлэри алава едирэм. (Өлава N-)

Гөд: Нэр бир нөв фаалијјэт үзрө кэлирин мөблөги, онунла баглы олан хэрчлэр,веркиден азадолмаларын вэ күзаштларин асастары, веркинин өдөнилмиш мөблөги сөнөдлэрлө тэсдиг олунмалыдыр. Кэлирин алда едилмэси илэ баглы олан хэрчлэр нэр бир нөв фаалијјэт үзрө ајрыча һесаблинамалыдыр.

Көстөрилэн мэлуматларын дүзкүндүүнү тэсдиг едирэм:

Шөхсин имзасы _____

БӨЛМӨ 2.

ВӨЕН _____ Сојалы, ады, атасынын ады _____

Харичи өлкөлөрдө вә харичи өлкөлөрдөн алдә стдијим кәлир:

Кәлирин алдә едилдији өлкөнни ады (шәһәрин, кәлири өдөјөн тәшкәлатын ады)	код	Кәтир алдә едилөн довр, ил	Әлдә едилөн кәлирин мәбләги		Харичи өлкәдә өдөнөн веркинни мәбләги	
			Харичи вәлјутадә	Мин манатла	Харичи вәлјутадә	Мин манатла
1	2	3	4	5	6	7
Ч Ә М И:	140					

Икигәт веркигәманын арадан гәлдырылмасы үчүн харичи дәвләтдә веркинни өдөнилмәсини тәсдиг өдөн сөнәдләри тәгдим едирәм. (Әләвә N-)

БӨЛМӨ 3.

ВӨЕН _____ Сојалы, ады, атасынын ады _____

Иллик кәлирин вә кәлир веркисинин мәбләгинин дәгигләшдирилмәси

(мин манатла)

№	Иллик кәлир	код	Күләшт-ләр вә азад-олмалар	Верки тутулан кәлир	Веркинни мәбләги	Веркинни өдөнил-миш мәб-ләги	Өдөнилш мәнбәјиндә тутулмуш верки	Веркинни бәдчә өдөниләси мәбләги
1.	Верки өдөјичисинин мәлүматына әсәсән	141						
2.	Верки органынын мәлүматына әсәсән	142						
3.	Фәрг (сәт. 1-сәт.2), (+,--)	143						

Бу бәјәннамәдә мөним тәрәфдән көстөрилән мәлүматларын дүкүнүлүүнү тәсдиг едирәм.

Бу бәјәннамәјә әләвә едирәм _____ сөнәд

(сәјыт)

_____
(шәхсин имзасы)

Бэҗаннамэнин тэгдим едилдији тарих «___» _____ 20___ -чи ил

Һүгүги шәхсин (мүәссисэнин)
рәъбәри вә ја фәрди саһибкар

_____ (имза) _____ (С. А. А.)

Бэҗаннамэни тәртиб
едән мәс'ул шәхс

_____ (имза) _____ (С. А. А.)

М.И.

Аудитор* (Ахент) _____ ВӨЕН _____
(имза) (С.А.А.)

Бэҗаннамэнин верки органы тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә гејдләр

Тарих «___» _____ 20___ чи ил Гејдијат нөмрәси _____

(Бэҗаннамэни гәбул едәп шәхсин сојалы, ады, атасынын ады) _____ (имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин гејдләри

Камерал јохлама нәтијәсиндә ашагыдакылар мүјјән едилмишдир:

- Бүдчәјә өдәниләчәк мәбләг:

_____ манат
(рәгәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гәјтарылачаг мәбләг:

_____ манат
(рәгәмлә вә јазы илә)

Верки өдәјичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнилмишдир:

«___» _____ 20___ чи ил _____
(камерал јохламанын тарихи) (имза) (мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Шө'бә рәиси: _____
(имза) (С. А. А.)

«___» _____ 20___ чи ил

*Бэҗаннамэнин ганунверичиликлә мүјјән едилмиш һалларда вә гәјдада аудитор тәрәфиндән тәсдиг олунмагла вә аудитор ра'ји алава едилмәклә тэгдим едилмәси нәзәрдә тутулдуғу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәгил аудитор иштирак етдиклә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиг етмәлидир.

Шәкил 7.6. Физики шәхсләрин саһибкарлыг фәалијәтиндән кәлири вә муздла олмајан ишдән дикәр кәлирләри һаггында бэҗаннамә

ишләрин јеринә јетирилмәси, хидмәтләрин көстәрилмәси илә бағлы олан хәрчләрин һеч дә һамысы верки базасынын һесаблинамасы заманы нәзәрә алынмыр.

Кичик саһибкарлығын инкишаф етдирилмәсиндә вә өлкәјә харичи капиталын чәлб едилмәсиндә бу верки нөвүнүн ролу олдуғча бөјүкдүр. Бир сыра өлкәләрин ганунверичилији фәалијјәтләринин илк илләриндә кичик вә биркә мүәссисәләри бу веркини өдәмәкдән там вә ја гисмән азад едир.

Азәрбајчан Республикасынын дәвләт бүдчәсинин кәлир һиссәсинин формалашмасында мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәәт веркиси әәмийјәтли рол ојнајыр. Бу верки нөвү дәвләт бүдчәсинин верки дахилолмалары арасында әләвә дәјәр веркиси вә кәлир веркисиндән сонра 3-чү јер тутур.

Азәрбајчан Республикасында резидент вә гејри-резидент мүәссисәләр мәнфәәт веркисинин өдәјичиләридир.

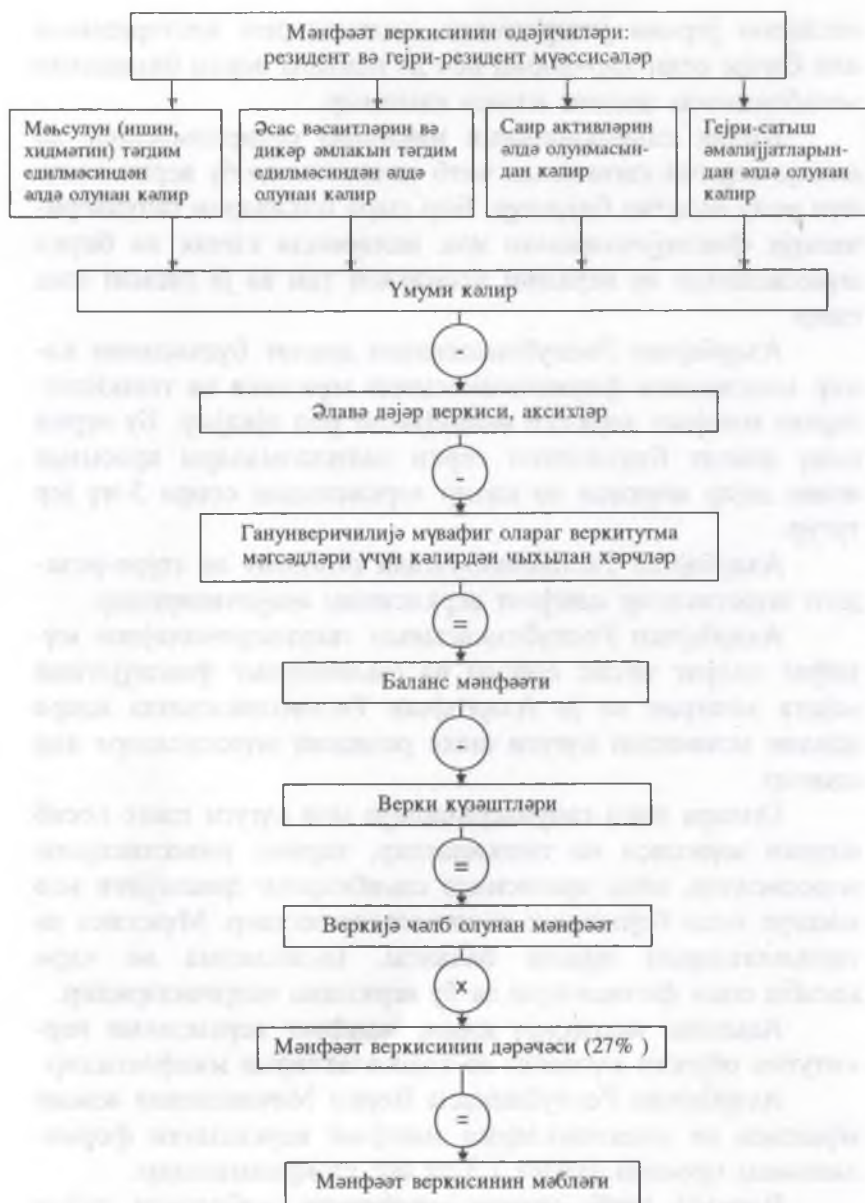
Азәрбајчан Республикасынын ганунверичилијинә мувафиг оларағ тә'сис едилән вә саһибкарлығы фәалијјәтини һәјата кечирән вә ја Азәрбајчан Республикасында идарә едилән истәнилән һүғуги шәхс резидент мүәссисәләрә аид едилир.

Онлара өлкә ганунверичилији илә һүғуги шәхс һесабуланан мүәссисә вә тәшкилатлар, харичи инвестисијалы мүәссисәләр, өлкә әразисиндә саһибкарлығы фәалијјәти илә мәшғул олан бејнәлхалғ тәшкилатлар аиддир. Мүәссисә вә тәшкилатларын ајрыча балансы, һесаблинама вә чари һесабы олан филиаллары да бу веркинин өдәјичиләридир.

Адындан көрүндүјү кими, мәнфәәт веркисинин веркитутма объекти мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәәтидир.

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинә әсасән мүәссисә вә тәшкилатларын мәнфәәт веркисинин формалашмасы просеси шәкил 7.7-дә әкс етдирилмишдир.

Веркијә чәлб олунан мәнфәәтин мәбләғини тәјин етмәк үчүн мүәссисә вә тәшкилатын әлдә етдији кәлирдән

Шәкил 7.7. Нугти шәхсләрин мәнфәәт веркисинин
Формалашмасынын схеми

бу кәлирин әлдә едилмәси илә бағлы олан хәрчләри чыхмағ лазымдыр.

Резидент мүәссисәләр үчүн веркитутма объекти һәм Азәрбајчан Республикасындакы, һәм дә онун һүдудларыннан кәнардакы мәнбәләрдән әлдә едилмиш мәнфәәтдир. Гејри-резидент мүәссисәләр үчүн веркитутма объекти исә јалныз Азәрбајчан Республикасындакы мәнбәләрдән әлдә едилмиш мәнфәәтдир.

Азәрбајчан Республикасында өзүнүн даими нүмајәндәлији васитәси илә фәалијјәт көстәрән гејри-резидент мүәссисәси бу фәалијјәтиндән әлдә етдији мәнфәәтиндән, јәни даими нүмајәндәлији илә бағлы Азәрбајчан мәнбәјиндә әлдә етдији үмуми кәлиринин һәмин кәлирин әлдә едилмәсинә чәкилән хәрчләр чыхылдыгдан сонра галан мәбләғдән верки өдәјир.

Гејри-резидентин даими нүмајәндәлији илә бағлы олмајан үмуми кәлири хәрчләр чыхылмадан өдәмә мәнбәјиндә веркијә чәлб олунур.

Азәрбајчан Республикасындакы даими нүмајәндәликлә бағлы олмајан әмлакын тәгдим едилмәсиндән кәлир әлдә едән гејри-резидент мүәссисәсинин тәгвим или әрзиндә Азәрбајчан мәнбәјиндән әлдә етдији бу нөв үмуми кәлириндән һәмин дөврдә бу кәлирә аид олан хәрчләр чыхылдыгдан сонра верки тутулур.

Азәрбајчан Республикасында мүәссисәләрин мәнфәәтиндән 27 фаиз дәрәчәси илә верки тутулур.

Гери-резидент һүгуги шәхсләрин даими нүмајәндәлијинин фәалијјәти илә бағлы олмајан, лакин Азәрбајчан мәнбәјиндә әлдә едилән кәлириндән өдәмә мәнбәјиндә ашағыдакы дәрәчәләрлә верки тутулур:

- резидент мүәссисә тәрәфиндән өдәнилән дивиденддән – 10 %;

- резидент банкларына вә ја гејри-резидент банкларын Азәрбајчан Республикасындакы даими нүмајәндәлијинә кредитләр (ссудалар) үзрә өдәнилән фаизләр истис-

на олмагла, резидент ыугуи шэхс тэрэфиндэн вэ јахуд бу чүр нүмајэндәлијин адындан Азербайчан мәнбәјиндә әлдә едилмиш кәлирдән өдәнилән фаизләрден – 10 %;

- резидент ыугуи шэхсин лизинг, о чүмләдән ма-
лијјә лизинги әмәлијатлары үзрә өдәмәләри, һабелә
рискин сығортасына вэ ја тәкрат сығортасына даир
мүгавиләјә ујғун олараг сығорта өдәмәләри - 4 %;

- Азербайчан Республикасы илә дикәр дөвләтләр
арасында бејнәлхалг рабитә вэ ја бејнәлхалг дашымалар
һәјата кечириләркән рабитә вэ нәглијјат хидмәтләри үчүн
резидент ыугуи шэхсин өдәмәләри – 6 %;

- муздлу ишлә әлагәдар алынән кәлирләр истисна
олмагла, резидент ыугуи шэхсин ишләрин көрүлмәсинә вэ
ја хидмәтләрин көстәрилмәсинә көрә өдәмәләриндән –
15 %;

- дашынан вэ дашынмаз әмлак үчүн ичарә һаггындан,
һәмчинин резидент вэ ја гејри-резидентин Азербайчан
Республикасындакы даими нүмајэндәлијинин өдәдији вэ ја
онун адындан өдәнилән ројалтидән – 10 %;

Гејри резидентин даими нүмајэндәлијиндән мәнфәәт
веркисиндән әлавә олараг бу даими нүмајэндәлијин халис
мәнфәәтиндән һәмин гејри-резидентин хејринә көчүрдүјү
һәр һансы мәбләгдән 10 фаиз дәрәчә илә верки тугулур.

Мүәссисә вэ тәшкилатларын веркијә чәлб олуна
мәнфәәтинин мәбләгинин тәјјин едилмәсиндә кәлирдән
чыхылан хәрчләрин дүзкүн мүәјјән олунмасы мүһүм әһ-
мијјәт кәсб едир.

Азербайчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә
әсасән әсас вәсаитләрин алынмасына вэ гурулмасына чәки-
лән хәрчләрин, гејри-коммерсија фәәлијјәти илә бағлы
олан хәрчләрин, әләнчә вэ јемәк хәрчләринин, һабелә
ишчиләрин мәнзил вэ дикәр социал характерли хәрч-
ләринин, фактики е'замијјә хәрчләринин ганунверичиликлә
мүәјјәнләшдирилмиш нормадан артыг һиссәсинин кәлир-
дән чыхылмасына јол верилмир.

Борча көрө өдөнилмиш фаизлэрин фактики мөблөги (һесабламалар методундан истифаде едилдикде – өдөнилмөли фаизлэрин мөблөги), лакин борчун верилмөси заманы банкларарасы кредит һэррачында олан фаиз дэрөчөсинин 150 фаизи сөвијјөсиндөн артыг олмамагла, кәлирдөн чыхылыр.

Гаршылыгылы сурөтде асылы олан һугуги шөхслэрин бир-бириндөн алынмыш борчлар үзрө кәлирдөн чыхыла билөн өдөнилмиш вә ја өдөнилмөли фаизлэрин максимум мөблөги ашағыдакы дүстурла мүэјјөнләшдирилөн мөблөглө мәндудлашдырылыр:

$$M = K_v + 0,5 (K_v + K_\phi - Ч)$$

Бурада,

M – мәндудлашдырылан мөблөг;

K_ϕ – верки өдөјичисинин һэр һансы фаиз кәлири;

K_v – верки өдөјичисинин үмуми кәлири;

$Ч$ – үмуми кәлирдөн чыхылан мөблөг (фаизлэр үзрө кәлирдөн чыхылан мөблөгдөн башга)

Веркитутма мөгсәдләри үчүн гаршылыгылы сурөтде асылы олан һугуги шөхслэр дедикде, араларындакы мұнасибәтлэр фәалијјәтләринин игтисади нәтичәләринә вә ја онларын тәмсил етдији шөхслэрин фәалијјәтинә билаваситә тә'сир кәстәрә билөн һугуги шөхслэр нәзәрдә тутулур.

Малларын тәгдим едилмөси, ишләрин көрүлмөси вә хидмәтләрин кәстәрилмөси илә әлагәдар кәлир әввәлләр саһибкарлыг фәалијјәтиндөн әлдә едилөн үмуми кәлирә дахил едилмишдирсә, верки өдөјичиси онларла бағлы олан үмидсиз борч мөблөгини кәлирдөн чыхмаг һугугуна маликдир.

Банклар вә банк фәалијјәтини ајры-ајры нөвләрини һәјата кечирән дикәр кредит мүәссисәләри, сығорта фәалијјәти илә мөшғул олан һугуги шөхслэр ганунвери-

чилијә ујғун ғајдада хүсуси ытијат фондларына ајрылан мәбләғләри кәлирдән чыхмағ һугугуна маликдирләр.

Саһибкарлығ вә гејри-саһибкарлығ фәалијәтиндә истифадә едилән әсас вәсаитләр үзрә амортизасија ајырмалары кәлирдән чыхылыр. Әсас вәсаитләрин категоријалары үзрә илик амортизасија нормалары ашағыдакы кими мөјјән едилмишдир:

- биналар, тикилиләр, гурғулар – 10 %-дәк;
- машынлар, аваданлығ вә һесаблама техникасы – 25 %-дәк;

- диқәр әсас вәсаитләр – 20 %-дәк;
- кеоложи-кәшфијат ишләринә вә тәбии ытијатларын һасилатына һазырлығ ишләринә чәкилән хәрчләр – 25 %-дәк;

- гејри-мадди активләр – истифадә мүддәти мәлум олмајанлар үчүн -10 %, истифадә мүддәти мәлум оланлар үчүн исә илләр үзрә истифадә мүддәтинә мөтәнасиб мәбләғләрлә.

Торпағ, инчәсэнәт әсәрләри вә ганунверичиликлә мөјјән едилән көһнәлмәјә мәруз галмајан диқәр активләр амортизасија олунмур.

Әсас вәсаитләрин категоријалары үзрә амортизасија ајырмалары һәр категоријаја аид олан әсас вәсаитләр үчүн мөјјәнләшдирилмиш амортизасија нормасыны һәмин категоријаја аид әсас вәсаитләрин верки илинин сонуна баланс үзрә галығ дәјәринә тәтбиг етмәклә һесабланыр.

Һәр һансы категоријаја аид олан әсас вәсаитләр үзрә верки или үчүн мөјјән олунмуш амортизасија нормаларындан ашағы олан норма тәтбиг олундугда, бунун нәтичәсиндә јаранан фәрг нөвбәти верки илләриндә амортизасијанын кәлирдән чыхылан мәбләғинә әләвә олунур.

Һәр ил үчүн кәлирдән чыхылмалы олан тәмир хәрчләринин мәбләғи әсас вәсаитләрин илин сонуна баланс үзрә галығ дәјәринин Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети тәрәфиндән мөјјән едилән һәдди илә

мәдудлашдырылыр. Тә'мирә чәкилән хәрчләрин фактики мәбләғи бу һәдд илә мүәҗҗәнләшдирилән мәбләғдән аз олдугда, һәмин хәрчләр кәлирдән чыхылыр. Бу һалда нөвбәти верки илләриндә тә'мир хәрчләринин кәлирдән чыхылан мәбләғ һәдди тә'мир хәрчләринин фактики мәбләғи илә мүәҗҗәнләшдирилмиш һәдд үзрә һесаблинмиш мәбләғи арасындакы фәрг гәдәр артырылыр.

Өз ишчиләринин хеҗринә әмлакын зәрәрдән сығорталанмасы, һабелә харичи сығорта тәшкилатлары илә бағланмиш һәҗат сығортасы мугавиләләри үзрә сығорта һағлары истисна олмагла, сығорталынын өдәдиҗи сығорта һағлары кәлирдән чыхылыр.

Геҗри-мадди активләрә чәкилән хәрчләр ганунверичиликлә мүәҗҗән едилән амортизасиҗа дәрәчәси илә һесаблинән амортизасиҗа аҗырмалары шәклиндә кәлирдән чыхылыр.

Азәрбаҗчан Республикасынын вә ја дикәр дөвләтләрин әразиләриндә өдәнилмиш мәнфәәт веркиси вә ја кәлирдән һесаблинән һәр һансы дикәр веркиләрин вә өдәнилмиш малиҗә санксиҗаларынын кәлирдән чыхылмасына јол верилмир.

Мүәссисәнин кәлирләрдән чыхылмасына јол верилән хәрчләринин кәлирләрдән артыг олан һиссәси беш иләдәк давам едән сонракы дөврә кечирилир вә илләр үзрә мәдудиҗәт гојулмадан кәләчәк дөврләрин мәнфәәти һесабына компенсасиҗа едилир.

Резидентин Азәрбаҗчан Республикасынын һудудларындан кәнарда Азәрбаҗчан мәнбәҗиндән олмаҗан мәнфәәтиндән өдәнилмиш мәнфәәт веркисинин мәбләғи Азәрбаҗчанда верки өдәниләркән нәзәрә алыныр.

Әксәр өлкәләр өз әразиләриндә әлдә едилмиш мәнфәәт вә кәлирләри веркиҗә чәлб едилрәр. Нәтичәдә бу кәлирләр һәм өз өлкәләриндә, һәм дә мәнфәәт вә ја кәлирин әлдә едилдиҗи өлкәдә, јә'ни икиҗат веркитутмаҗа мә'руз галырлар. Мәһз бунун гаршысыны алмаг үчүн

Азәрбајчан Республикасындан кәнарда әлдә едилмиш вә һәмин дөвләтин ганунверичилијинә ујғун олараг харичдә өдәнилмиш мәнфәәт веркиси Азәрбајчан Республикасында мәнфәәт веркиси өдәниләркән нәзәрә алыныр.

Мәсәлән, АБШ-да верки өдәјичисинә харичдә өдәнилмиш верки мәбләғини өз өлкәсиндә верки тугулан мәбләғдән чыхмаға ичазә верилир вә ја бу мәбләғ верки кредити кими нәзәрә алыныр.

Әкәр Азәрбајчан Республикасындан кәнарда өдәнилмиш мәнфәәт веркисинин мәбләғи һәмин мәнфәәтдән Азәрбајчан Республикасында өдәнилмәли олан веркинин мәбләғиндән аздырса, онда бу фәрг бүдчәјә өдәнилир, әкәр чохдырса, онда мүәссисәнин сәрәнчамында галан мәнфәәтә аид едилир.

Мисал 1. Тугаг ки, Азәрбајчан Республикасында јарадылмыш мүәссисә өз даими нүмајәндәлији васитәси илә Испанијада коммерсија фәалијјәти илә мәшғул олур. Бу мүәссисә Азәрбајчандакы фәалијјәтиндән 10000,0 мин манат, Испанијадакы фәалијјәтиндән исә 2000,0 мин манат эквивалентиндә кәлир әлдә едиб.

Испанијада ганунверичилијинә кәрә харичи һугуи шәхсләрин мәнфәәт веркиси 35 фаиз, верки өдәнилмәли олан мәнфәәтин мәбләғи исә 800,0 мин манатдыр. Онда Испанијада өдәнилән мәнфәәт веркисинин мәбләғи

$$800,0 \times 35 : 100 = 280,0 \text{ мин манат}$$

тәшкил едир.

Азәрбајчан ганунверичилијинә кәрә бүтүн мәнбәләрдән әлдә олунан кәлир 12000,0 мин манат, верки өдәнилмәли олан мәнфәәтин мәбләғи исә 4000,0 мин манатдыр. Онда 27 % дәрәчәси илә мәнфәәтдән веркинин мәбләғи

$$4000,0 \times 27 : 100 = 1080,0 \text{ мин манат}$$

тәшкил едир.

Бу мәбләглә харичдә өдәнилмиш верки мәбләгинин фәрги

$$1080,0 - 280,0 = 800,0 \text{ мин манат}$$

тәшкил едир.

Демәли, Азәрбајчан Республикасында өдәнилмәли олан веркинин үмуми мәбләғи (1080,0 мин манат), Испанијада өдәнилмиш веркинин мәбләғи (280,0 мин манат) гәдәр азалдылыр вә бүдчәјә 800,0 мин манат өдәнилыр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләси илә мәнфәәт веркисиндән ашағыдакы азадолмалар вә күзәшtlәр нәзәрдә тутулуp.

Саьибкарлыг фәалијјәтиндән әлдә етдикләри кәлиp истисна олмагла, хејријјә тәшкилатларынын, бејнәлхалг, дәвләтләрарасы вә һөкүмәтләрарасы тәшкилатларын, дәвләт һакимийјәти органларынын, бүдчә тәшкилатларынын вә јерли өзүнү идарәетмә органларынын кәлиpләри, гејри-коммерсија тәшкилатларынын алдыглары әвәссиз көчүрмәләр, үзвлүк һагтлары вә ианәләр, Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкынын вә онун гурумларынын кәлиpи, алынмыш сығорта өдәнишләри мәнфәәт веркисиндән азад едилир.

Әлилләрин ичтимаи тәшкилатларына мәхсус олан, ишчиләринин үмуми сајынын азы 50 фаизи әлилләрдән ибарәт олан истеһсал мүәссисәләринин мәнфәәт веркисинин дәрәчәси 50 фаиз азалдылыр.

Мәнфәәт веркиси һесапланаркән верки тутулан мәнфәәт истеһсал тәјинатлы капитал гојулушунун малијјәләшдиpиләмәсинә вә ја бу мәгсәдләр үчүн алынмыш вә истифадә едилмиш банк кредитләринин өдәнилмәсинә мүәссисәнин фактики чәкдији хәрчләр мәбләгиндә азалдылыр.

Бу күзәштин верилмәсиндә нәзәрә алынан истеъсал тә'јинатлы капитал гојулушлары дедикдә, билаваситә мәъсул истеъсалы просесиндә иштирак едән биналарын, сехләрин јени тикинти формасында әсаслы тикинтиси, јенидән гурулмасы, фәалијјәтдә олан мүәссисәләрин кенишләндирилмәси вә техники чәһәтдән јенидән тәһъизи, һабелә гурғуларын, аваданлыгларын, истеъсалдахили нәглијјат васитәләринин вә әсас вәсаитләрин, дикәр объектләринин сатын алынмасы баша дүшүлүр.

Бу күзәшт һесабат дөврүндә һесабланмыш вә истеъсал хәрчләринә аид едилмиш амортизасија ајырмалары мәбләгиндә азалдылан һесабат дөврүнүн фактики мәсрәфләри мәбләгиндә верилир.

Һүгуги шәхсләр вә саһибкарлар рүб гуртардыгдан сонра 15 күндән кеч олмајараг чари өдәмәләри дәвләт бүдчәсинә өдәмәлидирләр. Бәләдијјә мүлкијјәтиндә олан мүәссисә вә тәшкилатлар исә мәнфәәт веркисини јерли бүдчәјә өдәјирләр.

Мәнфәәт веркисинин дүзкүн һесабланмасы вә ганун-веричиликлә мүәјјән едилмиш мүддәтдә бүдчәјә өдәнилмәсинә кәрә һүгуги шәхсләр ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада мәс'улијјәт дашыјырлар.

Мәнфәәт веркисинин өдәјичиләри ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш мүддәтдә Веркиләр Назирлијјинин мүәјјәнләшдирдији форма үзрә һесабат тәгдим етмәлидирләр.

Мәнфәәт веркиси бәјаннамәсинин формасы шәкил 7.8-дә верилмишдир.

Малијә Назирлији илә разылашдырылмагла
Веркиләр Назирлијинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Әмри илә
тәсдиғ едилмишдир

Һесабат ајы үчүн нөвбәти ајын 20-дән
кеч олмајарағ тағдим едилир:

_____ рајону (шәһәри) үзрә Веркиләр Идарәсинә (Шө'бәсинә)

ВӨЕН _____

(верки өдәјичисинин там ады)

ӘДВ өдәјичисинин гејдијат билдириши № _____ «__» _____ 20 -чи ил

Үнваны _____ Тел № _____ (тарихи)

20 ____ -чи ил үчүн мәнфәәт веркисинин

БӘЈАННАМӘСИ

Бәјаннамә илк дәфә нөвбәти ләғв олунма
Учот методу касса һесаблама

(мин манат)

№	КӨСТӘРИЧИЛӘР	Код	Верки өдәјичисинин мөлүмәтына асасан	Камерал јохламанын нәтичәләринә асасан
1	2	3	4	5
	I. КӘЛИРЛӘР			
1	Малларын тағдим едилмәсиндән, иш көрүлмәсиндән вә хидмәт көстәрилмәсиндән кәлир (Әлава дәјәр веркисиз вә аксизсиз);	200		
2	Амортизасија олунан өсас вәсаитларин тағдим едилмәсиндән кәлир	201		
3	Амортизасија олунмајан ахтиваләрин тағдим едилмәсиндән кәлир	202		
4	Әввалләр кәлирдән чыхылмыш елтијатын азалмасындан кәлир	203		
5	Биркә феалијәтдән әлдә едилмиш кәлир	204		
6	Әвәсиз әсасла алынмыш пул вәсаити вә әмлақын дәјәри;	205		
7	Гијмәтли кағызларын, борч өңдәликләринин вә тәләбләринин сатышындан әлдә едилмиш кәлирләр	206		
8	Иддиә мүддәти өтмүш борчларын силинмәсиндән кәлир;	207		
9	Дашыннан вә дашынмаз әмлақын ичәрәјә верилмәсиндән кәлир	208		
10	Ројалти	209		
11	Дивидендләр	210		
12	Фанзләр	211		
13	Удушлар	212		
14	Харичи валјуталарын маната нисбәтән мүсбәт мөзәннә фәрги	213		
15	Борчуларын гәбул етдикләри вә ја онлара мөһкәмәләр тәрәфиндән һесабланмыш мұамиләләр вә иғтисади санқсијалары;	214		

16	Эвваллэр кәлирдән чыкылмыш хәрчин, зәрәрин ва ја шүбәли борчун өдәнилмәсіндән кәлир	215		
17	Эввалки илләрә аид олан ва һесабат илинда мүүјән едилмиш кәлирләр	216		
18	Јухарыдакы бөндлардә нәзәрда тутулмајан башга кәлирләр	217		
19	ЧӘМИ КӘЛИРЛӘР (сәт. 1 дән 18 -дәк олан сәтрләрин чәми)	218		
20	Үмуми кәлирдән чыкылмалар	219		
	о чүмлөдән:			
	1) Дивиденд	220		
	2) Амортизасија олунмајан активләрин төгдим едилмәсіндән дахилолма илә активләрин дөјәри арасындакы мәнфи фәрг	221		
	3) Харичи валјуталарын маната нисбәтән мазәннәсинин дөјишмәсіндән илин сонуна јаранан мәнфи фәрг	222		
21	Чыкылмалардан сонра үмуми кәлир (сәт.19 сәт. 20)	223		
	II. КӘЛИРИН ӘЛДӘ ЕДИЛМӘСИ ИЛӘ БАҒЛЫ ОЛАН ХӘРЧЛӘР			
22	Төгдим едилмиш маллар, иш көрүмәси ва хидмәт көстәрилмәси үзрә хәрчләр:	224		
	1. _____			
	2. _____			
	3. _____			
	4. _____			
	5. _____			
23	Борча көрә өдәнилмиш фаизләр	225		
24	Үмидсиз ва шүбәли борчлар	226		
25	Сығорта ва кредит төшкилатларында еътијат фондларына ајымалар	227		
26	Елми тәдигат, лајинә ахтарыш ва тәчрүбә конструктор ишләринә чәкилән хәрчләр	228		
27	Амортизасија ајымалары, әсас вәсаитләрин төгдим едилмәси ва ләғви үзрә кәлирдән чыкылан хәрчләр	229		
	1) Әсас вәсаитләрә һесабланмыш амортизасија	230		
	2) Кеоложи кәшфијат ишләринә ва тәбии еътијатларын һасиләтына һазырлыг ишләринә чәкилән хәрчләрә һесабланмыш амортизасија	231		
	3) Гејри-мәдди активләрә һесабланмыш амортизасија	232		
	4)Ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинин 10 мислиндән аз олан әсас вәсаитләрин галыг дөјәри	233		
	5) Һәр һансы категорија аид бүтүн әсас вәсаитләр төгдим едилдикдә, јахуд ләғв едилдикдә һәмин категорија аид әсас вәсаитләрин баланс дөјәри	234		
	Тәмир хәрчләри	235		
28	Сығорталынын өдәдији сығорта һаглары	236		
29	Кәлирдән чыкылан веркиләр	237		
30	о чүмлөдән:			

	1) Торпаг веркиси	238		
	2) Эмлак веркиси	239		
	3) Мөдөн веркиси	240		
31	ЧЭМИ ХЭРЧЛЭР	241		
32	Веркиё чалб олунан мөнфәәт (сәт. 21- сәт. 31)	242		
33	Зәрәр (сәт. 31 - сәт. 21)	243		
34	Кечмиш илләрин чыхыласы зәрари	244		
35	Күзәштләр	245		
36	Кечмиш илләрин зәрари, күзәштләр җыхылмагла веркиё чалб			
37	олунан мөнфәәт (сәт.32-сәт.34 – сәт.35)	246		
38	Мөнфәәт веркиси	247		
39	Фәвиз үзрә мәнбәдә тутулуш верки	248		
40	Чәми чари одамалар	249		
41	Өдәнилмәли верки (сәт. 37 - сәт. 38- сәт. 39)	250		
42	Артыг өдәмә (сәт . 38 + сәт. 39- сәт. 37)	251		
43	Һесабат дөврүндә бүдчәә өдәнилмиш малийә санксиялары	252		
44	Һесабат дөврүнүн сонуна малийә санксиялары үзрә галыг	253		
45	Һесабат дөврүнүн сонуна верки вә малийә санксияларынын өдәнилмәмиш галыгы	254		
46	Верки вә малийә санксияларынын чәми	255		
47	Калачәк өдәнишләрә аид едиләси артыг өдәмә	256		
	Гәйтәрыласы артыг өдәмә	257		

* 22-чи сәтирдә тәгдим едилмиш маллар, иш көрүмәси вә хидмәт кестәрилмәси үзрә хәрчләрин сиҗаһысы верилмәлидир. Хәрчләрин сиҗаһысы сәһифәә җерләшмәдикдә җазылуш алава сәһифәдә давам етдирилир вә җекуну бәјаннамәнин 22-чи сәтрина җазылыр.
ГЕДД: Бәјаннамә Веркиләр Назирлији тәрәфиндән мүәјјән едилмиш мұвафиг алаваләрлә бирликдә тәгдим едилир.

Бәјаннамәнин тәгдим едилдији тарих «__» _____ 20__ -чи ил

Һүгути шәхсин (мүәссисәнин)
рәнбәри вә ја фәрди сәһибкар

(имза)

(С. А. А.)

Бәјаннамәни тәртиб
едән мәс'ул шәхс

М.И.

(имза)

(С. А. А.)

Аудитор* (Акент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН

Бәјаннамәнин верки органы тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә гејдләр

Тарих «___» _____ 20__ чи ил Гејдијат нөмрәси _____

(Бәјаннамәни гәбул едән шәхсини сојadı, ады, атасынын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин гејдләри

Камерал јохлама нәтичәсиндә ашағыдакылар мүејјән едилмишдир:

• Бүдчәјә өдәниләчәк мәбләг:

_____ манат
(рәгәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гәјтарылачаг мәбләг:

_____ манат
(рәгәмлә вә јазы илә)

Верки өдәјичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнилмишдир:

«___» _____ 20__ чи ил _____
(камерал јохламанын тарихи) (имза) (мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Ше'бә рәиси: _____
(имза) (С. А. А.)

«___» _____ 20__ чи ил

*Бәјаннамәнин ганунверичиликлә мүејјән едилмиш һалларда вә гәјдада аудитор тәрәфиндән тәсдиг олунмагла вә аудитор рәји алава едилмәклә тәгдим едилмәси нәзәрдә тутулдуғу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәгил аудитор иштирак етдикдә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиг етмәлидир.

Шәкил 7.8. Һүғуги шәхсләрин мәнфәәт веркисинин бәјаннамәси

7.5. Эмлак веркиси

7.5.1. Мүэссисэлэрин эмлак веркиси

Мүэссисэлэрин эмлак веркиси һаггында ганун Азербайжан Республикасында 1992-чи илин январ ајынын бириндэн фэалијјэт көстэрир. Һүтуги шәхслэрин эмлак веркиси чох заман эсас фондларын нормативдэн артыг етијатлары үчүн өдөнилэн һаггын трансформасија едилмиш формасы кими характеризэ олунур. Лакин буна бахмајараг мүэссисэлэрин эмлак веркисини мүэссисэ илэ дөвлэтин гаршылыгылы мүнасибэтлэриндэ јени бир һадисэ кими гијмэтлэндирмэк лазымдыр. Бу өдөнишин јенилији онун јалныз верки характери дашымасында дејилдир. Бу верки һесаблинаркэн эмлакын верки тутулан дэјэринин тәркибиндэ тэсэррүфатчылығын базар мүнасибэтлэринэ хас олан принципчэ јени дэјэр элементлэри нэзэр алыныр. Бу элементлэрэ эсас фондларын базар гијмэти, сүр'этли амортизасија механизминин тэтбиги, эсас фондларын јенидэн гијмэтлэндирилмэси заманы инфлјасија просеслэри нэзэрэ алынмагла индексләшдирилмэси, эмлакын киров гојулмасы вэ с. дахилдир.

Тэтбиг олунмаға башладығы илк дөврлэрдэ эмлак веркисинин республикамызын дөвлэт бүдчэсинин кәлир һиссэсинин формалашмасында пајы о гэдэр дэ эһәмијјэтли олмамышдыр, белэ ки, 1997-чи илдэ чәми 0,6 % тәшкил етмишдир. Кетдикчэ бу веркинин пајы артмыш вэ 1999-чу илдэ 1,8 % олмушдур.

Республикамызда эмлак веркиси ики эсас функцијаны јеринэ јетирир:

- мүвафиг сәвијјәли бүдчэлэри сабит кәлирлэ тәмин едир;
- мүэссисэлэри артыг, истифадэ едилмәјән эмлақдан азад олмаға стимул јарадыр.

Азәрбајҗан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән мүәссисәләрин әмлак веркисинин формалашмасы просеси шәкил 7.9-да әкс етдирилмишдир.

Мүәссисәнин әмлак веркисинин өдәјичиләри ашағыдакылардыр:

- резидент мүәссисәләр;
- Азәрбајҗан Республикасында өзүнүн даими нүмајәндәлији васитәси илә саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирән гејри-резидент мүәссисәләр.

Онлара Азәрбајҗан Республикасынын ганунверичилији илә һүгугу шәхс сајылан мүәссисәләр, идарәләр, тәшкилатлар, харичи инвестисијалы мүәссисәләр, онларын ажрыча баланса вә һесаблашма һесабына малик олан филиаллары дахилдир. Азәрбајҗан Республикасынын әразисиндә әмлакы олан бејнәлхалг тәшкилатлар вә онларын гурумлары, һәмчинин харичи дөвләтләрин ганунверичилијинә ујғун олараг јарадылмыш ширкәтләр, фирмалар вә дијәр тәшкилатлар да әмлак веркисинин өдәјичиләридир.

Мүәссисәләрин әмлак веркинин веркитутма объектләри ашағыдакылардыр:

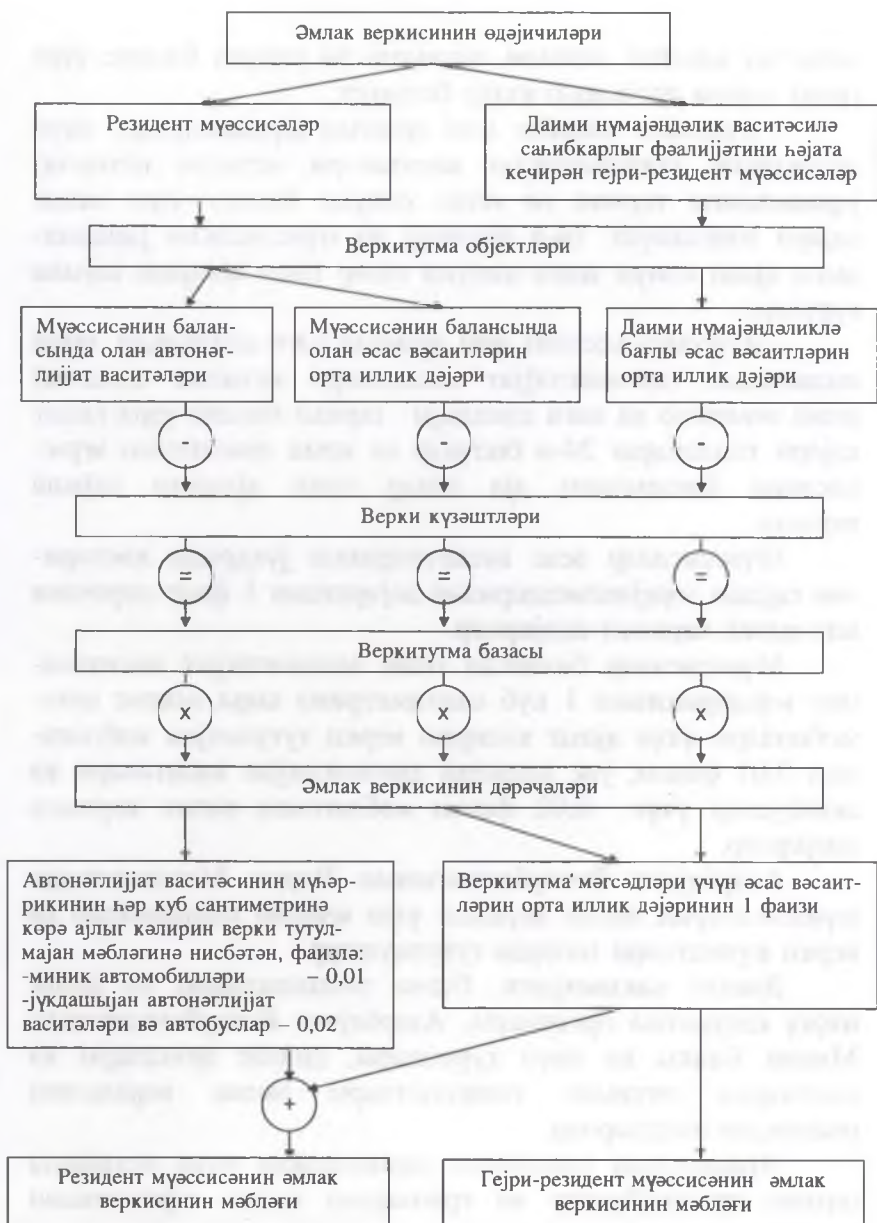
- мүәссисәләрин балансында олан автонәглијјат васитәләри;
- мүәссисәләрин балансында олан әсас вәсаитләрин орта илик дәјәри.

Азәрбајҗан Республикасында өзүнүн даими нүмајәндәлији васитәси илә саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирән гејри-резидент мүәссисәләрин јалныз даими нүмајәндәликлә бағлы олан активләринин дәјәри веркитутма объекти сајылыр.

Веркитутма мәгсәдләри үчүн мүәссисәнин әмлакынын орта илкин галыг дәјәри мүәјјәнләшдирилир. Бу дәјәр ашағыдакы гајдада һесабланыр:

- мүәссисә бүтүн ил әрзиндә фәалијјәт көстәрмишдирсә, онун әмлакынын (автонәглијјат васитәләри истисна

Шәкил 7.9. Һүгути шәхсләрин әмлак веркисинин формалашмасынын схеми

олмагла) һесабат илинин әввәлине вә сонуна баланс үзрә галыг дәјәри топланыб икијә бөлүнүр;

- мүәссисә һесабат или әрзиндә јарадылдыгда, онун әмлакынын (автонәглијјат васитәләри истисна олмагла) јарадылдыгы тарихә вә илин сонуна баланс үзрә галыг дәјәри топланараг 24-ә бөлүнүр вә мүәссисәнин јарадылдыгы ајдан сонра илин сонуна гәдәр олан ајларын сајына вурулуру;

- мүәссисә һесабат или әрзиндә ләғв едилдикдә, онун әмлакынын (автонәглијјат васитәләри истисна олмагла) илин әввәлине вә ләғв едилдији тарихә баланс үзрә галыг дәјәри топланараг 24-ә бөлүнүр вә илин әввәлиндән мүәссисәнин бағландыгы аја гәдәр олан ајларын сајына вурулуру.

Мүәссисәләр әсас вәсаитләринин јухарыда кәстәрилән гәјдада мүәјјәнләшдирилән дәјәриндән 1 фаиз дәрәчәси илә әмлак веркиси өдәјирләр.

Мүәссисәләр балансда олан автонәглијјат васитәсинин мүәррикинин 1 куб сантиметринә көрә миник автомобилләри үчүн ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 0,01 фаизи, јүк дашыјан автонәглијјат васитәләри вә автобуслар үчүн 0,02 фаизи мәбләғиндә әмлак веркиси өдәјирләр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсиндә мүәссисәләрин әмлак веркиси үзрә мүәјјән азадолмалар вә верки күзәшtlәри нәзәрдә тутулмушдур.

Дөвләт һакимијјәти, бүдчә тәшкилатлары вә јерли өзүнү идарәетмә органлары, Азәрбајчан Республикасынын Милли Банкы вә онун гурумлары, дөвләт фондлары вә әлииләрин ичтимаи тәшкилатлары әмлак веркисини өдәмәкдән азаддырлар.

Шәһәрләрдә сәрнишин дашымалары үчүн истифадә олунан троллејбуслар вә трамвајлар әмлак веркисиндән азаддырлар.

Веркитутма мэгсэдлэри үчүн мүэссисэнин эмлакынын дэјэри ашағыдакы эмлакларын дэјэриндэ азалдылыр:

- еколокија, јанғындан мұһафизэ вэ мүлки мұдафиэ үчүн истифадэ едилэн объектлэрин;

- мәһсул өтүрэн кэмэрлэрин, дәмир вэ автомобил јолларынын, рабитэ вэ енержи өтүрүчү хэтлэринин, мелиорасија вэ суварма системи объектлэринин;

- тәһсил, сәһијјэ, мәдәнијјэт вэ идман мүэссисэлэринин јалныз бу саһэлэрин тәјинаты үзрә истифадэ етдији объектлэринин;

- ганунверичилијэ ујғун олараг веркијэ чэлб едилэн автонэглијјат васитэлэринин;

- амортизасија олунан машын, аваданлыг вэ һесаблама техникасынын.

Мүэссисэнин эмлак веркиси үчүн верки дөврү тәгвим или сајылыр. Эмлак веркиси өдәјичилэри чари верки өдәмэлэри кими һәр рүбүн икинчи ајынын 15-дән кеч олмајараг әввәлки илдәки эмлак веркисинин мәбләгинин 25 фаизи һәчминдә верки өдәјир.

Дөвләт бүдчәсинә һесабат дөврү үчүн өдәнмәли олан эмлак веркисинин мәбләги һесабат дөврү әрзиндә әввәлләр һесабланмыш өдәмәләр нәзәрә алынмагла мүәјјән едилир.

Мүэссисә эмлак веркисинин илик бәјаннамәсини мәнфәәт веркисинин бәјаннамәси илә бирликдә верки органына тәгдим едир. Мүэссисэлэрин (бәләдијјә мүлкиј-јәтиндә олан мүэссисэләрдән башга) эмлак веркиси дөвләт бүдчәсинә өдәнилир. Онларын автонэглијјат васитэлэри үчүн эмлак веркиси автонэглијјат васитэлэринин гејдијјатдан, јенидән гејдијјатдан вә ја илик техники бахышдан кечирилмәси үчүн мүәјјән едилмиш вахтда дөвләт бүдчәсинә өдәнилир.

Инди исә мүэссисэнин эмлак веркисинин һесаблан-масына даир ашағыдакы мисала бахаг:

Тутаг ки, мүэссисэнин әсас фондларынын илин әввәли үчүн галыг дэјэри 120000,0 мин манат, илин сону

үчүн исә 140000, мин манат олмушдур. Онда әсас фондларын орта иллик дәјәри 130000 мин манат $(120000,0+140000,0):2 \times 100=130000,0$) тәшкил едәчәкдир. Мүәссисәнин әсас фондлар үзрә әмлак веркисинин иллик мәбләги 1300 , мин манат $(130000,0 \times 1:100)$ олачагдыр.

Һүгуи шәхсләрин әмлак веркиси бәјаннамәсинин формасы шәкил 7.10-да верилмишдир.

7.5.2. Физики шәхсләрин әмлак веркиси

Азәрбајчан Республикасында физики шәхсләрин әмлак веркисинин едәјичиләри хүсуси мүлкијјәтиндә чари илин јанвар ајынын 1-нә веркитутма объектләри олан резидент вә гејри-резидент физики шәхсләрдир. Онлара Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә әмлакы олан Азәрбајчан Республикасынын вәтәндашлары, харичи өлкә вәтәндашлары вә вәтәндашлығы олмајан шәхсләр дахилдир. Физики шәхсләрин әмлакына јашајыш евләри, мәнзилләр, бағлар, гараж вә дикәр тикилиләр, су, һава вә автонәглијјат васитәләри аид едилир.

Физики шәхсләрин хүсуси мүлкијјәтиндә олан вә Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә јерләшән тикилиләрин вә ја онларын һиссәләринин, һәмчинин јериндән вә истифадә едилиб едилмәмәсиндән асылы олмајараг резидент физики шәхсләрә мәхсус автомобил вә өзүјерјән тәкәрли техника, су вә һава нәглијјаты васитәләринин дәјәри физики шәхсләрин әмлак веркисинин веркитутма объекти сајылыр.

Физики шәхсләр әмлак веркисини ашағыдакы гәјдада вә дәрәчәләрлә едәјирләр:

- онларын хүсуси мүлкијјәтиндә олан биналарын инвентарлашдырылмыш дәјәри ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинин 300 мислинәдәк олдугда верки тутулмур, 300 мислиндән чох олдугда исә - $0,1$ фаизлә;

Малі́я Назірлі́ји ила разьлашдырлмагла
Веркилар Назірлі́жинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Эмри ила
тәсдиг едилмишди

Һесабат аҗы үчүн нөвбәти аҗын 20-дән
кеч олмаҗараг тәгдим едилди:

_____ район (шәәри) үзрә Веркилар Идарәсинә (Шә'бәсинә)

ВӨЕН _____

(верки өдәҗчисинин там ады)

ЭДВ өдәҗчисинин геҗдиҗат билдириши № _____ « _____ » _____ 20 -чи ил
(тарихи)

Үнваны _____ Тел № _____

20 _____ -чи ил үчүн
Эмлак веркисинин бәҗаннамәси

№	КӨСТӘРИЧИЛӘР	Код	Өлчү Ваьиди	Верки өдә- җчисинин мә'луматына әсасән	Камерал јохламанын нәтичаләри- нә әсасән
1	2	3	4	5	6
1.	Мүәссисәнин веркијә чалб олунан эмлакынын орта иллик галыг дәҗәри (автонәглиҗат васитәләри истисна олмагла)	500	мин манат		
1.1	Эмлакын орта иллик галыг дәҗәринә көрә һесабланан эмлак веркисинин дәрәчәси	501	%		
1.2	Эмлакын орта иллик галыг дәҗәринә көрә һесабланмыш эмлак веркисинин мәбләғи (сәт.1 х сәт.1.1/100)	502	мин манат		
2.	Миник автомобилләринин мүәррикинин һәчми	503	куб см.		
2.1	Миник автомобилләринин мүәррикинин һәчминә көрә һесабланан эмлак веркисинин дәрәчәси (аҗлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 0,01 фаизи)	504	манат		
2.2	Миник автомобилләринин мүәррикинин һәчминә көрә һесабланмыш эмлак веркисинин мәбләғи (сәт.2 х сәт. 2.1)	505	мин манат		
3	Лүк дашыҗан автонәглиҗат васитәләри вә автобусларын мүәррикинин һәчми	506	куб см		
3.1	Лүк дашыҗан автонәглиҗат васитәләри вә автобусларын мүәррикинин һәчминә көрә һесабланан эмлак веркисинин дәрәчәси (аҗлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 0,02 фаизи)	507	манат		
3.2	Лүк дашыҗан автонәглиҗат васитәләри вә автобусларын мүәррикинин һәчминә көрә һесабланмыш эмлак веркисинин мәбләғи (сәт.3 х сәт. 3.1)	508	мин манат		
4.	Бүдчәјә өдәниләси эмлак веркиси (сәт.1.2 + сәт.2.2+ сәт.3.2)	509	мин манат		
5	Һесабат дәврүндә бүдчәјә өдәнилмишди	510	мин манат		

Бөйаннамәнин тәгдим едилдији тарих «___» _____ 20___ -чи ил

Һүгүги шәхсин (мүәссисәнин)
рәһбәри вә ја фәрди саһибкар

(имза)

(С. А. А.)

Бөйаннамәни тәртиб
едән мәс'ул шәхс

(имза)

(С. А. А.)

М.Ј.

Аудитор* (Акент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН

Бөйаннамәнин верки орғаны тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә гејдләр

Тарих «___» _____ 20___ чи ил

Гејдијат нөмрәси _____

(Бөйаннамәни гәбул едән шәхсин сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин гејдләри

Камерал јохлама нәтичәсиндә ашағыдакылар мүәјјән едилмишдир:

- Бүдчәјә өдәниләчәк мәбләг:

_____ манат

(рәгәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гајтарылачаг мәбләг:

_____ манат

(рәгәмлә вә јазы илә)

Верки өдәјичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнилмишдир:

«___» _____ 20___ чи ил

(камерал јохламанын тарихи)

(Имза)

(мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Шө'бә рәиси:

(Имза)

(С. А. А.)

«___» _____ 20___ чи ил

*Бөйаннамәнин ганунверчиликлә мүәјјән едилмиш һалларда вә гајдала аудитор тәрәфиндән тәсдиг олунмагла вә аудитор рәји алава едилмәклә тәгдим едилмәси нәзәрдә тутулдуғу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәғил аудитор иштирак етдикдә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиг етмәлидир.

7.10. Әмлак веркисинин бөйаннамәси

- су вә һава нәглијјаты васитәсинин мұһәррикинин 1 куб сантиметри үчүн ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинин 0,02 фаизи;

- мұһәррики олмајан су вә һава нәглијјаты васитәләри үчүн – онларын базар гижмәтинин 1 фаизи.

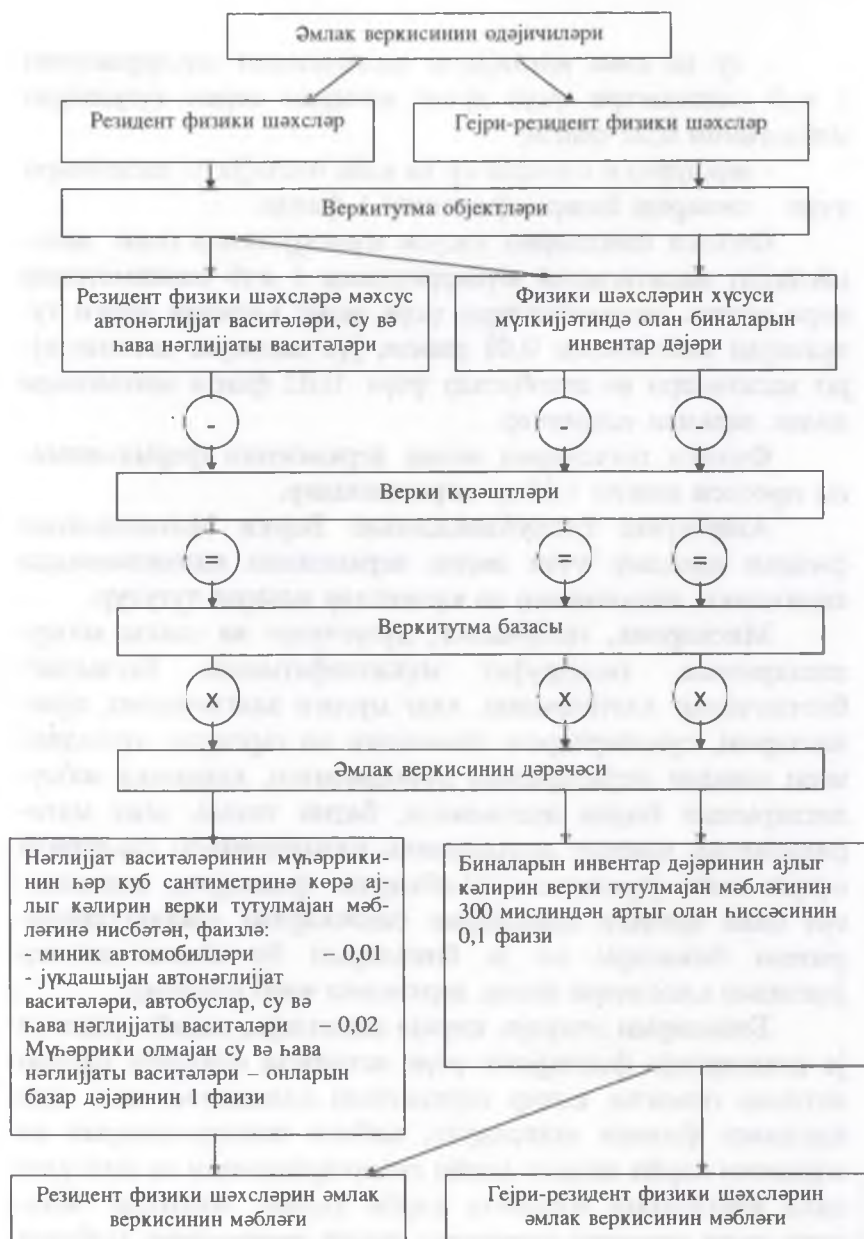
Физики шәхсләрин хусуи мүлкијјәтиндә олан авто-нәглијјат васитәсинин мұһәррикинин 1 куб сантиметринә көрә миник автомобилләри үчүн ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинин 0,01 фаизи, јүк дашыјан автонәглијјат васитәләри вә автобуслар үчүн 0,02 фаизи мәбләгиндә әмлак веркиси өдәјирләр.

Физики шәхсләрин әмлак веркисинин формалашмасы просеси шәкил 7.11-дә верилмишдир.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсиндә физики шәхсләр үчүн әмлак веркисинин өдәнилмәсиндә ашағыдакы азадолмалар вә күзәштләр нәзәрдә тутулур.

Мискәрлик, галајчылыг, дулусчулуг вә сахсы мәмулатларынын, тәсәррүфат мүхәлләфатынын, бағчылыг-бостанчылыг аләтләринин, халг мусиги аләтләринин, ојунчагларын, сувенирләрин, гамышдан вә гарғыдан дүзәлдилмиш мәишәт әшјаларынын дүзәлдилмәси, керамика мәмулатларынын бәдии ишләнмәси, бәдии тикмә, ағач материаллардан мәишәт аләтләринин һазырланмасы саһәсиндә һүгуги шәхс јаратмадан саһибкарлыг фәалијјәти илә мәшғул олан физики шәхсләрин сәнәткарлыг е'малатханаларынын биналары вә ја биналарын бу е'малатханалар јерләшән һиссәләри әмлак веркисинә чәлб едилмир.

Биналарын ичарәјә, кирајә верилдији, саһибкарлыг вә ја коммерсија фәалијјәти үчүн истифадә едилдији һаллар истисна олмагла, кәлир веркисинин өдәнилмәсиндән азад едилмиш физики шәхсләрин, һабелә пенсиячыларын вә мүддәтли һәрби хидмәт һәрби гуллуғчуларынын вә онларын аилә үзвләринин мүддәтли һәрби хидмәт дөврүндә бина-лара көрә өдәмәли олдуглары әмлак веркисинин мәбләги ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинин 1,5 мисли

Шәкил 7.11. Физики шәхсләрин әмлак веркисинин формалашмасынын схеми

гәдәр азалдылыр. Бу физики шәхсләрин автонәглијјат васитәләринә көрә өдәмәли олдуғу әмлак веркисинин мәбләғи ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 50 фаизи гәдәр азалдылыр.

Биналар үзрә әмлак веркиси Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин мүәјжән етдији гәјдада биналарын һәр ил јанварын 1-и вәзијјәтинә мүәјжәнләшдирилән инвентар дәјәринә әсасән һесабланыр. Бинанын бир нечә саһиби олдуғу Һалда, әмлак веркиси бинанын һәр саһиби үчүн онун бинанын дәјәриндәки пајына ујғун олараг һесабланыр.

Су вә һава нәглијјаты васитәләринә көрә верки онларын гејдијјатыны һәјата кечирән тәшкилатлар тәрәфиндән верилән мә'луматлар әсасында һәр ил јанварын 1-и вәзијјәтинә һесабланыр. Әмлакын гејдијјаты апарылмадыгда, һәмин әмлакын саһиби бу әмлак барәдә лазыми мә'луматлары әкс етдирән сәнәдләри һәр ил јанварын 1-дән мүвафиг органа тәгдим етмәлидир.

Автонәглијјат васитәләри үзрә әмлак веркиси, онларын гејдијјатдан, јенидән гејдијјатдан вә ја иллик техники бахышдан кечирилмәси үчүн мүәјжән едилмиш вәхтда јерли бүдчәјә өдәнилир.

Мүвафиг органлар веркинин өдәнилмәси барәдә тә'дијә билдиришини верки өдәјичиләринә ијунун 1-дән кеч олмајараг верирләр. Чари ил үчүн веркинин мәбләғи бәрабәр һиссәләрлә һәмин ил августун 15-дәк вә нојабрын 15-дәк өдәнилир.

Физики шәхсләрдән әмлак веркиси јерли бүдчәјә өдәнилир.

7.6. Торпаг веркиси

Азәрбајчан Республикасында торпагдан истифадә өдәнишлидир. Торпагдан истифадәјә көрә өдәмә формасы

торпаг веркисидир. Торпаг мүлкийжәтчиләри вә ја истифадәчиләри тәсәррүфат фәалијјәтинин нәтичәләриндән асылы олмајараг торпаг саһәсинә көрә һәр ил сабит тәдијә шәклиндә торпаг веркисинә чәлб олунурлар.

Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә мүлкийжәтиндә вә истифадәсиндә торпаг саһәләри олан ашағыдакы шәхсләр торпаг веркисинин өдәјичиләридирләр:

- резидент вә гејри-резидент физики шәхсләр;
- резидент мүәссисәләр;
- резидент мүәссисәләрин чари һесабы олан филиаллары вә бөлмәләри;
- Азәрбајчан Республикасында өзүнүн даими нүмајәндәлији васитәси илә саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирән гејри-резидент мүәссисәләр.

Торпаг веркисинин веркитутма объекти торпаг веркиси өдәјичиләринин республика әразисиндә мүлкийжәтиндә вә истифадәсиндә олан торпаг саһәләридир.

Торпаг веркиси торпаг веркиси өдәјичиләриндән мүәјжән олунмуш гајдада мүлкийжәтинә вә ја истифадәсинә верилмиш веркијә чәлб едилән торпаг саһәләринә, о чүмләдән тикинти вә гурғуларын тутдуғу торпаг саһәләринә, һабелә тикинти вә гурғуларын сахланмасы үчүн зәрури олан торпаг саһәләринә көрә тугулур.

Бу торпаглара ашағыдакылар дахилдир:

- кәнд тәсәррүфаты фәалијјәтинин (әкинчилик, һејвандарлыг, гушчулуг, бағчылыг, бостанчылыг вә с.) һәјата кечирилдији торпаглар;
- фәрди мәнзил тикинтиси, бағ еви, гараж тикинтиси вә диқәр тикинти мөгсәдли торпаглар;
- сәнәјә, тикинти, нәглијјат, рабитә, енеркетика вә башга тәјинатлы торпаглар;
- сағламлыг вә истираһәт тәјинатлы торпаглар (дөвләт мүлкийжәтиндә олан торпаглардан башга);
- истеһсал фәалијјәти үчүн истифадә едилән дөвләт, мешә вә су фонду торпаглары;

- Хэзэр дэнизинин (көлүнүн) Азербайжан Республикасына мәнсуб олан секторунун алтында јерлэшән истеһсал фәалијјәтинә чәлб олуна торпаглар.

Азербайжан Республикасынын әразисиндә башга дәвләтләрин, јахуд Азербайжан Республикасынын башга дәвләтләрлә биркә еһтијачлары үчүн истифадә олуна торпаг саһәләринә кәрә верки тутулмасы дәвләтләрарасы мүгавиләләрлә тәнзимләнир. Белә мүгавиләләр олмадыгда торпаг веркисинин тутулмасы үмуми гәјдада һәјата кечирилир.

Тикинтијә хидмәт үчүн ажрылмыш торпаг саһәси бир нечә һүгуи шәхсин истифадәсиндә оларса, онда белә саһәнин һәр бир һиссәсинә ажрылыгда торпаг веркиси һесабланыр. Торпаг саһәси бир нечә шәхсин истифадәсиндә олдугда веркијә чәлб етмәк мәгсәди илә һәмин торпаг саһәси онларын һәр биринин мүлкијјәтиндә вә саһиблијиндә олан тикинти саһәсинә мүгәнәсиб олараг бөлүнүр.

Бир нечә һүгуи вә ја физики шәхсин үмуми мүлкијјәтиндә олан тикинтијә хидмәт едән торпаг саһәләринә кәрә бу мүлкијјәтчиләрин һәр биринә верки, онларын бу тикинтидә пәјына мүвафиг һесабланыр.

Торпаг веркисинин дәрәчәси кәнд тәсәррүфаты торпаглары үзрә 1 шәрти бал үчүн ажлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинин 0,3 фаизидир.

Шәрти баллар кадастр гижмәт рајонлары вә ора дахил олан инзибати рајонлар үзрә кәнд тәсәррүфаты торпагларынын тәјинаты, чоғрафи јерләшмәси вә кејфијјәти нәзәрә алынмагла Азербайжан Республикасынын Назирләр Кабинети тәрәфиндән мүәјјән едилир.

Сәнајә, тикинти, нәглијјат, рабитә, тичарәт-мәишәт хидмәти вә диқәр хүсуси тәјинатлы торпаглар үзрә торпаг веркиси торпаг саһәсинин һәр квадрат метринә кәрә ажлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләгинә фаиз дәрәчәләри тәтбиг олулмагла мүәјјән едилир (чәдвәл 7.3).

Чөдвөл 7.3.

Торпаг веркисинин дәрәчәләри

Јашајыш мәнәтәгәләри	Сәнәје, тикин-ти, нәглијјат, рабитә, тичарәт-мәишәт хидмәти вә дикәр хусуси тәјинатлы торпаглар	Јашајыш фондларынын, һәјәтјаны саһәләринин торпаглары вә кәнд тәсәррүфаты үчүн истифадә едилән торпаглар вәтәндашларын бағ саһәләринин тутдуғу торпаглар
Бакы	0,3	0,025
Кәнчә, Сумгајыт	0,25	0,02
Нахчыван, Шәки, Јевлах, Ләнкәран, Ханкәнди, Минкәчевир, Әли-Байрамлы, Нафталан	0,15	0,012
Район мәркәзләриндә	0,125	0,01
Район табечилијиндә олан шәһәрләрдә, гәсәбәләрдә вә кәндләрдә (Бакы вә Сумгајыт шәһәрләринин гәсәбә вә кәндләри истисна олмагла)	0,06	0,005

Ашағыдакы торпаглар веркидән азаддырлар:

а) јашајыш мәнтәгәләринин үмуми истифадәдә олан торпаглары;

Бу торпаглара мејданлар, парклар, күчәләр, сәкиләр, кечидләр, үмуми јашајыш биналарынын һәјәтиндә ағачалты саһәләр, ушаг мејданчалары, јоллар вә с. аид едилир.

б) дәвләт һакимијјәти органларынын, бүдчә тәшкилатларынын вә јерли өзүнү идарәәтмә органларынын, Азәрбајчан Республикасы Милли Банкынын вә онун ғурумларынын мүлкијјәтиндә вә ја истифадәсиндә олан торпаглар;

в) Истеһсал фәалијјәтинә чәлб едилмәмиш дәвләт, мешә вә су фонду торпаглары, Хәзәр дәнизинин (көлүнүн) Азәрбајчан Республикасына мәхсус олан секторунун алтында јерләшән торпаглар;

г) Дәвләт сәрһәд золаглары вә мүдафиә тә'јинатлы торпаглар.

Дәвләт сәрһәд золаглары торпагларына истәр сәрһәд золагларында, истәрсә дә онун һүдудларындан кәнарда 30-35 метр ениндә олан торпаг золаглары, дәвләтин тәһүкәсизлијинин тә'мин едилмәси мәгсәди илә сәрһәд гошунларынын мүддәтсиз истифадәси үчүн Азәрбајчан Республикасынын дәвләт сәрһәди бојунча верилән 5 метр сәрһәд золағы, һәмчинин көмрүк хидмәтинин етијачлары үчүн ајрылмыш торпаг саһәләри (тәсәррүфат фәалијјәти үчүн истифадә олуан торпаглардан башга) аид едилир.

Ашағыдакы физики шәхсләрин мүлкијјәтиндә олан торпаглара көрә торпаг веркисинин мәбләғи ајлыг кәлирин верки тутулмајан мәбләғинин 50 фаизи гәдәр азалдылыр:

- Азәрбајчан Республикасынын Милли Гьәрәманлары;

- Совет Иттифагы вә Сосиалист Әмәји Гьәрәманлары;

- Шөһрәт орденинин һәр үч дәрәчәси илә тәлтиф едилмиш шәхсләр;

- I вә II груп мү'арибә әлилләри;

- һалак олмуш, јахуд сонралар вәфат етмиш дөјүшчүләрин дул арвадлары (әрләри);

- 1941-1945-чи илләрдә арха чәбһәдә фәдакар әмәјинә көрә орден вә медаллар илә тәлтиф едилмиш шәхсләр;

- ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада мұһарибә ветераны ады алмыш шәхсләрин;

- Чернобыл АЕС-дә гәза, мүлки вә ја һәрби тәјинатлы атом объектләриндә дикәр радиасија гәзалары нәтичәсиндә, һабелә нүвә гурғуоарынын һәр һансы нөвләри, о чүмләдән нүвә силаһы вә космик техника илә бағлы олан сынағлар, тәлимләр вә башга ишләр нәтичәсиндә шүа хәстәлијинә вә шүа јүкү илә әлагәдар хәстәлијә тутулмуш вә ја бу хәстәликләри кечирән шәхсләрин.

Торпаг веркисинин өдәјичиләри торпаг саһәләри барәдә өзләринин мүлкијјәт вә истифадә һүгугларыны тәсдиг едән сәнәдләри алдыгдан сонра физики шәхсләр вә бәләдијјә мүәссисәләри бәләдијјәләрдә, дикәр мүәссисәләр исә верки органында 1 ај мүддәтиндә учота дурмалыдырлар.

Торпаг веркиси торпаг барәсиндә мүлкијјәт вә истифадә һүгугуну тәсдиг едән сәнәдләр әсасында мүәјјәнләшдирилир. Тикилиләрин вә гурғуларын алтында галан торпағлара, һәмчинин объектләрин санитарија мұһафизәси үчүн зәрури олан торпаг саһәләринә көрә торпаг веркиси тугулур.

Мүәссисәләр торпаг веркисини торпаг саһәләринин өлчүсүнә вә торпаг веркисинин дәрәчәләринә әсасән иллик оларағ һесаблајыр вә мајын 15-дән кеч олмајарағ һесабламалары верки органына тәгдим едирләр.

Мұһафиг органлар тәрәфиндән һәр ил физики шәхсләрә торпаг веркиси һесабланылыр вә тәдијә билдиришләри августун 1-дән кеч олмајарағ онлара чатдырылыр.

Ајрылыгда бир нечә һүгути вә ја физики шәхсин мүлкијјәтиндә вә ја истифадәсиндә олан тикилиләрин алтында галан вә ја онлара хидмәт үчүн ајрылмыш торпаг

саһәләринә көрә верки онлара мәхсус тикили саһәләринә мütәнәсиб сурәтдә һесабланыр.

Торпаг веркиси бәрәбәр мәбләғләрдә 15 август вә 15 нојабр тарихләриндән кеч олмајараг өдәнилик. Торпаг веркиси торпағын әввәлки саһиби тәрәфиндән өдәнилмәдији һалда, верки мütәјјән едилмиш өдәмә вахтына һәммин торпағын јени саһиби тәрәфиндән өдәнилик.

Мütәссисәләрин торпаг веркиси дәвләт бүдчәсинә, физики шәхсләрин торпаг веркиси исә јерлә бүдчәјә (бәләдијјә бүдчәсинә) өдәнилик.

Верки өдәјичиләринә ил әрзиндә ајрылмыш торпаг саһәләринә көрә верки торпағын ајрылдығы вахтдан сонракы ајдан башлајараг һесабланыр. Торпаг кери алындығы (азалдығы) һалларда веркинин һесабланмасы торпағын кери алындығы (азалдығы) ајдан дајандырылыр.

Торпаг саһәләрини ичәрәјә көтүрмүш һүгуги вә физики шәхсләр (ичәрәдарлар) торпаг веркисинин өдәјичиләри һесаб едилмирләр. Ичәрәјә верилмиш торпаг саһәләринә көрә веркини торпаг мүлкијјәтчиләри өдәјирләр.

Һүгуги шәхсләрин рәбәрләри һүгуги шәхсләрә верилмиш торпаг саһәләринә көрә торпаг веркисинин дүзкүн һесабланмасы вә вахтында бүдчәјә өдәнилмәсинә көрә мәс'улијјәт дашыјырлар.

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинә әсасән торпаг веркиси үзрә верки ганунверичилијинин позулма-сында тәгсири олан һүгуги вә физики шәхсләр мөвчуд ганунверичиликлә нәзәрдә тутулмуш гајдада верки мәс'улиј-јәтинә чәлб олунорлар.

Торпаг веркиси үзрә бәјаннамәнин формасы шәкил 7.12-дә верилмишдир.

Малијџ Назирлији ила разылашдырылмагла
Веркилер Назирлијинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Әмри ила
тәсдиг едилмишдир

Һесабат ајы үчүн нөвбәти ајын 20-дән
кеч олмајараг тәгдим едилди:

_____ району (шәһәри) үзрә Веркилер Идарәсинә (Шө'бәсинә)

ВӨЕН _____

(верки өдәјчисинин там алы)

ӘДВ өдәјчисинин гејдијат билдириши № _____ « _____ » _____ 20 -чи ил

(тарихи)

Үнваны _____ Тел № _____

20 ____ -чи ил үчүн

торпаг веркисинин бәјаннамәси

№	Торпаг саһәләри	Код	Кејфиј- јет груп- лары үзрә шәрти баллар	Торпа- гын саһәси, һа, кв. м.	Вер- ки- нин дәрә- чәси, %	Верки- нин мәб- ләги, мин ман.	Камерал јохламанын нәтичәлә- ринә әсасән мин ман.
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Әкин, динч вә һәјәтјаны торпағлары:	600					
	а) I кејфијјет групу	601					
	б) II кејфијјет групу	602					
	в) III кејфијјет групу	603					
	г) IV кејфијјет групу	604					
2.	Чохиллик әкмәләр:	605					
	а) I кејфијјет групу	606					
	б) II кејфијјет групу	607					
	в) III кејфијјет групу	608					
	г) IV кејфијјет групу	609					
3.	Бичәнәк, өрүш вә отлағлар	610					
4.	Сәнәје, тикинти, нәглијјат, рабитә, тичарәт, мәишәт хидмәти вә диқәр хүсуси тә'јинатлы торпағлар	611					
5.	Јашајыш фондларынын, һәјәтјаны саһәләрин тутдугу вә кәнд тәсәррүфаты мәгсәдләри үчүн истифадә едилән торпағлар Јекуну:	612 613					
6.	Өдәниш мүддәтләри үзрә а) августун 15-дәк	614					
7.	б) нојабрын 15-дәк	615					
8.	Һесабат дөврүндә бүдчәјә өдәнилмишдир	616	X	X	X		

Бәјаннамәнин тәгдим едилдији тарих «__» _____ 20__ -чи ил

Һүғуғи шәхсин (мүәссисәнин)
рәбәри вә ја фәрди сәһибкар

(имза)

(С. А. А.)

Бәјаннамәни тәртиб
едән мәс'ул шәхс

(имза)

(С. А. А.)

М.Ј.

Аудитор* (Ахент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН

Бәјаннамәнин верки органы тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә гејдләр

Тарих «__» _____ 20__ чи ил

Гејдијат нөмрәси _____

(Бәјаннамәни гәбул едән шәхсин сојады, ады, втасылын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин гејдләри

Камерал јохлама нәтичәсиндә ашағьдакылар мүәјјән едилмишидир:

- Бүдчәјә өдәниләчәк мәбләг:

манат

(рәгәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гәјтарылачаг мәбләг:

манат

(рәгәмлә вә јазы илә)

Верки өдәјичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнлимишидир:

«__» _____ 20__ чи ил

(камерал јохламанын тарихи)

(Имза)

(мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Шө'бә рәиси:

(Имза)

(С. А. А.)

«__» _____ 20__ чи ил

*Бәјаннамәнин гәнунверичиликлә мүәјјән едилмиш һалларда вә гәјлада аудитор тәрәфиндән тәсдиг олунамагла вә аудитор рәји алава едилмәклә тәгдим едилмәси нәзәрдә тутулдуғу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәгил аудитор иштирак етдикдә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиг етмәлидир.

Шәкил 7.12. Торпаг веркисинин бәјаннамәси

7.7. Јол веркиси

Јол веркисинин тэтбиг едилмәсиндә әсас мәгсәд Азәрбајчан Республикасынын әразисинә дахил олан автомобил нәглијјаты васитәләри саһибләринин Азәрбајчанын автомобил јолларындан истифадәјә көрә веркијә чәлб едилмәсидир.

Республикамызын әразисинә дахил олан вә онун әразисиндән сәрнишин вә јүк дашымасы үчүн истифадә едән автомобил нәглијјаты васитәләринин саһибләри олан гејри-резидент мүәссисәләр вә гејри-резидент физики шәхсләр Азәрбајчан Республикасынын автомобил јолларындан истифадәјә көрә јол веркисинин өдәјичиләри-дирләр.

Јол веркисинин веркитутма объекти Азәрбајчан Республикасынын әразисинә дахил олан харичи дөвләтләрин автонәглијјат васитәләридир.

Јол веркисинин дәрәчәләри автонәглијјат васитәләринин нөвүндән, отурачагларын сајындан, јүк көтүрмә габилијјәтиндән вә автонәглијјат васитәсинин јүклә бирликдә үмуми чәкисиндән, оха дүшән ағырлыгдан, Азәрбајчан Республикасы әразисиндә гәт едилән мәсафәдән, тәйлүкәли јүкләрин дашынмасындан асылы олараг ашағыдакы кими мүәјјәнләшдирилмишдир:

- миник автомобилләри – 15 АБШ доллары;

- автобусларда отурачаг јерләринин сајындан асылы олараг 1-чи күн үчүн:

1-12 олдугда – 30 АБШ доллары, 13-30 олдугда – 60 АБШ доллары, 31 вә даһа чох олдугда 100 АБШ доллары;

- јүк автомобилләри, гошгулу вә јарым гошгулу автонәглијјат васитәләриндән јүк көтүрмә габилијјәтиндән асылы олараг 1-чи күн үчүн:

1-10 тон олдугда – 100 АБШ доллары, 11-24 тон олдугда – 120 АБШ доллары, 24 тондан чох олдугда 180 АБШ доллары.

Ағыр чәкили жүк автомобилләри, гошгулу вә жарым-гошгулу автонәглијјат васитәләри илә жүкләрин дашынмасына көрә республика әразисиндә гәт едилән јолун һәр километри үчүн веркинин дәрәчәси ашағыдакы кими артырылып:

- нәглијјат васитәләринин жүклә бирликдә үмуми чәкиси:

37 тондан 41 тонадәк олдугда - 0,15 АБШ доллары;
41 тондан 51 тонадәк олдугда – 0,30 АБШ доллары;
51 тондан 61 тонадәк олдугда – 0,45 АБШ доллары;
61 тондан 71 тонадәк олдугда – 0,60 АБШ доллары;
71 тондан 81 тонадәк олдугда – 0,75 АБШ доллары;
81 тондан чох олдугда – 1,8 АБШ доллары .

- оха дүшән максимум мүмкүн ағырлыг охарасы мәсафәјә ујғун норматив һәддән:

20 фаиздәк олдугда – 0,5 АБШ доллары;
20 фаиздән 50 фаиздәк олдугда – 1 АБШ доллары;
50 фаиздән 70 фаиздәк оларса һәр километрә - 2 АБШ доллары.

Ашағыдакылар ағыр чәкили автонәглијјат васитәләринә аид едилир:

- жүклә бирликдә чәкиси 36 тондан јухары, бир оха дүшән жүк 10 тондан артыг олан автонәглијјат васитәләри;

- охарасы мәсафә 1,61-2,5 метр олдугда бир оха дүшән ағырлыг 9 тондан, 1,31-1,6 метр олдугда 8 тондан, 1-1,3 метр олдугда 7 тондан вә 1 метрәдәк олдугда 6 тондан чох олан чохохлу (2 вә даһа чох охлу) автонәглијјат васитәләри.

Бу нәглијјат васитәләри аз тәйлүкәли жүкләр дашыдыгда веркинин мәбләғи – 100 %, тәйлүкәли жүкләр дашыдыгда – 200 %, хүсуси тәйлүкәли жүкләр дашыдыгда исә – 400 % артырылып.

Миник автомобилләри истисна олмагла, Азәрбајчан Республикасынын әразисинә дахил олан диқәр нөв автонәглијјат васитәләри республика әразисиндә 2 күндән 7

күнэдэк галдыгда һесаблинмыш веркинин мәбләғи һәр күн үчүн 20 %, 7 күндән 30 күнэдэк галдыгда һәр күн үчүн 30 %, 30 күндән сонра исә һәр күн үчүн 40 % артырылыр.

Мисал 1. Азәрбајчан Республикасынын әразисинә дахил олан вә отурачаг јерләринин сајы 20-дән чох олан автобус Азәрбајчанын әразисиндә 9 күн галмышдыр. Бу автобусун өдәмәли олдуғу јол веркисинин мәбләғи ашағыдакы кими тәјин олунар:

Азәрбајчан Республикасынын әразисинә дахил оларкән өдәнилән мәбләғ – 60 АБШ долларыдыр. Азәрбајчанда галдығы 2-чи күндән 7-чи күнэдэк олан вахт үчүн өдәниләчәк мәбләғ

$$6 \text{ күн} \times (60\$ + 60\$ \times 20\%) = 6 \text{ күн} \times 72\$ = 432\$$$

Азәрбајчанда галдығы 8 вә 9-чу күнләр үчүн өдәниләчәк мәбләғ

$$2 \text{ күн} \times (60\$ + 60\$ \times 30\%) = 2 \times 78\$ = 156\$$$

Бу автобусун Азәрбајчан Республикасында өдәјәчәји транзит јол веркисинин үмуми мәбләғи

$$60\$ + 432\$ + 156\$ = 648\$$$

Харичи дәвләтләрин автонәглијјат васитәләриндән јол веркиси онлар Азәрбајчан Республикасынын көмрүк әразисинә дахил олан заман көмрүк органлары тәрәфиндән тутулур. Автонәглијјат васитәләринин Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә галма мүддәтиндән асылы олараг һесаблинмыш верки мәбләғи исә онлар Азәрбајчан Республикасынын көмрүк әразисини тәрк етдикләри заман көмрүк органлары тәрәфиндән тутулур.

7.8. Мә'дән веркиси

Мә'дән веркиси Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә, о чүмләдән Хәзәр дәнизинин (көлүнүн) Азәрбајчан Республикасына мәнсуб олан секторунда фәјдалы газынтыларын чыхарылмасына көрә тутулур.

Јерин тәкиндән фәјдалы газынтылар чыхаран резидент вә гејри-резидент физики шәхсләр, резидент мүәссисәләр вә онларын сәрбәст балансы вә чари һесабы олан филиаллары, Азәрбајчан Республикасында өзүнүн даими нүмәјәндәлији васитәси илә саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирән гејри-резидент мүәссисәләр мә'дән веркисинин өдәјичиләридирләр. Онлара Азәрбајчан Республикасынын вәтәндашлары, вәтәндашлығы олмајан шәхсләр, харичи вәтәндашлар, мүлкијјәт формасындан асылы олмајараг һүғуғи шәхс статусу олан мүәссисә вә тәшкилатлар, онларын мүстәгил балансы вә чари һесабы олан филиаллары, һәмчинин харичи өлкә ганунверичилији илә һүғуғи шәхс статусу олан вә өзүнүн даими нүмәјәндәлији васитәси илә Азәрбајчан Республикасында саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирән мүәссисәләр аид едилир.

Мә'дән веркисинин веркитутма объекти Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә (Хәзәр дәнизинин (көлүнүн) Азәрбајчан Республикасына мәнсуб олан сектору да дахил олмагла) јерин тәкиндән чыхарылан фәјдалы газынтылардыр.

Мә'дән веркисинин веркитутма объекти чыхарылан фәјдалы газынтыларын тә'јинатындан, истифадәсиндән, сатылыб-сатылмаамасындан вә дијәр сәбәбәләрдән асылы олмајараг мүәјјән едилир.

Һасил едилмиш нефтин вә газын технолоји просеслә әлагәдар Азәрбајчан Республикасынын Назирләр Кабинети тәрәфиндән тәсдиг едилмиш нормативләр һәддиндә гујуја кери вурулан мигдары веркитутма объекти һесаб едилмир.

Мә'дән веркисинин веркитутма базасы фәјдалы газынтыларын топдансатыш гijмәтидир.

Веркитутма мәгсәдләри үчүн топдансатыш гijмәти дедикдә, верки өдәјичисинин фәјдалы газынтылар үчүн мүәјјән етдији әлавә дәјәр веркисиз сонунчу фактики бурахылыш гijмәти (базар гijмәтләриндән ашағы олмајан), бу гijмәт сәләһијјәтли дәвләт органлары тәрәфиндән тәнзимләндикдә исә тәнзимләнән гijмәтләр (әлавә дәјәр веркисиз) нәзәрдә тутулур.

Мә'дән веркиси үзрә верки тутулан әмәлијјатын апарылдығы вахт веркитутма объекти олан фәјдалы газынтыларын јерин тәкиндән чыхарылдығы вахт сајылыр.

Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә әсасән мә'дән веркисинин јерин тәкиндән чыхарылан фәјдалы газынтыларын нөвләриндән асылы олага мүәјјәнләшдирилән дәрәчәләри чәдвәл 7.4-дә верилмишдир.

Мә'дән веркиси верки дәрәчәләринијерин тәкиндән чыхарылмыш фәјдалы газынтыларын ажры-ажры нөвләри үзрә веркитутма базасына тәтбиг етмәклә һесабланыр.

Мисал 1. Һесабат дәврү әрзиндә јерин тәкиндән чыхарылмыш фәјдалы газынты үзрә веркитутма базасы 10000,0 мин манат, мә'дән веркисинин дәрәчәси исә 8 % тәшкил етмишдир. Бу заман бүдчәјә 800,0 мин манат (10000,0x8:100) мәбләғиндә мә'дән веркиси һесабланмалыдыр.

Һесабланмыш мә'дән веркисинин мәбләғи кәлирдән чыхылан хәрчләрә аид едилир.

Хам нефтин вә газын һасилаты заманы мәдән веркиси һесабланаркән, һасил едилмиш нефтин вә газын мигдарындан техноложии просеслә әлагәдар олага гујуја керии вурулан нефтин вә газын мигдары мүвафиг ичра һакимийјәти органы тәрәфиндән мүәјјән едилән нормативләр әсасында чыхылыр.

Мә'дән веркисинин дәрәчәләри

Мә'дән веркисинә чөлб олунан фајдалы газынтыларын ады	Мә'дән веркисинин дәрәчәләри (фаизлә)
Хам нефт	26
Тәбии газ	20
Гара металллар	3
Элван металллар	4
Нәчиб металллар	8
Надир металллар	4
Мишар дашлары	10
Үзлүк дашлары	8
Сеолит	4
Барит	4
Керамит, аглопорит истеһсалы үчүн килләр	4
Кәрпич – кирамид килләри	4
Вулкан күлү вә пемза	3
Кварс гумлары	4
Тикинти гумлар	4
Семент хаммалы	4
Даш дуз	5
Лүксәк мөһкәмlijә малик чынғыл хаммалы	6
Гижмәтли вә јарымгижмәтли бәзәк дашлары	5
Јодлу-бромлу сулар	5
Минерал сулар	8

Һесабат ајы үчүн мә'дән веркисинин мәбләғи фајдалы газынтыларын чыхарылдығы ајдан сонракы ајын 20-дәк өдәнилмәлидир.

Мәдән веркисинин өдәјичиләри һәр ај һесабат ајындан сонракы ајын 20-дән кеч олмајараг верки органына, јерли бүдчәләрә дахил олан мәдән веркиси үзрә исә бәләдијјәләрә мәдән веркисинин бәјаннамәсини тәгдим етмәлидирләр.

Мәдән веркиси үзрә һесабат дөврү тәгвим ајы сајылыр.

Мәдән веркиси дөвләт бүдчәсинә өдәнилик. Јерли ыәмийјәтли тикинти материаллары үзрә мәдән веркиси исә јерли бүдчәјә өдәнилик.

Мәдән веркисинин һесаблинамасына, вахтында өдәнилмәмәсинә, һәмчинин бәјаннамәләрин верки органына мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә верилмәмәсинә көрә верки өдәјичиләри вә онларын вәзифәли шәхсләри мөвчуд ганунверичилијә ујғун олараг мәс'улијәт дашыјырлар.

Мәдән веркиси үзрә бәјаннамәнин формасы шәкил 7.13-дә верилмишир.

7.9. Садәләшдирилмиш систем үзрә верки

Садәләшдирилмиш систем үзрә веркиләрин тәтбиғ едилмәсиндә әсас мәгсәди илк нөвбәдә кичик бизнесин нүмајәндәләри вә фәрди саһибкарлар үчүн веркиләрин һесаблинамасы вә бүдчәјә кечирилмәси проседуруну садәләшдирмәкдир.

Садәләшдирилмиш систем үзрә веркинин өдәјичиләри аксизли маллар истеһсал едән мүәссисәләр, кредит вә сығорта тәшкилатлары, инвестисија фондлары, гијмәтли кағызлар базарынын пешәкар иштиракчылары истисна олунмагла, әләвә дәјәр веркисинин мәгсәдләри үчүн гејдијјата алынмамыш мүәссисәләрдир.

Садәләшдирилмиш систем үзрә веркинин веркитутма объекти һесабат дөврү әрзиндә верки өдәјичиси тәрәфиндән тәгдим едилмиш маллара вә әмлака, јеринә јетирил-

Малијџа Назирлији илџа разылашдырылмагла
Веркилџа Назирлијинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Эмри илџа
тџсдиг едилмишидир

Һесабат ајы үчүн нџвбџти ајын 20-дан
кеч олмајараг тџгдим едилтир:

_____ рајону (шџџери) үзрџ Веркилџа Идарџсинџ (Шџ'бџсинџ)

ВӨЕН _____

(верки едџјичисинин там ады)

ЭДВ едџјичисинин гејдјијат билдириши № _____ «___» _____ 20 -чи ил
(тарихи)

Үнваны _____ Тел № _____

20 ____-чи илин _____ ајы үчүн
Мџ'дџн веркисинин бџјаннамџси

№	Фајдалы газынтыларын ады	Код	Өлчү ваьид и	Һџчми (хери вурутан нефт ва газ чыхылмагла)	Ваьидинин топдансатыш гејмџти, мин мап.	Топдансатыш дџјери, мин мапат	Веркинин дџрачаси, %	Веркинин мџблџги, мин мапатла	
								Верки едџјичисинин мџлџматына џсасан	Камерал нџтичалџринџ џсасан
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ ----- ---	701 702 703 704							
2	Јекуну	710	X	X	X	X	X		
3	Һесабат доврүндџ бџтџчџја едџјичисинишидир	711	X	X	X	X	X		

Бџјаннамџнин тџгдим едилдији тарих «___» _____ 20 ____ -чи ил

Һүгуги шџхсин (мүџссисџнин)
рџбџри ва ја фџрди саьибкар

(имза)

(С. А. А.)

Бџјаннамџни тџртиб
едџн мџс'ул шџхс

(имза)

(С. А. А.)

М.Ј.

Аудитор* (Акент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН _____

Бәјаннамәнин верки органы тәрәфиндән гәбул едилмәси барәдә гејдләр

Тарих « ____ » _____ 20__ чи ил   Гејдијат нөмрәси _____

(Бәјаннамәни гәбул едән шәхсин сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфәттишин гејдләри

Камерал јохлама нәтичәсиндә ашағьдакылар мүәјјән едилмишдир:

- Бүдчәјә өдәниләчәк мәбләг:

_____ манат

(рәгәмлә вә јазы илә)

-Бүдчәдән гәјтарылачаг мәбләг:

_____ манат

(рәгәмлә вә јазы илә)

Верки өдәјичисинин шәхси һесаб вәрәгинә ишләнилмишдир:

« ____ » _____ 20__ чи ил   _____

(камерал јохламанын тарихи)

(Имза)

(мүфәттишин вәзифәси, С. А. А.)

Ше'бә рәиси:

(Имза)

(С. А. А.)

« ____ » _____ 20__ чи ил

Бәјаннамәнин ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш һалларда вә гәјлада аудитор тәрәфиндән тәсдиг олунмагла вә аудитор рәји алава едилмәклә тәгдим едилмәси нәзәрдә тутулдуғу һалларда вә ја верки һесабатынын тәртиб едилмәсиндә мүстәгил аудитор иштирак етдикдә, о верки һесабатыны имзаламалы вә өз мөһүрү илә тәсдиг етмәлидир.

Шәкил 7.13. Мә'дән веркисинин бәјаннамәси

миш ишлэрэ, көстөрилмиш хидмэтлэрэ көрэ, һабелә сатышданкәнар фәалијјәт үзрә әлдә едилмиш үмуми һасилатын һәчмидир.

Садәләшдирилмиш систем үзрә веркинин дәрәчәси бу веркинин өдәјичиләринин малларын тәгдим едилмәсиндән, ишләрин көрүлмәсиндән вә хидмәтләрин көстөрилмәсиндән әлдә етдији вәсаитин мәбләғинин 2 фаизи тәшкил едир.

Садәләшдирилмиш систем үзрә верки өдәјән мүәссисәләр әлавә дәјәр веркисинин, мәнфәәт веркисинин, торпаг веркисинин вә әмлак веркисинин өдәјичиси дејилдирләр.

Садәләшдирилмиш систем үзрә верки үчүн һесабат дөврү рүбдүр.

Садәләшдирилмиш систем үзрә веркинин өдәјичиләри һесабат дөврүндән сонракы ајын 20-дәк өдәнилмәли олан веркинин мәбләғи һаггында верки органларына бәјаннамә вермәли вә һәмин мүддәтдә веркини бүдчәјә өдәмәлидирләр.

Садәләшдирилмиш систем үзрә веркинин бәјаннамәсинин формасы шәкил 7.14-дә верилмишдир.

Маллїя Назирлији ила разылашдырылмагла
Веркилар Назирлијинин 18 декабр 2000-чи
ил тарихли А-214 №-ли Эмри ила
тәсдиг едилмишдир

Һесабат ајы үчүн нөвбәти ајын 20-дән
кеч олмајараг тәгдим едилди:

_____ рајону (шәәри) үзрә Веркилар Идарәсинә (Шә'бәсинә)

ВӨЕН _____

(верки өләјчисинин там ады)

ӘДВ өләјчисинин гејдијат билдириши № _____ «__» _____ 20 -чи ил
(тариhi)

Үнваны _____ Тел № _____

20 ____ -чи илин _____ рүбү үчүн
садәләшдирилмиш систем үзрә веркинин
бәјаннамәси

№	Көстәричиләр	Код	Үмуми һасилат, Мин манат	Веркинин дәрәәси, %	Һесабланмиш верки, мин манатла	
					Верки өләјчисинин мә'луматына әсасән	Камерал јохламанын нәтичәләринә әсасән
1.	Фәалијәт нөвләри үзрә: 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ _____	800 801 802 803				
2.	Јекуну:	810				
3.	Һесабат дөврүндә бүдчәјә өдәнил- мишдир	811	X	X		

Бәјаннамәнин тәгдим едилдији тарих «__» _____ 20____ -чи ил

Һүгути шәхсин (мүәссисәнин)
рәһбәри вә ја фәрди саһибкар _____

Бэҗаннамэни тэртиб
едэн мэс'ул шэхс

(имза)

(С. А. А.)

М.И.

(имза)

(С. А. А.)

Аудитор* (Акент)

(имза)

(С.А.А.)

ВӨЕН

Бэҗаннамэнин верки органы тэрэфиндэн гэбул едилмэси барэдэ гејдлэр

Тарих «___» _____ 20__ чи ил

Гејдијат нөмрөси _____

(Бэҗаннамэни гэбул едэн шэхсинг сојалы, алы, атасынын ады)

(имза)

Камерал јохламаны апаран мүфэттишин гејдлэри

Камерал јохлама нэтичэсиндэ ашагыдакылар мүэјјэн едилмишдир:

- Бүдчэјэ өдэнилэхэк мэблэг:

_____ манат

(рэгэмлэ вэ јазы илэ)

-Бүдчэдэн гайтарылачаг мэблэг:

_____ манат

(рэгэмлэ вэ јазы илэ)

Верки өдэјичисинин шэхси һесабы вэрэгинэ ишлэниллимишдир:

«___» _____ 20__ чи ил

(камерал јохламанын тарихи)

(Имза)

(мүфэттишин вэзифэси, С. А. А.)

Шө'бэ рэиси:

(Имза)

(С. А. А.)

«___» _____ 20__ чи ил

*Бэҗаннамэнин ганунверичиликлэ мүэјјэн едилмиш һалларда вэ гайдада аудитор тэрэфиндэн тэсдиг олунмагла вэ аудитор рэји алава едилмэклэ тэгдим едилмэси нэзэрдэ тутулдугу һалларда вэ ја верки һесабатынын тэртиб едилмэсиндэ мүстагил аудитор иштирак етдиклэ, о верки һесабатыны имзаламалы вэ өз мөһүрү илэ тэсдиг етмэлидир.

Шөкил 7.14. Садэлэшидриллимиш систем үзрэ веркинин бэҗаннамэси

8. Веркилэрин мүэссисэнин игтисади вэзијјетинэ тэ'сиринин гијмэтлэндирилмэси

8.1 Эсас игтисади көстэричилэр вэ онларын һесаблинмасы дүстурлары

Мүэссисэнин эсас игтисади көстэричилэрини верки өдэмэлэринин кэмијјети илэ алагэлэндиран дүстурлары тэ'јин едэк. Бу дүстурлар нөвбэти бөлмэлэрдэ веркилэрин мүэссисэнин малијјэ-игтисади көстэричилэринэ тэ'сирини тэһлил етмэјэ имкан верэчэкдир.

Мүэссисэдэ ил эрзиндэ истеһсалдан дахилолмаларын һэчмини B илэ ишарэ едэк:

$$B = Bx \cdot Q \quad (8.1)$$

Бурада,

Q – мүэссисэнин капиталы,

$Bx = B / Q$ – иллик хүсуси дөвријјэди.

Ил эрзиндэ мүэссисэнин элдэ етдији мәнфээт ашағыдакы кими тэ'јин олунур:

$$\Pi = B - ИМ - V', \quad (8.2)$$

Бурада,

V' – мәнфээт веркиси нэзэрэ алынмадан мүэссисэнин ил эрзиндэ өдэдији веркилэрин мэблэғидир:

$$V' = V_{эл} + V_{эм} + V_{эһ}$$

бурада, $V_{эл}$, $V_{эм}$ вэ $V_{эһ}$ – ујғун олараг элавэ дэјэр веркисинин, эмлак веркисинин вэ эмэк һаггына һесаблинан веркилэрин мэблэғини ифадэ едир.

$ИМ$ – ил эрзиндэ мэһсулун истеһсалына вэ сатышына чэкилэн хэрчлэрдир:

$$ИМ = МХ + Ап + \partial h_{\text{ам}} \quad (8.3)$$

(8.3) дүстурундакы ифадэлэр ашағыдакы кими тә'јин
 плунур:

$МХ$ – иллик материал хәрчләрідир:

$$МХ = МХ_x \cdot Q, \quad (8.4)$$

бурада,

$МХ_x = МХ / Q$ сәрф олунмуш хаммал, материал,
 електрик енержиси вә с.-нин иллик хүсуси кәмијјәтидир.

A_n - мүәссисәнин иллик амортизасија ајырмаларыдыр:

$$A_n = A_x \cdot Q, \quad (8.5)$$

бурада,

$A_x = A_n / Q$ - мүәссисәнин дәјәринин бир манатына
 дүшән иллик хүсуси амортизасија ајырмалары нормасыдыр.

$\partial h_{\text{ам}}$ - мүәссисәнин бүтүн ишчиләринин маја дәјәри-
 нә дахил едилән иллик әмәјин өдәниши фондунун мәбләғи-
 дир:

$$\partial h_{\text{ам}} = \partial h_{\text{ор}} \cdot n = \partial h_x \cdot Q,$$

бурада,

$\partial h_{\text{ор}}$ - бир ишчијә дүшән орта ајлыг әмәк ыагты;

n – ишчиләрин сајыдыр.

(8.3) дүстурунда истеъсал мәсрәфләринә бә'зи мүәсси-
 сәләрин өдәдији ичарә ыагты, кредитләрә көрә фаизләр вә
 с. дахил едилә биләр. Лакин веркиләрин мүәссисәнин
 игтисадијјатына тә'сири бу хәрчләрлә зәиф әлагәли олдуғу
 үчүн кәләчәк һесабатларда онлар нәзәрә алынмајачаг.

8.2. Веркилэрин һесаблинамасы дүстурлары

ЭДВ-нин һесаблинамасы дүстуруну тәртиб етмәк үчүн әввәлчә әлавә олунамүш дәјәрин һесаблинамасынын мүмкүн үсулларыны нәзәрдән кечирәк. О һәм чәм (әмәк һаггы үстәкәл мәнфәәт), һәм дә фәрг (кәлир чыхылсын материал мәсрәфләри) кими һесаблина биләр. Бурадан әлавә дәјәр веркисинин һесаблинамасынын дөрд мүмкүн вариантыны алырыг:

- 1) (әмәк һаггы + мәнфәәт) $\cdot V_{эд}$,
- 2) (әмәк һаггы) $\cdot V_{эд}$ + (мәнфәәт) $\cdot V_{эд}$,
- 3) (кәлир – материал мәсрәфләри) $\cdot V_{эд}$,
- 4) (кәлир) $\cdot V_{эд}$ - (материал мәсрәфләри) $\cdot V_{эд}$.

Әлавә дәјәр веркисинин мүәссисәнин игтисади фәалијјәтинә тәсири тәдгиг едиләркән әсасән үчүнчү вариантдан, бир сыра һалларда исә мүгајисә апармаг мөгсәди илә дөрдүнчү вариантдан истифадә олуначагдыр. Үчүнчү вариантта әсасән әлавә дәјәр вә аксиз веркиләри ашағыдакы кими тәјин олунар:

$$V_{эд} = W_{эд} \cdot (B - MX), \quad (8.6)$$

бурада,

$W_{эд}$ - әлавә дәјәр веркисинин дәрәчәси,
($B - MX$) исә әлавә олунамүш дәјәрдир.

(8.6) дүстурунда әлавә дәјәр веркиси мүәссисәнин әлавә дәјәр веркисинин ($V_{эд}$) мәбләғи дахил олан бүтүн кәлириндән һесаблинаыр. Бу һәмчинин материал хәрчләринә дә аиддир.

Белә ки:

$$B = B' + W_{эд}(B')$$
$$MX = MX' + W_{эд}(MX'),$$

бурада,

B' вә MX' - элавә дэјәр веркиси нәзәрә алынмадан кәлир вә материал мәсрәфләринин һәчми;

$W_{эл}(B')$ вә $W_{эл}(MX')$ – кәлирләрә (B') вә материал мәсрәфләринә (MX') һесаблинан элавә дэјәр веркисинин мәбләғидир ($V_{эл}$).

Она көрә дә:

$$V_{эл} = W_{эл}(B') - W_{эл}(MX')$$

Бурадан да:

$$W_{эл}(B') = W_{эл*} \cdot B', \quad W_{эл}(MX') = W_{эл*} \cdot MX'$$

Онда јухарыдакы дүстурлардан $W_{эл}$ вә $W_{эл*}$ арасында ашағыдакы асылылығы тәјин етмәк олар:

$$W_{эл} = W_{эл*} / (1 + W_{эл*}).$$

$V_{эм}$ эмлак веркиси, рента өдәмәләри, дифференциал рента вә диқәр бу кими статик характерли веркиләрин чәмидир. Һесабатларын садәләшдирилмәси мәгсәди илә бүтүн бу веркиләр ваһид верки кими көстәрилмишидир:

$$V_{эм} = W_{эм} \cdot Q, \tag{8.7}$$

бурада,

$W_{эм} = V_{эм} / Q$ - статик веркиләрин орта тарифидир.

$V_{эһ}$ - эмәк һаггы фондуна һесаблинмыш веркиләрдир:

$$V_{эһ} = W_{эһ} \cdot \partial h_{ор} \cdot n, \tag{8.8}$$

бурада,

$W_{эһ}$ - эмәк һаггына һесаблинан веркинин дәрәчәсидир.

Эмәк һаггына һесаблинан веркиләри ашағыдакы кими дә тәјин етмәк олар:

$$V_{\text{эм}} = W_{\text{эм}} \cdot \partial h_x \cdot Q \quad (8.9)$$

(8.3) дүстуруна дахил олан бүтүн элементлэр тэ'жин олунду вэ мәнфэетин кәмијјәтини һесаблаја биләрик:

$$\Pi = r_n \cdot Q \quad (8.10)$$

$$r_n = (B - MX)(1 - W_{\text{эл}}) - (A_x + W_{\text{эм}}) - \partial h_x(1 + W_{\text{эһ}}) \quad (8.11)$$

Мүәссисәнин хүсуси мәнфәәти ашағыдакы кими дә тә'жин олуна биләр:

$$r_n = r_{\text{пн}=0} - V'_x, \quad (8.12)$$

бурада,

$r_{\text{пн}=0}$ ашағыдакы кими тә'жин олунур:

$$r_{\text{пн}=0} = (B_x - \text{ИМ}) / Q = B_x - MX_x - A_n - \partial h_x \quad (8.13)$$

вә веркиләрин олмадығы шәрайтдә мүәссисәнин хүсуси иллик мәнфәәтини тә'жин едир.

$V_{\text{эл}}$, $V_{\text{эм}}$, $V_{\text{эһ}}$ кими статик вә динамик веркиләрин чәминин хүсуси иллик өдәмәләри ашағыдакы кими тә'жин олунур:

$$V'_x = V' / Q = (B_x - MX_x) W_{\text{эл}} + W_{\text{эм}} + \partial h_x W_{\text{эһ}} \quad (8.14)$$

Мүәссисәнин мәнфәәт веркисинин мәбләғи ашағыдакы кими тә'жин олунур:

$$V_n = \Pi \cdot W_n$$

Мүәссисәнин чәми өдәдији веркиләрин мәбләғи:

$$V_{\text{чәми}} = V_{\text{эл}} + V_{\text{эм}} + V_{\text{эһ}} + V_{\text{н}}$$

8.3. Ајры-ајры верки нөвлөрүнүн мүэссисәнин игтисади вәзијјәтинә тә'сиринин тәһлили

Һесаблинан һәр бир верки нөвү мүэссисәнин кәлиринин бир һиссәсини онун әлиндән алыр. Һәр бир мүэссисә өзүнүн халис кәлирини артырмаға марағлыдыр вә мүэссисә рәһбәрләри веркиләрин тә'сирини азалтмағ мәгсәди илә мүмкүн имканлар һүдудунда мүэссисәнин фәалијјәтиндә дәјишикликләр етмәжә чалышыр. Һәр бир верки нөвүнүн мүэссисәнин игтисадијјатына тә'сирини мүәјјән етмәк үчүн һипотетик оларағ јалныз бир верки нөвүнүн фәалијјәтини сахлајыб галанларыны сыфра бәрабәр кәтүрәк. Белә ки, мүэссисәнин мәгсәди халис мәнфәәт әлдә етмәк, онун тәһлили исә веркиләрин фәалијјәтинин мәнфәәтин кәмијјәтинә тә'сирини тә'јин етмәкдир.

Бүтүн веркиләрин тәһлили ашағыдакы схем үзрә һәјата кечириләчәкдир. 8.1. вә 8.2-чи бөлмәләрдә верилмиш дүстурлардан истифадә етмәклә мәнфәәтин мәбләгинин һәр бир верки нөвүндән асылылығы тә'јин олуначағ. Бу асылылығы тә'јин етмәклә һәр бир верки нөвүнүн мәнфәәтин кәмијјәтинә тә'сиринин нәдән ибарәт олдугуну, онун һансы игтисади нәтичәләрә кәтирәчәјини вә онунла мүмкүн «мүбаризә» үсулларыны мүәјјәнләшдирмәк олар.

Һәр бир верки нөвүнүн тә'сири мүэссисәнин структуру илә әлағәдар олдугундан тәдгиг олуна веркиләр үч әсас группа бирләшдирилмишдир.

8.3.1. Статик веркиләр ($V_{ам}$)

Әмлак веркиси, рента өдәмәләри,
дифференсиал рента вә с.

Бу верки нөвүнүн тә'јин олунамасы үчүн ашағыдакы дүстурдан истифадә олуна:

$$\Pi = B - MX - \partial h_{\text{внн}} - (A_n + W_{\text{ам}}) \cdot Q$$

Амортизасија нормасы (A_n) вэ верки дэрэчэси ($W_{\text{ам}}$) мұхтэлиф мұэссисэлэр үчүн кэскин фэргли олдуғуна кэрэ бу кэстэричилэр үчүн бүтүн мұэссисэлэрин дэјэри үзрэ орта гијмэт кэтүрүлүр.

Дүстурдан көрүндүјү кими, бу верки нөвү амортизасија нормасы кими мэнфээтин мэблэғини азалдыр. Лакин амортизасија ајырмалары истеъсалын јенилэшидирилмэсинэ сэрф олундуғу ғалда статик веркилэр исэ мұвафиг сэвиј-јели бүдчэлэрэ өдэнилер.

Статик веркилэрин тэ'сириндэн игтисади сэмэрэ веркијэ чэлб олунан истеъсал амиллэринин «статик тэбиэти» илэ изаъ олунур. Эсас фондлар мұэссисэнин эмлакынын даға аз ғэрэкэтде олан ыссэси олдуғуна кэрэ бу верки эсасэн «санитар» игтисади функцијасыны ғэјата кечирир, јэ'ни истифадэ олунмајан эмлакын лэғв едилмэсинэ хидмэт едир. Билдијимиз кими, дөвлэт мұэссисэлэриндэ белэ бир практика мөвчуддур: «Алынды, бир күнчэ гојулду, гој галыб».

Статик веркилэр мұэссисэ рэббэрлэрини мэнфээт кэтирмэјэн истеъсал васитэлэриндэн азад олмаға истигамэт-лэндирир.

Экэр ғэр ғансы бир эмлака (мэсэлэн, хүсуси типли дэзкаһлара) верки дэрэчэси јүксэқдирсэ, онда ғэмин тип дэзкаһларын истифадэ олундуғу истеъсал дајанаचाғ вэ нэтичэдэ истеъсал олунан мэъсулларын мигдары азалачағдыр.

Статик веркилэр мэнфээт нормасыны бирбаша азалтығына кэрэ онларын тарифлэринин сон ғэдди капиталын рентабеллији (иллик мэнфээт нормасы) эсасында тэ'јин олунур. Экэр бу веркинин тарифи капиталын рентабеллијини депозит фаизинин орта тарифи илэ мұғажисэјэ имкан верэрсэ, онда мұвафиг истеъсал өз фэалијјэтини дајандырачағдыр. Экэр веркинин тарифи ғэддинэн артығ ашағы оларса, онда верки өзүнүн санитар функцијасыны ғэјата

кечирэ билмир. Беләликлә, статик веркиләр тәкчә санитар функцијасы јеринә јетирмир вә һәм дә долајы јолла да олса, мүәссисәнин игтисади фәалијјәтинә тә'сир кәстәрир. Белә ки, онун артырылмасы мүәјјән нөв әмтәәләрин истеһсалынын азалмасына сәбәб олур. Она кәрә дә бу веркиләрин тарифләри елә тә'јин олунмалыдыр ки, онлар мүәссисәнин динамикасына јох, јалныз статикасына тә'сир етмиш олсун. Тарифләр кифәјәт гәдәр јүксәк тә'јин олунмалыдыр ки, мүәссисәләри фәалијјәтсиз галан истеһсал фондларындан азад олмаға мәчбур етсин, лакин елә бир һәддә олмалыдыр ки, истеһсалы дајандырмасын. Белә ки, әкәр аваданлыг сәмәрәли истифадә олунурса, бу аваданлыглара һесаблинан верки мүәссисәнин фәалијјәтинә тә'сир етмәсин.

Статик веркиләрин тарифләри тәкчә мөкан нөгтеји нәзәриндән (мүхтәлиф јерләрдә вә мүхтәлиф нөв истеһсал фондларына мүхтәлиф веркиләр) дејил вә һәм дә еколоји ситүасијадан, тәбии ресурсларын гытлыгындан вә с.-дән асылы олараг заман мөвгејиндән дә бир-бириндән фәргләнмәлидир.

Статик веркиләрин тарифләринин конкрет кәмијјәти социал-игтисади динамиканын дәгиг моделләшдирилмәси вә прогнозлашдырылмасы әсасында тә'јин олунмалыдыр вә онларын һәјәтә кечирилмәсинин нәтичәләринә әсасән әләвә дүзәлишләр апарылмалыдыр.

8.3.2 Динамик веркиләр

8.3.2.1. Әләвә дәјәр веркиси

Әләвә дәјәр веркисинин мәнфәәтин кәмијјәтинә тә'сири ашағыдакы кими тә'јин олунур:

$$П = (B - MX)(1 - W_{эд}) - A_x - \partial h_{чөм}$$

Бу верки нөвү мүүссисәнин әләвә олунмуш дәјәрини $(I - W_{ад})$ дөфә азалдыр. О, истеһсал мәсрәфләринин ичиндә материал хәрчләринин тә'сирини нәзәрә алыр вә онлары веркитутмадан азад едир.

Әләвә дәјәр веркиси $(V_{ад})$ истеһсалын сәмәрәли тәнзимләјичиси олмагла саһибкарлары гижмәтләрин атырылмасы һесабына дејил, истеһсалын сәмәрәлијинин жүксәлдилмәси сәјәсиндә мәнфәәт арымынын тә'мин олунмасына истигамәтләндирир. Бу заман истеһсал мәсрәфләринин азалдылмасы јох, әмәк мәһсулдарлығынын жүксәлдилмәси даһа тә'сирли олур. Үмумијјәтлә, әләвә дәјәр веркиси долајы да олса, гижмәт артымынын гаршысыны алыр. Бу јалныз о заман мүмкүн олур ки, әләвә дәјәр веркиси (8.6) дүстурунда олдуғу кими, мүүссисәнин бүтүн әләвә олунмуш дәјәринә һесаблансын.

Әләвә дәјәр веркиси $(V_{ад})$ икинчи формаја әсасән һесабланарса (материал хәрчләри вә мәһсулун дәјәри веркисиз тә'јин олунур вә ајрыча сәтирдә көстәрилмәклә $W_{ад}$ тарифи илә бу кәмијјәтләрә әләвә едилир), онда бу гижмәтләрин азалдылмасына дејил, артымына кәтириб чыхарачагдыр. Мәсәлә бурасындадыр ки, биринчи үсулла һесабланан әләвә дәјәр веркисинин өдәнилмәси формал да олса, сатычыларын проблемидир, она көрә ки, мүхтәлиф сатычылар бу веркијә мүхтәлиф чүр реаксија верирләр. Икинчи үсулла һесабланаркән исә бүтүн сатычылар автоматик олараг мәһсулларын гижмәтини $V_{ад}$ кәмијјәти гәдәр артырачаг, веркинин өдәнилмәси билаваситә алычыларын үзәринә дүшәчәк вә гижмәт артымынын гаршысы алынмајачагдыр.

Әләвә дәјәр веркисинин тарифи һәддән артыг жүксәк олдугда истеһсал фәалијјәтинин рентабеллији кәскин ашағы дүшүр (депозит фаизләринин орта тарифинә бәрәбәр олур), истеһсалын сәмәрәлијинин жүксәлдилмәси әвәзинә дурғунлуг јараныр вә саһибкарлар вәсаитләри даһа сәрфәли фәалијјәт нөвләринә јөнәлтмәјә мәчбур олурлар.

Мүэссисэлэр бу верки нөвүнүн негатив тә'сирини мәнсулун истеьсалына вә сатышына сәрф етдији эмәк мәрәфләрини азалтмагла ашағы сала биләрләр. Белә ки, васитәчилик фәалијјәти үчүн маја дәјәри A_n вә $\Delta H_{\text{чэм}}$ кәмијјәтләри кифәјәт гәдәр кичик олдуғуна көрә практики олараг материал хәрчләри илә үст-үстә дүшдүјүндән әлавә дәјәр веркисинин бу фәалијјәт нөвүнә тә'сири мәнфәәт веркисинин тә'сиринә охшардыр. Она көрә дә әлавә дәјәр веркиси бу фәалијјәт нөвләринә даһа чох тә'сир едир.

Әлавә дәјәр веркиси фәлсәфи бахымдан да кифәјәт гәдәр әсасландырылмамышдыр. Бу бир тәрәфдән мәнфәәт артымы нормасынын (гijмәтләрин жүксәлмәсинин) гаршысынын алынмасы үчүн нәзәрдә тутулмуш, дикәр тәрәфдән исә «әдаләттилик» наминә бу веркидән иткиләри алычылар дашымалы олурлар. һәгигәтән дә алычылар (ејни заманда о һәм дә истеьсалчыдырса) базар үчүн мәнсул истеьсалы рискини өз үзәринә көтүрүрсә, о веркијә чәлб олунмаг әвезинә һәвәсләндирилмәјә лајигдир. Ејни заманда, алычы кими о, биринчиси, мәнсулун истеьлакы үчүн мүәјјән пул вәсаитинә маликдир, икинчиси, һеч бир риск етмир. Белә ситуасијада веркини јалныз алычы өдәмәлидир. Бу нөгтеји нәзәрдән јанашсаг, истеьсалчы-сатычы әлавә дәјәр веркисинин тәтбигиндән нә кәлир әлдә етмәли, нә дә зәрәр чәк-мәмәлидир. Сатычынын кәлиринин әлавә дәјәр веркисинә көрә азалмамасы үчүн мәнсулун гijмәти E кәмијјәти гәдәр артырылмалыдыр:

$$\Gamma_{\text{сат}} = \Gamma (1+E),$$

$$E = (W_{\text{ад}} / (1-W_{\text{ад}})) ((B - MX) / B)$$

бурада,

$\Gamma_{\text{сат}}$ вә Γ - мұвафиг олараг әлавә дәјәр веркиси нәзәрә алынмагла вә нәзәрә алынмадан мәнсулун сатыш гijмәтидир.

8.3.2.2. Аксиз веркилэри

Аксиз веркилэри эсасэн күндэлик һэјатда истифадэси зэрури олмајан баһалы эшјалара (бир сыра зинэт эшјалары, гызыл мэмүлатлары вэ с.), тичарэти гадаган едилмэси сэмэрэли олмајан «зэрэрли» маллара (алкоголлу ичкилэр, папирос вэ с.) вэ бир сыра дикэр мал группларына тэтбиг едилир. Формал олараг бу верки нөвү дэ мүэссисэнин игтисади вэзијјэтинэ элавэ дэјэр веркиси кими тэ'сир көстэрдјинэ көрэ онунла бирлэшдирилэ билэр. О, вэтэндашларын мүэјјэн нөв хэрчлэринэ һесабланыр. Лакин элавэ дэјэр веркиси формал олараг сатычылардан алыныр. Аксиз веркилэринин элавэ дэјэр веркисиндэн фэрги онларын јалныз мүэјјэн едилмиш маллара - эсасэн варлыларын ала билдији вэ ичтимаи зэрэрли эмтээлэрэ тэтбиг олунмасыдыр. Истеһлакчылар һэмин мэхсуллары алмаг үчүн маја дэјэриндэн дэфэлэрлэ артыг мигдарда вэсаити өдэмэјэ разыдырлар.

Аксиз веркисинэ чэлб олунан малларын номенклатурасы вэ мүхтэлиф мал групплары үчүн верки дэрэчэлэри дөвлэт тэрэфиндэн тэсдиг олунмуш хүсуси прејскурантда верилир. Аксизлэрин јығылан үмуми веркилэрин мэблэгини мүэјјэн гэдэр артырмасына бахмајараг дар эмтээ группларына тэтбиг олундуғуна вэ игтисадијјатын тэнзимлэнмэси үчүн бөјүк эһэмијјэтэ малик олмадығына көрэ кэлэчэк тэдгигатларда онлары элавэ дэјэр веркисиндэн хүсуси олараг ажырмаг мэгсэдэүјун дејил.

8.3.2.3. Эмэк һагына һесабланан веркилэр ($V_{эм}$)

Эмэк һагына һесабланмыш веркилэр мәнфээтин мэблэгинин ашағыдакы кими азалдыр:

$$\Pi = B - MX - A_{п} - \partial h_{вом} - V_{ас}$$

Бу веркинин мәбләги јалныз ишчиләрин әмәк һагынын кәмијјәтиндән асылы олдуғу үчүн физики шәхсләрин кәлир веркисинә охшардыр. Бу ајырмалар әмәкдашлар тәрәфиндән дејил, мүәссисә тәрәфиндән өдәнилир. Она көрә дә о, *Ә*_{чәм} кәмијјәтинин мәбләгинә дахил олмур, бу кәмијјәтә һесабланыр вә бүдчәјә өдәнилир.

Әмәк һагына һесабланан веркиләр пенсијаларын, ишсизлијә көрә мүавинәтләрин вә диқәр нөв социал сығорта өдәнишләринә јөнәлдији үчүн онларын дајанығлы базар игтисадијјатында фәалијјәт көстәрмәси мәгсәдәүјүндур, лакин онун мәбләги һәддиндән артығ јүксәк дә ола билмәз. Она көрә ки, бу верки нөвү дә «үмуми пајланма» васитәләриндән биридир. Бүдчәнин кәлирләри бир үмуми јерә јығылыр вә сонрадан гејри-игтисади мұлаһизәләрә әсасән бөлүшдүрүлүр.

Јахшы тәнзимләнмиш базар игтисадијјаты өлкәләриндә вәтәндашлар өзләринин кәләчәк пенсијаларыны, ишсизлијә көрә мүавинәтләрини вә с.-ни дәвләтин көмәји олмандан сәрбәст оларағ јығыр. Үмуми пајланма әһалидә игтисади мәс'улијјәтсизлик тәрбијә едир. Бундан башға, ишләјәнләрин әмәк һагына һесабланмыш веркиләрин ишләмәјән вәтәндашларын «зәһмәтсиз кәлирләри»нә чеврилмәси әмәјә олан марағы азалдыр.

Лакин әһалисинин әһәмијјәтли һиссәси гејри-әмәк габилитетли, игтисади «мәс'улијјәтсиз» олдуғу вә практик оларағ онларын әманәтләринин олмадығы өлкәләрдә бу веркини тәтбиғ етмәдән кечинмәк олмаз. Бу верки нөвүнү һәм дә өлкәнин мүкәммәл олмајан игтисади гурулушунун негатив нәтичәләринә верки нөвү кими дә гәбул етмәк олар.

Социал сығортанын сәмәрәлилијинин јүксәдилмәси Әһалинин Социал Мұдафиәси вә диқәр сығора фондларынын дәвләтдән ајрылмасы јолу илә әлдә етмәк олар. Бу фондлара өдәнилән веркиләр көнүллү олур вә ишчиләр өзләринин социал сығортасына нә гәдәр вәсаитин ајрылмасы

һаггында сәрбәст олараг гәрар гәбул едирләр. Бу һалда $V_{\text{эб}}$ -нин кәмијјәти бир о гәдәр дә јүксәк олмајачаг вә бу мәбләг мәдуд пенсиячылар группунун сығорта тә'минаты үчүн истифадә едиләчәкдир.

8.4. Бүтүн мәчму веркиләрин мүәссисәнин игтисади фәалијјәтинә тә'сиринин тәһлили

Әввәлки бөлмәләрдә ајры-ајры веркиләрин мәнфәәтә тә'сири мүәссисәнин кәләчәк игтисади динамикасы нәзәрә алынмадан статика олараг тәдгиг едилмишди. Лакин реал һәјатда игтисадијјатын структуру вә параметрләри фәсиләсиз олараг дәјишир. Она көрә дә статик јанашма веркиләрин мүәссисәнин игтисадијјатына тә'сиринин әтрафлы тәһлилини апармаға имкан вермир. Инди исә веркиләрин мүәссисә рәһбәрләринин инвестисия стратегијасына тә'сирини өјрәнмәклә онларын мүәссисәнин динамикасына тә'сирини тәдгиг едәк. Һәр бир мүәссисәнин перспектив инкишафы инвестисиялардан асылы олдуғу үчүн саһибкарларын инвестисия стратегијасы өлкәнин игтисади кәләчәјини мүәјјәнләшдирир.

Мүәссисәнин инвестисия сијасәти һеч дә тәкчә веркиләрдән асылы дејилдир. О, һәмчинин мүлкијјәт нөвү илә дә сых сурәтдә әлагәдардыр. Белә ки, өзәл мүәссисәнин рәһбәрлији дөвләт мүәссисәсинин рәһбәрлијиндән фәргли олараг мүәссисәнин инкишафында даһа марағлыдыр. Инвестисия гәрарларынын бу вә ја дикәр хүсусијјәтләрини нәзәрдән кечирәк.

Мүәссисә рәһбәрлији өзүнүн кәләчәк мәнфәәт прогнозуна әсасән малик олдуғу вәсаитин һансы һиссәсинин инкишафа јөнәлдилмәси һаггында гәрар гәбул етмәклә, фактика олараг мүәссисәнин милли игтисадијјатда динамик инкишаф моделини гурмуш олур. Бу моделин ашағыдакы ситуасияларда фәалијјәтини гәбул едәк:

Ситуасија 1. Хаммал, материал, ишчи гүввәси вә бурахылан мәһсулун гијмәти кәнардан верилир вә бахылан мүддәт әрзиндә дәјишмәз галыр. Верки тарифләри дә сабит галыр.

Ситуасија 2. Мүәссисә тәрәфиндән алынан мәнфәәт бүтүнлүклә јығыма вә истеһлака јөнәлдилир.

Ситуасија 3. Мәнфәәтин инвестисијаја јөнәлдилән бүтүн мәбләғи мүәссисәнин статикасынын јениләшмәсинә јөнәлдилир. Бу заман алынан фондлар капиталын структур тәркибинә тә'сир етмәмәклә аваданлығларын мәһсулдарлығынын вә мүәссисәнин әсас игтисади кәстәричиләринин хүсуси кәмијјәтини (хүсуси иллик дөвријјә (B_x), хүсуси иллик материал хәрчләри (MX_x), бүтүн ишчиләрин хүсуси иллик әмәк һағты ($\mathcal{H}_{\text{чәм}}$) вә с.) дәјишмир.

Мүәссисәнин капиталынын структур тәркибинин дәјишмәмәси (јәни екстенсив инкишафы) реал вәзијјәти ики истигамәтдә садәләшдирир:

- фәрз олунур ки, аваданлығын мәһсулдарлығы дәјишмәз галыр, јалныз мәһсул бурахылышынын һәчми дәјишилир. Әлиндә исә мүәссисәнин инкишафы мәһсулдарлығын артырылмасына, јәни истеһсалын интенсивләшдирилмәсинә јөнәлдилмишдир;

- фәрз олунур ки, инвестисијалар дајанығлыдыр, јәни инвестисија гојулушу заманы риск јохдур. Лакин һәгигәтдә мүәссисәнин инкишафы баш вермиш уғурсузлуг нәтичәсиндә капиталын итирилмәси рискинин мөвчудлуғу заманы јүксәк мәһсулдарлығын әлдә олунмасы јолу илә баш верир.

Базар игтисадијјатында мүәссисәнин фәалијјәт моделинин ишләнмәси реал ситуасијанын бу шәкилдә садәләшдирилмәсинә имкан верә билмәзди. Веркиләрин јалныз мүәссисәнин инвестисија фәалијјәтинә тә'сиринин тәһлили заманы бу фәалијјәтин спесифик хүсусијјәтләрини кәнара гојуб онун әсас хассәләрини нәзәрә алмағ лазымдыр. Бу да мәсәләнин ријази тәдгигини әһәмијјәтли дәрәчәдә садәләшдирир.

Ситуація 4. Мүөссисәнин инкишафы тәкчә алынган мәнфәәтин инвестисија олунан һиссәси һесабына дежил вә һәмчинин борч вәсаитләри һесабына һәјата кечирилир. Тәһлил заманы мүөссисәнин капиталында бу вәсаитләрин пајы дәјишмәз галыр.

Әкәр борч вәсаитләринин мәбләғинин мүөссисәнин капиталында хүсуси вәсаитләринин кәмијјәтинә (K) олан нисбәти $p_{бв}$ илә ишарә етсәк, онда мүөссисәнин там капиталы $(1+p_{бв}) K$ ифадәсинә бәрабәр олур. Бурада $p_{бв}$; K борч вәсаитләринин кәмијјәтидир. Бу заман мүөссисәнин мәнфәәт нормасы (хүсуси вәсаитләрин бир манатына дүшән) (8.11) дүстурунда олдуғу кими r_n -ә дежил, $(1+p_{бв}) r_n$ ифадәсинә бәрабәр олачагдыр. Мәнфәәтин кәмијјәтиндән борч вәсаитләринә көрә $r_{кф}$ орта кредит фаизини чыхдыгдан сонра мәнфәәт нормасы ашағыдакы кими тәјјин олунур:

$$r_{пф} = (1 + p_{бв}) \cdot r_n - p_{бв} \cdot r_{кф} \quad (8.15)$$

бурада, $r_{пф}$ – кредитләшмә нәзәрә алынмагла мүөссисәнин мәнфәәт нормасыдыр.

Әкәр мәнфәәт нормасы r_n банк кредитләринин фаиз нормасындан $r_{кф}$ жүксәкдирсә, онда мүөссисәнин фәалијјәтинин тәкчә әлдә олунан мәнфәәт һесабына дежил, һәм дә борч вәсаитләринин чәлб олунмасы һесабына кенишләндирилмәси мәгсәдәүјүндур. Бу заман $r_{пф}$ көстәричисинин кәмијјәти артачагдыр. Әкәр $r_n < r_{кф}$ оларса, онда мүөссисәнин реал мәнфәәти борч вәсаитләри артдыгча азалачагдыр. Бу һал васитәнин сәмәрәси адланыр. Васитә кими бурада борч вәсаитләри чыхыш едир вә мүөссисәнин бизнес планынын формалашдырылмасында бу һалы нәзәрә алмаг лазымдыр. r_n вә $r_{кф}$ көстәричиләринин нисбәтиндән асылы олараг мүөссисәнин реал мәнфәәти артыб-азала биләр.

Һесабатларын садәләшдирилмәси үчүн ил әрзиндә мүәссисәнин капиталында борч вәсаитләринин пајынын ($p_{бв}$) дәјишмәз галмасы нәзәрдә тутулур. Бу көстәричи мүәссисәнин ил әрзиндә алдығы вә истифадә етдији борчларын мәбләгиндән асылыдыр. Һесаб едилер ки, мүәссисәнин капиталы чох олдугча даһа чох мәбләгдә кредит көтүрә биләр.

Ситуасија 5. Әкәр мүәссисәнин халис истеълак мәнфәетинин иллик нормасы мүәјјән олунмуш кәмијјәтдән ашағы дүшәрсә, онда саъибкар мүәссисәдән мәнфәәт көтүрмәјә чалышмајачаг, әксинә, мүәссисә фәалијјәтини дајандырдығына көрә ону сатмаға чалышачагдыр.

Истеълак мәнфәетинин сон һәддини ашағыдакы мүлаһизәләрә әсасән тәјин етмәк олар. Әкәр истеълак мәнфәәти нормасы банк депозит фаизиндән кичикдирсә, саъибкара истеъсалын инкишафынын малијјәләшдирилмәси сәрфәли олмајачаг вә о, пул вәсаитләрини депозит шәклиндә банка гојачагдыр. Хүсуси истеълак мәнфәетинин бу чүр тәјин олунан кәмијјәтини сон һәдд кими гәбул етмәк олар.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бир-бири илә гаршылыгыла әлағәли олан депозит вә кредитләр үзрә банк фаизләринин кәмијјәтләри игтисадијјатын дөвләт тәнзимләнмәсинин әсас васитәләриндән биридир. Кејнс нәзәријјәсинә көрә тәнзимләмә мұвафиг фаиз тарифләринин ашағы салынмасы вә артырылмасы һесабына һәјата кечирилер.

Бу ситуасијалар мүәссисәнин инкишаф моделини садәләшдирир вә мүәссисәнин инкишафы һаггында мәсәләләрин һәлли заманы истифадә олунан әсас амилләри нәзәрә алдығына көрә тәһлилин апарылмасы үчүн әсас кими көтүрүлә биләр. Лакин бу ситуасијалар инкишаф моделинин там тәсвир олунмасы үчүн кифәјәт етмир. Бу заман һәм дә мүәссисәнин инкишафы истигамәтиндә саъибкарын мөгсәдләри тәјин олунмалыдыр. Јалныз мөгсәд инвестијија стратегијасыны, ејни заманда мүәссисәнин динамикасыны мүәј-

јән едир. Лухарыда садаланан беш ситуасија исә стратегијанын һәјата кечирилмәсинә мәъдудийјәтләр гојур.

Саһибкарларын мәгсәдләринин мүхтәлифлијини ифадә едән үч инвестисија стратегијасыны нәзәрдән кечирәк:

А (прагматик саһибкар) стратегијасы:

Саһибкар T_n мүддәти әрзиндә орта истеълак мәнфәәтини тәкчә истеъсал фәалијјәти һесабына дејил вә һәм дә истеъсал фондларыны сатыб әлдә етдији вәсаити истеълака јөнәлтмәклә максималлашдырмаға чалышыр.

В (сентиментал саһибкар) стратегијасы:

Бу саһибкар да прагматик кими һәмин мәгсәдә наил олмаға чалышыр. Лакин истеълак мәнфәәтинин максималлашдырылмасы үчүн истеъсал фондларынын сәрфинин «гүјмәти» саһибкар үчүн кетдикчә ашағы дүшүр.

С (һәр шеј нәвәләр үчүн) стратегијасы:

Орта истеълак мәнфәәти илә јанашы даһа «ушагчанлы» саһибкар T_n прогнозлашдырма интервалында орта инвестисија мәнфәәтини максималлашдырмаға чалышыр. Бу нәчиб мәгсәдин әлдә олунмасына кифәјәт гәдәр әлверишли шәраит олмадыгда белә о даһа бөјүк мәбләгдә сәрвәти сонракы нәсилләр үчүн сахламаг истәјир.

Гејд етмәк лазымдыр ки, мүхтәлиф мүлкијјәт нөвлү мүәссисәләр тәкчә прогнозлашдырма интервалынын кәмијјәтинә көрә дејил, һәм дә мүхтәлиф инвестисија стратегијаларына малик олдугларына көрә фәргләнирләр. Дөвләт мүәссисәләри адәтән А стратегијасыны һәјата кечирирләр (әкәр онлар истеъсал фондлары үзәриндә сәрбәст сәрәнчәм-вермә һүгууна маликдирләрсә). Коллектив (сәәмдар) мүәссисәнин рәһбәрләри дөвләт мүәссисәләринин рәһбәрләриндән фәргли олараг В стратегијасына үстүнлүк верирләр. Үчүнчү стратегијаны адәтән өзәл мүәссисәләрин рәһбәрләри һәјата кечирирләр.

Мүхтәлиф инвестисија стратегијаларына мүвафиг олараг мәсәләләрин гојулушу вә һәмчинин онларын һәлли

нөвбәти бөлмәдә нәзәрдән кечирилик. Бурада жалныз ики хусусијјәтә диггәт јетирәк:

1) Кәмијјәтләрин орта гијмәти дедикдә (мәсәлән, орта истәһлак вә јахуд орта инвестисија мәнфәәти), орта һесаби дејил, орта һәндәси гијмәт баша дүшүлүр. n сәјда кәмијјәтин орта һәндәси гијмәти дедикдә, онларын һасилләринин n -чи дәрәчәдән көкү баша дүшүлүр. Бу да оптимал мултипликатив критериянын тәтбигинин нәтичәсидир.

2) Мәнфәәтин орта кәмијјәтләринин максималлашдырылмасы T_n прогнозлашдырма интервалы мүддәтиндә һәјата кечирилик. Беләликлә, оптималлашдырма мәсәләси мүәссисәнин тәкчә чари фәәлијјәти дејил вә һәмчинин кәләчәк фәәлијјәти нәзәрә алынмагла һәлл едилер. Бунунла да динамик тәһлил тәмин олунур.

8.5. Мүхтәлиф инвестисија стратегијаларынын оптималлашдырылмасы

Мүхтәлиф стратеги мәгсәдләрә малик саһибкарларын мәнфәәтинин истәһлака вә јығыма бөлүнмәси мәсәләсини нәзәрдән кечирәк. Бу заман әсас диггәт веркиләрин саһибкарларын инвестисија гәрарларына тәсири истигамәтинә јөнәлдилмәлидир.

Әввәлки бөлмәдә нәзәрдән кечирилмиш ситуасиялары ријазидүстурларла ифадә едәк:

1) Хаммалын, материалын, ишчи гүввәсинин вә бурахылан мәһсулун гијмәти мәлүмдур, дәјишмир вә һәмчинин бүтүн веркиләрин тарифләринин сабит олмасы гәбул едилер.

Бу һалда мүәссисәнин хусуси иллик мәнфәәти r_n (8.12) дүстурду илә тәјин олундуғундан өзүнүн сабит гијмәтини дәјишмир.

2) Мүәссисә рәһбәрлијинин гәрарына әсасән әлдә олунан мәнфәәт јығыма ($P_{ин}$) вә истәһлака ($P_{ис}$) јөнәлдилер:

$$P = P_{ин} + P_{ис}$$

Туаг ки, инвестисија мәнфәәти алынан бүтүн мәнфәәтин $m_{ин}$ һиссәсини тәшкил едир. Онда:

$$\begin{aligned} P_{ин} &= m_{ин} \cdot P, \\ P_{ис} &= (1 - m_{ин}) \cdot P \end{aligned}$$

Халис инвестисија вә истеълак мәнфәәти үчүн алырыг:

$$\begin{aligned} P_{инх} &= m_{ин} \cdot (1 - W_{ин}) \cdot P, \\ P_{исх} &= (1 - m_{ин}) \cdot (1 - W_{ин}) \cdot P \end{aligned} \quad (8.16)$$

3) Инвестисијаја јөнәлдилән бүтүн мәнфәәт мүәссисәнин статикасынын јениләшдирилмәсинә јөнәлдилер: мүәссисәнин капиталынын структур тәркибини дәјишмәјән јени фондлар алыныр вә бу әмәлијатлар мүәссисәнин капиталынын структур тәркибини вә онун фәалијјәтинин дикәр хүсуси игтисади көстәричиләрини дәјишмир.

Бу фәрзијјә мүәссисәнин капиталынын дәјишмәсини нәзәрә алыр. Белә ки, мүәссисә кредит ала биләр, јәни онун сәрәнчамында олан вәсаитин бир һиссәси өзүнүн мүлкијјәти олмаја биләр. Кредитләрин алынмасы вә гәјтарылмасы просесләринин моделләшдирилмәси үчүн капиталын тәркибиндә јалныз мүәссисәјә мәхсус олан хүсуси вәсаитләрин (K) дәјишмәси нәзәрә алыначаг.

Әкәр мүәссисәнин инкишафына јөнәлдилән халис мәнфәәтин иллик ахыны $P_{инх}$ кәмијјәтинә бәрәбәрдирсә, онда Δt мүддәти әрзиндә мүәссисәнин хүсуси вәсаитләринин мәбләғи $\Delta K = P_{инх} \cdot \Delta t$ кәмијјәти гәдәр артачагдыр. Нәтичәдә $K(t)$ кәмијјәтинин дәјишмәси үчүн дифференсиал тәнлик алырыг:

$$dK / dt = P_{инх} (t) \quad (8.17)$$

4) Мүэссисэнин инкишафы тэкчэ алынан мәнфәэтин бир һиссэсинин инвестисиялашдырылмасы һесабына дежил, һәмчинин борч вәсаитләринин алынмасы һесабына һәјата кечирилә биләр. Мүэссисэнин капиталында бу вәсаитләрин пајы дәјишмәз галыр. $K_{борч}$ илә бүтүн борч вәсаитләринин чәмини, $r_{кф}$ илә исә борч вәсаитләри үзрә кредит фаизинин орта иллик нормасыны ишарә едәк. Онда мүэссисэнин сәрәнчамында олан мәчму капитал $Q=r_n(K+K_{борч})$ ифадәсинә бәрәбәр олур. Иллик мәнфәәт ахыны исә ашағыдакы кими тәјин олунур:

$$П = r_n \cdot (K + K_{борч}) - r_{кф} \cdot K_{борч} \quad (8.18)$$

Бу фәрзијјә кәрә борч вәсаитләринин мүэссисэнин хүсуси вәсаитләриндә пајы $p_{бв}$ сабит олдуғуна кәрә

$$K_{борч} = p_{бв} \cdot K, \quad Q = (1 + p_{бв}) \cdot K \quad (8.19)$$

олур.

Ашағыдакы ишарәләмәләри гәбул едәк:

$r_{инк}$ – инвестисияја јөнәлдилән хүсуси (1 ман. хүсуси вәсаитә дүшән) иллик халис мәнфәәт;

$r_{инс}$ – истейлака сәрф олунан хүсуси (1 ман. хүсуси вәсаитә дүшән) иллик халис мәнфәәт;

(8.16), (8.17) вә (8.18) дүстурларыны нәзәрә алсаг,

$$\begin{aligned} r_{инк} &= m_{ин} \cdot (1 - W_{ин}) \cdot r_{пф}, \\ r_{инс} &= (1 - m_{ин}) \cdot (1 - W_{ис}) \cdot r_{пф} \end{aligned} \quad (8.20)$$

бурада,

$r_{пф}$ – кредитләр үзрә фаизләр өдәнилдикдән сонра мүэссисэнин мәнфәәтинин хүсуси кәмијјәтидир:

$$r_{пф} = (1 + p_{бв}) \cdot r_n - p_{бв} \cdot r_{кф}$$

5) Эжэр мүэссисэнин истеьлака јөнөлдилөн хүсуси иллик халис мөнфээти мүэјјөн олунмуш сон һөддөн ашағы дүшөрсө, онда саыбкар мүэссисэдөн даһа мөнфөөт өлдө етмөјө чалышмыр. Мүэссисэнин сатылмасы вө јахуд лөғв олунмасы һагында гөрар гөбул едир, јөни мүэссисө өз фөалијјэтини дајандырыр. Бу шөрти ашағыдакы кими ифадө етмөк мөгсөдөүјүндур:

$$r_{исх} \geq r_{мин}, \quad (8.21)$$

бурада,

$r_{мин}$ – саыбкарын ишлөмөјө разы олдуғу хүсуси иллик истеьлак мөнфөөтинин минимал кәмијјөтидир.

(8.20) дүстуруну ашағыдакы кими дө ифадө едө билөрик:

$$(1 - W_{ис}) \cdot (1 - m_{ин}) \cdot r_{пф} \geq r_{мин} \quad (8.22)$$

Гапалы оптималлашдырма мөсөлөсинин гојулушу үчүн стратегија принципини мүэјјөн едөн инвестисияларын мөгсөдини нөзэрэ алан даһа бир көстөричи верилмөлидир. Һәр үч инвестисия стратегијасыны ајры-ајрылыгда нөзөрдөн кечирөк.

А стратегијасы. Заман ејнилији принципинө мувафиг олараг истөнилөн игтисади көстөричинин замана көрө орта гижмөтинин максималлашдырылмасы үчүн мултипликатив мөгсөд функцијасындан истифадө олунур. А стратегијасы үчүн мөгсөд функционалы максималлашдырылыр:

$$L = \frac{1}{T_n} \int_{t_0}^{t_1} \ln [П_{ис}(t)] dt \rightarrow \max, \quad (8.23)$$

бурада,

t_0 вө t_1 – ујгун олараг прогнозлашдырма интервалынын башланғыч вө сон анларыдыр:

$$t_1 - t_0 = T_n.$$

Инвестисија стратегијасы мүүссисәнин инкишафына жөнәлдилән $m_{ин}(t)$ мәнфәәт пәјынын верилмәсиндән ибарәт-дир. А стратегијасы үчүн (8.16) - (8.23) оптималлашдырма мәсәләсини өдәјән $m_{ин}(t)$ идарә функцијасыны тәјјин ет-мәк лазымдыр. Демәли, А стратегијасы үчүн ријәзи модел мүүјјән едилди.

(8.16), (8.18) вә (8.19) нәзәрә алынмагла (8.17) тәнлијинин һәллини ашағыдакы кими јаза биләрик:

$$\begin{aligned} Q(t) &= Q(t_0) \exp[f_u, u(t)], \\ \Pi(t) &= \Pi(t_0) \exp[f_u, u(t)], \end{aligned} \quad (8.24)$$

бурада,

$Q(t_0)$ вә $\Pi(t_0)$ моделәшдирмәнин t_0 башланғыч анын-да мүүссисәнин капиталынын вә мәнфәәтинин гижмәтләри-дир. f_u әмсалы вә $u(t)$ функцијасы ашағыдакы дүстурларла тәјјин олунур:

$$f_u = T_n(1 - W_{ин})r_{нф} = const \quad (8.25)$$

$$u(t) = \frac{1}{T_n} \cdot \int_{t_0}^{t_1} m_{ин}(t) dt$$

(8.25) дүстуруну (8.23) оптималлашдырма критери-синдә јеринә јазыб (8.16), (8.18) вә (8.19) нәзәрә алынма-гла чевирмәләр апарсаг алырыг:

$$L = \ln[(1 - W_{ин})\Pi(t_0)] + \frac{1}{T_n} \int_{t_0}^{t_1} \phi_1[m_{ин}(t), t] dt \rightarrow \max \quad (8.26)$$

бурада,

$$\phi_1 = [m_{ин}(t), t] = \ln[1 - m_{ин}(t)] + \frac{t_1 - t}{T_n} f_u m_{ин}(t).$$

(8.26) дүстурундан көрүндүжү кими, оптималлашдырма критериси үчүн прогнозлашдырма дөврүнүн башлангычында мәнфээтин кәмијјәти $\Pi(t_0)$ вә һәмчинин истеълак мәнфээтинә веркинин тарифи W_{nc} орта истеълак сәвијјәсини тә'јин етмәсинә бахмајараг L критерисини максималлашдыран $m_{ин}$ функцијасына һеч бир тә'сир кәстәрмир вә биринчи ифадәјә дахил олдуғу үчүн $m_{ин}$ функцијасындан асылы олмајан сабит кәмијјәтлә функционала тә'сир кәстәрпир.

(8.26) оптималлашдырма мәсәләси вариасија һесабы методу илә һәлл олунур вә јеканә һәлли вардыр:

$$m_{ин}(t) = 1 - \frac{1}{\frac{t_1 - t}{T_n} \cdot f_u}$$

(8.27) дүстурундан t_0 заман анында јығима јөнәдилән мәнфәәт пајыны тә'јин едәк:

$$m_{ин}(t_0) = 1 - \frac{1}{f_u} \quad (8.28)$$

Јығым нормасы кетдикчә азалыр вә t_z заман анында сыфра бәрәбәр олур:

$$t_z = t_1 - \frac{T_n}{f_u} \quad (8.29)$$

Сонрагы заман анларында јығым нормасы мәнфи гижмәтләр алыр. Илк бахышда парадоксал көрүнән бу факт верки тарифләринин кәмијјәтиндән вә мүәссисәнин рентабеллијиндән асылы дејил. Бу онунла әлагәдардыр ки, јығым

јалңыз t_i заман анына гәдәр максимум олур вә мүәссисә рәъбәрләрини перспективдә нә баш вердији марагландырмыр. Тәбии олараг белә ситуасијада t_i заман анынадәк мүәссисә бүгүн капиталы “хәрчләмишдир”. Әкәр инвестија стратегијасы (8.27) дүстурунда олдуғу кими верилмишдирсә, бу просес онсуз да баш верәчәкдир: t дәјишәни t_i кәмијјәтинә јахынлашыр вә $m_{ин} \rightarrow -\infty$ олур.

Бу парадокса бахмајараг заман ејнилији принципиндән истифадә етмәклә јухарыда алынан нәтичәни дәгиг интерпретасија етмәк олар. Бу принципин тәтбиги нәтичәсиндә ашағыдакы мұлаһизәләр алыныр. t_0 заман анында јығым нормасы (8.28) дүстуруна әсасән һесабланыр. Мәнфәәтин бөлүшдүрүлмәси һаггында гәрарлар гәбул етмәк үчүн нөвбәти t' аны t_0 анына бәрабәр кәтүрүлүр. Она кәрә дә t' анындан башлајараг бүгүн T_n прогнозлашдырма интервалында (8.26) критеријасынын максималлашдырылмасыны һәјата кечирмәк лазымдыр вә t_0 үчүн олдуғу кими t' үчүн дә (8.28) истеълак нормасы тәјин олунур (әкәр мүәссисәнин f_u кәмијјәтинин һесабланмасы ифадәсинә дахил олан игтисади кәстәричиләри вә верки тарифләри дәјишмәз галарса). Беләликлә, (8.27) дүстурундан фәргли олараг (8.28) дүстуру прогнозлашдырма интервалынын бүгүн заман дөврләри үчүн ишләјәчәкдир:

$$m_{ин}(t) = 1 - \frac{1}{f_u} = const \quad (8.30)$$

Гејд етмәк лазымдыр ки, кәстәрилән мұлаһизәләр әсасында (8.30) дүстуру илә тәјин олунан $m_{ин}(t)$ сабит функцијасы мәнәсына вә кәмијјәтинә кәрә илкин оптималлашдырма мәсәләсинин сабит функцијалар синфиндә һәлли илә үст-үстә дүшмүр. Сонунчу мәсәлә даһа кичик инвестија сәвијјәсини мүәјјән едир:

$$m_{ин}(t) = 1 - \frac{2}{f_u}$$

(8.30) дүстуру илэ тә'јин олуанан инвестисија нормасыны (8.25) дүстуруну нәзәрә алмагла (8.22) дүстурунда јеринә јазсаг аларыг:

$$1 - W_{ис} \geq r_{мин} \cdot T_n \cdot (1 - W_{ин}). \quad (8.31)$$

(8.30) вә (8.31) дүстурлары прагматик саыбкарын инвестисија стратегијасыны мүәјјән едир.

Прагматик үчүн јығыма јөнәлдилән $m_{ин}$ мәнфәәт пайы кредитләшмә нәзәрә алынмагла мүәссисәнин хүсуси мәнфәәти $r_{пф}$ вә прогнозлашдырма интервалы T_n артдыгча артыр вә верки тарифләри јүксәлдикчә исә азалыр. О ашағыдакы кими тә'јин олунар:

$$m_{ин}(t) = 1 - \frac{1}{f_u}, \quad f_u = T_n(1 - W_{ин}) \cdot r_{пф} \quad (8.32)$$

бурада,

f_u - мүәссисәнин игтисади көстәричиләриндән асылы олан вә мүәссисәнин мәнфәәтиндә инвестисијаја јөнәлдилән мәбләғи тә'јин едән функция;

T_n - саыбкарын прогнозлашдырма интервалы;

$W_{ин}$ - инвестисијаја јөнәлдилән мәнфәәтин верки тарифи;

$r_{пф}$ - борч хидмәтләри көстәрилдикдән, статик вә динамик веркиләр өдәнилдикдән сонра кредитләшмә нәзәрә алынмагла мүәссисәнин 1 ман. капиталына дүшән хүсуси мәнфәәтидир.

Көрүндүјү кими, $m_{ин}$ инвестисија нормасы f_u өлчүсүз кәмијјәти илэ тә'јин олунар вә үч вуруғун һасилини ифадә едир: прогнозлашдырма интервалы T_n , инвестисија мәнфәәтинә һесабланан веркиләр өдәнилдикдән сонра инвести-

сија мәнфәәти пајы $(1 - W_{ин})$ вә кредит фаизләри өдәнилдикдән сонра мүәссисәнин хүсуси мәнфәәти $r_{пф}$.

f_v көстәричисинин игтисади мәнәасыны ајдынлашдыраг. $(1 - W_{ин}) \cdot r_{пф}$ ифадәси мүәссисәнин өзүнүн бүтүн мәнфәәтини инвестисијаја јөнәлтдији ситуасијада халис инвестисија мәнфәәтинин иллик хүсуси кәмијјәтини мүәјјән едир. Бу ифадәни прогнозлашдырма интервалынын гижмәтинә вурсаг, бүтүн прогнозлашдырма интервалы мүддәтиндә халис инвестисија мәнфәәтинин хүсуси кәмијјәтинин мүмкүн максимал гижмәтини алмыш олуруг. f_v кәмијјәтинин гижмәти нә гәдәр бөјүк оларса, прагматик саыбкар бир о гәдәр дә чох мәнфәәт пајыны инвестисијаја јөнәлтмиш олуруг.

$m_{ин}$ мүәссисәнин инвестисијаја јөнәлтдији мәнфәәт пајы олдуғу үчүн (8.20) вә (8.32) нәзәрә алынмагла $r_{исх}$ вә $r_{инх}$ үчүн ашағыдакы ифадәләри алырыг:

$$r_{исх} = (1 - W_{ис})(1 - m_{ин})r_{пф} = \frac{1 - W_{ис}}{T_n(1 - W_{ин})}$$

$$r_{инх} = (1 - W_{ин}) \cdot m_{ин} \cdot r_{пф} = (1 - W_{ис}) \cdot r_{пф} - \frac{1}{T_n} \quad (8.33)$$

Көрүндүјү кими, хүсуси истеълак прогнозлашдырма интервалы вә истеълак вә инвестисија мәнфәәтинә верки тарифләринин нисбәти илә тә'јин олунур. Инвестисија мәнфәәтинә веркинин тарифи јүксәлдикчә истеълак мәнфәәтинин пајы артыр, прогнозлашдырма интервалы вә истеълак мәнфәәтинә веркинин тарифи артдыгда исә, әксинә, азалыр. Хүсуси јығым инвестисија мәнфәәтинә веркинин тарифи артдыгда азалыр, мүәссисәнин хүсуси мәнфәәти $r_{пф}$ вә прогнозлашдырма интервалы T_n артдыгча ашағы дүшүр.

Инвестисијаја јөнәлдилән мәнфәәт пајынын мүхтәлиф игтисади көстәричиләрдән асылылығыны тәдгиг едәк.

Эввэлчэ бүтүн борчлар өдөнилдикдэн сонра мүэссисәнин хүсуси мәнфәэт пажынын ишарәси мәнфи олан, јәни мүэссисәнин зәрәрлә ишләдији Һала бахаг $r_{пф} < 0$. Бу Һал үчүн ашаґыдакы бәрабәрсизлик өдәнир:

$$r_n \leq \frac{p_{бв} \cdot r_{кф}}{1 - p_{бв}}$$

Бу да кредит фаизләри чыхылана гәдәр мүэссисәнин хүсуси мәнфәәтинин кредит фаизләриндән $\frac{p_{бв}}{(1 + p_{бв})}$ дәфә

кичик олдуғуну көстәрир. Белә Һалда (8.32) дүстурундан $f_u < 0$ вә $m_{ин} > 1$ алырыг. Сонунчу бәрабәрсизлик мүэссисәнин мәнфәәтиндә истеґлакын пажынын $(1 - m_{ин})$ мәнфи олдуғуну көстәрир. Бу заман мәнфәәтин кәмијјәти дә сыфырдан кичик олдуғуна көрә (8.33) дүстуруна әсасән халис истеґлак мәнфәәти јүксәк олур. Беләликлә, (8.32) вә (8.33) дүстурларындан алыныр ки, мүэссисәнин зәрәрлә ишләмәсинә бахмајараг истеґлак просеси дајанмыр. $m_{ин} > 1$ вә $r_{пф} < 0$ олдуғу үчүн инвестисија гојулушу әвәзинә «капиталын јејилмәси» баш верир. Бу заман мүэссисәнин фондлары истеґсал зәрәринин мәбләғи вә истеґлакын кәмијјәти гәдәр азалмыш олур.

Инди исә кредитә көрә фаизләр өдөнилдикдән сонра мүәјјән мигдарда мәнфәәтин алынмасы ситуасијасыны нәзәрдән кечирәк ($r_{пф} > 0$). Бу заман алынан мәнфәәтин бир һиссәсини инвестисијаја јөнәлтмәк олар. Әкәр алынан мәнфәәт кифајәт гәдәр јүксәкдирсә, прогнозлашдырма интервалы вә инвестисија мәнфәәтинә веркинин тарифи чох да кичик дејилсә, онда (8.32) дүстуруна әсасән $f_u > 1$ вә $m_{ин} < 0$ бәрабәрсизликләри алыныр. Сонунчу бәрабәрсизлик алынан мәнфәәтин бир һиссәсинин инвестисијаја, галан мәб-

лэгин исэ истеьлака јөнөлдилмэсинин мэгсэдөүјгунлуғуну билдирир.

$r_{пф}$, T_n вэ $W_{ин}$ көстэричилэринин гијмэтлэри елэ ола билэр ки, $f_v < 1$ олсун. Онда инвестисијаја јөнөлдилэн мәнфээт пајы $m_{ин}$ мәнфи олур. Бу заман прагматик саыбкар алынан мәнфээтдэн дә артыг мигдарда вэсаити истеьлака јөнөлтмиш олур, јә'ни эсас фондлары «хәрчлэмэ»јэ башлајыр.

(8.32) дүстуруна дахил олан һәр бир игтисади көстэричинин мәннасыны вэ инвестисија нормасына тә'сирини ајдынлашдыраг. f_v кәмијјэтинин һесаблинамасы дүстурунда $(1 - W_{ин}) \cdot r_{пф}$ вуруғу һәр бир чари заман анында мүэссисәнин объектив игтисади вәзијјэтини мүэјјән едир. Бу кәмијјэт мүэссисәнин игтисади сәмәрәлији јүксәлдикчә артыр (бах (8.12) вэ (8.14)) вэ $W_{ав}$, $W_{ам}$, $W_{эв}$ вэ $W_{ин}$ верки тарифлэри артдыгча азалыр. Бу заман $(1 - W_{ин})$ вуруғуна дахил олан $W_{ин}$ тарифи она даһа чох тә'сир едир. Дикәр верки тарифлэри исэ $r_{пф}$ вуруғуна дахил олан r_n көстэричисинин ајры-ајры топлананларына дахил олдуғу үчүн онларын тә'сири чох да бөјүк дејилдир. $(1 - W_{ин}) \cdot r_{пф}$ амили тәкчә веркиләрдән вэ мәнфээт нормасындан r_n асылы дејил. О һәм дә мүэссисәнин капиталында борч вэ хүсуси вэсаитлэрин нисбәтини $p_{эв}$ мүэјјән едөн малијјә вәзијјәтиндән вэ кредит фаизинин кәмијјәтиндән $r_{кф}$ асылыдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, истеьлак мәнфәэтинә веркинин тарифи $W_{ис}$ (8.32) дүстурунун сағ тәрәфинә дахил олмадығы үчүн јығым нормасына тә'сир көстәрмир. Мәнфәэтин мүгләг кәмијјәти (II) вэ инвестисија мәнфәэтинин нисби пајы ($m_{ин}$) истеьлак мәнфәэтинә веркинин тарифиндән ($W_{ис}$) асылы дејилдир. Јалныз үмуми истеьлак сәвијјәси $W_{ис}$ -дән асылыдыр.

(8.32) дүстурундан көрүндүјү кими, верки тарифлэринин артмасы нәтичәсиндә тәкчә мәнфәэтин мүгләг мәбләғи (II) дејил, һәм дә онун нормасы азалыр. Әкәр бизнес үчүн прогнолашдырма интервалы верилмишдирсә

вә мүүссисәнин игтисади көстәричиләри дәжишмәз галарса, онда јалныз верки тарифләрини артырмагла инвестисиа нормасынын ($m_{ин}$) мәнфи гижмәтләрини алмаг олар вә мәнфәәтин кәмијјәтинин мүсбәт олмасына бахмајараг мүүссисә өзүнүн әсас фондларыны «хәрчләмәјә» мәчбур олачагдыр. Бу һал $f_v < 1$ олдугда баш верир.

Белә јүксәк веркиләр сәмими вә ағыллы саһибкарларын тәдричән јох олмасына кәтириб чыхарачагдыр. Белә ситуасијада саһибкар мүхтәлиф јолларла веркидән јайынмаға чалышачаг вә гејри-сәмими олачагдыр. Вә јахуд о, веркиләри там өдәјәчәк вә мәнфәәт галығыны там шәкилдә истәһлака јөнәлдәчәкдир. Белә һалда исә о үмуми мәнфәәти максималлашдырмадығына көрә “ағылсыз” саһибкар олур. Әкәр о өзүнүн әсас фондларыны “хәрчләјирсә”, онда о пис саһибкардыр.

(8.32) дүстурундан көрүндүјү кими, јүксәк верки тарифләри һәтта јахшы ишләјән мүүссисәләри инкишаф етмәјә гојмур, бунунла да игтисадијјаты дурғунлуға сүрүкләјир вә онун дағылмасына сәбәб олур. Јүксәк веркиләрин тәтбиги нәтичәсиндә мүүссисәләрин әксәријјәтиндә јаранан $m_{ин} < 0$ һалына ујғун олан игтисади вәзијјәт *верки тәләси* адланыр.

Белә шәраитдә верки тарифләринин сонракы артымы нәтичәсиндә јығылан веркиләрин үмуми мәбләғи артмаг әвезинә азалыр. Бу факт А. Лаффер әјрисиндән алынан нәтичәләрлә дә ујғун кәлир. Верки тарифләринин ашағы салынмасы заманы бир сыра һалларда верки дахилолмаларынын һәчми артыр.

Верки тәләсинә дүшмәмәк үчүн әсас шәрт ашағыдакы кимиدير:

$$f_v > 1 \quad (8.34)$$

(8.32) дүстурунун икинчи вачиб елементи саһибкарын истәһлакы максималлашдырмаға чалышдығы прогнозлаш-

дырма интервалыдыр. Прогнозлашдырма мүддәти бөјүк олдугча мәнфәәтин даһа бөјүк һиссәси истеһлака јөнәлдилир. T_n -нин кәмијјәти объектив ситуасијаја саһибкарын субъектив реаксисасы илә мүәјјән едилир.

Әкәр бизнесин фәалијјәт кәстәрдији игтисади мүһит кифајәт гәдәр дајаныглы оларса вә мүәссисәнин рәһбәрлији “сәмәрәли” фикирләшәрсә, онда прогнозлашдырма интервалыны мүлкијјәт мүнәсибәтләри вә аваданлығын мә’нәви көһнәлмәсинин заман интервалы (онун истифадә мүддәти) илә әлагәләндирмәк олар.

Гејри-сабитлик, инфлјасија вә дөвләтин дүшүнүлмәмиш һәрәкәтләри вә с. кими гејри-әлверишли амилләр T_n -нин кәмијјәтини азалдыр. Онун кәмијјәтини һәмчинин саһибкар тәрәфиндән мүәссисәнин инкишаф перспективинин дүзкүн гијмәтләндирилмәмәси дә азалда биләр.

Коллектив мүлкијјәт формалы мүәссисәләр үчүн T_n -нин кәмијјәтинин азалмасына коллектив мүлкијјәтчиләринин - сәһмдарлары “гејри-сәмәрәли” фәалијјәти дә тә’сир едир. Белә ки, онлар “аз олсун, бу күн олсун” принципини рәһбәр тутараг “сабаһ даһа чох” вә јахуд “риск едиб кәләчәкдә һеч нә” ситуасијаларыны рәдд едилрәр. Дөвләт мүәссисәләриндә ($T_n=0$) ишчиләр дөвләт мүлкијјәтини “хәрчләмирләр”, чүнки мүхтәлиф игтисади директив сәбәбләрә көрә буну етмәк чох чәтиндир.

А инвестисија стратегијасынын тәһлилинин бир нәтичәси дә “*П* хүсуси мәнфәәтинин кәмијјәти чох да кичик олмамалыдыр» фәрзијјәси илә әлагәдардыр. Бу шәрт ашағыдакы бәрабәрсизлијин алынмасына кәтириб чыхарыр:

$$1 - W_{uc} > r_{\min} T_n (1 - W_{un}) \quad (8.35)$$

бурада,

$r_{\min}$ - мүәссисәнин дәјәринин 1 ман.-на дүшән мүәссисә саһибләринин разылашдыглары минимал хүсуси иллик истеһлак мәнфәәтидир.

Алынан бəрабəрсизлик кəстəрир ки, истьєлак мəнфə-
этинə веркинин тарифинин инвестисижалара тə'сир етмэмə-
синə бахмајараг чох да јүксəк ола билмəз. Онун артымы
(дикəр бəрабəр шəртлəр дахилиндə) хусуи истьєлак мəн-
фəэтинин минимал мүмкүн кəмијјəти илə мьѣдуддур. (8.35)
бəрабəрсизлијинин өдэнмəsi мүəссисəнин фəалијјəтинин
эсасыны тəшкил едир: əкəр о өдэнмирсə, мүəссисə
саьиблəри мүəссисəни лəғв едирлəр.

r_{min} кəмијјəти саьибкарын өзүнүн перспектив биз-
несинин гижмэтлэндирилмэсинə эсасэн тə'јин олунур. Игти-
сади прогноза объектив кəстəричилəрлə јанашы, үмүмгит-
тисади ситуасија да тə'сир кəстəрир. Мүəссисəнин прогно-
лашдырылан перспективи даьа јахшы олдугча саьибкарлар
она ујгун даьа аз мəнфəэтлə ишлэмəјə разы олурлар.
Дөвлəт мүəссисəлəри үчүн $r_{min} = 0$ гəбул етмəк олар, она
көрə ки, прогнолашдырылан мəнфəэтин истəнилэн гижмэ-
тиндə онлар фəалијјəт кəстəрирлəр. Сьмдар мүəссисəлəр
перспективə һэссас, өзəl мүəссисəлəр исə даьа һэссас-
дырлар.

r_{min} кəмијјəтинин гижмэтини ашагыдакы мұлаьизэлəр-
дэн истифадə етмəклə тə'јин етмəк олар. Тутаг ки, базар
ганунларына мұвафиг олараг тə'јин олунан депозитлəр үзрə
банк фаизи $r_{деп}$ -ə бəрабəрдир. Онда r_{min} кəмијјəтинин
гижмэтини тəхмини олараг $r_{деп}$ илə гижмэтлэндирмəк олар.
Белə ки, хусуи истьєлак мəнфəэтинин даьа кичик гиж-
мэтлəриндə саьибкара онун фəалијјəтинин малијјэлəшди-
рилмəsi дејил, мүəссисəни сатыб алынан вэсаити депозит
шəклиндə гојмаг сəрфəли олар. $r_{деп}$ кəмијјəти дəгиг јох,
тəхмини олдугундан јухарыдакы мұлаьизэлəрə мүəссисəнин
перспектив гижмэтлэндирилмэсини дə əлавə етмəк лəзым-
дыр. О, јахшы олдугда фəрг ($r_{деп} - r_{min}$) чохалыр, əксинə
олдугда исə азалыр.

$r_n \cdot T_n$ һасили мүəссисəнин фəалијјəтинин прогнолаш-
дырылдыгы бүтүн T_n мүддəти əрзиндə 1 ман. капиталла
дүшэн минимал бурахыла билэн хусуи истьєлак һəчмини

гijмэтлэндирир. Үмуми игтисади вэзижјетин вэ мүэссисэнин перспективинин пислэшмэси нэтичэсиндэ r_{min} кэмийјети артыр вэ T_n кэмийјети исэ азалыр. Она көрэ дэ һэр бир ажрыча вуругдан фэргли олага $r_{min} \cdot T_n$ һасили дэјишикликләрэ гаршы даһа һэссасдыр. Бу һасил мүэссисэнин мүлкијјет типии илэ сых бағлыдыр. Мүэссисэ нэ гэдэр «даһа өзэл» оларса, $r_{min} \cdot T_n$ һасили бир о гэдэр бөјүк олур.

(8.35) дүстурундан көрүндүјү кими, истеьлак мәнфээтинэ веркинин тарифинин $W_{ис}$ максимал мүмкүн кэмийјети $r_{min} \cdot T_n$ һасили артдыгча артыр. Она көрэ дэ $W_{ис}$ верки тарифи јүксэк олдугда игтисадијјатдэ даһа аз сајда мүэссисэлэр фэалијјет көстэрир. Белэ ки, $W_{ис}$ вэ $W_{ин}$ тарифлэринин верилмиш гijмэтлэриндэ мүэссисэлэрин фэалијјети эсасэн мүхтәлиф мүэссисэлэр үчүн ејни олмајан $r_{min} \cdot T_n$ ифадэсинин (8.35) бэрабэрсизлијини тәмин етмэси илэ мүэјјэн едилир. Бу заман дөвлэт мүэссисэлэри $W_{ис}$ тарифинин јүксэк гijмэтиндэ дэ фэалијјет көстэрәчәк, өзэл мүэссисэлэр исэ јоха чыхачағлар.

Өлкә эһалисинин һэр 1000 нәфэринэ дүшән мүэссисэлэрин хүсуси сајы көстэричиси онларын тәләбатларынын тәмини васитэси кими милли игтисадијјатын сәмәрәлилијинин, мүхтәлифлијинин вэ чевиклијинин гijмэтлэндирилмэсинэ хидмэт едир. Она көрэ дэ истеьлак мәнфээтинин верки тарифи игтисадијјатын «кејфијјетинэ» (онун мәһсул мүхтәлифлијинэ) көрә «мәс'улијјет дашыјыр», инвестисија мәнфээтинэ веркинин тарифи исэ онун кэмийјет артымына «чавабдеьдир».

(8.35) бэрабэрсизлији $W_{ис}$ истеьлак мәнфээтинин максимал бурахыла билән кэмийјетини $W_{ин}$ -нин тарифи илэ әлагәлэндирир вэ $W_{ис}$ кэмийјетинин мүмкүн максимуму $W_{ин}$ тарифинин максимумуна тәрәф дэјишир. Она көрэ дэ инвестисијаја јөнәлдилән вэ «прагматик» мүэјјэн едилән мәнфээт пајы ($m_{ин}$) $W_{ин}$ кэмийјети азалдыгча артыр вэ бу кэмийјет T_n кифајет гэдэр бөјүк олдугда елә бир гijмэт ала билэр ки, мүэссисэнин истеьлакы үчүн һеч бир вәсаит

галмасын. Белә ситуасијада саыбкарын «ачлыг ысси» онун «ағлыны» үстәләјәчәк вә о, инвестисија нормасыны истеълакын бүгүн T_n прогнозлашдырма интервалында дејил, јалныз онун бир ыссәсиндә максималлашдырылмасы мүла-һызәсиндән истифадә етмәклә тә'јин едәчәкдир. Бунун баш вермәмәси үчүн $W_{ис}$ тарифи (8.35) бәрәбәрсизлијини тә'мин етмәлидир.

Әксәр мүәссисә рәбәрләринин һәјата кечирдији прагматик инвестисија стратегијасынын тәһлилинин нәтичәләриндән бир сыра тәклифләр алыныр.

Инвестисијаларын һәчминә даһа чох $W_{ин}$ вә $W_{ис}$ верки тарифләринин кәмијјәтләри тә'сир едир. Бу заман $W_{ин}$ инвестисија нормасына тә'сир кәстәрир. Инвестисија мәнфәәтинә верки тарифинин ($W_{ин}$) даһа јүксәк сәвијјәси верки тәләси шәраити јарадыр, бу да сәмими вә ағыллы саыбкарларын јох олмасына кәтириб чыхарыр. Истеълак мәнфәәтинин верки тарифи ($W_{ис}$) исә мүәссисәнин игтисадијјатына «реле режиминдә» тә'сир кәстәрир. Бу веркинин дәрәчәси јүксәк олмадыгда, о јалныз саыбкарларын истеълакынын кәмијјәтинә тә'сир едир. Бу тариф сон мүмкүн һәдди кечдикдә исә мүәссисә ләғв олунур. Мүлкијјәт типинә кәрә мүәссисә нә гәдәр «даһа өзәл» оларса, онун үчүн истеълак мәнфәәтинә верки тарифинин ($W_{ис}$) сон мүмкүн һәдди бир о гәдәр кичик олур. Беләликлә, $W_{ис}$ -ин кәмијјәти игтисадијјатда фәалијјәт кәстәрән мүәссисәләрин сајына вә сон нәтичәдә игтисадијјатын әһалинин мүхтәлиф тәләбатларынын тә'мин олунмасы габилијјәтинә тә'сир едир.

Мүәссисә рәбәрләри веркиләрин сәвијјәси, үмуми игтисади вәзијјәт вә прогнозлашдырылан бизнес перспективләринә мүвафиг олараг мәнфәәтин мәбләғиндә инвестисијаларын пајыны артырыб-азалтмагла дөвләтин верки сијасәтини ајыг изләмәлидирләр.

В стратегијасы (8.30), (8.25), (8.15) вә (8.11) дүстурларындан алыныр ки, јүксәк веркиләр, истеъсалын ашағы

рентабеллији вэ кичик прогнозлашдырма интервалында f_u функцијасынын кэмијјэти ваьиддэн кичик олур. Белэ ьалда $m_{ин}(t) < 0$ олур вэ прагматик саьибкар истеьсал фондларыны "хэрчлэмэјэ" мэчбур олур.

Туtag ки, сентиментал саьибкар истеьсал фондларыны сатмаг истэмир. Оптималлашдырма критеријасында мүүјјэн дэјишикликлэр етмэклэ сентиментал саьибкарыны фэалијјэтини моделлэшдирэк.

$m_{ин}(t)$ кэмијјэти мэнфи олмајана гэдэр (8.23) дүстурунда интеграл алтындакы ифадэ дэјишмэјэчэкдир. Экэр $m_{ин}(t) < 0$ оларса, онда (8.23) дүстурунда интеграл алтында олан истеьлак мэнфээти сабит Γ кэмијјэтинэ вурулмалыдыр. Бу да «фондларын хэрчлэнмэсиндэн наразылыг» сэбэбиндэн истеьлак мэнфээтинин сэмэрэлилијини азалдачагдыр. Бу ьалда Γ ($0 < \Gamma < 1$) нэ гэдэр кичик оларса, саьибкарыны сентименталлыгы бир о гэдэр өзүнү чох бүрүзэ верэчэкдир. Γ эмсалы сыфра бэрабэр олдугда саьибкар үчүн эсас фондларын сатышы ьесабына истеьлакын ьеч бир «гүјмэти» олмур.

Нэтичэдэ (8.26) оптималлашдырма критериси ашагыдакы шэклэ дүшүр:

$$L = \ln[(1 - W_{sc})\Pi(t_0)] + \frac{1}{T_n} \int_{t_0}^{t_1} \phi_2[m_{ин}(t), t] dt \rightarrow \max \quad (8.36)$$

бурада,

$$\begin{aligned} \phi_2(m_{ин}(t), t) = & \ln[1 - m_{ин}(t)] + \frac{t_1 - t}{T_n} f_u m_{ин}(t) + \\ & + \frac{1}{2} [1 - \text{sgn}(m_{ин}(t))] \ln(\Gamma) \end{aligned} \quad (8.37)$$

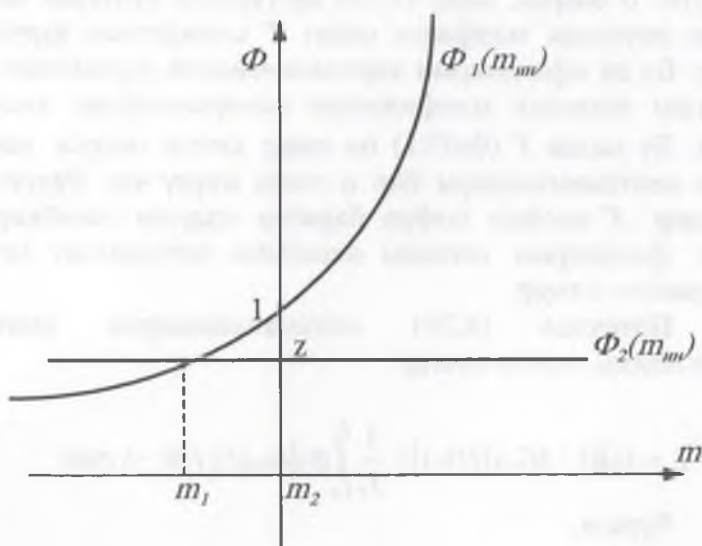
Вариасија методундан истифадэ етмэклэ (8.36) критерисинин экстремум гүјмэтини

$$\frac{1}{1-m_{ин}(t)} + \frac{1}{2} \delta(m_{ин}) \ln(\Gamma) = \frac{t_1-t}{T_n} f_u \quad (8.38)$$

тэнлижини тәмин едән $m_{ин}(t)$ әјриси үзәриндә әлдә етмәк олар.

Бурада, $\delta(m_{ин})$ – Дирак делта-функцијасы, $\ln(\Gamma)$ сыфьрдан кичикдир.

(8.38) тәнлијинин графикаи Һәлли шәкил 8.1-дә верилмишдир.

Шәкил 8.1. Тәнлијин графикаи Һәлли

$$\phi_1[m_{ин}] = \phi_2[m_{ин}],$$

бурада, $\phi_1[m_{ин}] = \frac{1}{(1-m_{ин})} + 0,5\delta(m_{ин})\ln(\Gamma)$, $\phi_2[m_{ин}] = z$

$z > 1$ олдугда тәнлијин бир Һәлли, $z < 1$ олдугда исә m_1 вә m_2 кими ики Һәлли вардыр.

Тәнлијин сол тәрәфи – $\phi_1(m_{ин})$ әјриси ыперболадан вә Φ охунун $(1, -\infty)$ ыссәсиндән ибарәтдир. Сағ тәрәфи исә $\phi_2(m_{ин})$ горизонтал хәттдән ибарәтдир. Бу хәтләрин кәсишмә нөгтәси тәнлијин һәлли олур. Шәкилдән көрүндүҗү кими, әкәр $z = \frac{t_1 - t}{T_n} \cdot \frac{1}{f_u} > 1$ оларса (јә’ни $t < t_z$

оларса вә t_z (8.29) дүстурунун көмәји илә тә’јин олунарса), онда (8.38) тәнлијинин бир һәлли олур вә (8.27) дүстуру илә һесаבלаныр. Әкәр $z < 1$ (јәни $t > t_z$ олдугда) онда тәнлијин ики һәлли олур:

$$\begin{aligned} m_1(t) &= 1 - \frac{T_n}{t_1 - t} \cdot \frac{1}{f_u} < 0, \\ m_2(t) &= 0. \end{aligned} \quad (8.39)$$

Ајдын көрүндүҗү кими, һәр бир t заман анында $m_1(t)$ вә $m_2(t)$ кәмијјәтләриндән һесабланан $\phi_2(m_{ин}(t), t)$ функцијасынын гијмәти бөјүк оланы сечиләрсә, онда функционал максимал олар.

(8.37) вә (8.39) дүстурларыны нәзәрә алсағ,

$$\phi_2(m_1(t), t) = -\ln\left[\frac{t_1 - t}{T_n} \cdot f_u\right] + \frac{t_1 - t}{T_n} \cdot f_u - 1 + \ln(\Gamma),$$

$$\phi_2(m_2(t), t) = \frac{1}{2} \cdot \ln(\Gamma) = \text{const}.$$

Һәр бир t заман анында бунлардан бирини елә сечмәк лазымдыр ки, $m_{ин}(t)$ нәтичә функцијасы (8.32) функцијасынын максималлашдырылмасына имкан версин.

t -нин кәмијјәти артдыгча $\phi_2(m_1(t), t)$ функцијасы монотон артыр. Белә ки, $m_1(t) < 0$ һалы үчүн

$$\frac{d\phi_2[m_1(t), t]}{dt} = \frac{1}{T_n} \cdot f_u \cdot m_1(t) > 0.$$

Она көрә дә

$$\phi_2[m_1(t), t] = \phi_2[m_2(t), t] \quad \text{тәнлијини}$$

$$-\ln\left[\frac{t_1 - t_z}{T_n} \cdot f_u\right] + \frac{t_1 - t_z}{T_n} \cdot f_u - 1 + \ln(\Gamma) = \frac{1}{2} \ln(\Gamma)$$

кими ифадә етмәк олар вә $t = t_z$ бу тәнлијин һәллидирсә, онда $t_z < t < t_r$ варианты үчүн $m_2(t)$ һәлли, $t_r < t < t_1$ варианты үчүн исә $m_1(t)$ һәлли кәтүрүлмәлидир.

Ашағыдакы кими әвәзләмә апарар:

$$u = \frac{t_1 - t_r}{T_n} \cdot f_u.$$

Онда сонунчу тәнлији ашағыдакы кими јаза биләрәк:

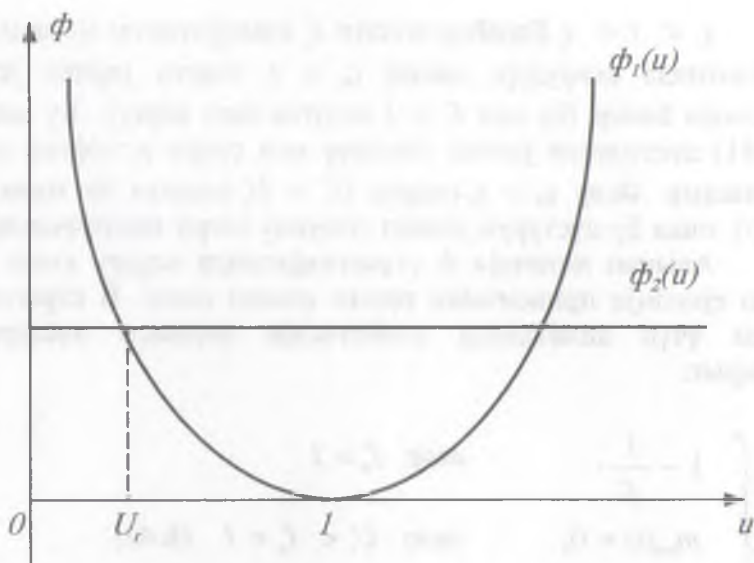
$$(u - 1) - \ln(u) = -0,5 \ln(\Gamma). \quad (8.40)$$

Бу тәнлијин графикаи һәлли шәкил 8.2-дә верилмишдир.

Әкәр $u = U_r$ бу тәнлијин һәллидирсә, онда t_r үчүн ашағыдакы ифадәни алырыр:

$$t_r = t_1 - U_r \cdot \frac{T_n}{f_u}$$

(t_z -ин t_r -дән бәјүк олмамасы үчүн $U_r < 1$ кәтүрүлүр).

Шәкил 8.2. Тәңлијин графикаи Һәлли.

$$\Phi_1(u) = \Phi_2(u),$$

бурада, $\Phi_1(u) = (u-1) \cdot \ln(u)$, $\Phi_2(u) = -0,5 \ln(u)$.

Тәңлијин көкү $U_r < 1$

(8.32) оптималлашдырма критерисинин максималлашдырылмасы мәсәләсинин јекун Һәлли ашағыдакы кими олур:

$$\left\{ \begin{array}{l} 1 - \frac{T_n}{t_1 - t} \cdot \frac{1}{f_u}, \quad \text{әкәр } t_0 < t < t_z = t_1 - \frac{T_n}{f_u} \\ m_{\min}(t) = 0, \quad \text{әкәр } t_z < t < t_r = t_1 - U_r \frac{T_n}{f_u} \\ 1 - \frac{T_n}{t_1 - t} \cdot \frac{1}{f_u}, \quad \text{әкәр } t_r < t < t_1. \end{array} \right. \quad (8.41)$$

$t_z < t < t_r$ бәрабәрсизлији f_u кәмијјәтинин истәнилән гижмәтиндә доғрудур, лакин $t_0 < t_z$ шәрти јеринә јетирилмәјә биләр (бу ғал $f_u < 1$ олдугда баш верир). Бу заман (8.41) дүстурунун јалныз сонунчу ики сәтри истифадә олуначағдыр. Әкәр $t_0 > t_z$ оларса ($f_u < U_r$ олдугда бу мүмкүндүр), онда бу дүстурун јалныз сонунчу сәтри ишләјәчәкдир.

Алынан нәтичәјә А стратегијасында олдугу кими заман ејнилији принципини тәтбиг етмиш олсағ, В стратегијасы үчүн ашағыдакы инвестисија нормасы дүстуруну алырығ:

$$\left\{ \begin{array}{ll} 1 - \frac{1}{f_u}, & \text{әкәр } f_u > 1 \\ m_{uu}(t) = 0, & \text{әкәр } U_r < f_u < 1 \\ 1 - \frac{1}{f_u}, & \text{әкәр } f_u < U_r. \end{array} \right. \quad (8.42)$$

(8.42) дүстуру сентиментал саһибкарын инвестисија стратегијасыны мүәјјән едир.

Бурада, (8.32) дүстуру илә һесабланан вә f_u көстәричиси илә ифадә олуномуш инвестисија нормасына мүхтәлиф объектив вә субјектив игтисади амилләрин тәсири нәзәрә алынмышдыр. U_r кәмијјәти (8.40) тәнлијинин һәллидир вә саһибкарын сентименталлығ дәрәчәсини характеризә едир.

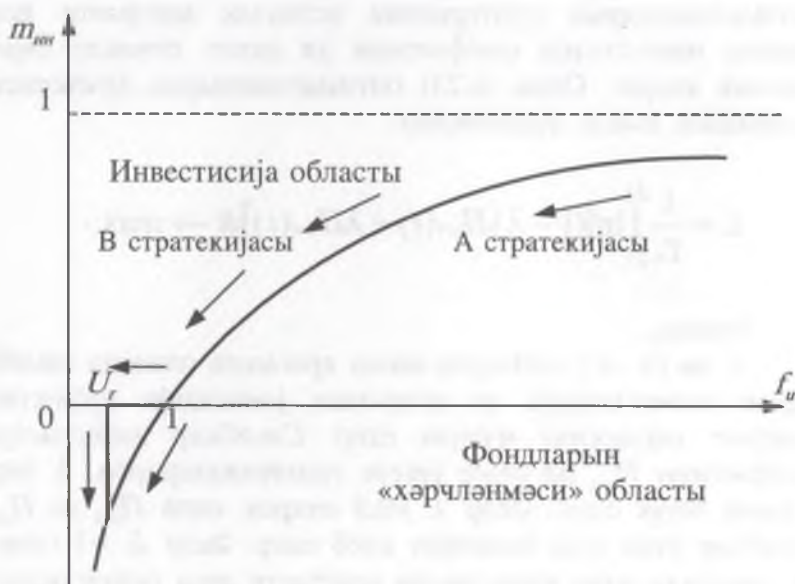
Бу ики көстәричини кениш шәкилдә нәзәрдән кечирәк.

(8.42) дүстуруну А стратегијасы үчүн инвестисија нормасынын тәјин олуномасынын мүвафиг (8.32) дүстуру илә мүгајисә едәк.

$f_u > 1$ олдугда (јәни инвестисија пајы сыфырдан бөјүкдүр вә верки тәләси ситуасијасы мөвчуд дејил), һәр ики стратегија үст-үстә дүшүр. f_u ваһиддән кичик олдугда прагматик саһибкар әсас фондлары «хәрчләмәјә башлајыр»,

сентиментал саыбкар исэ буну етмир вэ о јалныз алынан бүтүн мәнфээти «хэрчлэјир» ($m_{ин} = 0$). Бу ситуасија $f_u > U_r$ олана кими давам едир (U_r кәмијјәти нэ гәдәр кичик олса саыбкар әсас фондлары бир о гәдәр «чох сатмаг» истәмир). Лакин f_u кәстәричиси U_r -дән кичик олдугда, сентиментал саыбкар «ваһимәјә дүшүр» вэ бүтүн истәһсал фондларыны сатмаға башлајыр вэ бу заман А вэ В стратегијалары јенә дә үст-үстә дүшүр.

В стратегијасы үчүн инвестисија пажынын азалан f_u кәстәричисиндән асыллылығы шәкил 8.3-дә бүтөв хәтлә верилмишдир. ($U_r, 1$) саһәсиндә В стратегијасы үчүн мәнфәет нормасы А стратегијасындан фәргли олараг гырыг хәтлә верилмишдир.

Шәкил 8.3. Мүәссисәнин инвестисијаја јөнәдилән мәнфәәт пажынын $f_u = T_n(1 - W_{ин})r_{нф}$ кәмијјәтиндән асыллылығынын графика.

Гејри-сәмэрәли истеъсал фондларынын f_v кәмијјәтинин ваһидә бәрәбәр олдуғу һалда вә ја даһа тез сатылмасы мәгсәдәүјгун оларды.

Гејд едәк ки, сентиментал саһибкарын јухарыда нәзәрден кечирилмиш фәалијјәти јалныз f_v көстәричисинин азалмасы (о чүмләдән верки тарифләринин артмасы) заманы мүмкүндүр.

U_r нөгтәсиндән (шәкил 8.3) илкин азалма нәтичәсиндә саһибкар өзүнүн бүтүн сентименталлығыны итирәчәк вә кәләчәкдә прагматикин стратекијасыны һәјата кечирмәли олачаг. Үмумијјәтлә, В стратекијасы А стратекијасындан јалныз верки тәләси вәзијјәти илә фәргләндијиндән бу ики стратекијаны јахын гәбул етмәк олар.

С стратекијасы. А стратекијасында истифадә олунан оптималлашдырма критерисинә истеълақ мәнфәәти илә јанашы инвестисија мәнфәәтини дә дахил етмәклә дәјишлик апараг. Онда (8.23) оптималлашдырма критериси ашағыдакы шәклә дүшәчәкдир:

$$L = \frac{1}{T_r} \int_{t_0}^{t_1} \ln[(1 - \lambda)P_{ucx}(t) + \lambda P_{ucx}(t)] dt \rightarrow \max ,$$

бурада,

λ вә $(1 - \lambda)$ сыфырла ваһид арасында олмагла саһибкарын инвестисијаја вә истеълақа јонәлтдији субъектив мәнфәәт пәјларыны мүәјјән едир. Саһибкар инвестисија мәнфәәтини $P_{инх}$ нә гәдәр јүксәк гијмәтләндирирсә, λ бир о гәдәр бөјүк олуру. Әкәр $\lambda = 0,5$ оларса, онда $P_{инх}$ вә $P_{исх}$ саһибкар үчүн ејни әһәмијјәт кәсб едир. Әкәр $\lambda = 1$ оларса, саһибкар үчүн инвестисија мәнфәәти даһа гијмәтлидир. $P_{инх}$ вә $P_{исх}$ кәмијјәтләринин (8.16) вә (8.24) ифадәләрини оптималлашдырма критерисиндә јеринә јазсаг, онда ашағыдакы ифадәни алмыш олуруг:

$$L = \ln [(1 - \lambda)(1 - W_{uc})\Pi(t_0)] + \frac{1}{T_n} \int_{t_0}^{t_1} \phi_3[m_{ин}(t), t] dt \rightarrow \max \quad (8.43)$$

бурада,

$$\phi_3[m_{ин}(t), t] = \ln[1 - f_a \cdot m_{ин}(t)] + \frac{t_1 - t}{T_n} \cdot f_u \cdot m_{ин}(t).$$

f_b эмсалы ашагыдакы кими тә'јин олунар:

$$f_b = 1 - \frac{\lambda}{1 - \lambda} \cdot \frac{1 - W_{ин}}{1 - W_{uc}}. \quad (8.44)$$

(8.44) дүстурундан көрүндүјү кими, f_b кәмијјәти һәм мәнфи, һәм дә мүсбәт гијмәтләр ала биләр. Әввәлчә f_b -нин мәнфи гијмәтләр алдығы һалы нәзәрдән кечирәк. (8.44) дүстурундан $f_b < 0$ шәрти ашагыдакы кими көстәрилә биләр:

$$\lambda \geq \frac{1 - W_{uc}}{(1 - W_{uc}) + (1 - W_{ин})} \quad (8.45)$$

$W_{uc} \geq W_{ин}$ олдуғу үчүн (8.45) дүстурундан алыныр ки, $\lambda \geq 0,5$ олдуғда (бу саыбкарын инвестисија мәнфәәтини истәһлак мәнфәәтиндән аз гијмәтләндирмәмәси һалына уј-ғун кәлир), f_b кәмијјәтинин гијмәти мәнфи олур. $f_b \leq 0$ олдуғда, $\phi_3(m_{ин}(t), t)$ функцијасы $m_{ин}$ артдыгча монотон артыр. Бу о демәкдир ки, $m_{ин}$ функцијасы максимум олдуғда L оптималлашдырма критериясы да максимум гијмәтләр алыр.

Индијә кими фәрз олунарду ки, $m_{ин}$ инвестисијаја јөнәлдилән мәнфәәт пајыдыр, јә'ни $m_{ин} < 1$. Инди исә фәрз

едэк ки, бу кәмијјәтин гијмәти вағиддән бөјүкдүр, јә'ни саыбкар мүәссисәдә алынан бүтүн мәнфәәтдән алава дикәр мәнбәләрдән әлдә етдији вәсаитләри дә мүәссисәнин инкишафына јөнәлдир. Онда $m_{ин}$ кәмијјәти үчүн мәҗдудијјәт шәрти кими саыбкарын малик олдуғу хусуси вәсаитләр кәтүрүлә биләр.

Индә исә $f_b > 0$ бәрәбәрсизлик җалыны нәзәрдән кечирәк. (8.44) дүстурундан алырыг:

$$\lambda < \frac{1 - W_{uc}}{(1 - W_{uc}) + (1 - W_{ин})} \quad (8.46)$$

(8.43) оптималлашдырма критерисинә ашағыдакы кими тә'јин олунан јени $\mu(t)$ намә'лум функцијасыны дахил едәк:

$$\mu(t) = f_b \cdot m_{ин}(t),$$

f_b параметрини исә јени f' илә ифадә едәк:

$$f' = \frac{f_u}{f_b}$$

Онда јени $\mu(t)$ функцијасы үчүн јазылмыш (8.43) критериси интегралдан кәнар сабитә гәдәр (8.23) дүстуру илә үст-үстә дүшүр.

$$L = \ln[(1 - \lambda)(1 - W_{uc})\Pi(t_0)] + \frac{1}{T_n} \int_{t_0}^{t_1} \phi(\mu(t), t) dt \rightarrow \max$$

бурада,

$$\phi[\mu(t), t] = \ln[1 - \mu(t)] + \frac{t_1 - t}{T_n} \cdot f' \cdot \mu(t).$$

Бурадан да $\mu(t)$ функцијасы үчүн А стратегијасында олдуғу кими (8.30) Һаллини алырыг:

$$\mu(t) = 1 - \frac{1}{f'}.$$

$m_{ин}(t)$ вә f_u дәјишәнләринә гајытсаг, (8.46) шәртинин јеринә јетирилмәси үчүн инвестисијаја јөнәлдилән мәнфәәт пајынын тә'јин олунмасы дүстурунун ашағыдакы ифадәсини алырыг:

$$m_{ин}(t) = \frac{1}{f_b} - \frac{1}{f_u} \quad (8.47)$$

(8.47) дүстуру «Һәр Һеј нәвәләр үчүн» инвестисија стратегијасыны мүәјјән едир. Бурада f_u көстәричисинин игтисади мәнәсы А вә В стратегијаларында олдуғу кимидир, f_b исә ваһиддән кичикдир. f_b -нин кәмијјәти саһибкарын $\Pi_{исх}$ көстәричисинә нисбәтән $\Pi_{инх}$ көстәричисини гијмәтләндирилмәси дәрәчәсиндән асылыдыр. Бу гијмәтләндирмә бөјүк олдуғча f_b бир о гәдәр кичик олур. Бундан башга, f_b -нин кәмијјәти $W_{ис}$ вә $W_{ин}$ тарифләриндән дә асылыдыр.

Әкәр саһибкар инвестисија мәнфәәтини истеьлак мәнфәәтиндән даҺа јүксәк гијмәтләндирәрсә, онда (8.47) дүстуру ишләмәјчәк вә мұвафиг модел мәсәләсинин Һалли Һеч бир игтисади шәраитдән асылы олмајачагдыр. Белә Һалда саһибкар өзүнүн бүтүн малијјә ресурсларыны вә борч вәсаитләрини инвестисијаја јөнәлдәчәкдир. Мүәссисәнин фәалијјәтинин вә инкишафынын мәгсәди истеьлак (бу күн-ки вә јахуд сабаькы) мәнфәәти олдуғу үчүн бу чүр оријинал мөвге ағылсыз олур. Сабаькы мәнфәәтин әҺәмиј-

јетли олмасы үчүн бу күнкү мәнфәәти гисмән инвестисијаја јөнәлтмәк лазымдыр. Бурадан һеч дә $P_{инх}$ инвестисија мәнфәәтинин оптималашдырма критерисинә дахил едилмәси вә истеълак мәнфәәтиндән јүксәк гijмәтләндирилмәси лазым кәлмир. $P_{инх}$ кәстәричисинин јүксәк гijмәтләндирилмәси һеч дә мүәссисәнин фәалијјәт мәгсәдләрини дәјишмир. Белә һалда саһибкар нәтичә хатиринә дејил, просес наминә ишләјир. Сонракы аддымларда бу чүр мәгсәдли гојулуш нәзәрә алынмыр вә С стратекијасы һәјата кечириләркән $P_{исх}$ истеълак мәнфәәтинин саһибкар тәрәфиндән инвестисија мәнфәәтинә нисбәтән даһа гijмәтли олдуғу нәзәрдә тутулур.

Ахырынчы һалда С стратекијасы прагматикин инвестисија стратекијасындан фәргләнир. Эсас фәргләр ашағыдакылардыр:

1. f_b кәстәричисинин гijмәти ваһиддән кичик олдуғу үчүн С стратекијасы А стратекијасына нисбәтән даһа бөјүк инвестисија пајыны нәзәрдә тутур. Саһибкар инвестисијалара нә гәдәр үстүнлүк верирсә, стратекијалар бир о гәдәр фәргләнир.

2. Прогнозлашдырма интервалы T_n вә инвестисијаларын чәкиси кифәјәт гәдәр бөјүк олдуғда С стратекијасы үчүн $m_{ин} > 1$ ола биләр. Бу һалда саһибкар алынған бүтүн мәнфәәти инвестисијаја јөнәлдәчәк вә һәтта бу мәгсәд үчүн борч да алачагдыр. Ајдындыр ки, белә ситуасијада илкин шәрт кими истеълак мәнфәәтинин минимал сон гijмәти кәтүрүлмәлидир.

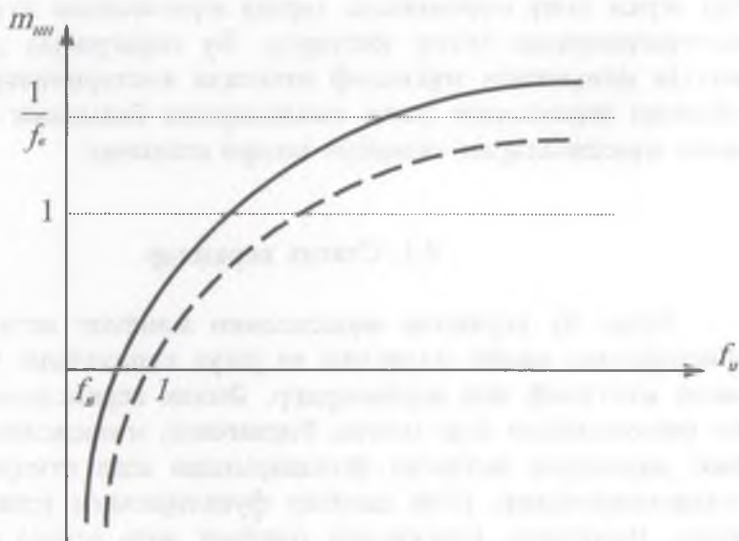
3. С стратекијасы үчүн верки тәләсинә мүвафиг веркиләрин сәвијјәси ($f_a = f_b < 1$) А стратекијасына ($f_a = 1$) нисбәтән јүксәкдир (Шәкил 8.4.).

Шәкил 8.4-дә С стратекијасы үчүн инвестисија нормасынын f_a кәмијјәтиндән асылылығы бүтөв хәтлә верилмишдир. Гырыг хәтләрлә исә А стратекијасы үчүн аналожи асылылығын графика верилмишдир. Икинчи график би-

ринчијә нисбәтән $(\frac{1}{f_e} - 1)$ кәмијјәти гәдәр ашағыда јерлә-

шир. Бу графикләрин f_u оху илә кәсишмә нөгтәләриндә $m_{ин}=0$ олдуғуна көрә һәр бир инвестисија стратегијасы үчүн верки тәләсинин сәвијјәсини тә'јин едир.

4. А вә С стратегијалары үчүн прогнозлашдырма интервалы мүхтәлиф олмалыдыр. Саһибкар үчүн инвестисијалар истеълака нисбәтән нә гәдәр әһәмијјәтлидирсә, С «һәр шеј нәвәләр үчүн» стратегијасына мұвафиг олараг прогнозлашдырма интервалы бир о гәдәр бөјүк олур. Бу сәбәбә көрә дә С стратегијасы А стратегијасындан фәргләнир.

Шәкил 8.4. Мүәссисәнин мәнфәәтинин инвестисијаја јөнәдилән һиссәсинин $(m_{ин})$ $f_u = T_n(1 - W_{ин}) \cdot r_{нф}$ кәмијјәтиндән асылылығы

9. Дөвлөт тәрәфиндән мүхтәлиф нөв веркиләрин тәтбигинин зәрурилији

Дөвлөт үчүн һәр бир верки нөвүнүн әһәмијјәти әсасән ики мәгсәдлә тә'јин олунар:

- бүдчә үчүн лазым олан вәсаитләрин топланмасы;
- мүәссисәләрин вә бүтөвлүкдә өлкәнин игтисадијјә-тына мүәјјән истигамәтләрдә тә'сирин көстәрилмәси.

Јыгылан вәсаитләрин һәчми өлкәнин сәрвәти (мөвчуд капиталын кәмијјәти), верки нөвләри вә верки тарифләринин кәмијјәти илә тә'јин олунар. Верки нөвләри мүәссисәләрин игтисади көстәричиләринә һесаblandығындан һәмин көстәричиләрә әсасән тә'јин едилир. Она көрә дә һәр бир верки нөвү өзүнәмәхсус тәрздә мүәссисәнин игтисади көстәричиләринә тә'сир көстәрир. Бу параграфда дөвлөт нөгтеји нәзәриндән мүхтәлиф игтисади көстәричиләрә һесаblandан веркиләрин ләгви имканларына бахылачаг вә бу заман мүәссисәләрин «чавабы» нәзәрә алыначаг.

9.1. Статик веркиләр

Бүтүн бу веркиләр мүәссисәнин мәнфәәт истеһсалы габиліјјәтинә малик әмлакына вә јахуд капиталына һесаblandанан мүхтәлиф нөв веркиләрдир. Әмлак веркисинин тәтбиг едилмәсиндән әсас мәгсәд, биринчиси, мүәссисәни мәнфәәт јаратмајан истеһсал фондларындан азад етмәјә стимуллашдырмагдыр, јәни санитар функцијјасыны јеринә јеттирир. Икинчиси, мүәссисәни мәнфәәт әлдә етмәјә һәвәсләндирир. Мүәссисәнин әсасән даһа аз һәрәкәтдә олан структур элементләри (торпаг саһәләри, биналар, истеһсал аваданлыглары вә с.) әмлак веркисинә чәлб олунар. Бу веркидән азад олмағын јалныз бир јолу вардыр: мүвафиг истеһсал фондларындан азад олмаг. Беләликлә, әмлак вер-

киси капитал ресурсларынын «дөвријјәсини» сүр'әтлән-дирир.

Статик веркиләрден дәвләт хәзинәсинә максимум мүмкүн мәбләгдә пул дахилолмалары тәләб етмәк олмаз. Бунун үчүн башга веркиләр мөвчуддур. Капитала һесабыланмыш мәчму веркиләр үмумигтисади мәгсәдләрә хидмәт етмәлидир: өлкәнин мәһсулдар ресурсларындан сәмәрәли истифадә, еколокија вә с . Бу веркиләрин «балыг торуна» охшар шәкилдә фәалијјәт көстәрмәси даһа мәгсәдәүјгундур. Бу заман өлкә әһалиси үчүн сәмәрәли вә фәјдалы олан игтисади структурлар (мүхтәлиф мә'наларда) шәбәкә торундан кечир, галанлары исә капитала гојулан веркиләр нәтичәсиндә јенидән гурулур вә јахуд ләғв олуноур.

Статик веркиләрин белә бир шәбәкәјә чеврилмәси үчүн үмумигтисади ситуасијанын дәјишмәсинә мүвафиг олараг статик веркиләрин тарифләринин корректә едилмәсинә имкан верән алгоритмдән истифадә олуноулыдыр. Белә алгоритмләр олмадан «тор» лазым оланы тутуб сахламајачаг вә әмлак веркиси игтисади инкишафы тәнзимләмәк әвәзинә деформасија едәчәкдир.

Мүәссисәләрдә тәтбиг олуноу дикәр веркиләрден фәргли олараг бу верки нөвүнүн әсас үстүнлүјү ондан ибарәтдир ки, гаршысы алынмаздыр вә бунун нәтичәси олараг дәвләт бу верки маддәси үзрә бүдчә кәлирләринин кәмијјәтинин дәгиг прогнолашдырылмасы имканына малик олуноур. Дикәр верки нөвләри үчүн верки өдәмәләринин кәмијјәти исә мүәссисәнин малијјә вә материал ахынларындан асылыдыр. Мәсәлән, әкәр мүәссисәдә һеч нә алынмајыб вә ја сатылмамышса, онда мүәссисәдә динамик веркиләр вә һәмчинин мәнфәәтдән верки дә олмајачагдыр. Статик веркиләр исә мүәссисәнин фәалијјәтиндән асылы олмајараг өдәнилмәлидир. Она көрә дә динамик веркиләрден фәргли олараг статик веркиләрден «јан кечмәк» практики олараг мүмкүн дејилдир.

9.2. Динамик веркиләр

Игтисади динамикаја веркиләр – мүэссисәнин кириш вә чыхыш малијјә ахынларына һесаблинан веркиләрдир. Мүхтәлиф типли верки системләриндә онлар бүдчәјә верки дахилломаларынын даһа бөјүк һиссәсини тәшкил едир. Динамик веркиләрин әһмијјәти диқәр веркиләрдән фәрғли оларағ динамикаја, јә'ни мүэссисәнин игтисади фәалијјәтинә күчлү тә'сири илә мүэјјән едилер. Үмуми игтисадијјатын инкишафы бахымындан мүэссисәнин һансы малијјә ахынларынын веркијә чәлб олунмасынын сәмәрәли олдуғуну мүэјјәнләшдирәк.

Игтисадијјатын веркијә чәлб олунан субъектләри физики вә һүғуги шәхсләрдир. Физики шәхсләрә һесаблинан веркиләр ичәрисиндә мүэссисәнин динамикасына һесаблинан веркиләрә анологии олан кәлирдән верки нөвү мөвчуддур. Физики шәхсләр үчүн кәлирин әсас мәнбәјини иш гүввәсинин сатышы (музду ишчиләр), истеһлак мәнфәәти (саһибкарлар) вә әмәјин нәтичәләринин сатышы (азад пешә саһибләри – јазычылар, рәссамлар вә с.) тәшкил едир. Она көрә дә вәтәндашларын кәлирләри бир гајда оларағ истеһсал хәрчләри илә әлағәдар дејил: физики шәхсләрин бүтүн хәрчләри истеһлак характерлидир. Беләликлә, вәтәндашларын кәлирләринә һесаблинан веркиләрә ејни заманда «әлавә дәјәр веркиси», «мәнфәәт веркиси» кими дә бахыла биләр. Белә ки, физики шәхсләр үчүн бу веркиләр тә'јин олунаркән кәлирдән чыхылан бүтүн кәмијјәтләр сыфра бәрабәрдир. Һүғуги шәхсләр үчүн исә ситуасија даһа мүрәккәбдир. Онларда истеһлак хәрчләри илә јанашы, истеһсал мәсрәфләриндән (материал мәсрәфләри, әмәјин өдәниши, амортизасија) вә мүэссисәнин инкишафына јөнәдилән хәрчләрдән (аваданлығларын тәзәләнмәси, јени мәһсулун вә технолокијанын мәнимсәнилмәси, диверсификасија вә с.) ибарәт олан истеһсал хәрчләри вардыр.

Бир сыра Һалларда бүтүн веркиләрин кәлирлә мәчму истеһсал мәсрәфләринин фәргинә һесаблинан истеһлак мәнфәәти веркиси илә әвәз олунмасы идејасы јараныр. Бу заман саһибкарлар бүтүн алынан мәнфәәти мүәссисә әмәк-дашларына «әмәк һаггы» шәклиндә вермәклә истеһлак мәнфәәтини сыфра бәрабәр едә биләрләр.

Бунула әлагәдар олараг дәвләт даһа «компромис» верки нөвү олан әлавә дәјәр веркисини тәтбиг едир. Бу верки тәтбиг олунана гәдәр мүәссисәнин кәлириндән истеһсал хәрчләринин дикәр мүәссисәләрә өдәнилән һиссәси чыхылыр.

Дикәр динамик веркиләрдән фәргли олараг әлавә дәјәр веркисинин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләрини нәзәрдән кечирәк. Бу верки истеһсал олунан мәһсулун сон дәјәринин бир һиссәсини истеһсалчыдан алыр. Бу заман сон мәһсулун һарда, нечә вә кимә сатылмасы әлавә дәјәр веркиси үчүн неч бир әһмијјәт кәсб етмир.

Гејд етдијимиз кими, статик веркиләрә әсасән јени дәјәр истеһсалы габилијјәти чәлб олунур. Әлавә дәјәр веркиси исә бу габилијјәтин һәјата кечирилмәсинин бир һиссәсини әлдә едир. Она көрә дә әлавә дәјәр веркиси статик веркиләри динамики шәкилдә тамамлајыр: әкәр статик веркиләр әсас фондларын «дөвријјәсини» тә'мин едирсә, Әлавә дәјәр веркиси исә онларын јаратдыгларынын бир һиссәсини бүдчәјә алыр.

Әлавә дәјәр веркисинин јени јарадылан дәјәрин веркијә чәлб едилмәси хүсусијјәти јени дәјәр истеһсал едән әразиләрә јардым едилмәси үчүн истифадә олуна биләр. Истеһсал просеси әксәр һалларда әтраф мүһитин чиркләнмәси илә әлагәдар олдуғундан бу хүсуси әһмијјәт кәсб едир. Бу чүр јардымын көстәрилмәси үчүн дәвләт һәмин әразидән јығылан әлавә дәјәр веркисинин бир һиссәсини јерли һакимијјәт органларынын сәрәнчамында сахлаја вә јахуд мәркәзләндирилмиш шәкилдә һәмин әразиләрдә истифадәјә јөнәлдә биләр.

Мүөссисэлэрин вэсаитлэри өз ишчилэринэ өдөмөси тенденсијасынын зөифлэдилмэси үчүн дөвлөт эмэјин өдөниши фондуна ајырмалар шөклиндө верки нөвү тэтбиг едир. Бу веркинин тэтбиги мүөссисэ тэрөфиндөн ишчилэрэ вэсаитлэрин эмэк һаггы шөклиндө вэ јахуд мәнфэәтдөн верилмэсинин һеч бир әһәмијјәти јохдур. Белә ки, вэсаитлэрин верилмэси мәнбөјиндөн асылы олмајараг ишчилэрэ верилән бүтүн мәбләг һәмин веркијә чөлб олуначагдыр.

Бундан башга, эмэк һаггына һесаблинан веркиләр даһа бир вачиб функцијаны јеринэ јетирир. Белә ки, эмэк һаггына ајырмалар мәнәсына көрө муздлу ишчилэрин кәлирлэриндөн тутулан кәлир веркисиндөн һеч дө фәргләнмир. Лакин даһа јүксәк кәлир веркилэри вәтәндашларын наразылығына сәбәб ола биләчәји һалда, мүөссисэләр тэрөфиндөн өдөнилән эмэк һаггына јүксәк ајырмалар исә һеч дө онларын наразылығына сәбәб олмур.

9.3. Инвестисија вә истеълак мәнфэәтинә веркиләр

Бүтүн мәсрәфләр вә јухарыда нәзәрдән кечирилмиш веркиләр өдөнилдикдөн сонра мүөссисәнин галан мәнфэәти веркијә чөлб олунур. Бу веркиләр мүөссисәнин кәләчәк игтисади фәалијјәтинә веркиләрдир. Белә ки, мәнфэәтин инвестисија јөнәлдилән һиссәси мүөссисәнин инкишафына (онун мәһсул бурахылышы габилијјәтини артырыр), истеълак олунан һиссәси исә саһибкарларын вә истеъсалда мәшғул олан ишчилэрин истеълакына (онун һәчми мүөссисәнин фәалијјәтини вә инкишафыны тәјин едир) сәрф олунур.

Инвестисија мәнфэәтинә верки мүөссисәнин кәләчәк истеъсалынын нәтичәсинә веркидир. Мәнфэәтин бу һиссәси мөвчуд истеъсал хәрчлэринә нисбәтән даһа чох халис истеъсал мәсрәфлэри характерлидир. Мөвчуд истеъсал хәрчлэриндөн фәргли олараг инвестисијалар рискли гоју-

лушлардыр, чүнки, кәләчәк мәнфәәтин мәбләғи вә үмумиј-јәтлә, мәнфәәтин олуб-олмајачағы мә'лум дејил. Она көрә дә әслиндә инвестисија мәнфәәтини веркијә чәлб етмәк әвәзинә, онун сығорта олунмасы даһа мәгсәдәмүвафигдир.

Бу верки нөвүнүн сәрвәт артымына һесаблинан верки кими әсасландырылмасы һеч дә дүзкүн дејилдир. Капиталы истеълак дәјәри ајдын шәкилдә гијмәтләндирилә билән дашынмаз әмлак, гијмәтли әшјалар вә инчәсәнәт әсәрләри кими сәрвәт формаларына аид етмәк олмаз. Капитал даһа чох инсанын исте'дадына вә јахуд алдығы тәһсилә охшардыр. Онун истеълак дәјәри мәнфәәт јаратмасы илә тә'јин олунур. Белә ки, капитал кими тәһсил дә вәтәндашларын кәлир алмасы габилијјәтини артырыр. Она көрә дә вәтәндашларын алдығы тәһсил кими капитал артымынын да веркијә чәлб едилмәси дүзкүн дејилдир.

Инвестијия мәнфәәтинә верки капиталын артымына верки олдуғу үчүн мәнтиги чәһәтдән әсасландырылмамышдыр. Капиталын һәчминин веркијә чәлб едилмәси (статик веркиләр) мәнтигидир. Белә ки, әкәр мәнфәәт алынмасы габилијјәтиндән истифадә едирсәнсә, өдәмәлисән. Бу сәрфәли дејилсә, онда бу габилијјәти ким һәјата кечирә биләрсә, она вермәлисән. Капиталдан истифадәнин нәтичәләринин веркиләрә чәлб едилмәси дә (бунунла динамик веркиләр мәшғул олур) мәнтиги оларағ әсасландырылыр. Јени дәјәр јарадылмышдырса, онун бир һиссәси үмуми истеълак үчүн верилмәлидир. Капиталын артымынын, јә'ни инвестијияларын веркијә чәлб олунмасы исә һеч чүр әсасландырыла билмәз.

Беләликлә, инвестијия мәнфәәтинә верки истеъсал хәрчләринә һесаблинмыш верки олмагла дикәр верки нөвләринә нисбәтән игтисади инкишафын дајандырылмасына даһа күчлү тә'сир едир вә бу веркинин тәтбиги үмуми игтисадијјат вә бүдчәнин кәләчәк кәлирләри үчүн гејрисәмәрәлидир.

Истеъсала гојулан инвестисиялардан башга, элдэ олу-
нан мәнфәэтин бир һиссәси елмин, мәдәнијјәтин, тәһсилин
инкишафына, сәһијјә, хејријјәчилик мәгсәдләринә вә мән-
фәәт кәтирмәјән, бүдчәдән малијјәләшдирилән диқәр фәа-
лијјәт нөвләринә јөнәлдилә биләр. Тутаг ки, дәвләт тәсәр-
рүфат субъектләри тәрәфиндән бу фәалијјәт нөвләринә,
мәсәлән сәһијјә јөнәлдилән вәсаитләри веркијә чәлб едир.
Бу о демәқдир ки, дәвләт ајры-ајры мүәссисәләр тәрәфин-
дән сәһијјә јөнәлдилән инвестисиялардан веркиләри јыґ-
магла сәһијјәни дәвләт бүдчәсинә јыґылан вәсаитләр һеса-
бына малијјәләшдирир. Белә практика ән азы ашағыдакы
үч әсас сәбәбдән игтисади чәһәтдән дүзкүн дејил:

- мәркәзләшдирилмиш малијјәләшмәдән фәрғли ола-
рағ бирбаша малијјәләшмә даһа сәмәрәлидир. Белә ки,
бирбаша малијјәләшмә шәхси әлағәләрә вә марағлара әсас-
ландығы һалда, мәркәзләшдирилмиш малијјәләшмә исә сон
нәтичәдә шәхси марағы олмајан мә'мурларын гәрарындан
асылыдыр.

- бирбаша малијјәләшдирмә вахта вә мә'мурларын
гүввәсинә гәнаәт етмәјә имкан верир ки, бу да дәвләт
апаратынын ихтисарына сәбәб олур.

- инвестисия мәнфәэтинә веркидән азадолмалар са-
һибкарларда спонсорлуғла мөшғул олмаға стимул јарадыр
вә аз рентабелли саһәләрә инвестисия ахынынын күчлән-
мәсинә шәраит јарадыр.

Мәнфәәтли олмајан фәалијјәт саһәләринә бирбаша
инвестисияларын гојулмасы бир сыра игтисади сәбәбләр-
дән башга мәнәви планда да стимуллашдырылыр. Белә ки,
саһибкарын өзүнүн мадди һәвәсләндирилмәсини (мәнфә-
әтин истеълака јөнәлдилән һиссәси) «хејрхаһ иш»ләр көр-
мәклә әвәз етмәси мәнәви чәһәтдән тәкчә онун нәчиблији-
нә дәлаләт етмир вә һәм дә үмумилиқдә ичтимаи вәзијјәти
јүнкүлләшдирир.

Беләликлә, елмә, мәдәнијјәтә, сәһијјә вә бу кими
диқәр саһәләрә јөнәлдилән инвестисия гојулушларынын

веркитутмаја чэлб олунмасы игтисади чэһэтдэн гејри-сэмэрэли олмагла, һәм дэ мәннэвијјат бахымындан арзу-олунмаздыр.

Истеһлак мәнфээтинэ һесаблинан верки саһибкарларын истеһлака јөнэлтдији вэсаитлэри икигат веркитутмаја чэлб едир: бу вэсаитлэр артыг бир дэфэ элавэ дэјер веркиси илэ веркијэ чэлб олунмушдур. Экэр буна вэтэндашларын кәлир веркисини дэ элавэ етмиш олсаг, онда ајдын олур ки, саһибкарларын шәхси кәлирлэри үчгат прогрессив веркијэ чэлб олунур. Бу сәбәбә көрә мәнфээт веркиси саһибкарларын хошуна кәлмир. Үмумијјэтлэ, вэсаитлэрин бир нечэ дэфэ веркијэ чэлб олунмасы һеч дэ мәнфи һал кими гәбул едилэ билмәз. Эсас одур ки, јығылан бүтүн веркилэрин мәбләғи кифајет гэдәр бөјүк олмасын.

Истеһлак мәнфээтинэ веркинин тәтбигинин мүмкүнлүјү ашағыдакы үч ситуасија илэ элагәдардыр.

1. Мә'лум олуду кими, истеһлак мәнфээтинэ веркинин тарифинин кениш интервалда дәјишмәси мүәссисәнин инвэстисијаја јөнэлтдији вэсаитлэрин кәмијјәтинэ тә'сир көстәрмир. Бу верки игтисадијјатын артым темпинин ашағы дүшмәсинэ дикәр веркиләрдән даһа аз тә'сир көстәрир. Саһибкарлар ишләјир, рисг едир вә истеһсалы кенишләндириләр. Лакин истеһлак мәнфээтинэ һесаблинан верки имкан вермир ки, онлар даһа чох вэсаитлэри өзләринин истеһлакына јөнәлтсинләр. Бунун нәтичәси олараг истеһлак мәнфээтинэ һесаблинан веркинин тарифини игтисадијјатын артым темпинэ һеч бир хәләл кәтирмәдән артырмаг олар.

2. Истеһлак мәнфээтинэ веркинин тарифинин дәјишмәси игтисади артымын кәмијјәтинэ тә'сир етмәмәсинэ баһмајараг онун структур тәркибини дәјишир. Белә ки, бу веркинин тарифи јүксәк олдугда, өлкә игтисадијјатында фәалијјәтдә олан мүәссисәлэрин сајы она мүвафиг олараг азалыр. Өлкәнин игтисади структурунун тә'мин едилмәсинэ имкан јарадан тәләбатларын мүхтәлифлији билаваситә

истеълак мәнфәәтинә верки тарифинин кәмијјәти илә әлагәдардыр. Она көрә дә дәвләт өлкә әһалисинин мүхтәлиф тәләбатларынын тәмин едилмәсинә јөнәлдилән чевик игтисадийјат јаратмаг истәјирсә, истеълак мәнфәәти веркисинин тарифини чох да јүксәк тәјин етмәмәлидир.

3. Истеълак мәнфәәтинә верки әмәк һаггына ајырмалар кими истеълак фондуна веркиләр кими гәбул едилә биләр. Мүәссисәдә әмәкдашлара вә рәһбәр ишчиләрә вәсаитләрин «ики каналла» (әмәк һаггы кими вә истеълак мәнфәәтиндән өдәмәләр шәклиндә) өдәнилмәси мүмкүн олдуғундан истеълак мәнфәәтинә веркинин тарифи әмәк һаггына һесабланан ајырмаларын тарифи илә әлагәләндирилмәлидир. Белә олмадығы һалларда бу каналлардан бири ишләмәјәчәкдир. Белә ки, вәсаитләрин өдәнилмәси әсасән даһа сәмәрәли канал үзрә һәјата кечириләчәкдир. Она көрә дә истеълак мәнфәәтинә веркинин тарифи әмәк һаггына һесабланан ајырмаларын тарифинә әсасән тәјин олунмалыдыр.

Бу үч ситуасијадан көрүндүјү кими, верки системиндә истеълак мәнфәәтинә веркинин тәтбиги вачибдир. Лакин бу ситуасијалар веркинин тарифини мүхтәлиф истигамәтләрә «дартыр». Биринчи ситуасија верки тарифинин артырылмасыны, икинчи ситуасија азалдылмасыны, үчүнчү ситуасија исә онун кәмијјәтинин әмәк һаггына һесабланан ајырмаларын кәмијјәти илә әлагәләндирилмәсини тәләб едир. Беләликлә, истеълак мәнфәәтинә верки тарифинин кәмијјәти бүтүн бу ситуасијалар нәзәрә алынмагла ишләниб һазырланан комплекс динамик алгоритм әсасында тәјин олунмалыдыр.

10. Верки дәрәчәләринин дәжишмәсинин жығылан веркиләрин чәминин динамикасына тә'сири

Бу бөлмәдә әсасән мүхтәлиф верки нөвләринин макроигтисади көстәричиләрә, о чүмләдән жығылан веркиләрин чәми мәбләгинә тә'сири тәдгиг олуначагдыр. Бу заман тәһлили садәләшдирмәк мәгсәди илә жығылан веркиләрин мәбләгинә тә'сир едән әсас амилләр нәзәрә алыначагдыр.

10.1. Веркиләрин чәми мәбләгинин ајры-ајры верки дәрәчәләринин дәжишмәсинә гаршы һәссаслығы

Јығылан веркиләрин чәми мәбләгинин ајры-ајры верки тарифләринин дәжишмәсинә гаршы олан һәссаслығыны, јә'ни һансы верки нөвүнүн мәчму веркиләрин мәбләгинә даһа күчлү тә'сир етдијини тә'јин едәк. Бу заман статик веркиләр жығылан чәми веркиләрин мәбләгиндән асылы олмајараг тә'јин олундуғундан тәдгиг олунмајачагдыр.

Һәссаслығын тә'јин олунмасы үчүн мүәссисәнин кәлиринин ашағыдакы шәкилдә бөлүнмәсини гәбул едәк:

h_1 - мүәссисәнин кәлириндә материал хәрчләринин пајы;

h_2 - кәлирин әмәјин өдәнилмәсинә јөнәлдилән һиссәси;

h_3 - веркиләрин вә амортизасија ајырмаларынын пајы;
($1 - h_1 - h_2 - h_3$) мүәссисәнин кәлириндә халис мәнфәәтин пајы.

Онда мүәссисәнин мүвафиг игтисади көстәричиләрини ашағыдакы шәкилдә ифадә етмәк олар:

$$MX = h_1 B, \quad \partial h_{\text{чәм}} = h_2 B, \quad V_{\text{чәм}} + A_n = h_3 B.$$

Мүәссисә тәрәфиндән өдәнилән бүтүн веркиләрин чәми мәбләги ашағыдакы дүстурла тә'јин олунур:

$$V_{\text{зам}} = V_{\text{эл}} + V_{\text{эб}} + V_{\text{эм}} + W_{\text{ис}}(B - MX - A_{\text{п}} - \partial h_{\text{чэм}} - V_{\text{эл}} - V_{\text{эб}} - V_{\text{эм}}) = \\ = B(1 - h_1)[W_{\text{эл}}(1 - W_{\text{ис}}) + W_{\text{ис}}] + h_2[W_{\text{эб}}(1 - W_{\text{ис}}) - \\ - W_{\text{ис}}] + V_{\text{эм}}(1 - W_{\text{ис}}) - A_{\text{п}}W_{\text{ис}}. \quad (10.1)$$

Һесабатларын садәләшдирилмәси мәгсәди илә инвестија вә истәһлак мәнфәәтләринә һесабланан веркиләрин тарифләри бәрәбәр көтүрүлмүшдүр.

Верки тарифләринин дәјишмәсинин веркиләрин чәми мәбләгинә тә'сирини ајдынлашдырмаг үчүн онлардан бирини кичик бир кәмијјәт гәдәр артырыб галан тарифләри исә сабит сахламаг лазымдыр. Бу заман верки нөвү тарифиндән асылы олараг јығылан веркиләрин чәми мәбләги ΔV гәдәр артачагдыр. (10.1) дүстурундан мүхтәлиф верки тарифләринин дәјишмәси заманы веркиләрин чәми мәбләгинин артымы үчүн ашағыдакы мүвафиг ифадәләри алырыг:

$$\Delta V_{\text{эл}} = 0,01 B (1 - h_1) \quad (10.2)$$

$$\Delta V_{\text{эб}} = 0,01 B h_2 \quad (10.3)$$

$$\Delta V_{\text{ис}} = 0,01[(1 - h_1)(1 - W_{\text{эл}}) - h_2(1 + W_{\text{эл}})]B - 0,01(A_{\text{п}} + W_{\text{эм}}) < \\ < 0,01B[(1 - h_1) - h_2(1 + W_{\text{эл}})] = \Delta V_{\text{эл}} \cdot \frac{1 - h_1 - h_2(1 + W)}{1 - h_1}. \quad (10.4)$$

Бунунла да чәми верки дахилолмаларынын верки тарифләринин дәјишмәсинә гаршы һәссаслығынын мүәјјән олунмасы үчүн лазым олан ифадәләр тәјин олунду.

Саыбкарын мәһсулун гижмәтиндә $(1 - h_1 - h_2 - h_3)$ ифадәсинә бәрәбәр олан халис мәнфәәти мәнфи олмадығына көрә $(1 - h_1) > h_2$ олур. Бу да ону көстәрир ки, әләвә дәјәр веркисинин тарифинин дәјишмәси әмәк һаггы фондуна һесабланан веркиләрин тарифинә нисбәтән јығылан веркиләрин чәми мәбләгинә даһа күчлү тә'сир едир.

(10.4) бəрəбəрсизлијиндэн дэ ејни нэтичэ алыныр. Элавэ дэјэр веркисинин тарифинин дэјишмэси истеклак вэ инвестисија мэнфэетинэ верки тарифлэринин дэјишмэсинэ нисбэтэн јығылан веркилэрин үмуми мэблэгинэ тэ'сири даһа бөјүкдүр.

Белэликлэ, верки дахилолмаларынын мэблэгинин артырылмасы үчүн элавэ дэјэр веркисинин тарифинин дэјишдирилмэси даһа мэгсэдэүјүндүр. Белэ ки, веркилэрин ејни бир мэблэг гэдэр артырылмасы үчүн элавэ дэјэр веркисинин тарифинин кэмијјетини дикэр верки тарифлэринэ нисбэтэн даһа аз артырмаг лазым кэлир.

10.2. Харичи капитал ахыны нэзэрэ алынмагла веркилэрин мэблэгинин максималлашдырылмасы

Элавэ олунмуш дэјэрин бир һиссэси мүэссисэлэрдэ верки кими дөвлэт бүдчэсинэ кечирилик. Бу веркилэрин јени јарадылан элавэ дэјэрдэ максимал пајыны тэ'јин етмэклэ, ејни заманда верки тэлэсинин сэвијјэсини дэ тэ'јин етмиш олурут.

Мэсэлэнин гојулушу ашағыдакы кимидир. Ајдындыр ки, экэр бүтүн верки тарифлэри сыфра бəрəбəр оларса, онда јығылан веркилэрин чэми дэ сыфра бəрəбəр олачагдыр.

Экэр алынан бүтүн кэлирлэрин веркилэр кими јығылмасына имкан верэн верки тарифлэри тэтбиг олунарса, онда бу верки тарифлэринин дэрһал тэтбигиндэн сонра дөвлэт эһэмијјэтли мигдарда вэсаитин јығылмасына наил олачаг, кэлэчэктэ исэ ашағыдакы сəбəблэрдэн чох аз мигдарда верки дахилолмалары элдэ едэчэктир:

1. Мэнфээт элдэ етмэјэн мүэссисэлэрин көһнэлмиш истексал аваданлыгларыны тэзэлэмэјэ имканы олмајачаг вэ даһа аз мигдарда мөһсул истексал едэчэклэр;

2. Мүхтәлиф мүәссисәләр мүхтәлиф мәнфәәт нормаларына маликдирләр. Верки тарифләринин артырымасы нәтичәсиндә әксәр мүәссисәләр мәнфәәтлә дејил, зәрәрлә ишләдијинә көрә мәһсул истеһсалы онлар үчүн сәрфәли олмајачагдыр. Бу мүәссисәләр истеһсалыны дајандырачаг вә верки дә өдәмәјәчәкләр.

3. Инвесторлар (вәсаити олан вә онлары капиталла чевирмәк истәјәнләр) јалныз капиталын мәнфәәт јаратдығы һалларда игтисадијјата вәсаит гојулушуну һәјата кечирирләр. Әкс һалда мүәссисәләрин сатылмасы вә ја онларын дајанмасы нәтичәсиндә вәсаитләр игтисадијјатдан көтүрүлүр. Бунун да нәтичәсиндә истеһсал нәинки зәрәрлә ишләјән мүәссисәләрдә вә һәтта мүсбәт малијјә нәтичәли тәсәррүфат субъектләриндә дә кәскин шәкилдә азалачагдыр.

Даһа садә мұлаһизәләрә әсасән верки тәләсинин сәвијјәсини тәјјин едәк. Бу заман тәкчә мүәссисә тәрәфиндән алынан бүтүн мәнфәәт дејил вә һәм дә харичи инвесторларын өлкә игтисадијјатына јөнәлтдији мәнфәәт ахынлары нәзәрә алыначагдыр. Ики ситүасијјаны нәзәрдән кечирәк:

- харичи инвесторларын мәнфәәт ахыны өлкә үзрә халис мәнфәәт нормасынын орта кәмијјәтиндән хәтти асылыдыр (хәтти модел) ;

- харичи инвесторларын мәнфәәт ахыны халис мәнфәәт нормасынын орта кәмијјәтиндән гејри-хәтти асылыдыр (гејри-хәтти модел).

V_0 вә V_1 илә мұвафиг олараг верки тарифләринин тәтбигинин башланғыч анында вә бир илдән сонра мүәссисәләрдән јығылан илик веркиләрин чәми мәбләғини ишарә едәк. Нәзәрә алынмалыдыр ки, верки тәләси макроигтисади вәзијјәтлә характеризә олунур вә бу заман $V_0 \cdot V_1$ һасили максимум гијмәт алыр.

$$L = V_0 \cdot V_1 \rightarrow \max$$

Мөгсэд функцијасынын бу шәкилдә сечилмәси заман ејнилији принципини ифадә едән мултипликатив оптималлашдырма критерисинин тәтбиги илә әлагәдардыр.

Хәтти модел (L) функцијасынын оптималлашдырылмасы үчүн ашағыдакы фәрзијјәләрдән истифадә едәк:

1) Бүтүн веркиләр мәнфәәт веркиси илә әвәз олунур.

Бу мұлаһизәни дүстурла көстәрмәк үчүн ашағыдакы ишарәләмәләри гәбул едәк:

Q_0 вә Q_1 – мұвафиг олараг прогнолашдырма дөврүнүн әввәлиндә вә бир илдән сонра игтисадијјатда фәалијјәтдә олан капиталын кәмијјәти;

P_0 вә P_1 – мұвафиг олараг прогнолашдырма дөврүнүн әввәлиндә вә бир илдән сонра мұәссисәнин иллик халис мәнфәәтинин һәчми;

W'_n – ваһид верки кими фәалијјәт көстәрән мәнфәәт веркисинин тарифи;

$r_{nn=0}$ – веркиләрин олмадығы шәраитдә мұәссисәләрин олкә үзрә орта иллик мәнфәәт нормасы.

Јухарыдакы ишарәләмәләрдән истифадә етмәклә моделләшдирмәнин биринчи фәрзијјәсини ашағыдакы нисбәтләр шәклиндә ифадә етмәк олар:

$$\begin{aligned} V_0 &= W_n \cdot r_{nn} = 0 \cdot Q_0, \\ V_1 &= W_n \cdot r_{nn} = 0 \cdot Q_1, \end{aligned} \quad (10.6)$$

$$P_{x0} = (1 - W_n) \cdot r_{nn} = 0 \cdot Q_0$$

$$P_{x1} = (1 - W_n) \cdot r_{nn} = 0 \cdot Q_1. \quad (10.7)$$

2) Алынан бүтүн мәнфәәт инкишафа јөнәлдилир.

3) Мұәссисәнин мәчму капиталы тәкчә инвестисија мәнфәәти һесабына дејил, һәм дә харичи инвесторларын капиталынын ахыны (кәлмәси вә кетмәси) һесабына дәјишә биләр. Ашағыдакы шәртләр ола биләр:

- ил эрзиндэ инвестисија олуан капиталын кәмијјәти бу мүддәт эрзиндә бүтүн мүәссисәләр тәрәфиндән алынган орта халис мәнфәәт нормасынын кәмијјәтиндән хәтти асылдыр;

- әкәр орта иллик халис мәнфәәт нормасы сыфра јахындырса, онда мүәссисәләр өз фәалијјәтләрини дајандырыр вә фәалијјәтдә олан мүәссисәләрин базар дәјәри (капитал) дә сыфра јахынлашыр.

Бахылан һәр ики фәрзијјә ејни ил эрзиндә игтисадијјатда фәалијјәтдә олан капиталын дәјишмәсини әһәтә етдијиндән биркә олараг нәзәрдән кечирилик. Бу мүлаһизәләр нәзәрә алынмағла бир илдән сонра капиталын кәмијјәтини ашағыдакы кими тәјин едә биләрик:

$$Q_1 = Q_0 + (1 - W'_n)r_{nn=0} \cdot Q_0 + h(1 - W'_n)r_{nn=0} - r_{ko}$$

бурада,

h – халис мәнфәәт нормасынын вағид кәмијјәт гәдәр дәјишмәси заманы инвесторларын капитал ахынынын дәјишмәсини характеризә едән әмсал;

r_{ko} - капитал ахынынын олмадығы шәраитдә өлкә үзрә орта халис мәнфәәт нормасынын кәмијјәтидир.

(10.8) дүстурунун сағ тәрәфиндә биринчи топланан моделләшдирмәнин башланғыч анында капиталын кәмијјәтини, икинчи топланан бүтүн алынган мәнфәәтин инвестијалашдырылмасы һесабына капиталын артымыны, үчүнчү топланан исә фәалијјәтдә олан капиталын харичи инвесторларын капитал ахыны һесабына артымыны (азалмасыны) ифадә едир. Инвесторларын капитал ахыны һесабына артымын (азалманын) кәмијјәти халис мәнфәәт нормасындан $(1 - W'_n)r_{nn=0}$ хәтти асылдыр

Үчүнчү фәрзијјәнин 2-чи бәндиндән истифадә етмәклә сонунчу ифадәдәки r_{ko} вә h кәмијјәтләрини бир-бири илә әлағәләндирмәк мүмкүндүр. Өлкә үзрә игтисадијјатын бир ил эрзиндә там дајанмасына шәраит јарадан орта ил-

лик халис мәнфәәт нормасынын кәмијјәтини r_{or} илә ишарә едәк. Ајдындыр ки, базар игтисадијјаты үчүн бу кәмијјәтин гијмәти сыфра јахындыр. Белә ки, мүәссисәләрин мәнфәәти олмадыгда онлар өз фәалијјәтләрини дајандырырлар. Бурадан алырыг:

$$Q_1 = 0, \quad \text{әкәр} \quad (1 - W_n) \cdot r_{nn} = 0 = r_{or}$$

Бу асылылығы (10.8) ифадәсиндә јеринә јазсаг h кәмијјәтинин тәјин едилмәси үчүн ашағыдакы дүстуру алырыг:

$$h = Q_0 \cdot \frac{r_{or} + 1}{r_{ko} - r_{or}}$$

Бу ифадәни (10.8) дүстурунда јеринә гојсаг, Q_1 -ин тәјин олунмасы үчүн

$$Q_1 = Q_0 [(1 - W'_n) r_{nn} = 0 - r_{or}] \cdot \frac{r_{ko} + 1}{r_{ko} - r_{or}} \quad (10.9)$$

алырыг.

Игтисадијјатда инвестисіјаларын олмадығы шәраитдә мүәссисәләрин өлкә үзрә орта илик халис мәнфәәт нормасыны r_{no} илә ишарә едәк. Бу заман игтисади инкишаф дајаныр вә дурғунлуг вәзијјәти јараныр ($Q_1 = Q_0$). Бу да ашағыдакы бәрабәрліјин алынмасына кәтириб чыхарыр:

$$Q_1 = Q_0 (r_{no} - r_{or}) \cdot \frac{r_{ko} + 1}{r_{ko} - r_{or}} = Q_0$$

Алынан тәнлији r_{no} кәмијјәтинә көрә һәлл етсәк аларыг:

$$r_{uo} = \frac{r_{ko}}{r_{ko} + 1} (r_{or} + 1)$$

Базар игтисадијјаты үчүн бир ил эрзиндө өлкө игтисадијјаты там дајанарса, орта халис мәнфәәт нормасы сыфра јахындыр. Харичи инвесторларын капитал ахынынын олмадыгы шәраитдө өлкө үзрә орта халис мәнфәәт нормасыны тәгриби олараг өлкө үзрә банкларын орта депозит фаизи нормасына бәрабәр көтүрмәк олар. Она көрә дә сонунчу бәрабәрлик тәхмини олараг ашағыдакы кими көтүрүлө биләр:

$$r_{uo} \approx \frac{r_{den}}{r_{den} + 1}$$

Алынан бу ифадә мәнфәәт веркисинин оптимал тарифинин алынмасы үчүн кифајәтдир, белә ки, бу заман (10.5) оптималлашдырма критериси өзүнүн максимум гижмәтини алыр. (10.9) дүстуруну (10.6) ифадәсиндә јеринә јазмагла V_1 үчүн алынан ифадәни вә V_0 үчүн (10.6) ифадәсини (10.5) дүстурунда јеринә гојсаг L оптималлашдырма критериси үчүн ашағыдакы ифадәни алырыг:

$$L = \frac{r_{ko} + 1}{r_{ko} - r_{or}} \cdot (r_{nn} = 0 K_0)^2 W'_n{}^2 \cdot [(1 - W'_n) r_{nn} = 0 - r_{or}] \rightarrow \max$$

L оптималлашдырма критерисинин максимум гижмәтини алмаг үчүн алынан ифадәни W'_n кәмијјәтинә көрә дифференциалламаг вә нәтичәни сыфра бәрабәр етмәк лазымдыр. Мәгсәд функцијасы мұвафиг максимумуну мәнфәәт веркиси тарифинин ашағыдакы гижмәтиндә алыр:

$$W'_n = \frac{2}{3} \left(1 - \frac{r_{or}}{r_{nn} = 0} \right) \quad (10.10)$$

Гејри-хэтти модел

Үчүнчү фэрзијјэнин биринчи һиссэсиндэки «хэтти асылыдыр» ифадэсини «гејри-хэтти асылыдыр» ифадэси илэ эвэз етмэклэ хэтти моделин галан фэрзијјэлэринин дәјишмэдијини гэбул едэк. Бу ыалда (10.8) дүстуру ашағыдакы кими олачагдыр:

$$Q_1 = Q_0(1 + r_{nx} + f_k(r_{nx})), \quad (10.11)$$

бурада,

$r_{nx} = (1 - W'_n)r_{nn} = 0$ - мүэссисэнин халис мәнфээтинин орта иллик нормасы; $f_k(r_{nx})$ - харичи инвесторларын капитал ахынынын мэблэгинин халис мәнфээт нормасындан асылылығыны экс етдирэн функцијадыр.

f_k функцијасынын логарифмик функција шэклиндэ верилдији варианты нэзэрдэн кечирэк (дикэр элементар функцијалардан фэргли олараг логарифмик функција бу моделин игтисади мәннасына даһа ујғун кэлир).

$$f_k(r_{nx}) = k \cdot \ln \left(\frac{r_{nx} - r_o}{r_{ko} - r_o} \right) \quad (10.12)$$

бурада,

r_{ko} - харичи инвесторларын капитал ахынынын олмадығы шэраитдэ өлкэ үзрэ орта халис мәнфээт нормасы;

r_o - игтисадијјатын тэдричэн дајандырылмасына шэраит јарадан өлкэ үзрэ орта халис мәнфээт нормасы, бу заман $r_{nx} = r_o$ вэ $f \rightarrow -\infty$ олур.

k – инвесторларын капитал ахынынын сүр'әтлили-
 јини ифадә едән әмсалдыр.

(10.12) дүстуруну (10.11) ифадәсиндә јеринә јазсаг,
 аларыг:

$$Q_1 = Q_0 \left(1 + r_{nx} + k \cdot \ln \left(\frac{r_{mx} - r_o}{r_{ko} - r_o} \right) \right), \quad (10.13)$$

Туаг ки, өлкә үзрә орта иллик халис мәнфәәт
 нормасы сыфра бәрабәрдир ($r_{nn}=0$). Белә бу ғалда игти-
 сәдијјатда мөвчуд капитал p_{ko} дәфә ($Q_1 = \frac{Q_0}{p_{ko}}$) азала-
 чагдыр. Онда k кәмијјәтини (10.13) ифадәсиндән истифадә
 етмәклә ашағыдакы кими тә'јин едә биләрик:

$$k = \frac{p_{ko} - 1}{p_{ko} \cdot \ln \left(1 - \frac{r_{ko}}{r_o} \right)}$$

Q_1 кәмијјәтинин (10.13) ифадәсини (10.5) оптимал-
 лашдырма критерисиндә јеринә јазмагла ашағыдакы мәгсәд
 функцијасыны аларыг:

$$L = \left[1 + r_{nx} + k \cdot \ln \left(\frac{r_{mx} - r_o}{r_{ko} - r_o} \right) \right] \cdot (r_{nn} = 0 \cdot Q_0)^2 \cdot W_n'^2 \rightarrow \max$$

бурада,

$r_{nx} = (1 - W_n') \cdot r_{nn} = 0$. Бу ифадәјә W_n' әвәзинә јени
 η мәчүлуну дахил едәк:

$$\eta = 1 - \frac{r_{nn} = 0 \cdot W'_n}{r_{nn} = 0 - r_o} \quad (10.14)$$

Онда W'_n ашағыдакы кими тә'жин едилә биләр:

$$W'_n = (1 - \eta) \cdot \left(1 - \frac{r_o}{r_{nn} = 0} \right) \quad (10.15)$$

Оптималлашдырма критериси ашағыдакы кими олачаг:

$$L = \sigma_1 [\eta + \sigma_2 \ln(\eta) + \sigma_3] (1 - \eta)^2 \rightarrow \max,$$

бурада,

$$\sigma_1 = (r_{nn} = 0 - r_o)^3 Q^2_0,$$

$$\sigma_2 = \frac{k}{r_{nn} = 0 - r_o},$$

$$\sigma_3 = \frac{1}{r_{nn} = 0 - r_o} \left[1 + r_o + k \cdot \ln \left(\frac{r_{nn} = 0 - r_o}{r_{ko} - r_o} \right) \right], \quad (10.16)$$

L оптималлашдырма критерисини η дәжишәнинә көрә дифференциллајыб алынан төрәмәни сыфра бәрабәр етсәк, бу критерини максимум едән тәнлик алыныр:

$$g(\eta) = -(2\sigma_3 + \sigma_2 - 1) - 3\eta + \frac{\sigma_2}{\eta} - 2\sigma_2 \ln(\eta) = 0 \quad (10.17)$$

$g(\eta')$ функцијасыны тәдгиг етмәклә алырыг:

$$1) \quad g(+0) = +\infty \quad g(1) = -2\sigma_3 - 2 < 0,$$

$$2) \quad \frac{\partial g}{\partial \eta'} = -3 - \frac{\sigma_2}{(\eta')^2} - \frac{2\sigma_2}{\eta'} < 0, \quad \text{әкәр } \eta' > 0$$

$g(\eta')$ функцијасынын бу хусусијјәтләри көстәрир ки, σ_1 , σ_2 вә σ_3 параметрләринин истәнилән мүмкүн гијмәтләриндә (10.17) тәнлијинин јалныз бир һәлли вардыр вә сыфырла ваһид арасында јерләшир. Алынан бу нәтичәләри вә (10.15) дүстуруну нәзәрә алсаг L функцијасынын максимум гијмәт алмасына имкан верән W_n' -нин оптимал гијмәти ашағыдакы бәрабәрсизлијин һәлли олур:

$$0 < W_n' < 1 - \frac{r_0}{r_{nn} = 0}.$$

(10.17) тәнлијинин дәгиг һәллини η дәјишәнинин сыфырла ваһид арасында јерләшән гијмәтләри үчүн доғру олан ашағыдакы бәрабәрсизликдән истифадә етмәклә алмаг олар:

$$\frac{\eta - 1}{\eta} < \ln(\eta) < (\eta - 1). \quad (10.18)$$

(10.17) тәнлијиндә $\ln(\eta')$ ифадәсини (10.18) тәнлијиндәки гијмәтләндирмәдән истифадә етмәклә јеринә јазсаг, аларыг:

$$-(2\sigma_3 + \sigma_2 - 1) - 3\eta' + \frac{\sigma_2}{\eta'} - 2\sigma_2 \cdot \frac{\eta' - 1}{\eta'} > 0$$

$$-(2\sigma_3 + \sigma_2 - 1) - 3\eta' + \frac{\sigma_2}{\eta'} - 2\sigma_2 \cdot (\eta' - 1) < 0$$

Бу бəрəбəрсизликлəri η' кəмијјетинə кərə нəлл едək:

$$\frac{\sigma_2}{(3+2\sigma_2) \left(\gamma_1 + \sqrt{(\gamma_1)^2 + \frac{\sigma_2}{(3+2\sigma_2)}} \right)} < \eta' < \frac{\sigma_2}{\left(\gamma_2 + \sqrt{(\gamma_2)^2 + \sigma} \right)}$$

бурада,

$$\gamma_1 = \frac{2\sigma_3 - \sigma_2 - 1}{6 + 4\sigma_2},$$

$$\gamma_2 = \frac{2\sigma_3 + 3\sigma_2 - 1}{6}.$$

Белəликлə, верки дахилолмаларынын чəминин максималлашдырылмасы мəsələсинин нəллинин тəълили ашағыдакы нəтичəнин алынмасына кəтириб чыхарыр. Мəнфəэт веркиси нөвү кими мəчму веркинин оптимал тарифи ашағыдакы дүстурла тə'јин олунур:

$$W'_n = 0,67 \left(1 - \frac{r_{or}}{r_{nn=0}} \right),$$

бурада $r_{nn=0}$ - игтисадијјатда фəалијјэтдə олан бүтүн веркилэр чыхылмадан орта илик мəнфəэт нормасынын чари гijмəти, r_{or} исə игтисадијјатын бир ил эрзиндə там дајанмасына шəраит жарадан халис мəнфəэт нормасынын бүтүн мүəссисэлэр үзрə орта гijмəтидир. Нормал игтисади везијјэтдə r_{or} -ин гijмəти сыфра јахын, $r_{nn=0}$ -ин гijмəти исə

эһәмијјәтли дәрәчәдә сыфырдан бөјүк олдуғуна көрә (10.19) дүстурунда $(1 - r_o / r_{nn=0})$ вуругуну тәлил заманы нәзәрә алмамаг да олар. Бу о демәкдир ки, игтисадијјатын нормал фәалијјәти үчүн W'_n тарифинин кәмијјәти 67 фаиздән (0,67) јүксәк олмамалыдыр. $W'_n = 0,67$ олдугда јахшы һалда игтисади инкишаф олмур, пис һалда исә игтисадијјатын тәнәззүлү баш верир.

$m_{элив}$ илә үмуми элавә олунмуш дәјәрдә веркиләр чыхылмадан мүәссисәләрин орта мәнфәәт пајыны, W'_n илә исә элавә дәјәрин бир һиссәсини тәшкил едән мәчму веркиләрин тарифини ишарә едәк. Бу һалда (10.19) дүстуруну ашағыдакы кими ифадә едә биләрик:

$$W' = 0,67 \cdot m \cdot \left(1 - \frac{r_{or}}{r_{nn=0}}\right)$$

Тәлил көстәрир ки, игтисадијјаты нормал фәалијјәт көстәрән өлкәләрдә веркиләр чыхылмадан мүәссисәләрин мәнфәәти элавә јарадылан дәјәрин орта һесабла тәхминән јарысыны тәшкил едир, јә'ни $m_{элив} = 0,5$. Алыннан нәтичә көстәрир ки, дөвләт элавә јарадылан дәјәрин 30-40 %-дән артыг һиссәсини веркиләр кими мүәссисәләрдән алмама-лыдыр. Бу да А.Лафферин алдығы нәтичәләрә ујғун кәлир. Бу верки һәчминә верки тәләси кими дә бахыла биләр. Әкәр верки дәрәчәләри тәтбиг олундугдан сонра јығылан веркиләрин чәми мәбләғи көстәрилән кәмијјәтдән бөјүк оларса, онда јахын перспективдә бу һал игтисадијјатын инкишафында дурғунлуға кәтириб чыхарачаг вә бунун нәтичәсиндә дә јығылан веркиләрин чәминин кәскин азалмасы баш верәчәкдир.

Игтисадијјатда харичи инвестисијаларын вә фәалијјәтдә олан мүәссисәләрин мәнфәәтиндән инвестисија ахынынын олмадығы шәраитдә мүәссисәләрин орта иллик халис мәнфәәтинин кәмијјәтини $r_{ио}$ илә ишарә едәк. Бу заман

игтисади инкишафын олмадығы шәраитдә $r_{но}$ мүәссисәләрин орта иллик халис мәнфәәтинин сәвијјәси кими чы-
хыш едир вә ашағыдакы кими тәјин олунур:

$$r_{но} = \frac{r_{оен}}{1 + r_{оен}},$$

бурада,

$r_{деп}$ - милли игтисадијјатда депозитләр үзрә банк фаиз-
ләринин орта кәмијјәтини ифадә едир.

Беләликлә, мүәссисәләрин орта халис мәнфәәт нор-
масы $r_{но}$ кәмијјәтинин сәвијјәсиндән јүксәк олдугда игтиса-
дијјатда мөвчуд капиталын һәчми артачагдыр. Мәсәлән,
әкәр өлкә үзрә депозитләрин банк фаизләринин орта иллик
нормасы 0,07 тәшкил едирсә, бу заман мәчму веркиләрин
сәвијјәси елә олмалыдыр ки, бүгүн мүәссисәләр үзрә халис
мәнфәәтин иллик нормасы һеч олмаса 0,65-дән кичик
олмасын (0,07:(1+0,07)).

Игтисадијјатын инкишафынын дајанмасына ујғун кә-
лән мүәссисәләрин орта халис мәнфәәт нормасынын банк
депозит фаизләри илә әлағәси халис мәнфәәт нормасынын
орта депозит фаизиндән ашағы олдуғу һалларда инвестор-
ларын малик олдуғлары вәсаитләри истеһсала дејил, депо-
зит шәклиндә банкда јерләшдирилмәси илә изаһ олунур.
Бир чох һалларда $r_{но}$ кәмијјәти депозитләр үзрә банк фаизи
тарифиндән әһәмијјәтли дәрәчәдә кичик ола биләр. Она
көрә ки, белә һалларда мүәссисәләр алыннан бүгүн мәнфә-
әти инвестисиялара јөнәлдир вә оз инвестисиялары илә
харичи инвесторларын капитал ахыныны компенсация
едирләр.

Аналоги нәтичә 9-чу бөлмәдә прагматик саһибкарын
инвестисия стратегијасы нәзәрдән кечириләркән ајрыча
бир мүәссисә үчүн тамам башга мүлаһизәләрдән алынмыш-
ды: әкәр орта халис истеһлак мәнфәәтинин нормасы
депозитләр үзрә орта банк фаизиндән кичик оларса, белә
ситуасияда мүәссисә өз фәалијјәтини дајандырыр.

11. Оптимал верки дэрэчэлэринин тэ'жин едилмэсинин игтсади-ријази моделлэри

Инкишаф етмиш дөвлэтлэрин тэчрүбэси көстэрир ки, базар игтисадијјатынын формалашмасында вэ онун сэмэрэли фэалијјэтинин тэнзимлэнмэсиндэ эсас рол дөвлэтэ мэхсусдур.

Игтисадијјатын дөвлэт тэнзимлэнмэсинин мүхтэлиф форма вэ методлары мөвчуддур.

Бу методлардан бири дэ верки сијасэтидир. Харичи өлкэ алимлэринин тэдгигат ишлэриндэ игтисадијјатын дөвлэт тэнзимлэнмэсиндэ верки сијасэтинин эьэмијјэтли ролу көстэрилмишдир.

Буна көрэ дэ игтисадијјатын инкишафында верки сијасэтинин дүзкүн һэјата кечирилмэси мүһүм эьэмијјэтэ маликдир. Эввэлки бөлмэлэрдэ көстэрилдији кими, верки сијасэтинин эсас мэгсэди игтисадијјата капитал гојулушуну стимуллашдырмаг вэ игтисади артым темпини јүксэлтмэкдир. Даһа доғрусу, верки, игтисадијјатын тэнзимлэнмэси алэти кими чыхыш едир, јэ'ни милли кэлирин идарэ едилмэси вэ пајланмасы алэтидир. Буна көрэ дэ, базар игтисадијјатыны кенишлэндирмэк үчүн һэр бир дөвлэт верки нөвлэрини, верки јығымынын объектлэри вэ субъектлэрини, верки базасыны, верки дэрэчэлэрини, күзэштлэр вэ малијјэ санксијалары мүэјјэн етмэклэ, веркилэрин мүэјјэн едилмэсинин шэртлэрини дэјишмэклэ, дөвлэтин үмуммилли марагларыны горумагла бу вэ ја дикэр истигамэтлэ саһибкарлыг фэалијјэтини стимуллашдырыр. Бунунла бэрабэр, мүасир верки сијасэтинин мэгсэди чэмијјэт вэ дөвлэт гаршысында дуран мэсэлэлэри ујғунлашдырмагдыр. Лакин, базар мүнасибэтлэринэ чэтинликлэ ујғунлашан мөвчуд малијјэ системиндэ јениликлэрин тэтбиги сон дэрэчэ еьтијатлы олмағы тэлэб едир. Белэ ки, кардинал тэчрүбэлэр бөһранлы вэзијјэтдэ пис нэтичэлэр верэ билэр.

Буна көрө дэ, республиканын верки сijasэтиндэ инкишафын тэкамүл јолуну нэзэрдэ тутараг, ашағыдакы аддымларын атылмасы мэгсэдэујғундур:

- верки јығымынын үмуми сәвијјәси мүмкүн гэдәр ашағы салынмалыдыр. Бу ҕалда саыбкарлыг фәалијјәтинә вә харичи инвесторларын чәлб олунмасына әлверишли шәраит јараныр. Әкс ҕалда, базар игтисадијјаты шәраитиндә саыбкарлыг фәалијјәти рисги артмыш олур. Чүнки, саыбкар мәнфәәтин ҕансы ҕиссәсинин онун ихтијарында ҕалмағыны дәгиг билмәлидир.

- верки өдәјичиләрдән верки алынмасы мүмкүн олан сәвијјәдә бәрабәр вә әдаләтли олмалыдыр. Бу ҕалда дөвләт стимуллашдырмаја мүнәсибәтдә нејтрал мөвге тутмалыдыр.

- верки системиндә оптимал вариант олараг верки күзәшtlәри мүмкүн гэдәр ләғв едилмәли, ејни заманда верки дәрәчәләри ихтијари ҕесабы верки базасынын кенишләндирилмәси ҕесабы илә ҕәјата кечирилмәлидир. Ејни заманда дүнја тәрәфиндән гәбул едилмиш принципләрин мөҕкәмләндирилмәси зәруридир.

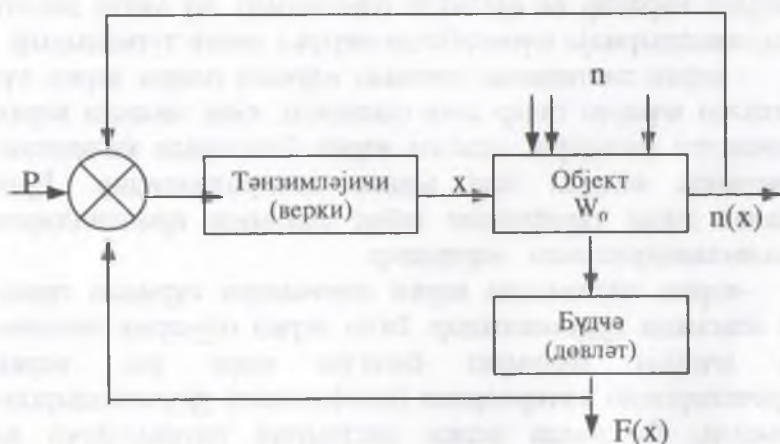
-верки системиндә верки дәрәчәләри сүрүшән принцип әсасында гурулмалыдыр. Јә'ни верки гојулушу әввәлчәдән мүәјјән олунмуш бөлкүјә көрә јох, верки өдәјичиләринин кәлирләринә (мәнфәәтинә) ујғунлашдырылмалыдыр. Бу ҕалда верки системинә тәнзимләјичи вә стимуллашдырычы функцијаларын дахил едилмәси дигтәт мәркәзиндә олмалыдыр.

Бүгүн бунлар ону көстәрир ки, верки сijasэтиндә әсас мәсәлә, даҕа чох верки јығылмасы дејил, даҕа чох верки мәнбәләринин олмасыдыр.

Мәъз, бу көстәричи оптимал верки дәрәчәләринин тә'јин едилмәси моделләринин јарадылмасында әсас ме'јар олмалыдыр. Лакин, мөвчуд моделләрдә әсас критерија верки өдәјичиләриндән даҕа чох верки јығылмасыдыр ки, бу да саыбкарлыг фәалијјәтинин зәифләмәсинә кәтириб чыхарыр.

Тәклиф олуанан оптимал верки моделиндә мәгсәд функцијасы кими верки өдәјичиләриндән дәвләт бүдчәсинә дахил олан кәлири стимуллашдыран функција, мәдудидијәт шәрти кими исә мүәссисәләрин (фирмаларын, ширкәтләрин, бирликләрин) там фәәлијјәтини тә'мин едән критерија гәбул едилер.

Гејд олуанлар нәзәрә алынмагла, игтисадијјатын тәнзимләнмәсиндә веркинин ролуну вә мәгсәдини ашағыдакы функционал схем васитәси илә кәстәрмәк олар (Шәкил 11.1):

Шәкил 11.1. Игтисадијјатын тәнзимләнмәсинин функционал схем.

Функционал схем ашағыдакы блоклардан ибарәтдир:

1. Тәнзимләјичи (верки) блоку;
2. Објект (мүәссисә, фирма вә ја ширкәт) блоку;
3. Бүдчә (дәвләт) блоку.

Бурада, $X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ верки векторудур; n -мүәссисәләрин сајыдыр; F -веркидән асылы олан бүдчә кәлири векторудур.

Тэнзимлэјичи (верки) блокунун эсас мэгсэди саһиб-карлыг фэалијјэтини стимуллашдырмаг, дөвлэтин вэ мүэссисэлэрин марагларыны нэзэрэ алан оптимал верки гојулушуну мүэјјэн етмэкдир. Бу шэрт өдөнилмэдикдэ исэ экс элагэ васитэси илэ чыхыш вэзіјјэти тэнзимлэјичи блока дахил олур. Бу просес о вахта гэдэр давам едир ки, һәм саһибкарын, һәм дэ дөвлэтин мараглары өдөнилсин.

Објект (мүэссисэ, фирма вэ ја ширкэт) блоку мүэссисэлэрин фэалијјэтини веркијэ ујгун тэмин едир. Бу блока фэалијјэтдэ олан мүэссисэлэр дахилдир. Блокун чыхышында алынан вэ фэалијјэтдэ олан мүэссисэлэрин сајы ($n(x)$) үмуми сајдан чох фэрглэнэрсэ, бу мә'лумат экс элагэ васитэсилэ схемин киришинэ дахил олур. Бу просес о вахта гэдэр давам едир ки, мүэссисэлэрин фэалијјэти бэрпа олунсун.

Бүдчэ (дөвлэт) блоку мүэссисэлэрин фэалијјэти нэтичэсиндэ элдэ едилэн кэлирэ эсасланыр. Бу блокун эсас мэгсэди веркидэн вэ кэлирдэн асылы олагаг бүдчэ кэлирини артырмагдыр. Чыхышда бүдчэ кэлири ($F(x)$) һагында мә'лумат верилир. Экэр бүдчэ кэлири аздырса, бу мә'лумат схемин киришинэ верилир.

Инди исэ моделин јарадылмасына бахаг.

Тутаг ки, $X=V$ мигдарда вэсаит N сајда истеһсал саһэси арасында пајланмыш вэ i -чи истеһсал саһэсиндэн $u_i=f_i(x_i)$ мигдарда кэлир элдэ едилмишдир. Онда, мүэссисэлэрин өдөјэчэји веркинин мигдары $V_i=\alpha_i(Y_i)Y_i$ олар.

Бурада, $Y_i=q_i^*f_i(x_i)-q_i x_i$ - i -чи мүэссисэнин халис кэлирини (мәнфээтини), q_i^* - истеһсал едилэн i -чи мәһсулун бир ваһидин гијмэтини, q_i -чи мүэссисэјэ ајрылан вэсаитин бир ваһидинин гијмэтини, $\alpha_i(Y_i)$ ($0 \leq \alpha_i(Y_i) \leq 1$) мәнфээтэ көрө верки гојулушуну көстэрир.

Бу һалда фэалијјэтдэ олан мүэссисэлэрин сајынын веркидэн асылылығы хэтти һалда

$$n(\alpha_i(Y_i))=N(1-\alpha_i(Y_i)), \quad 0 \leq n \leq N \quad (11.1)$$

олар.

Бурада, N мөвчуд мүэссисэлэрин сајыдыр.

Бурада ашағыдакы ыаллар мөвчуддур:

1. Фэалијјетдэ олан мүэссисэлэрин орта мәнфэати берабэрдир:

$$Y_1 = Y_2 = \dots = Y_n = Y; \quad P = Y$$

Бурада, P – орта мәнфэатдир.

Бу ыалда, веркијэ көрэ дөвлэт бүдчэсинэ дахил олан кэлир функцијасы

$$F(\alpha(p)) = PN\alpha(p)(1 - \alpha(p)), \quad (11.2)$$

олар.

Бурада, $\alpha(p)$ - мүэссисэлэрэ гојулан веркидир.

Гејд едэк ки, верки гојулушу системинэ эсасэн $\alpha(p)$ верки нормативи мәнфэатин ыэчминдэн асылы функција кими сечилир. Бунлардан биринин аналитик ифадэси ашағыдакы кими верилэ билэр:

$$\alpha(p) = \begin{cases} M, & \text{экэр } 0 < P < P' \\ \beta_p, & \text{экэр } P \geq P' \end{cases}$$

Бурада, M -мүсбэт, кичик эдэддир (верки гојулушудур); β_p -верки дэрэчэсидир.

Һэр бир ыал үчүн кэлир функцијасыны тэылил едэк.

А) $F(M) = NPM(1 - M)$

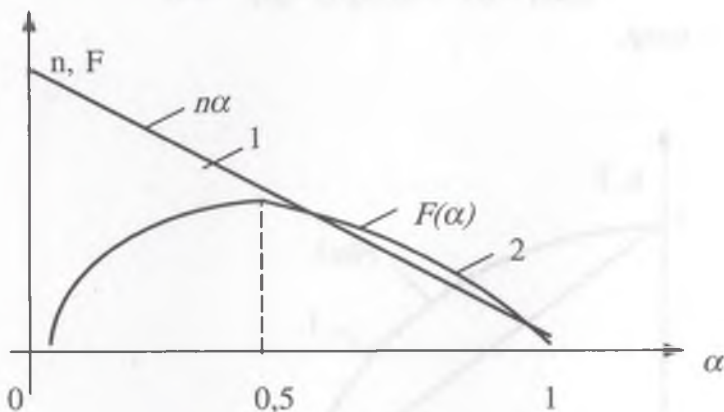
Бу ыал, верилмиш M -э көрэ садэ ыесаблама олдуғундан, тэылилин дикэр везијјетлэр үчүн апарылымасы мараг доғурур.

Б) $F(\beta) = NP\beta(1 - \beta)$

Бу ыалда (2) функцијасы өзүнүн максимум гыјмәтини $\beta=0,5$ (јәни веркинин 50 % гыјмәтіндә) алыр. Бу ыалда (11.2) функцијасы $F(0,5)=0,25 PN$ олар (шәкил 11.2-дә әјри 1 вә әјри 2)

Истеъсалын рентабеллијиндән вә мүәссисәнин фәалијәти ыагында конкрет гәрар гәбул едән коллектив вә јахуд саыбкарын психолокијасындан асылы олараг (11.1) функцијасы мүрәккәб характерли ола биләр. Әкәр истеъсал вә ја тәклиф олуна хидмәт даыа чох кәлир верәрсә вә саыбкар өз наилијјәтләринә инанарса, онда о, орта верки дәрәчәсиндә өз фәалијјәтини дајандырыр. Бу исә истеъсалын ыәчминин азалмасына сәбәб олар.

Шәкил 11.2. Мүәссисәнин фәалијјәтинин веркидән асылылыг әјриси.

Буну арадан галдырмаг үчүн «оптимистик» асылылыгы гураг. Бу ыалда (11.1) функцијасы

$$n(\alpha(y))=N(1-\alpha(y))^\lambda$$

өлар.

Бурада $0 < \lambda < 1$ (шәкил 11.3, әјри 1).

Бу ыалда бүдчәҗә дахил олан кәлир веркисинин дәрәчәсинә уҗғун олараг ашағыдакы функция илә ифадә олунур:

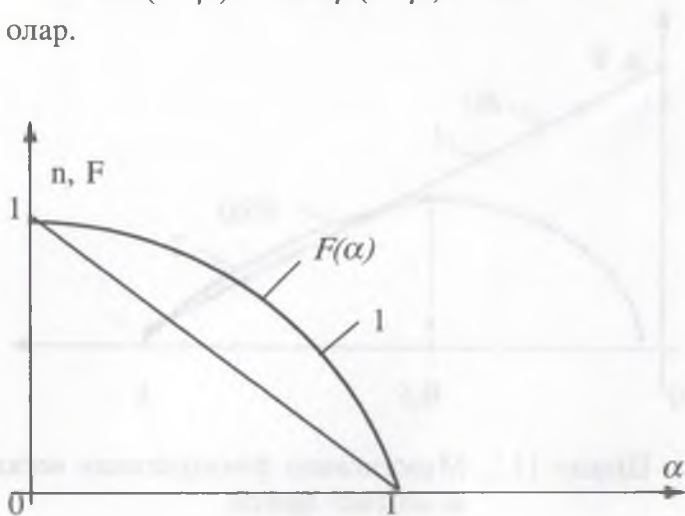
$$F(\alpha(y)) = PN\alpha(p)(1-\alpha(y))^\lambda \quad (11.3)$$

олар. $\alpha(y) = \beta$ гәбул едиб (11.3) функцијасынын екстемум нөгтәсини тапаг. (11.3) -дән β -ја көрә төрәмә алсаг

$$\frac{\partial F}{\partial \beta} = 0,$$

$$PN(1-\beta)^\lambda - \lambda PN\beta(1-\beta)^{\lambda-1} = 0$$

олар.

Шәкил 11.3. Мүәссисәләрин саҗынын вә бүдчә кәлиринин веркидән асылылыг әҗриси.

Садәләшдирмә апарыб, алынан ифадәни β -ја көрә һәлл етсәк аларыг:

$$\beta = \frac{1}{1+\lambda} \quad (11.4)$$

Несаблинмыш $\beta_0 = \beta$ нөгтәси екстремум нөгтә адланыр. Бу нөгтәни (11.3)-дә јеринә јазсаг аларыг:

$$F(\beta_0) = \frac{PN\lambda^\lambda}{(1+\lambda)^{1+\lambda}} \quad (11.5)$$

Верки дәрәчәсинин бу сәвијјәси «оптимистик» әјри илә тә'јин олунур вә (11.4) гијмәтиндә 50 %-дән чох олур.

Бу проблемә «пессимистик» јахынлашсаг, онда асылылыглар әввәлки формада тәсвир олунур, лакин $\lambda > 1$ гәбул едилер. Бу Һалда (11.3) функцијасы өзүнүн максимум гијмәтинә верки дәрәчәсинин 50 %-дән ашағы гијмәтиндә алыр. Лакин, бу Һал мүәссисәләрин истеъсал гијмәтинин азалмасына, даҺа доғрусу бағланмасына сәбәб ола биләр. Мүәссисәләрин Һәм оптимал фәәлијјәтини вә Һәм дә дөвләтин бүдчә кәлиринин оптималлығыны тә'мин едән оптимал верки гојулушуну мүәјјән едәк. Бунун үчүн, тәклиф олунан моделә верки гојулушунун сәрһәд гијмәтини мүәјјән едән әмсал дахил едәк.

Бунун үчүн фәрз едәк ки, λ сабит дејил вә β -нын функцијасыдыр, јәни .

$$\lambda(\beta) = \begin{cases} \lambda_1, & \text{әкәр } \beta = 0 \\ \lambda_2, & \text{әкәр } \beta = 1 \end{cases}$$

Бурада, $\lambda_1 < 1$ вә $\lambda_2 > 1$

Мә'лумдур ки, веркинин сәвијјәсинин јүксәлдилмәси мүәссисәләр үчүн әлверишли дејилдир, чүнки бу Һалда

мүссисә фәалијәтини дајандырыр. Бу Һалда верки функцијасынын јени вәзијәтиндән истифадә едилир.

Бу мәсәләни «оптимистик» асылылыг үчүн јазаг.

Бу Һалда $n(\alpha(y))$ даҺа садә шәкил алыр:

$$n(\alpha(y)) = NP(1 - \beta^* \alpha(y))^\lambda$$

Бу вәзијәтдә $\beta^* = \text{const}$ вә $\lambda < 1$ гәбул едилир. Бүдчәјә дахил олан кәлир функцијасы исә

$$F(\beta) = PN\beta(1 - \beta^* \beta)^\lambda$$

олар.

Бу функција өзүнүн максимум гижмәтини $\beta_0 = 1/(\beta^*(1 + \lambda))$ нөгтәсиндә алыр. Бу гижмәти кәлир функцијасында јеринә јазсаг

$$F(\beta_0) = PN\lambda^\lambda / (\beta^*(1 + \lambda)^{1+\lambda})$$

олар.

Бу функција $\beta_1 = 1/\beta^*$ нөгтәсиндә сыфра јахынлашыр.

Бу нөгтә ($\beta_1 = \beta^{*-1}$) верки гојулушу дәрәчәсинин сәрһәд гижмәтини кәстәрир. $(1 + \lambda)$ параметри исә ону кәстәрир ки, бунун гижмәти сәрһәд гижмәтиндән узаглашдыгча бир о гәдәр бүдчә кәлири артар.

2. Мүссисәләрин мәнфәәтинин мүхтәлиф олдуғу Һала баҺаг. Бу Һалда мүссисәләрин үмуми мәнфәәти

$$Y = \sum_i y_i = \sum [p_i f_i(x_i) - q_i x_i]$$

Буна ујғун олараг, i -чи мүссисәдән веркијә ујғун бүдчәјә дахил олан мәбләг

$$F_i(\alpha_i(y_i)) = y_i \alpha_i(y_i)$$

олар.

N саяда мүэссисэдэн бүдчәјә дахил олан кәлир функцијасы исә

$$F(\alpha) = \sum_i F_i(\alpha_i(y_i)) = \sum_i y_i \alpha_i(y_i)$$

кими тә'јин олунар.

Бу ыалда мәудудийјәтлик критеријасы

$$x_1 + x_2 + \dots + x_n \leq B$$

$$x_i \geq 0, (i = \overline{1, n})$$

$$n(\alpha(y)) = N(1 - \alpha(y)) \geq N^*$$

олар.

Бурада N^* - фәалијјәти арзу олунар мүэссисәләрин саяыдыр.

Бу модел әсасында верки гојулушунун елә сәрһәд гиј-мәти тапылыр ки, бу гијмәтдә јухарыда кәстәрилән оптималлыг критеријасы өдәнилсин.

Јухарыдакы алгоритм әсасында оптимал верки дәрәчә-сини тапаг.

Тәһлили апармаг үчүн мүэссисәләрин саяы $N = 100$, орта кәлири 1000 доллар (4000000 ман.), $1 \leq \beta_i \leq 10$ гәбул едилмишдир.

Верки гојулушунун мүхтәлиф сәрһәд гијмәтинә ујғун, апарылан тәһлил нәтичәсиндә верки гојулушу, мүэссисәлә-рин саяы вә дөвләт бүдчәсинин кәлири мүәјјән олунамушдур.

Тәһлилин нәтичәләри ашағыдакы чәдвәлдә кәстәрил-мишдир (чәдвәл 11.1).

$\beta_1 = 0,5$			
N	β	$F(\beta)$	$n(\beta)$
1	0,5	5000	100
2	0,41	29117,8	70
3	0,31	17348,7	55
4	0,26	13432,5	51
$\beta_1 = 0,3$			
1	0,32	33333,3	100
2	0,25	16515,4	64
3	0,20	11565,8	55
4	0,17	8954,9	51

Чөдвөлдөн көрүндүү кими, верки гојулушунун сәрхәд гижмәти $0,1 \leq \beta_1 \leq 0,5$ олдугда мүәссисәләрин сајы дәјишмир, јә'ни онун истеһсал фәалијјәти әввәлки сәвијјәдә галыр. Бу гижмәтләрдә бүдчәјә мүхтәлиф кәлир дахил олуp. Бүдчәјә дахил олан кәлирә ујғун верки дәрәчәләри дә мүхтәлифдир.

Бурадан исә оптимал верки гојулушу мүәјјән едилир. Тәһлил нәтичәсиндә $\beta = 0,32$ (јә'ни 32%) оптимал верки гојулушу тапылмышдыр.

Лакин, дөвләтин идарәәтмә системинин мүрәккәблији, объект (мүәссисә, фирма, ширкәт вә с.) һаггында игтисади информасијанын гејри-дәгиглији, дәјишкәнлији вә диқәр игтисади кәстәричиләрин кәмијјәтчә гижмәтләндирилмәсинин чәтинлији верки системини дәгиг ријази моделләp васитәси илә ифадә етмәјә һәмишә имкан верир.

Ејни заманда, верки системинин нәзәрә ала билмәдији бу кими сәбәб вә амилләри инсан мүәјјән дәрәчәдә өз тәчрүбә вә бачарығы сајәсиндә гаврајыр, сәмәрәли верки

сијасәтини һәјата кечирир вә оптимал верки дәрәчәсини мүәјжән едир.

Буна көрә дә, игтсиадијјатда инсанла там рәгабәт апара билән верки сијасәтинин һәјата кечирилмәси зәруријјәти ортаја чыхыр. Бу исә гејри-сәлис (ашкар олмајан) верки моделинин јарадылмасы проблемини гаршыја гојур.

Гејри-сәлис чохлаулар нәзәријјәсинә әсасланан верки модели инсанын (мүтәхәссисин) идарәетмә стратегијасыны тәсвир едән лингвистик гајдалары мұвафиг автоматик гајдалара чевирән үсул вә алгоритмдән истифадә едир.

Веркидә гејри-сәлис чохлауларын бә'зи анлајышларыны верәк.

Веркинин гијмәтләр чохлауы - X ади чохлаудур. X чохлауғунда тә'јин олунмуш

$$\{(\mu_A(x), x)\} \quad \forall x \in X$$

A чохлауы гејри-сәлис чохлау адланыр.

Бурада, $\mu_A(x)$ X -ин гејри-сәлис A чохлауғуна мәнсублуг дәрәчәсини көстәрән вә $[0, 1]$ интервалында јерләшән әдәдир. Мәнсубијјәт функцијасы

$$\mu_{\bar{A}}(x) = 1 - \mu_A(x); \quad \forall x \in X$$

кими тә'јин олунан гејри-сәлис $\bar{A}$ чохлауы верилмиш гејри-сәлис A чохлауғунун тамамлајычысыдыр.

Веркидә гејри-сәлис A чохлауғунун α сәвијјәли чохлауы

$$A_\alpha = \{x \in X / \mu_A(x) \geq \alpha\}$$

кими тә'јин олунмуш X чохлауғунун ади чохлауғуна дејилир.

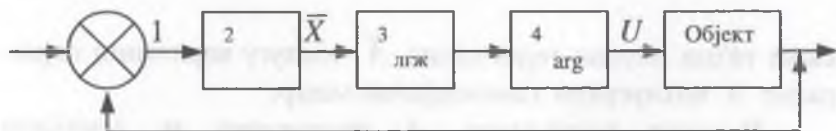
Веркидә гејри-сәлис идарәетмә системинин лингвистик дәјишәни анлајышыны верәк. Белә ки, гижмәтләри сөз вә ја чүмләләр олан һәр һансы универсал чохлағун гејри-сәлис чохлағларынын адыны көстәрән дәјишән лингвистик дәјишән адланыр. Јә'ни

$$\{X^0, T^*(x), U, G, H\}$$

бирлији лингвистик дәјишәндир.

Бурада X^0 лингвистик дәјишәнин адыны, $T^*(x)$ лингвистик дәјишәнин алдығы гижмәтләр чохлағуну вә ја терм чохлағуну, U -лингвистик дәјишәнин тәјин олдуғу универсал чохлағу, G исә $T^*(x)$ терм чохлағуна дахил олан гәйданы көстәрир. X^0 лингвистик дәјишән кими ВЕРКИ, онун терм чохлағу исә $T^*(X) = \{\text{ашағы, орта, јүксәк}\}$, U – универсал чохлағу кими веркинин дәјишмә интервалыны вә ВЕРКИ лингвистик дәјишәнин ашағы гижмәтинә мүвафиг, гејри-сәлис $H(x)$ чохлағу кими мәнсубијјәт функцијасы һесаблиныр.

Гејд олуналлары нәзәрә алараг, гејри-сәлис веркинин идарәетмә системинин структур схемини ашағыдакы кими көстәрмәк олар (Шәкил 11.4):

Шәкил 11.4. Гејри-сәлис веркинин идарәетмә системинин структур схеми

Бурада, блок 1 – системин кириш (g) вә чыхыш (y) дэјишәнләринин мигјасыны сечән күчләндиричи;

Блок 2 – кириш вә чыхыш дэјишәнләринин гејри-сәлис алт чохлуғларыны тэјин едир.

Блок 3 – кириш вә чыхыш дэјишәнләринин гејри-сәлис мүнәсибәтләри вә ја мүнәсибәтләр матрисини һесаблајыр.

Блок 4 – чыхыш дэјишәнләринин гејри-сәлис чохлуғундан ваһид елементи сечир.

Идарәетмә функцијасынын (верки функцијасынын) кәлирин сәвијәсиндән вә онун дэјишмәсиндән асылы олдуғуну фәрз етсәк, онда идарәетмә функцијасы ашағыдакы кими олар:

$$U = f(\dot{x}, x)$$

Бурада, U – лингвистик идарәетмә дэјишәни, x вә $\dot{x}$ исә ујғун олага киришин дэјишмәси (тәнзимләмә хәтасы) вә онун дифференсијасынын лингвистик дэјишәнләридир. Лингвистик дэјишәнин терм – чохлуғу идарәетмәнин, тәнзимләмә хәтасынын вә онун төрәмәсинин универсал чохлуғунда верилмиш гејри-сәлис чохлуғларла тэјин олунур. Гејд едәк ки, мәнсубијјәт функцијасынын формасы идарәетмә системинә верилән конкрет тәләбдән сечилир.

Идарәетмә функцијасындан көрүндүјү кими, гејри-сәлис системләрдә ашағыдакы ин'икас һәјата кечирилир.

$$(x_i, \tilde{x}_j) \rightarrow U_i, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}, l = \overline{1, k}$$

Бу ин'икас үч өлчүлү фәзада гејри-сәлис мүнәсибәтләр матрисини әкс етдирир.

$$R_l \subseteq x_i \cdot \tilde{x}_j \cdot \tilde{U}_l$$

Бүтүн гайдалар бирлијини, мәнсубијјәт функцијасыны гејри-сәлис јекун $R = R_1U, R_2U, \dots, R_nU$ ифадәси кими көстәрмәк олар.

Беләликлә, гејри-сәлис идарәетмә системинин јаратдығы тәнзимләмә гануну гејри-сәлис јекун R мүнәсибәти илә ифадә олунур.

Бүтүн бунлар ону көстәрир ки, гејри-сәлис системләрин алгоритмләриндә инсанын тәчрүбә интуисијасындан истифадә етмәк чәди әкс етдирилир. Буна көрә дә «инсан» (мүтәхәссис, експерт) нә гәдәр тәчрүбәли олса, гејри-сәлис систем о гәдәр кејфијјәтли олачагдыр.

Експертләрдән объект һагтында алынан билик лингвистик идарәедичи гайдалар шәклиндә јазылыр. Бу лингвистик гайдаларын структуру «ӘКӘР», «ОНДА» шәклиндәдир. Мәсәлән:

1) Әкәр мәнфәәт ашағы сәвијјәдәдирсә, онда верки дәрәчәсини ашағы сәвијјә көтүрмәли, әкс һалда .....

2) Әкәр мәнфәәт орта сәвијјәдәдирсә, онда верки дәрәчәсини орта сәвијјә көтүрмәли, әкс һалда .....

Бу принцип әсасында гурулан лингвистик гайдалар гејри-сәлис нәзәријјәнин көмәји илә ријәзи формалашдырылыр.

Формал шәкилдә лингвистик гайдалар чәдвәлини синтез етмәк үчүн бир сыра үсуллар ишләниб һазырланмышдыр. Белә лингвистик синтез үсулларындан бири ашағыдакы схем әсасында апарылыр:

Просесин модели $\rightarrow$ гејри-сәлис мүгајисә гурғусу $\rightarrow$ системин чыхышынын арзу олунан гижмәти $\rightarrow$ гејри-сәлис систем.

Бу һалда гејри-сәлис системин лингвистик гайдалар чәдвәлини синтез етмәк үчүн әввәлчәдән просесин динамик модели идентификасија едилмәли, гејри-сәлис мүгајисә гурғусу гурулмалы вә системин чыхышынын арзу олунан гижмәти алынмалыдыр. Бу чүр синтез үсулу кифәјәт гәдәр

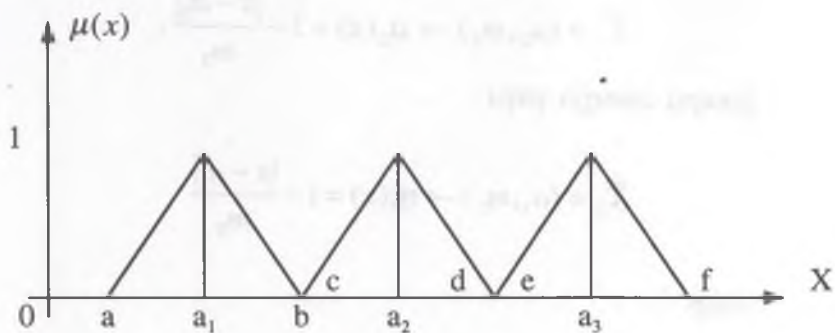
мүрәккәбдир вә чох вахт тәләб едир. Она көрә дә лингвистик гәјдалар чәдвәлинин (ЛГЧ) (гејри-сәлис мүнәсибәтләр матрисинин) автоматик синтези даһа мәгсәдәүҗүндүр. Бунун үчүн икисәвијјәли системә баһаг. Системин һәр ики сәвијјәсиндә лингвистик гәјдалар синтез едилир.

Јухары сәвијјәнин лингвистик гәјдаларынын структуру ашағы сәвијјәдәки лингвистик гәјдаларын структуру илә ејнидир. Лакин, онларын функционал тә'јинаты башгадыр. Ашағы сәвијјәнин лингвистик чәдвәлине чыхарылан гәјдаја нәзәрән үстүн олан јени гәјда дахил етмәк олар. Бу синтез үсулу итератив характер дашыјыр вә ашағы сәвијјәнин арзу олуан лингвистик гәјдалар чәдвәли бир нечә сонлу дөврдән сонра алыныр. Бу мәгсәдлә, компүтердә јарадылмыш алгоритмдән истифадә едилир.

Гејри-сәлис моделә әсасән верки дәрәчәсинин тә'јини мәсәләсинә баһаг.

Мүәссисәнин кәлир (мәнфәәт) сәвијјәсини ашағы, орта вә јүксәк лингвистик дәјишәни илә адландыраг:

ашағы сәвијјә $-[a,b]$; орта сәвијјә $-[c,d]$; јүксәк сәвијјә $-[e,f]$. Буна ујғун мәнсубијјәт функцијасыны гураг (садәлик үчүн мәнсубијјәт функцијасы LL тип вә $\alpha = 0$ гәбул едилиб) (шәкил 11.5).

Шәкил 11.5. Кәлирин мәнсубијјәт функцијасынын графика

Мәнсубијјәт функцијаларынын мејлләри исә

$$m_1 = \frac{b+a}{2} - a = \frac{b-a}{2},$$

$$m_2 = b - \frac{b+a}{2} = \frac{d-b}{2},$$

$$m_3 = \frac{f+d}{2} - d = \frac{f-d}{2},$$

һесабланыр.

Мејилләр (m_1, m_2, m_3) тапылдыгдан сонра, мәнсубијјәт функцијасыны (гејри-сәлис $\bar{X}$ чохлағуну) мүхтәлиф сәвиј-
 јәләр үчүн һесаблајаг:

ашағы сәвијјә үчүн

$$\bar{X}_1 = (a_1, m_1) \rightarrow \mu_1(x) = 1 - \frac{|x - a_1|}{m_1},$$

орта сәвијјә үчүн

$$\bar{X}_2 = (a_2, m_2) \rightarrow \mu_2(x) = 1 - \frac{|x - a_2|}{m_2},$$

јухары сәвијјә үчүн

$$\bar{X}_3 = (a_3, m_3) \rightarrow \eta_3(x) = 1 - \frac{|x - a_3|}{m_3}$$

олар.

Бурада, a_1, a_2, a_3 - LL типли мәнсубијјәт функцијасынын мәркәзи координатлары, x исә кәлирин гижмәтләридир. $\alpha = 0$ вә ашағыдакы кими тапылыр.

$$a_1 = \frac{a+b}{2}; \quad a_2 = \frac{b+d}{2}; \quad a_3 = \frac{f+d}{2}$$

Јухарыдакы дејиләнләри верки үчүн апараг.

Веркинин сәвијјәләри ујғун олагаг ашағы - $[\bar{a}, \bar{b}]$; орта - $[\bar{c}, \bar{d}]$; јухары - $[\bar{e}, \bar{f}]$ гәбул едәк.

Мәнсубијјәт (LL типли) функцијасынын мејилләрини вә мәркәзи координатларыны јухарыдакы гәјда илә тәјин етдикдән сонра верки үчүн мәнсубијјәт функцијасы (гејрисәлис чохлауғу - $\bar{Y}$):

ашағы сәвијјә үчүн

$$\tilde{Y}_1 = (\tilde{a}_1, \tilde{m}_1) \rightarrow \mu_1(y) = 1 - \frac{|y - \tilde{a}_1|}{\tilde{m}_1},$$

орта сәвијјә үчүн

$$\tilde{Y}_2 = (\tilde{a}_2, \tilde{m}_2) \rightarrow \mu_2(y) = 1 - \frac{|y - \tilde{a}_2|}{\tilde{m}_2},$$

јухары сәвијјә үчүн

$$\tilde{Y}_3 = (\tilde{a}_3, \tilde{m}_3) \rightarrow \mu_3(y) = 1 - \frac{|y - \tilde{a}_3|}{\tilde{m}_3}$$

олар.

Бурада $\tilde{a}_1, \tilde{a}_2, \tilde{a}_3$ вә $\tilde{m}_1, \tilde{m}_2, \tilde{m}_3$ ујғун олагаг - LL типли мәнсубијјәт функцијасынын мәркәзи координатлары вә мејилләридир ($\alpha = 0$), y исә веркинин гижмәтләридир.

Веркинин вә кәлирин мәнсубијјәт функцијаларыны һесабламагла лингвистик гәјдалар чәдвәлини (ЛГЧ) гураг:

Чәдвәл 11.2

Лингвистик гәјдалар чәдвәли

X	$\tilde{X}_1$	$\tilde{X}_2$	$\tilde{X}_3$
Y	$\tilde{Y}_1$	$\tilde{Y}_2$	$\tilde{Y}_3$

Мәнсубијјәт функцијасы исә ашағыдакы алгоритм әсасында һесабланыр.

$$\mu_i(x) = \begin{cases} 1 - \frac{|x - a_i|}{m_i}, & x \in [a_i - m_i, a_i + m_i] \\ 0, & x \notin [a_i - m_i, a_i + m_i] \end{cases}$$

ЛГЧ-јә әсасланагаг мүнәсибәтләр матриси (ММ) гурулуру.

Веркијә вә кәлирә көрә һесабланмыш мәнсубијјәт функцијаларына ујғун мүнәсибәтләр матриси ашағыдакы кими тапылыр:

$$\mu_1(x_i, y_j) = \min\{\mu_1(x_i), \mu_1(y_j)\} \quad (a)$$

$$\mu_2(x_i, y_j) = \min\{\mu_2(x_i), \mu_2(y_j)\} \quad (b)$$

$$\mu_3(x_i, y_j) = \min\{\mu_3(x_i), \mu_3(y_j)\} \quad (c)$$

Бурада (а) гайдасына көрө MM_1 , (в) гайдасына көрө MM_2 вә (с) гайдасына көрө MM_3 мүнәсибәтләр матриси гурулу.

MM_1 , MM_2 вә MM_3 мүнәсибәтләр матрисиндән јекун матрис һесабланыр.

$$\mu(x, y) = \max\{\mu_1(x_i, y_j), \mu_2(x_i, y_j), \mu_3(x_i, y_j)\}$$

Јарадылмыш јекун мүнәсибәтләр матрисинә әсасән кәлирин верилмиш чари гижмәтләринә көрә верки гојулушунун тәјини ашағыдакы мүнәсибәтә көрә тапылыр.

$$\max \min\{\mu'(x), \mu'(x, y)\} = \mu'(y)$$

Бурада, $\mu'(x)$, $\mu'(y)$ -ујғун олараг t заман анында кәлирин вә веркинин чари мәнсубијјәт функцијаларыдыр.

Бу моделләр васитәси илә гејри-мүәјјәнлик шәраитиндә оптимал верки дәрәчәләрини тәјин етмәк олар.

ВЕРКИ ЈОХЛАМАСЫ АКТЫ

_____ (һүгути шәхсин там ады вә ја фәрди саһибкарын сојады, ады вә атасынын ады,
_____ (верки өдәјичисинин ејниләшдирмә нөмрәси (ВӨЕН), тәсисчиләри барада мә'лумат)

_____ (јохламанын апарылдыгы јер) _____ (актын тарихи)
_____ рәисинин (онун мүавинин)
_____ (верки органынын ады)
_____ тарихли _____ сајлы гәрарына әсәсән _____
(тарих)

_____ (верки јохламасыны һәјата кечиран шәхсләрин вәзифәси, фәрди рүтбәси, С. А. А.)
_____ тәрәфиндән

_____ (һүгути шәхсин там ады вә ја фәрди саһибкарын сојады, ады, атасынын ады)
_____ тарихдән _____ тарихәдәк олан дөврдә веркиләр
(күн, әј, ил) (күн, әј, ил)
веркиләр вә диқәр ичбари өдәнишләрә даир ганунверичилијә әмәл едил-
мәси вәзијјәтинин (веркиләрин вә диқәр ичбари өдәнишләрин һесаплан-
масы, тутулмасы вә өдәнилмәси) јохланылмасы апарылды.

Јохлама Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинә вә диқәр ганунверичилик актларына ујғун олараг апарылды.

1. Умуми мүддәалар

1.1. Јохлама _____ тарихдә башланылды вә _____ тарихдә
(күн, әј, ил) (күн, әј, ил)
тарихдә баша чатдырылды.

1.2. Јохланылан дөврдә һүгути шәхсин (фәрди саһибкарын) вәзифәли шәхсләри (рәъбәр, баш мүһасиб вә јахуд онларын вәзифәләринин ичра едән шәхсләр) ашағыдакылар олмушдур:

_____ (вәзифәси) _____ (сојады, ады, атасынын ады)
_____ (вәзифәси) _____ (сојады, ады, атасынын ады)

1.3. Һүгути шәхсин јерләшдији үнван (фәрди саһибкарын даими јашајыш јери): _____
Фәалијјәтинин һәјата кечирилдији јер _____

1.4.

(һүгути шәхсин ады вә ја фәрди сәһибкарын һесаблиры олан банкларын ады,
вә банк һесаблиры барәдә мә'лумат)

1.5.

(һүгути шәхсин ады вә ја фәрди сәһибкарын сојады, ады, атасынын ады)

тәрәфиндән _____

(лисензијаны верән органын ады)

(лисензијалашдырылмыш фәалијјәт нөвү вә

ајры-ајры фәалијјәт нөвләрини һәјата кечирмәк һүгуту верән лисензијаларын олмасы барәдә

фәалијјәтини

мә'луматлар, еләчә дә лисензијанын гүввәдә олдугу мүддәт көстәрилик)

һәјата кечирмәк үчүн верилмиш _____ сәјлы _____ тарихли лисензијасы
вардыр.

1.6. Јохланылан дөврдә һүгути шәхс (фәрди сәһибкар) фактики
олараг _____ илә мәшғул олмушдур.

(фәалијјәт нөвү көстәрилик)

Мөвчуд ганунверичиликлә гадаған олунмуш фәалијјәт нөвләри илә
мәшғул олмасы һаггында мә'лумат _____

(белә фәалијјәт нөвләри олмадыгда долдурулмур)

Лазыми лисензија олмадан һәјата кечирилән фәалијјәт нөвләри
һаггында мә'лумат _____

(белә фәалијјәт нөвләри олмадыгда долдурулмур)

Верки јохламасы тәгдим олунмуш _____

(јохламаја тәгдим олунмуш сәнәдларин адлары (журнал-ордерләр, аналитик вә синтетик учот

чәдвалләри, баш китаб, веркиләрин һесабланмасы үчүн истифадә олуан сәнәдләр вә с.)

_____ әсасында апарылды.

*(Веркиләрин һесабланмасы вә өдәнилмәси илә бағлы сәнәдләр јохламаја там
тәгдим едилмәдикдә мұвафиг гејдләр апарылмалыдыр)*

1.7. Јохлама заманы апарылан ишләр барәдә мә'луматлар:

- Верки өдәјичисинин әмлакынын инвентаризасијасы.

Инвентаризасија материаллары әләвә олунур (Әләвә № _____);

- Верки өдәјичисинин бинасына (әразисинә) бахыш кечирилмәси.

Бахыш протоколу (протоколлары) әләвә едилир (Әләвә № _____);

- Экспертизанын апарылмасы.

Экспертин рә'ји әләвә едилир (Әләвә № _____)

- Мүтәхәссисин дә'вәт едилмәси.

Мүтәхәссисин рә'ји әләвә олунур (Әләвә № _____)

- Тәрчүмәчинин дә'вәт едилмәси. Тәрчүмәчинин јеринә јетирдији
ишләр. Мүшаһидәчиләрин дә'вәт едилмәси. Мүшаһидәнин апарылма-
сы барәдә протокол әләвә олунур (Әләвә № _____)

1.8. _____
(бундан эввал апарылан јохлама, јохламада ашкар олунмуш ганун позунтулары,
_____ онларын арадан галдырылмасы вә јохлама актынын ичра вәзијәти барәдә мәлумат)

1.9. _____
(верки өдәјичисинин мұәсибат учотунун формасы,
_____ верки учотунун методлары)

2. Јохлама нәтичәсиндә ашағыдакылар мұәјјән едилмишир:

_____ (актын тәртиб олунмасына даир тәләбләрә мұвафиг олараг ајры-ајры веркиләрә вә диқәр
_____ верки һүтүг позунтуларына даир сәнәдләрлә тәсдиг олунмуш фактлар вә ја белә фактларын
_____ олмамасы, бәјаннамәләрин Верки Мәчәлләси илә мұәјјән едилән мүддәтдә верилмәси
_____ һаггында мәлуматлар кәстәрилик)

3. Нәтичә

3.1. Верки јохламасы нәтичәсиндә веркиләрин азалдылмасы мұәјјән едилмишир:

3.1.1. _____ мин манат мәбләгиндә _____
(веркинин ады)

веркисинин азалдылмасы;
о чүмләдән:

_____ әрзиндә _____ мин манат
(верки дөврү)

_____ әрзиндә _____ мин манат.
(верки дөврү)

(Веркиләрин азалдылмасы мұәјјән едилдији һалларда ајрылыгыда һәр бир верки нову үрә јухарыдакы гәјдәдә гејдләр апарылмалыдыр).

3.1.2. Јохлама илә әһатә едилән дөврдә үмумилиқдә _____ мин манат веркинин азалдылмасы мұәјјән едилмишир.

3.2. Верки јохламасы нәтичәсиндә веркиләрин өдәнилмәмәси (артыг өдәнилмәси) мұәјјән едилмишир:

3.2.1. _____ мин манат мәбләгиндә _____
(веркинин ады)

веркисинин өдәнилмәмәси (артыг өдәнилмәси);
о чүмләдән:

_____ әрзиндә _____ мин манат
(верки дөврү)

_____ әрзиндә _____ мин манат.
(верки дөврү)

(Веркиларин өдәнилмәдији мөҗјән едилдији һалларда арылыгыда һәр бир верки нөвү үзрә јухарыдакы гәјлада гәјдләр апарылмалыдыр).

3.2.2. Јохлама илә әһатә едилән дөврдә үмумиликдә _____ мин манат веркинин өдәнилмәмәси (артыг өдәнилмәси) мөҗјән едилмишдир.

3.3. _____
(верки вә саир һүгүг позунтуларына даир мөҗјән едилмиш дикәр фактлар

_____ һагында үмумиләшдирилмиш мә'луматлар көстәрилир)

3.4. Јохламанын нәтичәларинә әсасән тәклиф олунур:

3.4.1. _____
(һүгүги шәхсин ады вә ја фәрди саибкарын С.А.А.

верки һүгүг позунтуларына јол вердијинә көрә:

а) Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинин _____ маддә-
синә әсасән _____

(верки һүгүг позунтусунун тәркиби көстәрилир)

_____ көрә

_____ мин манат малијјә санксијасы тәтбиг едилмәклә;

б) Азәрбајчан Республикасынын Верки Мәчәлләсинин _____ маддә-
синә әсасән _____

(верки һүгүг позунтусунун тәркиби көстәрилир)

_____ көрә

_____ мин манат малијјә санксијасы тәтбиг едилмәклә;

в) _____

верки мәс'улијјәтинә чәлб едилмәлидир:

3.4.2. _____ -дан (дән) бүдчәјә
(һүгүги шәхсин ады вә ја фәрди саибкарын С.А.А.

алынсын:

а) 3.2. бәндиңдә көстәрилән өдәнилмәмиш верки мәбләғләри;

б) веркиләр вахтында өдәнилмәдијинә көрә _____ мин манат фаиз
мәбләғи,

о чүмләдән:

_____ үзрә _____ мин манат

(веркинин ады)

_____ үзрә _____ мин манат

(веркинин ады)

(Фаизләрин һесабаты әләвә олунур).

3.4.3. _____ әрзиндә _____ үзрә _____ мин манат
(верки дөвру) (веркинин ады)

артыг һесапланмыш мәбләғ азалдылсын.

3.4.4. Азербайжан Республикасынын Инзибати Хэталар Мэчэллэсинин
_____ маддэсинэ эсасэн

(верки һүгүг позунтусунун тәркиби көстәрилер)

_____ керә

_____ барэсиндә

(һүгүги шәхсин там ады вә ја фәрди сәһибкарын С.А.А.)

_____ тарихли _____ сәјлы протокол (протоколлар) тәртиб едилди.

3.4.5. _____

(ашкар едилмиш верки һүгүг позунтуларынын арадан галдырылмасына даир

_____ жохлајычыларын тәклифләри)

Элавә: _____ вәрәгәдә.

Верки органынын вәзифәли
шәхсләринин имзасы

Рәһбәр (онун вәзифәләрини
ичра едән шәхсин) имзасы

_____

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

_____

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

Актын бир нүсхәсини _____ элавәләрлә бирликдә алдым:
(элавәләрин сәјы)

Рәһбәр (онун вәзифәләрини ичра едән шәхс):

_____

(һүгүги шәхсин там ады)

_____

(имза)

_____

(сојады, ады, атасынын ады)

Верки жохламасы актынын тәртиб едилмәсинә даир тәләбләр

Үмуми тәләбләр

1. Верки жохламасы актынын тарихи, жохламанын апарылдығы јер. Сәјјар верки жохламасы апарылан верки өдәјичисинин ады вә апарылан сәјјар верки жохламасынын мөвзусу.

2. Жохламанын апарылмасына әсас верән сәнәди тәгдим едән верки органынын ады, сәнәдин ады, нөмрәси, ссријасы, тарихи, жохламаны апаран вәзифәли шәхсин (шәхсләрин) вәзифәси, фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады. Верки жохламасынын кечирилмәси мүддәти узадылмышдырса, она әсас верән сәбәбләр. Сәјјар верки жохламасына верки өдәјичиси тәрәфиндән сәнәдләрин вахтында вә там шәкилдә тәгдим едилмәси. Сәнәдләр тәгдим едилмәдији Һалларда мұвафиг актын тәртиб едилмәси.

3. Верки өдәјичисинин там ады, онун рәһбәринин, сәләһијјәтли нүмајәндәсинин (ону әвәз едән шәхсин) вә ја фәрди саһибкарын сојады, ады, атасынын ады, шәхсијјәт вәсигәсинин (паспорт) мә'луматлары, јашајыш јеринин үнваны.

4. Сәјјар верки жохламасынын әһатә етдији дөвр. Жохлама илә әһатә едилән дөвр әрзиндә верки өдәјичисинин тәшкилати-сәрәнчамверичиләринин вәзифәси, һәмин вәзифәдә ишләмиш шәхсин сојады, ады, атасынын ады, ишләдији дөвр.

5. Верки өдәјичисинин һүгути үнваны. Верки өдәјичисинин фақтики фәалијјәт көстәрдији үнван, филиаллары вә структурлары;

6. һесаблары олан банкларын ады вә мұхбир һесабы, банкда олан һесабынын ады, нөмрәси, ачылма тарихи, һесабын ачылмасы үчүн шәһадәт-намә-дубликат вермиш верки органын ады, шәһадәтнамә-дубликатын нөмрәси вә тарихи.

7. Мүәссисәни тә'сис етмиш һүгути шәхсләрин (тәшкилатын вә ја гурумун) ады, физики шәхсин сојады, ады, атасынын ады, мүәссисәнин тә'сис едилмәсини тәсдиг едән сәнәдин ады, нөмрәси, тарихи, тә'сис сәнәдләрини гејдә алан дөвләт органынын ады, дөвләт гејдијјатына алынмасыны тәсдиг едән сәнәдин ады, нөмрәси вә тарихи.

8. Тәсдиг едилмиш низамнамәјә (әсаснамәјә) әсасән нәзәрдә тутулмуш фәалијјәт нөвләри.

Сәјјар верки жохламасынын нәтичәләринин рәсмиләшдирилмәси

1. Верки өдәјичисинин мұһасибат учотунун формасы вә учот сijasәти.

2. Верки органлары тәрәфиндән әввәлки жохламанын апарылмасына әсас верән сәнәдин ады, нөмрәси, тарихи, актын тәртиб едилдији тарих,

јохламанын нәтичәси илә мүәјјән едилмиш ганун позунтусунун ады, јол верилмиш ганун позунтусуна көрә ганунверичиликлә нәзәрдә тутулмуш вә көрүлмүш тәдбирләр. Әввәлки јохламанын нәтичәләри үзрә тәтбиг едилмиш малијјә санксијаларынын вахтында бүдчәјә өдәнилмәси, аидијјаты үзрә һесаבלара аид едилмәси, әләвә һесабланмыш вәсаитләрин мүһасибат учоту үзрә бәрпа едилмәси, инзибати чәримәләрин мүвафиг шәхсләрдән тутулараг аидијјәти үзрә бүдчәјә өдәнилмәси.

3. Хүсуси разылыг (лисензија) алынмасыны тәләб едән фәалијјәт нөвләри илә мәшғул олмасы вә бу чүр фәалијјәтлә мәшғул олдуғу һалда лисензијаны верән органын ады, лисензијанын нөмрәси, серијасы, тарихи вә мүддәти.

Ганунверичиликлә гадаган олунмуш вә ја низамнамәдән кәнар фәалијјәт нөвләри илә мәшғул олмасы.

4. Нәзарәт касса апараты тәтбиг едилән объектләр үзрә НКА-нын истифацә едилмәси үчүн верки органларындан верилмиш шәһадәтнамәнин тарихи, нөмрәси, объектин үнваны вә с.

5. Сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси үчүн әразиләрә вә ја биналара дахил олма. Әразиләрә вә ја биналара дахил олмаға ичазә верилмәдијјинә көрә тәртиб едилмиш акт. Верки өдәјичиси барәдә верки органында олан мә'луматлар вә әсаclar. Верки өдәјичиси тәрәфиндән гејри-гануни манечилик тәрәтмәклә саһибкарлыг фәалијјәтини һәјата кечирмәк үчүн истифацә етдији әразијә вә ја бинаја дахил олмаға ичазә верилмәдијјинә көрә мәс'улијјәтә чәлб едилмәси.

6. Бахыш кечирилмәси

Бахышын кечирилмәсинә даир чыхарылмыш гәрар вә бахышын кечирилмәсинә даир тәртиб едилмиш протокол.

7. Сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәси

Сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәси үчүн чыхарылмыш гәрар. Сәнәдләрин нотариал гајдада тәсдиг едилмәсинә чәкилән хәрчләр, сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәси заманы мүшаһидәчиләрин вә мүтәхәссисин иштиракы. Сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәсинә даир тәртиб едилмиш протокол.

Сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын верилмәдији һалда мәһкәмәјә көндәрилмиш тәгдимат вә мәһкәмәнин гәрары.

8. Экспертиза

Экспертизанын тә'јин едилмәсинә даир чыхарылмыш гәрар вә експертин рә'ји.

9. Верки јохламасына мүтәхәссисин дә'вәт едилмәси

Мүтәхәссисин дәвәт едилмәси үчүн чыхарылмыш гәрар вә мүтәхәссисин рә'ји.

10. Тәрчүмәчинин дә'вәт едилмәси;

Тәрчүмәчинин дә'вәт едилмәси үчүн чыхарылмыш гәрар вә тәрчүмәчинин јеринә јетирдији ишләр;

11. Мүшаһидәчинин иштиракына даир гејдләр.

Веркилэр үзрә ганунверичилијә әмәл едилмәси

1. Физики шәхсләрин кәлир веркиси

Резидент вә гејри-резидент физики шәхсин кәлирләри вә кәлирин әлдә едилмәси илә бағлы хәрчләри. Муздлу ишлә әлагәдар алынан кәлирләр вә муздлу ишә аид олмајан фәалијәтдән кәлирләр. Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулан һалларда базар гијмәтләри нәзәрә алынмагла веркинин һесаблинамасы. Кәлир веркисиндән азадолмалар вә күзәштләр.

2. Әләвә дәјәр веркиси

Шәхсин әләвә дәјәр веркисинин өдәјичиси кими гејдијатдан кечмәси, веркитутма объектинин, дөвријәнин мүәјјәнләшдирилмәси вә дәгигләшдирилмәси. Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулан һалларда базар гијмәтләри нәзәрә алынмагла веркинин һесаблинамасы. Шәхс тәрәфиндән ЭДВ-нин һесаб-фактурасынын верилмәси, әвәзләшдирилән ЭДВ-нин әвәзләшдирилмәсинә әсас верән сәнәдләр. Тәгдим едилмиш ЭДВ бәјаннамәләринә әсасән мүгајисә чәдвәлинин гурулмасы вә азалдылмыш (артыг һесаблинмыш) верки мәбләгинин мүәјјәнләшдирилмәси.

3. Аксизләр

Веркитутма объектинин вә верки тутулан әмәлијатын мәбләгинин мүәјјән едилмәси. Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулан һалларда базар гијмәтләри нәзәрә алынмагла веркинин һесаблинамасы. Истеһсал етијачлары үчүн аксизләрин әвәзләшдирилмәси, аксизләрин гајтарылмасы вә верки һесаб-фактураларынын тәгдим едилмәси. Тәгдим едилмиш аксиз бәјаннамәләринә әсасән мүгајисә чәдвәлинин гурулмасы вә азалдылмыш (артыг һесаблинмыш) верки мәбләгинин мүәјјәнләшдирилмәси.

4. Әмлак веркиси

Әмлак веркисинин веркитутма объектинин мүәјјәнләшдирилмәси, әсас вәсаитләрин категоријалары үзрә верки дәрәчәләринин тәтбиг едилмәси, мүәссисәнин әмлакынын верки тутулан дәјәринин мүәјјән едилмәси. Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулан һалларда базар гијмәтләри нәзәрә алынмагла веркинин һесаблинамасы. Тәгдим едилмиш әмлак веркиси бәјаннамәләринә әсасән мүгајисә чәдвәлинин гурулмасы вә азалдылмыш (артыг һесаблинмыш) верки мәбләгинин мүәјјәнләшдирилмәси.

5. Торпаг веркиси

Физики шәхсләрин вә мүәссисләрин мүлкијәтиндә вә истифадәсиндә олан торпаг саһәләри. Веркинин дәрәчәсинин мүәјјән едилмәси, күзәштләрин верилмәси вә верки бәјаннамәләринин дүзхүнлүјү.

Тәгдим едилмиш торпаг веркиси бәјаннамәләринә әсасән мүгајисә чәдвәлинин гурулмасы вә азалдылмыш (артыг һесаблинмыш) верки мәбләгинин мүәјјәнләшдирилмәси.

6. Мәдән веркиси

Веркитутма объектинин, верки тутулан дөвријәнин мүәјјән едилмәси. Верки Мәчәлләсиндә нәзәрдә тутулан һалларда базар гијмәтләри нәзәрә алынмагла веркинин һесаблинамасы. Веркинин дәрәчәләри вә технолоји просеслә әлагәдар истифадә олунан фајдалы газынтыларынын нормалары.

Тэгдим едилмиш мө'дөн веркиси бэжаннамэлэринэ эсасэн мүгајисэ чэвдэлинин гурулмасы вэ азалдылмыш (артыг һесаблинмыш) верки мэблэгинин мүэјјэнлэшидирилмэси.

7. Садэлэшидирилмиш систем үзрэ верки

Веркитутма объекти, верки өдэјичиси тэрэфиндэн тэгдим едилмиш маллар (ишлэр, хидмэтлэр, эмлак) вэ сатышданкэнэр эмэлијјатлар вэ веркинин дэрэчэлэри. Верки Мэчэллэсиндэ нэзэрдэ тутулан һалларда базар гүјмэтлэри нэзэрэ алынмагла веркинин һесаблинмасы.

Тэгдим едилмиш садэлэшидирилмиш систем үзрэ веркинин бэжаннамэлэринэ эсасэн мүгајисэ чэвдэлинин гурулмасы вэ азалдылмыш (артыг һесаблинмыш) верки мэблэгинин мүэјјэнлэшидирилмэси.

8. Һүгуи шэхслэрин мәнфээт веркиси

Веркитутма объектинин мүэјјэнлэшидирилмэси, веркидэн азадолмалар вэ күзэштлэр. Үмуми кэлирин формалашмасы, кэлирдэн чыхылмалар, кэлирдэн чыхылмаларын мөндүлашдырылан һиссэси, өдэмэ мәнбэјиндэ дивиденддэн, фаизлэрдэн, ичарэ һагларындан вэ ројалтидэн веркинин тутулмасы. Верки Мэчэллэсиндэ нэзэрдэ тутулан һалларда базар гүјмэтлэри нэзэрэ алынмагла веркинин һесаблинмасы. Веркилэрин учотунун апарылмасы методлары. Узунмүддэтли мүгавилэлэр.

Нэгичэ вэ тэклифлэр. Веркилэрин азалдылмасы, веркилэрин өдэнилмэмэси, артыг өдэнилмэси, тэтбиг едилмэси тэклиф олунан малијјэ санксијаллары, һесаблинмыш фаизлэр, тэртиб едилмиш инзибати хэта протоколлары. Верки һүгуг позунтуларынын арадан галдырылмасына даир верки органынын вэзифэли шэхслэринин тэклифлэри.

Сәјјар верки јохламасынын
кечирилмәси һаггында

Гәраp № _____

_____ (шәһәр, рајон)

_____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)

рәһбәри (рәһбәрин мүавини) _____

(фәрди рүтбәси, сојады, ады вә атасынын ады)

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү, 36-чы вә 38-чи маддәләрини әсас тутараг

Гәраp алыр:

1. _____

(верки өдәјичиси олан һуғуи шәхсин там ады вә ја фәрди сәлибқарын сојады, ады, атасынын ады, ВӨЕН-и)

_____ (сәјјар верки јохламасынын суалтары)

мәсәләләр үзрә _____ тарихдән _____ тарихә гәдәр олан верки дөврү үзрә сәјјар верки јохламасы тәјин едилсин.

2. Јохламанын кечирилмәси _____

(јохламанын апарылмасына мүвәккил едилмиш

_____ верки органынын вәзифәли шәхсләринин сојады, ады, атасынын ады, вәзифәси вә

_____ фәрди рүтбәси)

_____ тапшырылсын.

3. Јохламанын мүддәти _____ иш күнү мүәјјән едилсин.

(рәғамлә вә сөзлә)

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
(верки органынын ады)

_____ (фәрди рүтбәси)

_____ (имзасы)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

Тәкрар сәјјар верки јохламасынын
кечирилмәси һагтында

Гәрар № _____

_____ (шәһәр, рајон) _____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)
рәһбәри (рәһбәрин мүавини) _____
_____ (фәрди рүгбәси, сојады, ады вә атасынын ады)

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү, 36-чы вә 38-чи маддәләрини әсас
тутараг вә һәмчинин _____

_____ (тәкрар сәјјар верки јохламасынын
кечирилмәсини зәрури едән һаллар садаланыр)
нәзәрә алараг

Гәрара алыр:

1. _____
_____ (верки оләјичисинин там ады вә ја фәрди сәһибхарын сојады, ады вә атасынын ады, ВӨЕН-и)

_____ (тәкрар сәјјар верки јохламасынын суаллары)
_____
_____

мәсәләләр үзрә _____ тарихдән _____ тарихә гәдәр олан верки дөврү үзрә
тәкрар сәјјар верки јохламасы тәјин едилсин.

2. Јохламанын кечирилмәси _____
_____ (јохламанын апарылмасына мүвәккил едилмиш

_____ верки органынын вәзифәли шәхсләринин сојады, ады, атасынын ады, вәзифәси вә
_____ тапшырылсын.
_____ (фәрди рүгбәси)

3. Јохламанын мүддәти _____ иш күнү мүәјјән едилсин.
_____ (рәғәмлә вә сөзлә)

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
_____ (верки органынын ады)

_____ (фәрди рүгбәси) _____ (имзасы) _____ (сојады, ады, атасынын ады)
М.Ј.

**Нөвбәти сәјјар верки јохламасынын
кечирилмәси һаггында**

Билдириш № _____

_____ -нин
(верки органын ады)
_____ тарихли _____ №-ли гәраына әсәсән _____
(верки едәјичисинин там ады)
_____ вә јахуд фәрди сәһибкарын сојады, ады, атасынын ады, ВӨЕН-и)
_____ (верки јохламасынын әсасы)
_____ үчүн

_____ әһатә едилмәклә _____ тарихдән
(јохлама илә әһатә олуначаг верки доврү)
_____ иш күнү мүддәтиндә нөвбәти сәјјар верки јохламасынын
(рәғәмлә вә сөзлә)
кечирилмәси нәзәрдә тутулмушдур.

Верки едәјичисинин вә верки органларынын һүгүг вә вәзифәләри билдиришә әлавәдә верилмишдир.

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
(верки органынын ады)
_____ (фәрди рүгбәси) _____ (имза) _____ (сојады, ады, атасынын ады)
М.Ј. _____
(тарих)

Билдириши алдым: *
_____ (верки едәјичисинин рәһбәринин (ону әвәз едәннин) сојады, ады, атасынын ады) _____ (имза) _____ (тарих)
М.Ј.

* - Билдириш сифаришли мәктубла кәндәрилдикдә верки едәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

Гәјд: Билдириш ики нүсхәдә тәртиб олунар. Бир нүсхәси верки органында галир, диһәр нүсхәси исә верки едәјичисинә кәндәрилер.

Мада 15. Верки одајичисинин Һугулары

- 15.1. Верки одајичисинин ашагыдакы Һугулары вардыр:
- 15.1.1. верки органларындан гејдијат (учот) јери Һара гүввада олан веркилер ва онларын оданилмеси гадасыны ва шертларини тангымлајан норматив-Һугуи актлар, верки одајичиларинин Һугу ва вазифарари, верки органларынын ва онларын вазифали шахсларинин салаийјетлари Һагыда алазис олараг јанылы маълумат алмаг;
  - 15.1.2. верки органларындан верки гауиверичилијинин тэгбиг едилмеси масалаларина даир јазылы изаатлар алмаг;
  - 15.1.3. верки гауулары иле мўјјан едилмиш Һалларда ва гайдада верки кўнштларинден истифада етмак;
  - 15.1.4. артыг оданилмиш ва ја артыг тутулуш веркиларини вахтыда кери гайтарылмасыны ва ја аёзлашдирилмесини талаб етмак;
  - 15.1.5. верки мўнасибэтлерида билавасита ва ја өз нўмајандеси васитеси иле иштирак етмак;
  - 15.1.6. верки жохламасы иле багылы тэртиб едилан актларын (протоколларын) ва верки органларынын гэрарларынын суретини алмаг;
  - 15.1.7. верки органларындан ва онларын вазифали шахсларинден верки одајичисина мўнасибэтде веркилер Һагыда гауиверичилија риајат олунмасыны талаб етмак;
  - 15.1.8. верки органларынын ва онларын вазифали шахсларинин Верки Мачалласина ва дикер верки норматив Һугуи актларына угуи олмајан актларыны (гэрарларыны) ва талабчилик јерине јетирмемек;
  - 15.1.9. мўјјан едилмиш гайдада верки органларынын ва онларын вазифали шахсларинин Һаракэтларинден (Һаракэтсизлијинден) маъкамеја шикажат етмак;
  - 15.1.10. гауиверичиликте мўјјан едилмиш гайдада коммерсија (верки) сиррини горунамасыны талаб етмак;
  - 15.1.11. верки органларынын ва онларын вазифали шахсларинин гејри-гаууи актлары (гэрарлары) ва Һаракэтлари (Һаракэтсизлији) нэтичасинде дэјмиш зарарини там оданилмеси гауиверичиликте мўјјан едилмиш гайдада талаб етмак;
  - 15.1.12. верки жохламаларынын актлары ва дикер материаллары иле таныш олмаг, верки органларына ва онларын вазифали шахсларина веркиларини Һесабланмасы ва оданилмеси, Һабсез кечирилан верки жохламаларынын актлары Һара өз рајини билдирмек;
  - 15.1.13. бу Мачалла ва гаууларла мўјјан едилмиш дикер Һугулардан истифада етмак.
- 15.2. Верки одајичисинин Һугулары ва гаууи мараглары гауиверичилик нормалары иле тэмин едилер.
- Верки одајичисинин Һугуларынын ва гаууи марагларынын мўнарфеси гадасы бу Мачалла ва дикер гаууларла мўјјан едилер.
- Верки одајичисинин Һугулары ва гаууи мараглары верки органларынын ва онларын вазифали шахсларинин салаийјетлари иле тэмин едилер.
- Верки одајичисинин Һугуларынын ва гаууи марагларынын тэмин олунмасыны ва ја латымынча тэмин олунмасыны гауула мўјјан едилмиш масулијетге сеаб олур.

Мада 16. Верки одајичисинин вазифарлари

- 16.1. Верки одајичисинин ашагыдакы вазифарлари вардыр:
- 16.1.1. гауула мўјјан едилмиш веркилери одемак;
  - 16.1.2. верки органларындан верки одајичисинин ежилашдирма номреси (ВӨЕН) алмаг;
  - 16.1.3. гауиверичиликте нэзарде тутулуш гайдада калитларинин (Һарчларинин) ва веркигума объектларинин учотуну апармаг;
  - 16.1.4. верки органларына гауиверичиликте мўјјан едилмиш Һалларда ва гайдада, аудитор тэрэфинден тэсдиг олунмагла тэдим едилмеси нэзарде тутулдуу Һалларда исе, аудитор раји алава едилмекле верки Һесабатыны тэдим етмак;
  - 16.1.5. верки органларынын верки гауиверичилијинин ашкар едилмиш познутуларынын арадан галдырылмасы Һагыда гаууи талабларини ичра етмак, Һабсез верки органларынын вазифали шахсларинин гаууи фаалијетинин ичра едилмеси маисчилик торатмемек;
  - 16.1.6. бу Мачалла иле мўјјан едилмиш Һалларда ва гайдада верки органларына ва онларын вазифали шахсларина зарури олан маълуматлары ва сандэлери тэдим етмак;
  - 16.1.7. гауиверичиликте мўјјан едилмиш мўддетде мўнасибат сандэлринин ва веркиларини Һесабланмасы ва оданилмеси Һагыда зарури олан дикер сандэлрини, Һабсез алынган калитри (Һугуи шахслар Һагыда чакитан Һарчлари да) ва оданилган (тутулан) веркилери тэсдиг еден сандэлрини сахланымасыны тэмин етмак;
  - 16.1.8. бу Мачалла ва гаууларла мўјјан едилмиш дикер вазифарлар.
- 16.2. Верки одајичиси кими учота алынмыш Һугуи ва физики шахсларини Һесабат доврүнда саибкарлыг фаалијети, аьлаки, торпагы ва верки тутулан амалијаты олмадыгы Һалда, онлар боғуде верки органына верки Һесабатлары аёзине арајынши верирлар.

Мада 23. Верки органларынын Һугулары

- 23.1. Верки органларынын Һугулары ашагыдакылардыр:
- 23.1.1. бу Мачалла иле мўјјан едилмиш гайдада ва Һалларда камерал ва сејар верки жохламалары кечирмек;
  - 23.1.2. верки одајичилеринде бгүн мазије сандэлрини, мўнасибат китабларыны, Һесабатлары, смсталары, нагд васаитлары, гижатли кагызлары ва башга гижатлилари, баяннамалары ва веркиларини Һесабланмасыны ва оданилмеси иле багылы олан дикер сандэлери гауиверичиликте мўјјан едилмиш гайдада жохламаг, Һабсез жохламаларын кечиримеси заманы жохламаја аид олан масалаларла багылы верки одајичиларинден ва ја онун вазифали шахсларинден лэзыми изаатлар, арајыншлар ва маълумат алмаг;
  - 23.1.3. верки одајичиларинин калит котүрмек Һагыда истифаде етдиклери, жахуд верки тутулан объектларини сахланымасы иле багылы олан истексал, албар, тичарет ва дикер биналарында гауиверичиликте мўјјан едилмиш гайдада хронометрач методу иле мишакиде апармаг ва бахын кечирмек, бу Мачалла иле мўјјан едилмиш гайдада сандэлери ва ашжалары котүрмек;

23.1.4. верки одајичиләриндән верки гануиверичилијини позулмасы һалларынын арадан галдырылмасына таләб етмәк;

23.1.5. гануида мүејән едилмиш гәјдада верки гануиверичилијини позулмасы ила бағлы ишләрә бахмағ, һүғути ва физики шахсләрин верки борчларына фаизләр һесабламағ, бу шахсләра малијјә санксиялары ва инзибати чарималәр тәғбит етмәк;

23.1.6. мүејән едилмиш мүддәтләрдә одаңиләмәиш веркиларин, фаизләрин, малијјә санксияларынын ва инзибати чарималәрин гануида мүејән едилмиш гәјдада дәвләт бүдҷәсинә ва ја мәғсәди дәвләт фондларына одаңиләмәсини тәғбит етмәк;

23.1.7. верки одајичиләринин һесаблашма, валјута ва ја дикәр һесабларындан гануиверичилија мувафиг оларағ веркиләр үрә борчларын, фаизләрин ва малијјә санксияларынын дәвләт бүдҷәсинә ва мәғсәди дәвләт фондларына алынмасы үчүн банклара ва ја дикәр кредит тәшкилатларына ичра сәнәди олан сәраңчам вермәк, инзибати чарималәрин алынмасына тәшкил етмәк;

23.1.8. гануида мүејән едилмиш һалларда ва гәјдада верки одајичиләринин һесаблашма, валјута ва ја дикәр һесаблары үрә әмалијјәтләринин дајандырылмасы үчүн банклара ва ја дикәр кредит тәшкилатларына ичра сәнәди олан сәраңчам вермәк, бу Мәчәллә илә мүејән едилмиш гәјдада верки одајичисинин әмлакынын сиәһәјјә алынмасы үчүн тәдбирләр көрмәк;

23.1.9. «Әмалијјәт-ахтарыш һағында» Азәрбајҗан Республикасынын Гануи илә мүејән олунмуш һалларда ва гәјдада вәтәндашларын верки мәсәләлери ила бағлы сорусуну һәјата кечирмәк;

23.1.10. «Әмалијјәт-ахтарыш һағында» Азәрбајҗан Республикасынын Гануи илә мүејән олунмуш һалларда ва гәјдада биналар (јаһаһын саһәләри истисна олмәгла), гургулар ва торпағ саһәләринә даһил олмәк ва бахыш кечиртмәк;

23.1.11. «Әмалијјәт-ахтарыш һағында» Азәрбајҗан Республикасынын Гануи илә мүејән олунмуш һалларда ва гәјдада нәзарәт гәјдәсында мал агтысын һәјата кечиртмәк;

23.1.12. Азәрбајҗан Республикасынын Чинајәт-Процессуал Мәчәлләси илә мүејән едилмиш гәјдада тәғбит апармағ;

23.1.13. аксиз маркасы илә маркатанмалы олан малларын маркатанмадан сатышынын һәјата кечирилмәси ашкар едилдикда, һәмин маллары сиәһәјјә алмәк ва верки одајичисиндә мәс'ул сахламаја гәјмәк;

23.1.14. бу Мәчәллә илә мүејән едилмиш гәјдада мүтәхәссисләри, експертләри, тәрҷумачиләри, мүһәндисиләри чәлб етмәк;

23.1.15. бу Мәчәллә ва Азәрбајҗан Республикасынын дикәр гануиверичилик актлары илә верки органларынын тәјинатына үјүн оларағ нәзәрдә тутулмуш башта һүғулары һәјата кечирмәк.

23.2. Јухары верки органлары табелијјиндә олан верки органларынын ва ошлагы вәзифәди шахсләринин гәјри-гануи актларыны ва гәрарларыны ләғв едә биләрдәр.

Мәддә 24. Верки органларынын вәзифәләри

24.0.1. Верки органлары:

24.0.1. веркиларин дүкүн һесабланмасына, там ва вахтында одаңиләмәсинә нәзарәт етмәјә; верки гануиверичилијинә там ва дәғиг рияјәт етмәјә;

24.0.2. верки одајичиләринин һүғуларынын ва гануи мәнәфәләринин көзләмәја ва мујафиза етмәјә;

24.0.3. верки гануиверичилији ва верки гануиверичилијиндә едилән дәјишикликләр барәдә верки одајичиләринә күтләви информәсија васитәләри илә ва ја фарди гәјдада әвәзис оларағ мәлуғмат вермәја, мүејән едилмиш һесабат форматарынын долдурулмасы гәјдаларыны изаә етмәја, веркиларин һесабланмасы ва одаңиләмәси барәдә изаәтләр вермәја, верки одајичиләринә ошларын һүғу ва вәзифәләрини изаә етмәја;

24.0.4. һесабланмыш ва тәјинаты үрә даһил олмуш веркиларин учотуну апармаға ва бу барәдә мувафиг ичра һәкимийәти органларына мәлуғмат вермәја;

24.0.5. верки гануиверичилијини позулмасы һалларына даир мәлуғматлары топламаға, тәһлил етмәја ва гүмәтләндирмәја, белә һалларын баш вермәсинә кәтириб чыхаран сәбәбләрини ва шәрәитин арадан галдырылмасы үчүн мувафиг дәвләт органларына тәклифләр вермәја;

24.0.6. верки одајичиләринин учотуну апармаға;

24.0.7. бу Мәчәлләдә ва гануиверичиликдә нәзәрдә тутулмуш гәјдада верки одајичиләри һағында мәлуғматын, о чүмләдән верки ва комерсија сирринин горунмасы гәјдаларына рияјәт етмәја ва ону тәғбит етмәја;

24.0.8. верки одајичиләринә верки јохламаларынын нәтичәләри һағында актын, һәбелә гануиверичиликә мүејән едилмиш һалларда верки органынын гәрарынын сурәтини вермәја;

24.0.9. верки одајичиләри тәрәфиндә артығ одаңилмиш верки мәнәфәтләринин әвәләшдирилмәси ва ја кери гәјтарылмасы, һәбелә верки одајичиләриндән дүкүн тутулмајән верки мәнәфәтләринин, малијјә санксияларынын, фаизләрини ва инзибати чарималәрин кери гәјтарылмасы үчүн гануиверичиликә мүејән едилмиш тәдбирләри көрмәја;

24.0.10. табелијјиндә олан верки органларынын фәзалијјәтинә нәзарәти һәјата кечирмәја;

24.0.11. бу Мәчәллә ва Азәрбајҗан Республикасынын дикәр гануиверичилик актлары илә верки органларынын тәјинатына үјүн оларағ мүејән едилмиш дикәр вәзифәләри һәјата кечирмәјә борчулдур.

**Сәйјар верки јохламасынын кечирилмәси
мүддәтинин артырылмасы һаггында**

Гәрар № _____

_____ (шөһәр, рајон) _____ (тарих)

_____ (јухары верки органынын ады)
рәһбәри (рәһбәрин мүавини) _____

_____ (фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады)
Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 38-чи маддәләрини әсас
тутараг вә һәмчинин _____

_____ (сәйјар верки јохламасынын кечирилмәси һаггында гәрар
тәрәфиндән _____ тарихли _____ №-ли гәрар әсасында
чыхарылмыш верки органын ады)

_____ (верки өдәјичиси олан һүҗүги шәхсин ады вә ја фәрди сәһибкарын сојады, ады вә атасынын ады, ВӨЕН-и)
кечирилән сәйјар верки јохламасынын мүддәтинин _____

_____ (сәйјар верки јохламасынын кечирилмәси мүддәтинин артырылмасыны

_____ зәрури едән һаллар садаланыр)

артырылмасы зәрурәтини нәзәрә алараг

Гәрара алыр:

1. _____
_____ (верки өдәјичиси олан һүҗүги шәхсин ады, фәрди сәһибкарын сојады, ады вә атасынын ады, ВӨЕН-и)
кечирилән сәйјар верки јохламасынын мүддәти _____ иш күнү
_____ (рәғәмлә вә созлә)
артырылсын.

_____ рәһбәри(рәһбәрин мүавини)
_____ (јухары верки органын ады)

_____ (фәрди рүтбәси) _____ (имза) _____ (сојады, ады, атасынын ады)
М.Ј. _____

Сәйјар верки јохламасынын кечирилмәси мүддәтинин артырылмасы һаггында гәрарла
таныш олдум.*

_____ (һүҗүги шәхсин рәһбәрини (ону әвәз едәнин) вә ја фәрди сәһибкарын сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј. _____ (тарих) _____ (имза)

* - Гәрар сифаришли мәктубла көндәрликдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыш.

(верки өдәјичисинин ады)

рәһбәринә

Верки јохламасынын кечирилмәси үчүн зәрури олан
сәнәдләрин тәгдим олунамасы һагтында
Тәләбнамә № _____

(шәһәр, район)

(тарих)

сәјјар (камерал)

(верки өдәјичисинин там ады, ВӨЕН-и)

верки јохламасынын апарылмасы үчүн Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү, 36-чы, 37-чи вә 42-чи маддәләрини әсас тутараг, ашагьдакы зәрури сәнәдләри тәгдим етмәјинизи тәләб едирәм:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

(Сәнәдләрин сајы чох олдугда онларын сјаһасы алавә олунар)

Сәнәдләр 5 күн мүддәтиндә, јәни _____ тарихә кими верки органынын јохламаны кечирән вәзифәли шәхсләринә вә ја верки органынын

_____ үнванында тәгдим олунамалыдыр.

Сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси заманы сәнәдләрин тәгдим едилмәсиндән имтина едилмәси вә ја бу тәләбнамә илә мүәјјән едилмиш мүддәтдә тәгдим едилмәмәси Азәрбајчан Республикасынын Инзибати Хәталар Мәчәлләсинин 247-чи маддәсинә ујгун олараг мәсулијјәтә сәбәб олур вә Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 43-чү маддәсинә ујгун олараг сәнәдләрин нотариал гәјдада тәсдиг олуномуш сурәтләри кәтүрүләчәкдир.

(верки органынын ады, верки органынын вәзифәли)

шәхсинин вәзифәси вә фәрди рүгбәси)

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

Тәләбнамәни алдым:*

(верки өдәјичисинин вәзифәли шәхсинин (ону
әвәз едәнин) сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

(тарих)

М.Ј.

* - Тәләбнамә сифаришли мәктубла кәндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

Гәјд: Тәләбнамә ики нүсхәдә тәртиб олунар. Бир нүсхәси верки органында галир, диқәр нүсхәси исә верки өдәјичисинә кәндәрилик.

Сэјјар верки јохламасынын кечирилмэси заманы верки өдәјичисинин әразисинин, биналарынын, һабелә сәнәдләрин вә әшјаларын бахышынын кечирилмэси һаггында

Гәраp № _____

_____ (шәһәр, район) _____ (тарих)

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
 _____ (верки органынын ады)

_____ Азәрбајчан Республикасы
 _____ (фәрди рүгбәси, сојады, ады, атасынын ады)

Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 41-чи маддәләрини әсас тутараг вә һәмчинин
 _____ (верки одајичисинин әразисинин, биналарынын, һабелә сәнәдләрин вә әшјаларын
 _____ бахышынын кечирилмәсини зәрури сән һаллар садаланыр)
 _____
 _____ нәзәрә алараг

Гәраp алыр:

1. _____
 _____ (верки өдәјичисинин там ады ва ја фәрди сәибкарып сојады, ады, атасынын ады, ВӨЕН-и)
 _____ (бахыш кечирилән әразинин вә јахуд бинанын, јахуд бахыш кечирилән
 _____ сәнәдләрин вә ја әшјаларын јерләшдији әразинин вә ја бинанын үнваны)
 үнванда _____
 _____ (бахыш кечирилән әразиләрин, биналарын,
 _____ һабелә сәнәдләрин вә ја әшјаларын ады, һаpактәрик алачәтләри)
 _____ бахышы кечирилсин.

2. Бахышын кечирилмәси _____
 _____ (верки органын бахышын кечирилмәсинә мүвәккиз едилмиш
 _____ вәзифәли шәхсләринин вәзифәләри, фәрди рүгбәләри ва сојады, ады, атасынын ады)

тәрәфиндән һәјата кечирилсин.

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
 _____ (верки органынын ады)
 _____ (фәрди рүгбәси) _____ (имза) _____ (сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

**Сэјјар верки јохламасынын кечирилмэси үчүн верки
органынын вэзифали шэхслэринин эразилэрэ вэ бинаalara
(јашајыш биналары (саһэлэри) истисна олмага) дахил
олмаға ичазэ верилмэмэси барэдэ
А К Т**

(шәһәр, район)

(тарих)

Акт _____

(верки органынын ады)

вэзифали шэхслэри _____

(верки органынын вэзифали шэхслэринин сојады, ады,

атасынын ады, вэзифатэри вэ фәрди рүтбалэри)

тэрәфиндән тәртиб едилмишдир.

Сэјјар верки јохламасы заманы саат _____ -да сэјјар верки јохламасынын
апарылмасы һаггында _____ тарихли _____ нөмрәли гэрар вэ хидмәти
шэхсијјэт вэрәгэлэри _____

(јохлама апарылан һүгүти шэхсин ады вэ јахүд фәрди саһибкарын сојады, ады, атасынын ады)

(верки өдәјичисинин гэрар вэ хидмәти вәсигәләр тәғдим олунап нүмајандәсинин вэзифәси вэ С.А.А.)
тәғдим олунашдур.

О, гејд олунап гэрар вэ хидмәти шэхсијјэт вәсигәлэри тәғдим олунашдурдан сонра
билдирди ки, _____

(верки органынын вэзифали шэхслэринин верки

өдәјичисинин эразиләрине вэ биналарына бурахылмасына

ичазэ верилмәмәсинин сәбәбләри кәстәрилир).

Буна хөрә дә верки өдәјичисинин _____

(верки өдәјичисинин эразисинин

вэ ја бинасынын јерләшдији үнван)

үнванында јерләшән эразисинә (бинасына) верки органынын вэзифали шэхслэринин
бурахылмасына ичазэ верилмәди.

Актын доғрулуғуну тәсдигләјәрәк имза едирик:

(верки органынын вэзифали шэхслә-
ринин вәзифәси вә фәрди рүтбәси)

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

(Верки органынын бу һәрәкәтдә иштирак едән бүгүн вэзифали шэхслэри акты
имзаламалыдырлар)

Верки өдәјичисинин нүмајәндәләри:

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

(верки өдәјичисинин нүмајәндәләри акты имзаламадан имтина етдиләр).

**Сәнәдләрин вә нүмунә кими
эшјаларын көтүрүлмәси һагтында
Гәрар №**

_____ (шаһәр, рајон) _____ (тарих)

_____ рәбәри (рәбәрин мұавини)
(верки органынын ады)

тәрәфиндән чыхарылмыш _____ тарихли _____ №-ли гәрар әсасында

_____ (верки өдәјчисинин јохламаны кечирән вәзифәли шәхсләринин вәзифәләри, фәрди рүтбәләри,
сојады, ады вә атасынын ады)

тәрәфиндән _____ (верки өдәјчиси олан һүғуғи шәхсин ады,
фәрди саһибқарын сојады, ады вә атасынын ады, ВӨЕН-и)

кечирилән сәјјар верки јохламасы заманы мұәјјән едилмишдир:

_____ (конкрет сәнәдләрин вә әшјаларын көтүрүлмәсини зарури едан һалларын гыса мәзмуну)

_____

_____

_____ (көтүрүлән сәнәдләрин вә әшјаларын ады вә онларын фәрди аламәтләри)

верки ганунверичилијинин позулмасы һаллары олдуғуна, онларын өјрәнилмәсинә әләвә вахт тәләб олундуғуна вә бу позунтулар билаваситә әшјаларла бағлы олдуғуна көрә Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 43-чү маддәләри әсас тутулараг

Гәрара алыныр:

1. _____ (верки өдәјчисинин ады; верки өдәјчиси олан һүғуғи шәхсин
рәбәринин вә ја фәрди саһибқарын сојады, ады, атасынын ады)

_____ (көтүрүләчәк сәнәдләрин вә әшјаларын ады)

көтүрүлмәси һәјата кечирилсин.

2. Әшјаларын нүмунә кими көтүрүлмәси Азәрбајҗан Республикасы Назирләр Кабинетинин «__» _____ 2001-чи ил тарихли _____ №-ли гәрары илә тәсдиг едилмиш «Сәјјар верки јохламасы заманы әшјаларын шүмунә кими көтүрүлмәси Гајдалары»на ујғун олараг һәјата кечирилсин.

_____ рәбәри (рәбәрин мұавини)
(верки органынын ады)

_____ (фәрди рүтбәси) _____ (имза) _____ (сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

Нүмунәви форма

Сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси заманы верки өдәјичисинин сәнәдләри вә әшјалары кәтүрүлмә үчүн тәгдим етмәкдән имтина етмәси барәдә

А К Т

(шәһәр, рајон)

(тарих)

(верки органынын ады, верки органынын кәтүрмәни һајата кечирән

вәзифәли шәхсләринин вәзифәси, фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады.)

тәрәфиндән сәнәдләрин вә

нүмунә кими әшјаларын кәтүрүлмәси һаггында _____ тарихли _____ №-ли гәрара әсасән _____ -да(дә)

(верки өдәјичиси олаш һүгүги шәхсин ады вә ја фәрди салибкарын сојады, ады, атасынын ады, ВӨЕН-и)

(кәтүрүлән сәнәдләрин вә әшјаларын ады)

кәтүрүлмәси үчүн гејд олунан гәрар кәтүрмә һәркәтиндә иштирак етмәк үчүн чәлб едилмиш

(мүшаһидәчиләрин, мутәхәссисин, тәрчүмәчиләрин вә

дикәр шәхсләрин сојады, ады, атасынын ады)

иштиракы илә _____

(верки өдәјичисинин нүмајәндәсинин вәзифәси, сојады, ады вә атасынын ады)

тәгдим едилди.

(верки өдәјичисинин вәзифәли шәхсинин вә јахуд нүмајәндәсинин сојады, ады вә атасынын ады)

(сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын кәтүрүлмәсиндән имтинанын сабабләри)

сәнәдләри вә нүмунә кими әшјалары кәтүрүлмәк үчүн тәгдим етмәкдән имтина етди.

(верки органынын ады, јохлајычынын вәзифәси, фәрди рүтбәси)

(имза)

(сојады, ады вә атасынын ады)

Мүшаһидәчиләр:

(имза)

(сојады, ады вә атасынын ады)

(имза)

(сојады, ады вә атасынын ады)

Мүгәхәссис: _____
(иш иҗри вә ихтисасы)

_____
(сојады, ады вә атасынын ады)

_____
(имза)

_____
(сәнәдтарин вә нүмунә кими әшјаларын котүрүмәси нәзәрдә тугулан верки одајичисинин

_____
нүмајандәсинин сәнәдлари вә әшјаатары тәғдим әтмәкдән имтина әтмәси барәдә гејд)

Гејди апаран шәхс: _____
(вәзифәси) _____
(сојады, ады вә атасынын ады)

M.J.

_____
(имза)

_____
(тарих)

Нүмунәви форма

Сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәси һаггында

Протокол

(шаһәр, район)

(тарих)

(верки органынын ады, верки органынын көтүрмәни һәјата кечиран

вәзифәли шахсларинин вәзифәси, фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады.)

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 44-чү маддәләринә ујҗун олараг сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәси һаггында _____ тарихли _____ №-ли гәрара әсәсэн

-да(дә)

(верки өдәјичиси олан һүгүтн шахсин там ады вә ја фәрди сәһибкарып сојады, ады, атасынын ады, ВӨЕН-и)

(көтүрүлән сәнәдларин вә әшјаларын ады)

көтүрүлмәси һәјата

кечирилди (сәнәдләрин вә әшјаларын сајы чоһ олдугда сијаһы алавә олунар).

Башлады: _____ саат _____ дәг.

Гуртарды: _____ саат _____ дәг.

Көтүрмә заманы ашағыдакы мүшаһидәчиләр иштирак етдиләр:

(сојады, ады, атасынын ады, иш јери вә јахул јашајыш јери)

(сојады, ады, атасынын ады, иш јери вә јахул јашајыш јери)

Көтүрмә һәрәкәтиндә

(верки өдәјичисинин көтүрмә һәрәкәтиндә иштирак

едән нүмәјәндәсинин вәзифәси, сојады, ады, атасынын ады; мүтәхәссисин, тәрчүмәчинин

вә бу һәрәкәтдә иштирак едән диқар шахсларин сојады, ады, атасынын ады)

иштирак етдиләр.

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 43-чү маддәсинә ујҗун олараг јухарыда көстәрилән бүтүн шәхсләрә јохлајычыларын протокола гејд олуан бүтүн һәрәкәтләриндә иштирак етмәк, бу һәрәкәтләрә даир ирад вә тәклифләрини билдирмәк һүгүгларынын олдугу изаһ едилмишдир.

Көтүрмә һәјата кечирилмәздән әввәл

(верки өдәјичисинин көтүрмәдә иштирак едән

нүмәјәндәсинин вәзифәси, сојады, ады вә атасынын ады)

сәнәдләрин вә нүмунә кими әшјаларын көтүрүлмәси һаггында _____ тарихли _____ №-ли Гәрар тәгдим едилди вә _____

(көтүрүлмәси зарури олан сәнәдләрин вә

әшјаларын ады, онларын әләмәтләри)

тәгдим едилмәси тәклиф олуңду.

_____ (верки өдәјичисинин вәзифәли шәхсинин вә јахуд кәтүрмәдә иштирак едән шәхсин С.А.А.)

_____ (тәғдим едилән сәнәдләрин вә әшјаларын ады)

көнүллү сурәтдә тәғдим етди.

Кәстәрилән сәнәдләрин вә әшјаларын бахылмасы заманы ашкар едилди:

_____ (кәтүрүлән сәнәдләрин вә әшјаларын фәрди атамәтләри, онларын

харичи корүнүшү, задаланмаләрин мөвчудлуғу вә

_____ дикәр характерик хүсусијәтләри)

Кәтүрүлән сәнәдләрин нотариал гәјдада тәсдиғ едилмиш сурәтләри чыхарылдығдан сонра _____ гәјтарылды.

_____ (верки өдәјичисинин кәтүрмәдә иштирак едән нүмәјәндәсинин сојалы, ады, атасынын ады)

Кәстәрилән сәнәдләр вә әшјалар мүшәһидәчиләрә тәғдим едилмиш, онлардан алынарағ _____ габлашдырылмышдыр.

_____ (габлашдырманын характери)

Протокол верки органынын јохламаны кечирән вәзифәли шәхси тәрәфиндән кәтүрмәдә иштирак едән бүтүн шәхсләрин иштиракы илә һүндүрдән охунду.
(Ирад вә тәклиф дахил олмамышдыр).

_____ (верки органынын ады, јохлајычынын вәзифәси, фәрди рүғбәси)

_____ (имза)

_____ (С.А.А.)

Мүшәһидәчиләр:

_____ (имза)

_____ (С.А.А.)

_____ (имза)

_____ (С.А.А.)

Верки өдәјичисинин кәтүрмәдә иштирак едән нүмәјәндәси:

_____ (имза)

_____ (С.А.А.)

Кәтүрмә протоколунун сурәтини алдым:

_____ (верки өдәјичисинин кәтүрмәдә иштирак едән нүмәјәндәсинин имзасы)

_____ (тарих)

М.Ј.

рәһбәринә

(верки өдәјичисинин ады)

Камерал верки јохламасы кечирилдикдә
мүвафиг дүзәлишләрин едилмәсинә даир

Тәләбнамә № _____

(шәһәр, рајон)

(тарих)

Сизин _____ тарихдә _____ верки дөврү үзрә _____
(верки дөврү) (веркинин нову)
веркисинин бәјаннамәси үзрә камерал верки јохламасы кечириләркән

(јохлама заманы сәһәдәтәрин долдурулмасында)

јол верилән сәһәтәрин, тәғдим олуған сәһәдәрдәки мәлуматлар

арасында олан зиддијәтләрин вә ја ујғунсузлуғларын һыса мазмуну)

мүәјјән едилмишдир.

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 37-чы маддәләрини әсас
тутараг _____ тарихә гәдәр ашағьдакы дүзәлишләрин едилмәсини тәләб едирәм:

(верки өдәјичиси тәрәфиндән апарылачаг дүзәлишләрин мазмуну)

(верки органынын ады, верки органынын

вәзифәли шәхсинин вәзифәси вә фәрди рүгбәси)

(имза)

(тарих)

М.Ј.

Тәләбнамәни алдым.*

(верки өдәјичисинин рәһбәринин (ону әвәз
едәнин) сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

(тарих)

М.Ј.

* - Тәләбнамә сифаришли мәктубла кәндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

Гејд: Тәләбнамә ики нүсхәдә тәртиб олуңур. Бир нүсхәси верки органында галир, диҗәр нүсхәси иса верки
өдәјичисинә кәндәрилер.

Верки јохламасы кечирилдикдә дикәр верки
өдәјичиләриндән јохламанын предметинә аид
сәнәдләрин көтүрүлмәси һагында

Гәрар № _____

_____ (шәһәр, рајон)

_____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)

_____ тарихли _____ №-ли гәрары илә _____

_____ (верки органынын јохламаны кечирән)

_____ вәзифәли шәхсләринин фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады)

тәрәфиндән _____

_____ (јохлама кечирилән верки өдәјичисинин ады, ВӨЕН-и)

кечирилән верки јохламасы заманы мүәјјән едилмишдир:

_____ (верки јохламасынын предметинә аид олан сәнәдләрин

_____ дикәр верки өдәјичисиндән тәләб едилмәсини зәрури едән һалларын

_____ гыса мәзуну)

Верки јохламасынын апарылмасы заманы верки нәзарәтинин һәјата кечирилмәси
үзрә бүтүн һалларын ајдынлашдырылмасы үчүн _____

_____ (сәнәдләри тәләб олуан верки өдәјичисинин ады, ВӨЕН-и)

_____ (тәләб олунамасы зәрури олан сәнәдләрин ады)

көтүрүлмәси зәруридир (сәнәдләрин сајы чох олдугда сијағы әлавә олунур).

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 36-чы маддәләри әсас
тутулараг

Гәрара алыныр:

1. _____

_____ (сәнәдләри тәләб олуан верки өдәјичисинин ады)

_____ (тәләб олуан сәнәдләрин ады)

көтүрүлмәси һәјата кечирилсин.

2. Сәнәдләрин көтүрүлмәси _____

_____ (сәнәдләрин көтүрүлмәсинә мүвәккил едилмиш

_____ верки органынын вәзифәли шәхсләринин сојады, ады, атасынын ады,

_____ вәзифәси вә фәрди рүтбәси)

тапшырылсын.

_____ рәһбәри(рәһбәрин муавини)
(Јухары ырки органын ады)

_____ (имза) _____ (сожалы, ады, атасынын ады)
(фәрди рүтбәси)

М.Ј.

Гәрарла таныш олдум:

_____ (һүгуи шәхсий рәһбәрини (ону әвәз едәнип) һә ја фәрди саһибкары сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

_____ (тарих)

_____ (имза)

Экспертизанын тәжин едилмәси һагтында

Гәрар № ____

_____ (шәһәр, рајон)

_____ (тарих)

_____ рәһбәри (рәһбәрин мұавини)

(верки органынын ады)

тәрәфиндән чыхарылмыш _____ тарихли _____ №-ли гәрар әсасында

(верки органынын јохламаны кечирән вәзифали шәхсләринин вәзифаләри, фәрди рүғбатәри,

сојады, ады вә атасынын ады)

тәрәфиндән _____

(верки оләјичиси олан һүтути шәхсин ады,

фәрди саһибкарын сојады, ады вә атасынын ады, ВӨЕН-и)

кечирилән сәјјар верки јохламасы заманы мұәјјән едилмишдир:

(конкрет сәнәдләрин вә әшјаларын экспертизасынын апарылмасыны

зәрури едән һалларын гыса мәзмуну вә онларын ады)

Сәјјар верки јохламасынын апарылмасы заманы јаранан суалларын (мәсәләләрин) ајдынлашдырылмасы үчүн _____

(елм, инчәсанәт, техника, технолокија вә ја дикәр)

саһәсиндә хусуси биликләрә малик олан эксперттин чәлб олунамасы тәләб олунар.

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 44-чү маддәләри әсас тугулараг

Гәрара алыныр:

1. _____ экспертиза тәжин едилсин.
(техники, техноложы, еколожы, тибби вә с.)

2. Экспертизанын кечирилмәси үчүн _____
(эксперттин иншләдији мұәссәсәнин
вә јахууд тәшкилатын ады)

эксперт дәвәт едилсин.

3. Эксперт гаршысында ашағыдакы суаллар гојулсун:

1. _____
2. _____
3. _____

4. Экспертин сэрэнчамына ашағыдакы сэнэдлэр вэ эшјалар верилсин:

1. _____
2. _____
3. _____

_____ рэбэри (рэбэрин мұавини)
(верки органынын ады)

_____ (фэрли рүтбэси)   _____ (имза)   _____ (сојалы, ады, атасынын ады)

М.І.

Нүмунәви форма

Экспертизанын кечирилмәси һагтында
гәрарла таныш олманын
ПРОТОКОЛУ

_____ (шәһәр, район)

_____ (тарих)

Гәрарла таныш олманын башланмасы вахты: _____

Мән, _____
(верки органынын ады, верки органынын вәзифәли

_____ шәхсинин вәзифәси, фәрди рутбәси, сојады, ады, атасынын ады)

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 44-чү маддәсинә ујғун олараг

_____ (јохланылан верки одајичисинин ады, ВӨЕН-и)

_____ (верки одајичисинин јохламада иштирак едән нүмајәндәсинин вәзифәси, сојады, ады, атасынын ады)

экспертизанын кечирилмәси һагтында _____ тарихли _____ №-ли гәрарла таныш етдим.

Таныш олма һәрәкәтиндә _____
(верки одајичисинин јохламада иштирак едән нүмајәндәсинин,

_____ эксперттин, мүтәхәссисин, тәрчүмәчинин вә бу һәрәкәтдә

_____ иштирак едән дијәр шәхсләрин сојады, ады, атасынын ады)

иштирак етдиләр.

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 44.7-чи маддәсинә ујғун олараг јохланылан шәхсә онун һуғуғлары изаһ едилди (экспертә етираз етмәк, эксперттин онун тәрәфиндән көстәрилән шәхсләрдән тәјин едилмәси барәдә мүрачиәт етмәк, эксперттин рәјинин алынмасы үчүн элавә суаллар тәғдим етмәк, экспертиза кечирилдикдә верки јохламасы кечирән верки органынын вәзифәли шәхсинә әввалчәдән мәлумат вермәклә билаваситә вә ја нүмајәндәсинин васитәси илә экспертиза кечирилмәсиндә иштирак етмәк, эксперт рәји илә таныш олмаг).

Јохланылан шәхс өз һуғуғларына аид ашағыдакылары билдирди:

_____ Јохланылан шәхсин билдирдији мәлумата бахылмасы нәтичәсиндә гәрара алынды:

_____ тарихли _____ №-ли гәрарла таныш олдум:

Протокол охунду _____
(јохланылан шәхсин имзасы)

Гәрарла таныш олманын баша чатдырылдығы вахт: _____

_____ (верки органынын вәзифәли шәхсләринин
вәзифәси вә фәрди рутбәси)

_____ (имза)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

Мүтәхәссисин дәвәт едилмәси һагтында

Гәрап № _____

_____ (шәһәр, рајон)

_____ (тарих)

_____ (верки органының ады)

_____ тарихли _____ №-ли гәрапы илә _____

_____ (верки органының јохламаны апаран

_____ (өзифали шахсләринин ады, фәрди рүғбаләри, сојалы, ады, атасылын ады)

гәрәфиндән _____ -да (дә)

_____ (верки өдәјимчисинин ады, ВӨЕН-и)

верки нәзарәти һәјата кечирәркән мүәјјән едилмишдир:

_____ (верки нәзарәтилин һәјата кечирилмәси үчүн мүтәхәссис раји

_____ тәләб олуған конкрет һәрәкәтләрин вә һалларын һыса мәзмуну)

Сәјјар верки јохламасының кечирилмәси заманы верки нәзарәтинин һәјата кечирилмәси үзрә конкрет һәрәкәтләрин апарылмасы үчүн _____ саһәсиндә хүсуסי билијә вә тәчрүбәјә малик олан мүтәхәссисин дәвәт едилмәси зәруридир.

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 45-чи маддаләри әсас тутулараг

Гәрара алыныр:

1. Јухарыда көстәрилән һәрәкәтләрин апарылмасы үчүн _____

_____ (мүтәхәссисин ишләдији мфәссисәнин вә јахуд тәшкилатын ады

_____ мүтәхәссис дәвәт едилсин.

2. Мүтәхәссис гаршысында ашағыдакы суаллар гојулсун:

1. _____

2. _____

3. _____

3. Мүтәхәссисин сәрәнчәмына ашағыдакы сәнәдләр вә әшјалар верилсин:

1. _____

2. _____

3. _____

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
(верки органыны ады)

_____ (фәрди рүгбәси)

_____ (имла)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

M.J.

Верки өдәјичисинин верки ганунверичилијинин
позулмасына көрә мәсулијјәтә чәлб едилмәси һаггында

ГЭРАР № _____

_____ (шәһәр, рајон)

_____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)

рәһбәри (рәһбәрин мүвини) _____

_____ (фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады)

_____ (јохланылан һүғүг шәхсин там ады (фәрди саныбқарын сојады, ады, атасынын ады), ВӨЕН)

кечирилмиш сәјјар верки јохламасынын _____ тарихли _____ сәјлы актына, еләчә дә

_____ (верки өдәјичиси тарафидән тәғдим едилән сәнәд вә материаллар)

бахыб мүәјјән етди: _____

_____ (верки јохламасы илә мүәјјән едилән верки ганунверичилијинин позулмасынын

шәраити, һәммин шәраити тәсдиғ едән сәнәдләр вә кикәр мәлуматлар, верки өдәјичисинин өзүниң

мүдафиәси үчүн кәтирлији дәлилләр вә бу дәлилләрини јохланылмасынын нәтичаләри көстәрилик)

Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 49-чу маддәләрини әсас
тутарак

Гәрара алыныр:

1. _____

_____ (јохланылан һүғүг шәхсин там ады, фәрди саныбқарын сојады, ады вә атасынын ады)

тәрәфиндән верки ганунверичилији позулдуғуна көрә мәсулијјәтә чәлб едилсин:

1.1. Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин _____ маддәсинә әсасән

_____ (верки һүғүг позунтусуунуи таркиби көстәрилик)

көрә _____ мин манат мәбләғиндә малијјә санксиясы тәтбиг едилсин.

1.2. Азәрбајчан Республикасы Верки Мәчәлләсинин _____ маддәсинә әсасән

_____ (верки һүғүг позунтусуунуи таркиби көстәрилик)

көрә _____ мин манат мәбләғиндә малијјә санксиясы тәтбиг едилсин.

1.3. Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин _____ мәддәсинә әсасән

(верки Һүҗүг позултусунун тархиби көстәрилир)

көрә _____ мин манат мәбләгиндә малијјә санксиясы тәтбиғ едилсин.

2. _____

(Һүҗүги шәхсин там ады, шәхси саһибкарын сојады, ады вә атасынын ады)

тәклиф олуңсун:

2.1. Верки борчлары, һесаблинмыш фаиз мәбләғләри вә јохлама нәтичәсиндә ашкар едилмиш верки ганунверичилијинин позулмасына көрә тәтбиғ олуңан малијјә санксияларынын мәбләғи _____ тарихә кими өдәнилсин:

а) бу Гәрарын 1-чи бәндиндә көстәрилмиш малијјә санксиялары;

б) өдәнилмәмиш (там өдәнилмәмиш) веркиләр:

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин повү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин повү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин повү)

Чәми: _____ мин манат

в) веркиләрин вахтында өдәнилмәсинә көрә һесаблинмыш фаизләр:

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин повү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин повү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин повү)

Чәми: _____ мин манат

2.2. Артығ һесаблинмыш верки мәбләғләри азалдылсын:

_____ әрзиндә _____ үзрә _____ мин манат
(верки доврү) (веркинин повү)

_____ әрзиндә _____ үзрә _____ мин манат
(верки доврү) (веркинин повү)

2.3. Мүһәсибат учотунда лазыми дәјишикликләр едилсин.

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүввини)
(верки органынын ады)

_____ (фәрди рүғбәси)

_____ (имзасы)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

Сәјјар верки јохламасы акты үзрә Гәрарын сурәтини алдым.*

Рәһбәр (онун вәзифәләрини ичра едән шәхс)

_____ (Һүҗүги шәхсин рәһбәринин вәзифәси)

_____ (имза)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

_____ (фәрди саһибкар)

М.Ј.

*- Гәрар сифаришля мәктубла көндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

**Верки өдәјичисинин верки ганунверичилијинин
позулмасына көрә мәсулијјәтә чәлб едилмәсіндән
имтина олунмасы барәдә**

ГЭРАР № ____

_____ (шаһәр, район)

_____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)

рәһбәри (рәһбәрин мүавини) _____

_____ (фәрди рүгбәси, сојады, ады, атасынын ады)

_____ (јохланылан һүгути шахсин там ады ва ја фәрди саһибкарын сојады, ады, атасынын ады, ВӨЕН-и)

кечирилмиш сәјјар верки јохламасынын _____ тарихли _____ сәјлы актына, еләчә дә

_____ (верки өдәјичиси тәрәфиндән тәғдим едилән сәнәд ва материаллар)

бахыб мүәјјән етди: _____

_____ (јохлама нәтијәсиндә ашкар едилмиш верки ганунверичилијинин

позулмасы атамәтләрини өзүлдә өкс етдирән ва еләчә дә верки һүгүтпозмалары үрә ишләрә

_____ бахыларкән мүәјјән едилмиш ва верки өдәјичисинин верки ганунверичилијинин позулмасына көрә

_____ мәсулијјәтә чәлб едилмәсини истисна едән һәзәр кәстәрилер)

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү ва 49-чу маддәләрини әсас тугулараг

Гәрара алыныр:

1. _____

_____ (јохланылан һүгути шахсин там ады, фәрди саһибкарын сојады, ады ва атасынын ады)

верки ганунверичилијинин позулмасына көрә мәсулијјәтә чәлб олунмасындан имтина едилсин.

2. _____

_____ (һүгути шахсин там ады, фәрди саһибкарын сојады, ады ва атасынын ады)

тәклиф олунсун:

2.1. Верки борчлары вә һесаблинмыш фаизләр _____ тарихә кими өдәнилсин:

а) өдәнилмәмиш (там өдәнилмәмиш) веркиләр:

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин новү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин новү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин новү)

Чәми: _____ мин манат

б) веркиләрин вахтында өдәнилмәсинә көрә һесаблинмыш фаизләр:

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин новү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин новү)

_____ үзрә _____ мин манат
(веркинин новү)

Чәми: _____ мин манат

2.2. Артыг һесаблинмыш верки мәбләгләри азалдылсын:

_____ әрзиндә _____ үзрә _____ мин манат
(верки доврү) (веркинин новү)

_____ әрзиндә _____ үзрә _____ мин манат
(верки доврү) (веркинин новү)

2.3. Мүһасибат учотунда лазыми дәјишикликләр едилсин.

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
(верки органынын ады)

(фәрди рүгбәси)

(имзасы)

(сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

Сәјјар верки јохламасы акты үзрә Гәрарын сурәтини алдым:*

Рәһбәр (онун вәзифәләрини ичра едән шәхс)

_____ (һуғи шәхсин рәһбәринин вәзифәси)
(фәрди сәибкар)

(имза)

(сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

*- Гәрар сифаришли мәктубла көндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

Элавә верки јохламасы тәдбирләринин
кечирилмәси һаггында
Гәраp № ____

_____ (Шәһәр, район) _____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)
рәһбәри (рәһбәрин мүавини) _____ (фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады)

(јохланылан һуғги шәхсин там ады ла ја фәрди сәһибкарын сојады, ады, атасынын ады, ВӨИН-и)
кечирилмиш сәјјар верки јохламасынын _____ тарихли _____ сәјлы актына, вә һәмчинин
_____ (верки өдәјичиси тәрәфиндан гәдим олунмуш
_____ (сәнәдләр вә материаллар)

бахыб мүәјјән етди: _____ (верки нәзарәтинин алава тәдбирләринин
_____ кечирилмәсини тәрури едән һалиар кәстәрилир)

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 49-чу маддәләрини әсас
тутулараг

Гәраp алыныр:

1. _____ (верки нәзарәтинин алава тәдбирләри кәстәрилир)

2. _____

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
(верки органынын ады)
М.Ј. _____ (фәрди рүтбәси) _____ (имзасы) _____ (сојады, ады, атасынын ады)

Сәјјар верки јохламасы акты үзрә Гәраpын сурәтини алдым: *
Рәһбәр (онун вәзифәләрини ичра едән шәхс)

_____ (һуғги шәхсин рәһбәринин вәзифәси) _____ (имза) _____ (сојады, ады, атасынын ады)
(фәрди сәһибкар)
М.Ј.

*- Гәраp сифаришли мәктубла кәндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланыр.

**Верки өдәјичисинин әразисинин вә
биналарынын бахышынын кечирилмәси барәдә
ПРОТОКОЛ**

_____ (шаһәр, район) _____ (тарих)

Протокол _____
(верки органынын бахышын кечирилмәсинә)

_____ мүнәхкит едилмиш вәзифәли шәхсләринин вәзифәси,
_____ фәрди рүтбәси, сојады, ады ва атасынын ады)
тәрәфиндән _____
(бахышын кечирилмәсиндә иштирак едән мүшәвидчеләрин сојады, ады,
_____ атасынын ады, ояларын шәхсијјәтини тәсдиг едән сәнадин ады, серијасы,
_____ верилмә тарихи вә һәмин сәнади вермиш органын ады)

иштиракы илә тәртиб едилмишдир. _____ рәнбәри (рәнбәрин мүавини)
_____ (верки органынын ады) _____ тәрәфиндән
_____ (фәрди рүтбәси, сојады, ады, атасынын ады)

сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси заманы верки өдәјичисинин әразисинин, бина-
ларынын, һабелә сәнәдләрин вә әшјаларын бахышынын кечирилмәси һагында _____
тарихли _____ №-ли гәрар әсасында Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 41-
чи маддәсинә ујғун олараг _____

_____ (верки өдәјичиси олан һүғүти шәхсин ады вә ја фәрди
_____ сәнибқарын сојады, ады, атасынын ады)

_____ (верки өдәјичисинин бинасынын јерләшдији үиван)
үнванында јерләшән бинасынын бахышы кечирилди. Бахышын кечирилмәси заманы
_____ (верки өдәјичисинин нумәјәндәләринин сојады, ады, атасынын ады)
_____ иштирак едиләр.

07.02.2001-чи ил тарихдә _____
(верки өдәјичиси олан һүғүти шәхсин ады,

_____ рәнбәринин сојады, ады, атасынын ады вә ја фәрди сәнибқарын сојады, ады, атасынын ады)
верки јохламасынын кечирилмәси үчүн сәнәдләрин тәгдим едилмәси һагында тәләбнамә
тәгдим олуимушдур. һазырки вахта гәдәр сәнәдләр тәгдим едилмәмишдир.

13.02.2001-чи ил тарихдә саат 9.00-да сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси
һагында _____ тарихли _____ №-ли гәрар вә хидмәти вәсигәләри
_____ (верки өдәјичисинин ады, ояун нумәјәндәсинин вәзифәси, сојады, ады, атасынын ады)
_____ тәгдим олуимушдур.

Саат 10.00-да _____ рәһбәри
(рәһбәрин мұавини) _____ тәрәфиндән
(верки органынын ады)
(сојады, ады атасынын ады)
бинанын бахышынын кечирилмәси һаггында гәрар чыхарылды.

(верки одајичисинин нұмајәндәсинин сојады, ады, атасынын ады)
кечирилән јохламаја аид сәнәдләрин вә ја әшјаларын көнүллү тәгдим етмәси барәдә мұрачиәт олунду. Верки одајичисивин нұмајәндәси верки органынын вәзифәли шәхсләринин бинаја дахил олмасына ичазә вермәди. Она көрә дә мұшаһидәчиләр вә

заводунун чилинкәри _____ мұтәхәссис кими
(мұтәхәссисин ишләдији тәшкилатын ады)
(мұтәхәссисин сојады, ады, атасынын ады)
дәвәт едилди.

Бахыша 11.00-да башланды. Бинанын гапыларынын ачылмасы зијан вурулмадан мұтәхәссис тәрәфиндән һәјата кечирилди.

Бахышын кечирилмәси заманы 1 - 8 -чи отагларда јохламаја аидијјәти олан сәнәдләр вә әшјалар ашкар едилмәди.

9-чу отагда (отагын узаг сағ күнчүндә) ики дәстәји (јухары вә ашагы) олан дәмир сејфин олмасы мұәјјән едилди. Верки одајичисинин нұмајәндәси _____ сејфи ачмағ үчүн мұрачиәт едилди. О, ачарларын онда олмадыгыны билдирәрәк сејфи ачмагдан имтина етди. Мұтәхәссис техники васитәләрин көмәји илә сејфин јухары гапысыны ачды. Сејфдә ашагы гапынын ачарлары мұәјјән едилди. Сејфин ашагы гапысы һәмнин ачарла ачылды вә ашагыцакы сәнәдләрин сејфдә олмасы мұәјјән едилди:

Протокол бахыш һәрәкәтинин кечирилмәси заманы иштирак едән бүтүн шәхсләр тәрәфиндән охунду.

Верки одајичисинин нұмајәндәсинин гејдләри: _____

_____ (верки органынын вәзифәли шәхсләринин вәзифәси вә фәрди рүгбәси)

_____ (имза)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

(протокол верки органынын бахышын кечирилмәсиндә иштирак едән бүтүн вәзифәли шәхсләри тәрәфиндән имзаланмалыщыр).

Мұшаһидәчиләр:

_____ (имза)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

_____ (имза)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

Мұтәхәссис:

_____ (имза)

_____ (сојады, ады, атасынын ады)

_____ рэбэринэ
 (верки одэјичиси олан ыгути шахсин ады вэ ја фэрди саныбкырын сојады, ады, атасынын ады)

**Веркинин һесаблианмасы һагтында
 Билдириш № _____**

_____ (верки одэјичисинин вэ ја объекттин там ады)

Верки одэјичисинин ејнилэщдирмэ нөмреси _____
 Билдиришин аид олдугу объект _____
 Азэрбајчан Республикасы Верки Мэчэллэсинин 23-чү вэ 37-чи маддэлэрини эсас тутараг

_____ (верки нөвлэри)
 үзрэ тэгдим олунан бэјаннамэлэрин камерал јохламасы кечирилэркэн

_____ (веркинин һесаблианмасына эсас олмуш һаглар вэ сәбәблэр садатаныр)
 _____
 _____
 _____

ашағыда көстэрилэн верки вэ фаиз мәблэглэри һесаблианмышдыр:

Веркинин нөвү	Верки дөврү (дөврлэри)	Һесаблианмыш верки мәбләги, мин манат		Һесаблианмыш фаизлэрин мәбләги, мин манат	Чәми өдәнилмәли мәбләг, мин манат
		Чәми	О чүмләдән верки органы тәрәфиндән алава һесаблианмыш мәбләг		
Чәми					

Чәми өдәнилмәлидир: _____ (рагәмлэ вэ сөзлэ) _____ мин манат.

Һесабынмыш _____ мин манат верки вә _____ мин манат фаиз мәбләги,
чәми _____ мин манат _____ тарихә кими _____
_____ банкда (ФАД _____) мұхбир һесабы
№ _____) јерләшән _____ №-ли һесаба _____
(веркинин өдәнигәмәси үсуду)
јолу илә өдәнилмәлидир.

Шикајәт етмә гәјдасы билдиришин архасында верилмишдир.

_____
(верки органынын ады, верки органынын

вазифәли шахсинин вәзифәси вә фәрди рүтбәси)

_____
(имза)

_____
(тарих)

М.Ј.

Билдириши алдым: *

_____
(верки өдәјичисинин рајбаринин (ону авәз
өдәнин) сојады, ады, атасынын ады)

_____
(имза)

_____
(тарих)

М.Ј.

* - Билдириш сифаришли мәктубла көндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

Гәјд: Билдириш ики нүсхәдә тартиб олунур. Бир нүсхәси верки органында галир, дијәр нүсхәси исә верки өдәјичисинә көндәрилер.

Маддә 62. Шикајәт верилмәси гәјдасы

62.1. Һәр бир верки өдәјчисинин вә ја башга вәзифәли шәхсин верки органларынын гәрарларындан (актларындан), һабелә верки органларынын вәзифәли шәхсләринин һәрәктләриндән (һәрәкәтсизлијиндән) шикајәт етмәк һүгугу вардыр.

62.2. Верки органларынын гәрарларындан (актларындан), һабелә верки органларынын вәзифәли шәхсләринин һәрәктләриндән (һәрәкәтсизлијиндән) шикајәт ганунла мүәјјән едилмиш гәјдада јухары верки органына (јухары вәзифәли шәхсә) вә (вә ја) мәһкәмәјә верилир.

Шикајәтин јухары верки органына (јухары вәзифәли шәхсә) верилмәси һәммин шикајәтин ејни заманда вә ја сонрадан мәһкәмәјә верилмәсини истина етмир.

62.3. Верки органларынын гәрарларындан (актларындан), һабелә верки органларынын вәзифәли шәхсләринин һәрәктләриндән (һәрәкәтсизлијиндән) шикајәт јухары верки органына (јухары вәзифәли шәхсә) верки өдәјчиси вә ја башга борчлу шәхс тәрәфиндән өз һүгугларынын позулдуғуну билдији вә ја билмәли олдуғу күндән 3 ај мүддәтиндә верилир.

Верки өдәјчиси вә ја башга борчлу шәхс үзүрлү сәбәбдән бу маддәнин бирини абзасында көстәрилән мүддәти бурахмышдырса, јухары верки органы вә ја јухары верки органынын вәзифәли шәхси тәрәфиндән шикајәти верән шәхсин әризәсинә әсасән һәммин мүддәт бәрпа едилә биләр.

рәбәринә

(верки өдәјичиси олан бугути шәхсин ады ва ја фәрди саныбкарлы сојады, ады, атасынын ады)

**Веркинин һесаблинамасы вә өдәнилмәси үчүн
зәрури олан верки һесабаты сәнәдләринин
тәгдим едилмәмәсинә кәрә**

Хәбәрдарлыг

билдирир ки,

(верки органынын ады)

үчүн

(верки дөврү)

(верки һесабаты сәнәдинин ады)

Азәрбајҗан Республикасынын Верки Мәчәлләси илә мүәјјән едилмиш мүддәтдә, јәни _____ тарихә кими тәгдим едилмәмишцир.

Сиздән тәләб олунур ки, _____ тарихә гәдәр гејд олунан верки верки һесабаты сәнәдини верки органынын _____ (верки органынын үиваны)

үнванда тәгдим едәсиниз.

(верки органынын ады, верки органынын вәзифәли шәхсинин вәзифәси ва фәрди рүтбәси)

(сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

(тарих)

М.Ј.

Хәбәрдарлығы алдым:*

(верки өдәјичисинин рәбәринин (ону аваз едәпин) сојады, ады, атасынын ады)

(имза)

(тарих)

М.Ј.

* - Хәбәрдарлыг сифаришли мәктубла кәндәрилдикдә верки өдәјичиси тәрәфиндән имзаланмыр.

Гејд: Хәбәрдарлыг ики нүсхәдә тәртиб олунур. Бир нүсхәси верки органында галир, диқәр нүсхәси иса верки өдәјичисинә кәндәрилик.

Тәрчүмәчинин дәвәт едилмәси һаггында

Гәрап № _____

_____ (шәһәр, рајон)

_____ (тарих)

_____ (верки органынын ады)

_____ тарихли _____ №-ли гәрапы илә _____

_____ (верки органынын јохламаны кечирән)

_____ (вәзифәли шәхсләринин ады, фәрди рүгбәләри, сојады, ады, атасынын ады)

тәрәфиндән _____ -да (дә)

_____ (верки одајчисинин ады, ВӨЕН-и)

сәјјар верки јохламасы кечириләркән мүәјјән едилмишир:

_____ (верки нәзарәтинин һәјата кечирилмәси заманы тәрчүмәчинин вә јахуд ешитмәјән вә

_____ данышмајан физики шәхсин ишарәләрини бапта дүшән шәхсин иштиракыны

_____ (зәрури едән һалларын гыса мәзмуну)

Сәјјар верки јохламасынын кечирилмәси заманы верки нәзарәтинин һәјата кечирилмәси үчүн _____ дилини билән (ешитмәјән вә данышмајан физики шәхсин һәрәкәтләрини баша дүшән) тәрчүмәчинин дә'вәт едилмәси зәруридир.

Азәрбајҗан Республикасы Верки Мәчәлләсинин 23-чү вә 46-чы маддәләрини әсас тутараг

Гәрара алыныр:

1. _____ (тәрчүмәчинин јеринә јетирәчәји ишин мәзмуну)

үчүн _____ (тәрчүмәчинин ипләдији тәшкилатын ады)

тәрчүмәчи дә'вәт едилсин.

_____ рәһбәри (рәһбәрин мүавини)
_____ (верки органынын ады)

_____ (фәрди рүгбәси) _____ (имза) _____ (сојады, ады, атасынын ады)

М.Ј.

ƏDƏBIJAT

1. Azərbaycan Respublikasının Verki Məcəlləsi
2. "Verkilər" gazetisi 2000-ci il.
3. "Verki xəbərləri" bülleteni 2000-ci il.
4. A.Ф.Мусајев, З.Һ.Рзајев, Г.С.Сүлејманов "Verki системи" Dərs vəsaiti, Bakı 1998.
5. A.Ф.Мусајев, A.Г.Гəрəманов "Игтисадийјатда ријазии моделлəшдирмə və прогнозашдырма".-Bakı: "Kүр" нəшрийјаты, 1998
6. Налоги: Учебное пособие /Под ред. Д.Г.Черника. - М.: Финансы и статистика, 1997
7. Черник Д.Г. Налоги в рыночной экономике. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997
8. Горский И.В. Налоги в рыночной экономике. - М.: 1992.
9. Налоги и налоговое право. Учебное пособие (Под ред. A.В Брызгалина). - М.: Аналитика-Пресс, 1997.
10. Мещерянова О.В. Налоговые системы развитых стран мира (справочник). - М.: Фонд "Правовая культура", 1995
11. Экономика. Учебник /Под ред. A.С.Булатова). - М.: БЕК, 1995
12. Горфингель В.Я. и др. Курс предпринимательства. - М.: Финансы, 1997
13. Сигиневич A.В. и др. Налоги в механизме хозяйствования. - М.: Наука, 1991
14. Ютнина Т.Ф. Налоги и налогообложение. Учебник. - М.: Инфра-М, 1999
15. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. Учебник. - М.: 1999.
16. Дернберг Р.Л. Международное налогообложение. - М.: ЮНИТИ, 1997.

17. Сутырин С.Ф., Погорлецкий А.И. Налоги и налоговое планирование в мировой экономике. Санкт-Петербург, 1998.
18. Налоги и налогообложение. Учебник /Под ред. Русаковой Г.И. - М.: Финансы, 1998
19. Кожиков В.Я. Налоговое планирование. - М., 1998
20. Горбунов А.Р. Налоговое планирование и создание компаний за рубежом. - М., 1999
21. Черник Д.Г., Починок А.П., Морозов В.П. Основы налоговой системы. - М.: Финансы, 1998
22. Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. - М.: Инфра-М, 1999
23. Кугаенко А.А., Белянин М.П. Теория налогообложения. М.: Вузовская книга, 1999
24. Налоговые системы зарубежных стран /Под ред. Князева В.Г.) . - М.: ЮНИТИ, 1997
25. Пеппер Дж. Пратическая энциклопедия международного налогового и финансового планирования. - М.: Инфра-М, 1999
26. Борисов С.А. Совместная деятельность: учет, налогообложение, льготы и ответственность. - М.: 1998
27. Гуреев В.И. Налоговое право. - М., 1995
28. Рогозин Б.А. Налоговое планирование на предприятиях и в организациях. - М., 1997
29. Карпов В.В. Устранение двойного налогообложения. - М., 1997.

МҮНДЭРИЧАТ

Кириш	3
1. Веркилэрин јаранма вэ инкишаф тарихи	5
1.1. Гэдим вэ орта эсрлэрдэ веркилэр	5
1.2. IX эср вэ XX эсрин эввэллэриндэ Азербайчанда веркилэр	13
1.3. Совет дөврүндэ веркилэр	20
2. Верки нэзэријјэси	25
2.1. Веркитутма һагында елми тэсэввүрлэрин инкишаф тарихи	25
2.2. Веркитутманын игтисади маһијјэти	30
2.3. Веркилэрин маһијјэти вэ нөвлэри	35
2.4. Веркитутманын эсас принциплэри вэ веркилэрин функцијалары	41
3. Верки нэзарэти	48
3.1. Верки нэзарэти органлары, онларын һүгүг вэ вэзифэлэри	48
3.2. Верки өдэјичилэринин һүгүг вэ вэзифэлэри	52
3.3. Верки өдэјичилэринин учоту	56
3.4. Верки јохламалары вэ онун нөвлэри	61
3.5. Верки ганунверичилијинин позулмасына көрэ мäs'улијјэт	71
4. Веркилэрин һесаблинмасы вэ өдэнилимэси гајдалары	93
4.1. Веркилэрин һесаблинмасы гајдасы	93
4.2. Веркилэрин өдэнилимэси гајдасы	99

5. Бејнэлхалг веркитутманын эсаслары	109
5.1. Харичи өлкэлэрин верки системлэринин үмүми вә фәргли чәһәтлэри	109
5.2. Инкишаф етмиш өлкэлэрин верки системи	116
5.3. Инкишаф етмиш өлкэләрдә верки ислаһатларынын эсас истигамәтлэри	125
5.4. Бејнэлхалг веркитутмада офшор механизмлэринин тәтбиги	129
6. Верки системи	134
6.1. Верки системи анлајышы вә онун үмүми сәчијјәси	134
6.2. Азәрбајчан Республикасынын верки системинин эсас хусусијјәтлэри	136
6.3. Азәрбајчан Республикасынын верки системинин структуру	141
6.4. Азәрбајчан Республикасынын верки ислаһатларынын эсас хусусијјәтлэри	157
7. Азәрбајчан Республикасында веркиләр	169
7.1. Элавә дәјәр веркиси	169
7.2. Аксиз веркиси	188
7.3. Физики шәхсләрин кәлир веркиси	197
7.4. Һүгуги шәхсләрин мәнфәәт веркиси	222
7.5. Әмлак веркиси	241
7.5.1. Мүәссисәләрин әмлак веркиси	241
7.5.2. Физики шәхсләрин әмлак веркиси	246
7.7. Јол веркиси	260
7.8. Мә'дән веркиси	263
7.9. Садәләшдирилмиш систем үзрә верки	266

8. Веркиләрин мүәссисәнин игтисади вәзиј- јәтинә тә'сиринин гижмәтләндирилмәси	272
8.1 Әсас игтисади көстәричиләр вә онларын һесаблинамасы дүстурлары	272
8.2. Веркиләрин һесаблинамасы дүстурлары	274
8.3. Ајры-ајры верки нөвләринин мүәссисәнин игтисади вәзијјәтинә тә'сиринин тәһлили	277
8.3.1. Статик веркиләр ($V_{эм}$) Әмлак веркиси, рента өдәмәләри, дифференциал рента вә с.	277
8.3.2. Динамик веркиләр	279
8.3.2.1. Әлавә дәјәр веркиси	279
8.3.2.2. Аксиз веркиләри	282
8.3.2.3. Әмәк һаггына һесаблинан веркиләр	282
8.4. Бүтүн мәчму веркиләрин мүәссисәнин игтисади фәалијјәтинә тә'сиринин тәһлили ...	284
8.5. Мүхтәлиф инвестисија стратекијаларынын оптималлашдырылмасы	289
9. Дөвләт тәрәфиндән мүхтәлиф нөв веркиләрин тәтбигинин зәрурилији	318
9.1. Статик веркиләр	318
9.2. Динамик веркиләр	320
9.3. Инвестисија вә истәһлак мәнфәәтинә веркиләр	322
10. Верки дәрәчәләринин дәјишмәсинин јығылан веркиләрин чәминин динамикасына тә'сири	327
10.1. Веркиләрин чәми мәбләғинин ајры-ајры верки дәрәчәләринин дәјишмәсинә гаршы һәссаслығы	327

10.2. Харичи капитал ахыны нэзэрэ	
алынмагла вержилэрин мөблэгинин	
максималлашдырылмасы	329
11. Оптимал верки дэрэчэлэринин тэ'жин едил-	
мэсинин игтисади-ријази моделлэри	342
Элавэлэр	362
Эдэбијјат	405

Fazil Əsəd oğlu Məmmədov, Akif Fərhad oğlu Musayev,
Mirdaməd Mirsadiq oğlu Sadıqov, Zahid Hüseyn oğlu Rzayev,
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev.

Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları.

Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı - "Ozan" - 2001, 416 səh.

Нәшријатын директору: Асиф Рүстәмли.

Мәтбәәнин директору: Ыкмәт Исмајылов.

Ыгылмаға верилмиш 04.04.2001-чи ил.

Чапа имзаланмыш 04.05.2001-чи ил.

Кағыз форматы 60 x 84 1/16. Оффсет чап үсулу.

Шәрти чап вәрәги 43,68. Учот нәшр вәрәги 26.

Сајы 1000 әдәд. Сифариш № 557.

**POLYGRAPHIC
PRODUCTION**

мәтбәәсиндә чап едилмишдир.
Бакы шәһәри, Шәрифзадә күч., 3